

АДЫГЭ ИОРЫИОТЭ ПАМЯТИКХЭР

SEFER E. BERZEG

НАРТХЭР

АДЫГЭ ЭПОС

ТОМИБЛ ХЪУРЭ
ТЕКСТ УГЬОИГЬЭХЭР

Зэфээзыхъысыжъхи зэхээгбэуцуагъэр, ублэндээ
очеркынрэ комментариихэмрэ зытхыгъэр

Хъэдэгъэлээ АСКЭР

II
Т О М

БАНДАРЫН ДЭЛГЭЭН

SEFER E. BERZEG

МЫЕКЪУАПЭ—1969

си бзэ sibza.org

vk.com/circasbook

АДЫГЭ НАУЧНЭ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКЭ ИНСТИТУТЫМ И УЧЕНЭ
СОВЕТ ИУНАШЬОКІЭ КЪЫХАУТЫ

РЕДКОЛЛЕГИЕР:

Кэстан Д. Г. (редактор шъхьаI)
Мэрэтыкъо Къ. Хъ., филологическэ наукэхэмкІэ кандидат
Хъут Ш. Хъ., научнэ ЙофышI

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА АДЫГЕЙСКОГО
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Д. Г. Костанов (главный редактор)
К. Х. Меретуков, кандидат филологических наук.
Ш. Х. Хут, научный работник.

Г У Щ Ы І А П

Нартхэм яхылІэгъэ адыгэ текст угъоигъехэр тхылъыбэ хъоу адыгэ культурэм гъешІэгъоныгъэ физиІэ пстэумэ апае фольклор нэ произведенияхэр къызэрхахаутхэрэ хабзэм тетэу къыдэтэгъекъых. Мир алэрэ томым КіэлъекІо.

ШыкІэ гъэнэфагъэ хэлъеу томхэр гъепсыгъэх.

1. Текстхэр томиблымэ ягъекІугъэх. Апэрэ томым «ГущыІапэ», «УблэнІэ очерк» дэт. Очеркын адыгэ лыхъужъ эпосын нэуасэ уфешы.

2. Текст пэпчъ номер иI.

3. Текстхэр цикл-циклэу зэхэугъоягъэх. А зы нартын анахьэу фэгъэхыгъэ текстхэр зы чыпІэ тшыхи, а нартын ыцкІэ циклым теджагъ. Ябэгъэ-мэкІагъекІэ циклэхэр зэфэдизхэп, къэтыугъоижын тлъекІыгъэм ар елтытыгъ.

4. ЯкъэхъукІэхэр япэублэу, ягъэхъагъехэр къэзгъэлъагъохэрэр ащ алъыкІоу, якІодыкІэхэр якІэухэу цикл клоцІмэ текстхэр ащи-зэкІэлъекІох.

5. Том пэпчъ нотекІэ тхыгъэу нартмэ яхылІэгъэ орэдхэмийн пышналъехэмийн яорэдышихэр дэтых. Ахэмэ къаушыхъатырэр эпосын ыкупкІ циклхэм пкъы афэхъурэ произведенияхэр орэдэу къа-Иоу адыгэмэ зэрахэлъыр ары.

6. Том пстэуми комментариихэр адэтых. Ахэмэ циклхэмэ ахэхъэрэ текстхэм япаспорт къагъэлъагъо: къэзыІугъэр, зытхыгъэр, къэбарэу пылъыр...

7. Яблэнэрэ томым «гущыІалъэ» дэт. Ащ ижърэ гущыІэхэм ямехъанэ къеІо.

8. Текстхэр анахь орэдыІо, тхыдэІотэ Газэхэм къызэрхайжын гъэм тетых, — ялъепкъ жабзэхэри, якІэ-шыкІэхэри апкъы зэриных. Тхыдэ е пышнэлъэ зэфэшъхъафхэр «зэпыдгъэшагъэхэп», «зэ-пытгулІагъэхэп», дгъэкІэрэкІагъэхэп, ахэдгъэхъуагъэп, ахэдгъэ-кыгъэп. Орэдымэ жыгу гущыІэхэр зэралытых.

Текстхэр къуаджэхэм ашатхыхэ зэхъум зэу нафэ къытфэхъу-гъэм ащишыр: зы адыгэ лъяпкъыбзэм тет шынпкъэу гущыІэхэу орэдыІохэри тхыдэІуатэхэри зэрэшмытихэр е, нэмыкІэу къэнПон хъумэ, «бжъэдигъу», е «кіэмгүе», е нэмыкІ бзэ къэбзэ хэхыгъэ ахэмэ зэраумылъыр ары. Ащ фэшI, текстхэр ттхыхэ зэхъум тэ анахьэу тынаІэ зытедгъэтыгъэр тэзгъэтхырэм ыбз ары ныІеп.

Филолог-фонетистмэ къыхэтутырэ текстхэм ашыомытэрэз адыгэ лъяпкъ къэуакІэхэр халъэгъонкИи хъун. Сыда пюомэ, а текстхэр шъхъадж къынозэ зэрратхыжыгъэхэм тетэу къыхэтутыжъых. Зэрэдгъэунэфыгъэу, хэтрэ къэбаруати къеІокІэ шэпхъэ гъэ-

иэфэгъэ дэдэ тетэп. А зы иэбгырэм «аш», «джаш», «ай»; «жи», «жи-Иэри», «же-Иэри»; «джэуап», «джыуап» ылоу урехылэ.

9. Адыгэмэ тхэкІэ амал зэрямылагъэм пае нартымэ яхылІэгъэ адыгэ орэдхэри хъишъэхэри мытхыгъэхэу, зым адырэм фильтрэжъэ лІэшІэгъу пчъэгъабэхэм къызэрахыгъэм къыхэкІыкІэ, ахэр зэтрайтотыкІыгъэх. Ащ фэшЫ зы нартым икъэхъукІэ, ыгъэхъагъэхэри. илІакІэ зэфэшъхафхэу цыфмэ къялотэжъэу бэрэ урехылэ. ГуцыІэм пае, ащ фэдэу нарт Саусырыкъо икъэхъукІэ къэлокІабэ ил. Зым Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ янэхэр зэшыпхъугъэх ело, адьрэм ахэр зэшыгъэхэу къе-уатэ. Ащ фэдэ иэшанэ хэтрэ цыфльэл-къи ифольклор хэлъэу щыт. ТапекІэ научиэ ЙофышІэмэ а текстыхэм язэгъэшІэн нахь Иэрифэгъу зэрафэхъуным фэшЫ джэуапышу тыйзэрафэхъуным тыдеплъызэ, а къэлокІэ пстэухэри къыхэтутытъэх.

10. Адыгэ лъэпкъ зэфэшъхафхэмэ абзэ хабзэу хэлъим ельстыгъэу чыпІэхэм, нартхэм ацІэхэр зэтрайтотыкІых: нат, нарт, Натие, Басэ губгъ, Барсэ губгъ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэкъо, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъу... А зэтэйтотыкІынгъэхэри текстмэ къахэдгъэнэжъигъэх. Мы цІэхэм зыкІэ ялэу къэдгъэнагъэх: «Иэдийф», «Иэкуанд», «Иашэмэз».

11. Нартымэ яхылІэгъэ ижь дэдэрэ Йоры-уатэхэм янахыбэхээр адыгэ пстэури мыгощигъэхэу, зы бын-унгэгъохэу зыщэтхэ лъэхъаным зэдаусыгъагъэхэу щытых. Ащ научнэ мэхъянэ лъансэу илээм тыдеплъызэ, адьгэ цыф лъэпкъ пстэури абзэкІэ зэгурь-охэу зэрэштым пае, етлан, а лъэпкъ пстэуми ашыщхэр Адыгейм зэрэгхэм фэшЫ, шапсыгъэ, бжъэдэгъу, кІэмгуе, абдзэхэ, натхъоджэ, хъатикъо, хъакІуцу, къэбэртэе, бэслынэи орэдь-охэм, тхыдэ-уатэхэм нартымэ яхылІэгъэ текстхэр ежь шъхъадж ыбзэкІэ къызэри-южыгъэхэм тетэу вариантхэр ялэхэу къыхэтутыгъэх. Ащ эпосын лингвистическэ географиене иэри, нартмэ яорэдхэмэрэ яхъишъэхэмэ игъэкІотыгъэу адьгэмэ зэрахэлъыр нафэ къешЫ, вариантмэ ятвортречскэ банингъэ къаушихъаты.

Текстхэу томхэмэ къадахъэхээрэм адьгэ лъэпкъ пстэуми ашыщ корректорхэр ядгэдэжжэххи, етлан а текстхэр тэрэзныгъэм лъэхынкъо пстэумкИи нахь пэблагъэу зэрэхъунхэм пае, тиорэдь-охэм, гхыдэ-уатэхэм етлан адэтыуплъекІуцыгъэх.

12. Адыгейм иллитературабэзэ иалфавиты тамыгъэу илэмэ къамыл-ре мацъэхэу, шапсыгъэхэмэ абзэ (натыхъуджэхэм, Пышызэ-иц шапсыгъэхэм, къушхъяч-лэс шапсыгъэхэм) къахафэхээрэр мыш фэдэу тгхынхэу дгээнэфагъэх. къ (кьетыу), кЬ (кэкІыгъ), сI (сыфы), джь («дж» шъаб: ашыдджьэ).

13. Тэ туугъоигъэ пшыналъэхэм, орэдыхэм, хъишъэхэм якъэ-ло-кІэ шъхъафхэу Къэбэртэе, Черкесиен къашаугъоигъэхэм ашыщхэу къыхэтутыгъэхэр ежхэмэ ялфавиткІэ зэрратхыжыгъэхэм тетых, къэбэртэе-черкес алфавитыр Адыгейм иалфавит зэрэтекІырэр бэп. Ахэр анахъэу мыш фэдэх.

Адыгейм иалфавиткІэ:

Ш
Шъ
ШI
Жъ
Жъ

Къэбэртэе-черкес алфавиткІэ:

Ш
Щ
ЩI
Ж
Жъ

14. Нартмэ яхыллэгъэ адыгэ текстхэу тхылъ зэфэшхъафхэм къадэтхыжыгъехэр, зи зэхъокыныгъэ афэтымышыгъэу къыхэтыу-тыжыгъех.

15. Томхэр къызыцыдэклирэ хэкум елъитыгъэу Адыгейм ини-
гературабзэклэ комментариинехэр ттхыгъех.

Томхэр адэтхэмкэ нахь зэфэдизхэ хъунхэм фэшны цикл инхэм
нахь цыклюхэр ятыдзэклигъэх.

Анц фэл нартмэ яхыллэгъэ адыгэ йорынотэ текст угъонгъэхэн
къыхэтыутыгъэхэмэ ягъэпсыклэ къэбар къеклэу пылъыр.

П С Э Л Ъ А П Э

Нартхэм ятеухуа адигэ текстхэр зэхүэхъесауэ, тхыль зыбжанэ хъууэ, адигэ культурэм гулъитэрэ гъэшцэгъуэнныгъэрэ хузиэ посоми папщэ, фольклорнэ произведенияхэр зэрьтрадзэ хабзэм тету, къытыйдодзэ. Мыр япэрай томым кіэлъокуя.

Щыкіэ гъянэхуам тету томхэр гъепсай.

1. Текстхэр томиблым игъээзгъаш. Япэрай томым «Псэлъапэ», «Щіэдзапіэ очерк» итш. Очеркым адигэ лыхъужь эпосым иеуасэ ухуещі.

2. Текст къэс номер щхъяхуэ иещ.

3. Текстхэр цикл-цикли гуэшаш. А зы нартым теухуа текстхэр зы цикл тишири а нартым и ціэр фіэтшыжащ. Я куэдагъ-я мащлагъкіэ циклхэр зэхүэдизкым, зэхүэтхъесыжыфын тлъекіа текстырш ар зэлътар.

4. Нарт лыхъужъхэр къызэралъхуамкіэ къышіндзэу, абы игъэхъамрэ и дуней тетыкіамрэ кіэлъыкіуэрэ и кіуэдыжыкіамкіэ иухыжу, дэтхэнэ зы циклми апхуэдэ ухуекіэ иещ.

5. Нартхэм ятеухуа уэрэдхэмрэ пшиналъэхэмрэ я мэкъамэхэр хотекіэ тхыжауэ том къэс ярытиц. Ахэр щыхъэт тохъуэ эпосым и купщіу циклхэм пкъы яхуэхъу произведенияхэр уэрэду макъкіэ къыжкаїу адигэхэм зэрахэлъар.

6. Том посоми комментариевхэр ярытиц. Ахэм циклхэм яхыхъэ текстхэм я паспорт къагъэлъагъуэ: къезыгүэтэжар, зытхар, абыхэм я гъащлэм текхуауэ хъыбар кіэшіхэр..

7. Ебланэрэй томым «псалъалье» дэтш. Абы кіуэдыжа пса-льэжь дыдэхэм я мыхъэнэр къацуатэ.

8. Текстхэр нэхъ уэрэджыїэ, гуэрыгутэмкіэ іэзэхэм къызэрыйажа дыдэм тету тхыжащ, — я лъепкъыбзэри, я къэпсэлъыкіэ щхъяхуэхэр зэрыштыауэ къедгъэнэжаш. Хъыбар е пшиналъэ зэпшхъяхуэхэр зэпыдгъувакъым, дгъэшцэргэшлакъым, яхэдгъэхъуакъым, яхэдгъэшлакъым. Уэрэдхэм я ежухэр ягъусэжш.

Текстхэр къуажехэм щатхым щыгъуэ зыуэ нахуэ къытхуэхъуа-хэм ящищ: зы лъепкъыбзэм тету пэжу псалъэхэу уэрэджыїхэри гуэрыгутакгүэтэхэри зэрышымытхэр е, иэгъуещіу жыпїэмэ, «бжъэ-дигъу е «кіэммыргуей» иэгъуещі бзэ къабзэ щхъяхуэ зэрагумылъыр ариц. Абы папщэ, текстхэр щитхым дэ иэхъыбэу ди иеїэ зытед-гъетар дээгъэтхым и бзэр, и къыжыїекіэр тэмэму зэрытхыныр ариц.

Филолог-фонетистхэм къытеддзэ текстхэм яфїэммытэрэз адигэ лъепкъ къыжыїекіхэр хальэгъуэнкіи хъунц. Сыту жыпїэмэ,

а текстхэр ЙуэрыIуатакIуэ къес щхъэхуэу къыжиIеурэ зератхыхам тету тыдодзэж. Зэрыгдгъеунэхуаши, дэтхэнэ ЙуэрыIуатакIуэри къэIуэтэкIэ щапхъэ гүэрым иткъым. А зы ЙуэрыIуатакIуэм «аш», «джащ», «ай», «жи», «жиIери», «жеIери», «джыуап», «джеуап» жиIеу урохъэлIэ.

9. Адыгэхэм тхыгъэ зэрамыIам къыхэкIыу, нартхэм ятеухуа адыгэ уэрэдхэмрэ хъыбархэмрэ мытхауэ, зым адрейм хунIуэтэжуу рэ лышцIыгъюэ бжыгъэ куэдхэм къызэрыкIуэцIырахам къыхэкI-кIэ ахэр зэтемыхуэу жаIе хъуаш. Абы къыхэкIкIэ, зы нартыр къызэралъхуа, абы игъехъахэр, и лIэжыкIар зэтемыхуэу цIыхухэм къIуэтэжу куэдрэ урохъэлIэ. Псалъэм папщIе, апхуэдэу, нарт Сосрыкъюэ къызэралъхуа щIыкIэр зэмьфэгъу куэду къапсэль. Сосрыкъюэрэ ЩэбэтныкIуэрэ я анэхэр зэшыпхъуу щытауэ зым жеIе, адрейм ахэр ээкъуэшахэу къепсэль. Дэтхэнэ цIыху лъэпкъми и ЙуэрыIуатэм апхуэдэ нэшэнэ хэлъщ. Научнэ лэжъакIуэхэм а текстхэр ди япекIэ нэхъ тыншу зрагъещIэн щхъэкIэ дэIэпкъуэгъуфI даззерхуэхъуным дыпылъурэ, а къэпсэлъыкIэ псори, къытеддзащ.

10. Адыгэ лъэпкъ зэпэшхъэхуэхэм я бзэм хабзэу хэлъым елъытуа щIыпIэхэмрэ нартхэм я цIэхэмрэ зэтемыхуэу къапсэль: нат.натие, Басэ губгъюэ, Барсэ губгъюэ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэкъую, Саусырэкъую, Саусырэкъую, Сосрыкъую... Апхуэдэу зэтемыхуэу къызэрыжакIэхэри текстхэм къахэднэжащ. Мы цIэхэм зы тхыкIэ яIу къэдгъянаш: «Іэдииху», «Іэкуандэ», «Іашэмэз».

11. Нартхэм ятеухуа ижь дыдэ ЙуэрыIуатэхэм я нэхъыбэр адыгэ псори мыгуэшхауэ, зы бын-унагъуэшхуу щыщыта зэманым зэдаусащ. Абы научнэ мыхъэнэ лъапсэу иIэр къэтлъытэри, адыгэ лъэпкъ псори я бзэкIэ зэгурлыуэу зерыщытам щхъэкIэ; абы нэмыщIауэ а лъэпкъ псоми я щыщхэр Адыгейм зырисхэм щхъэкIэ, шапсыгъ, бжъэдигъу, кIэмыргуей, абзэхэ, натхъуаджэ, хъэтыхуей, хъэкIуф, къэбэрдей, бесльней, уэрэджыIэкIуэхэм, ЙуэрыIуэтакIуэхэм нартхэм ятеухуа текстхэр езым щхъэж и бзэкIэ къызэрыжакIэхам тету, вариантхэр яIу къытеддзащ. Абы лингвистическэ географу эпосым иIэри, нартхэм я пишиналъэхэмрэ я хъыбархэмрэ лъэхъэнэ жыжъэм къызэрыщежъяар къегъэлъагъуэ, вариантхэр абыхэм я творческэ беягъым и щыхъэтщ.

Текстхэр томхэм къытрадзэхэм адыгэ лъэпкъ псоми ящыщ корректорхэр ядгъэджэжхэри, етIанэ а текстхэр лъэныкъую псомкIи дгъэтэмэмын щхъэкIэ ди уэрэджыIэкIуэхэмрэ ЙуэрыIуэтакIуэхэмрэ аргуэрү зэ хэдгъэплъэжащ.

12. Адыгейм и литературабзэ алфавитым дамыгъэу иIэхэм къа-мыштэ макъхэу, шапсыгъхэм я бзэ (нартхъуаджэхэм, Псыжъ Йус шапсыгъхэм, къурш жъэгъум щIэс шапсыгъхэм) къахэхуэхэр мынхуэдэу ттхыну тедубыдащ: къ, (къе-тыу), кIь (кIэкIыыгъ), сI (сы-фы), джь («дж» шъаб: ащыджъэ).

13. Къэбэрдейм, Шэрджеым щызэхуахъеса пишиналъэхэмрэ хъыбархэмрэ къэпсэлъыкIэ щхъэхуэу яхэлъыр зерыщыту къэдгъянаш, а текстхэр езым я алфавиткIэ зератхэм тетищ.

Къэбэрдей-шэрджеэс алфавитыр Адыгейм и алфавитым зэрытекIыр куэдкъым. Ахэр мыпхуэдэш.

Адыгейм и алфавитымкіә:

Ш
Шъ
ШІ
Жъ
Жъ

**Къэбэрдей-шэрджэс
алфавитымкіә:**

Ш
Шъ
ШІ
Ж
Жъ

14. Нартхэм ятеухуауэ адыгэ текстхэу тхылъ зыбжанэхэм къитхыжахэр дыхэмымлэжыхыжку къытеддзэжаш.

15. Томхэр щытрайзэ хэкум елъытакіә Адыгейм и литературэбзэкіә комментариихэр еттащ.

Томхэр, Іэмал зэриїэкіә, нэхъ зэхуэдиз тщын щхъэкіә, цикл нэхъ инхэм нэхъ цырыхэр еддзылїэурэ зэдгъэзэхуаш. Апхуэдэш нартхэм ятеухуа адыгэ йуэрыуатэ текстхэу зэхуэхъэсауэ къытеддзахэм я щытыкіэр кіәшчү.

АДЫГЭ НАРТХЭР

I

«Нартхэр» жыхуэт¹э адыгэ эпосыр ижь-ижыкж лъандэрэ адыгэ Йуэрыуатэм хэту къогъуэгурый¹уэ. Ар пшынальеу, уэрэдрэ хъыбару зэхэту куэд мэхъу. Абыхэм ящишу уэрэдхэм хэт псалъэхэр нэхъ архаичнэу, замыхъуэжу къызэтенащ. Уэрэдхэр, езы нарт хъыбархэм елъытауэ, нарт эпосыр щызэф¹ува лъэхъэнэм нэхъ и гъунэгъуш. А уэрэдхэм хэт псалъэхэм нэхъ къыщызэтенащ ахэр зыуса адигэхэр зэрыпсалъеу щыта бзэри. А пшынальхэм, пшынальэрэ хъыбару зэхэтхэм, е псысэ гъэпсык¹эм иту къа¹уэтэж хъыбарыжъхэм нэхъ къахэнанащ а лъэхъэнэ жыкжэ дыдэм адигэхэр зэрыпсалъеу щыта бзэм и Йэужълъэужъыр.

Нартхэу Сосрыкъуэ, Бэдынокъуэ (Адыгеймк¹э Шэбетыныкъуэ), Хъымыш и къуэ Батрэз, Сэтэней, Іашэмэз, нэгъуэш¹хэми ятеухуа пшынальхэр зэпкъырызыха адыгэ историкхэм, лингвистхэм, нартологхэм къалъытэ эпосыр ижь земаным щыгъуэ пшынальеу куэду зэхэлъхяуэ зылъабжъэ зи¹э эпическэ народнэ произведенэшхуэу щытауэ

«Ижь грекхэм я «Илиадэм» хуэдэу ижь урыс былинэхэм ешхуу, къалмыкъхэм я «Джангар», къыргъызхэм я «Манас» хуэдэу зы народнэ эпическэ поэмэшхуэу нартхэм я пшынальхэр зы лъэхъэнэ гуэрым зэрыштыгъам шэч хэлъкъым¹, — же¹эр К¹эрашэ Тембот. Ар пэж дыдэу къыш¹экинуущ, сыйту жып¹эмэ, ижым щыла а нартхэм щыщхэу цыхухъухэми цыхубзхэми нэхъ ц¹эрыуэу Сос-

¹ К¹эрещэ Тембот. Нартмэ ятхыдэжъхэр. сб. «Адыгэ орэдыхъхэр», Мые-жъуанэ, 1940, н. 11.

рыкъуэ, Бэдынокъуэ, Батрэз, Гашэмэз, Сэтэней — мыбыхэм яхүэдэ къабзэу эпосым хэт адрей нартхэм я пшыналъэхэри я уэрэдхэри я гъэпсыкІэ-зэхэлъыкІэкІи, я щапхъэкІи, ритмикэу яІэм и лъэныкъуэкІи зэгъунэгъухэш.

Иныкъуэр усэу, иныкъуэр уэрэду зэхэпхъяуэ ГуэрыГуатэм къышыцыхъур пшыналъэм хэт усэхэм щыщ пычыгъуэхэр къэзыГуэтэжхэм яІэшІогъупшикІыжри арш. Абы щыгъуэм уэрэдым хэль псалъэхэр зэрызэкІэлъыкІуэм хуэдэу, усэу къыжайэжыным илІэкІэ усэр щащыгъупщэм деж, хыбару къыжайэу, ягу къышыкІыжкІэ усэу къайатэрэ зэхэпхъа мэхъу. Мис апхуэдэ щыкІэкІэ, ижь пшыналъэхэр къайэтэжу яублэри, мы етГуанэрэй къэГуэтэжыкІэ-гъэпсыкІэри адигэ нарт эпосым иІэ хъуаш.

Аүэ, жыІэн хуейш, лъэхъэнэ зэпэшхъэхуэхэм зэхалъхъяуэ нартхэм ятеухуа прозаическэ хъыбар, уэрэд дыдэ, зы лъэхъэнэ гуэрми уэрэд щапхъэм имылъяуэ, къызэрыхъхъар.

1956 гъэм и бжыхъэм нарт эпосым теухуауэ Орджоникидзе къалэм щекІуэкІа зэГуущІэм адигэ тхакІуэ Қэстан Дмитрий къышыцыхъисэлъам жиІэгъаш, нобэ Адыгейми, Шэрджэсми, Қъэбэрдейми ис адигэхэм я эпосыр и къэхъукІэкІи и гъэпсыкІэкІи зыуэ зэрыштыр, ауэ лъэпкъ нэшэнэхэр зэряІэр, я къыжайэкІэкІэ тІэкІу зэрызэшхъэшыкІыр².

Адигэ лъэпкъхэм я нарт ГуэрыГуатэм хэт циклхэр посри зэтогохуэ. Нартхэм ехъэлІа пшыналъэхэр зэхуэдэш, и пэм къышыцІэдзауэ и кІэм нэс куэдкІэ зэшхъэшымыкІыу.

Псалъэм папшІэ, Сосрыкъуэ и пшыналъэр Нэткъуажэм щыжайэм деж мыпхуэдэу къышцІадзэ:

«Сосрыкъуэу ди къан,
Сосрыкъуэу ди нэху,
Зи мэГуухэ дышафэ,
Афэр зи джанэ куэшІ.
Дыгъэр зи пыІэ щыгу».

Мы гъэпсыкІэ дыдэр иІэу, а зы ритмэ дыдэм иту Шалсыгъими, Бжьэдьгъуми, Қіэмыргуейми, Қъэбэрдейми, Шэрджэсми, Сирием щыпсэу адигэхэм — дэнекІи зэтэхуэу къышцІуэтэж.

А пшыналъэхэм яхэль зэшхъэшыкІыныгъэ машІэр нэхъыбэу къызыхэкІыр — ахэр япэм ятхауэ, ягъэтэмэмауэ зэрышымытарщ, е дэтхэнэ лъэпкъри зэрыпсалъэр бзэм фа-

² «Нартский эпос». Материалы совещания 19—20 октября 1956 г., Орджоникидзе, н. 215—216.

нетикэ и лъэныкъуэкІэ тІэкІу зэрызэщхъэшыкІырщ. Ша-
псыгъхэм Саусэрыкъуи», «Саусырыкъу» къапсэль,
бжъэдыгъухэм — «Саусэрыкъу», кІэмыргуейхэм — «Сау-
сырыкъу», абазэххэм — «Саусырэкъу», «Саусырыкъу»,
къэбэрдейхэми беслъэннейхэми—«Сосрыкъуэ». Нарт пши-
налъэхэр уэрэду дэнэ щЫпІэ щыжамыІэми я макъамэхэр
зетохуэ.

Ауэ а едзыгъуэ куэду зэхэль, сатыр 200—300-м къы-
шымыувыІэ нарт пшиналъэ кыхыр уэрэджыІэм къы-
щижиІэжкІэ щЫпІэ зытІухэр ІэщІэгъупщиКыу, абде-
жым езыхэм я усэ сатырхэр щыдагъэувэж къохъу, апхуэ-
дэурэ пшиналъэхэм якухэм деж зэтемыхуэныгъэ къахо-
хъэри едзыгъуэшІэхэр хэту урохъэлІэ.

Адыгэ пшиналъэхэм къаIуатэ ІуэхугъуэмкІэ я кІэр
зериухыр нэхъыбэм зетохуэ, а пшиналъэр хэт къимыІуэт-
тэжами а зы ІуэхуэгъуэмкІэ яухыж. А зы пшиналъэ ды-
дэм и кум щынэсам деж зэшхъэшыкІыныгъэ иІэу нэхъы-
бэу дышрихъэлІэр адыгэ лъэпкъ зэпэшхъэхэм я уэрэ-
джыІакІуэхэм я деж щытха уэрэдхэрщ.

Апхуэдэу нарт пшиналъэхэм я нэхъыбэр адыгэ лъэпкъ
псоми я зэхуэдэу ижь лъандэрэ къадогъуэгурлыКуэ, дэнэ
щЫпИ щыжайІэ, ауэ зы лъэпкъым дэгъуэу къышайІутэ-
жу, адрес лъэпкъым я нэІуасэ къудей мыхъумэ апхуэдэу
фІуэ зыщымыгъуазэ пшиналъэхэм урохъэлІэ.

Псалъэм шхъэкІэ нарт Іашэмэз и пшиналъэри и хъы-
бари Адыгей хэкум ис абазэххэм абы и цІэ къижайІэ
мыхъумэ гъэшІэгъуэныгъэ хэлъу, гъэхуауэ, Іэзэу къижай-
Іэркъым. Апхуэдэу щыт пэтми «нарт Іашэмэзыжым» хуэ-
дэу фІуэ ялъагъуу зы «нарт» гуэри нэткъуажэхэм, шап-
сыгъхэм, бжъэдыгъухэм яІэкъым жыпІэми ущыуэнукъым.
Къэбэрдейми Щэрджэсми Іашэмэз теухуа пшиналъэр нэ-
су фІуэ щашІэр. Иужь лъэхъэнэм, нартхэ я хъиджэбз
гъэфІэн Лашын нарт лъыхъужхэм: Щауен, Сосрыкъуи,
адрейхэми я цІэр къриІуэурэ щахуэусэкІэ: «бэрэ къыс-
лыхъуами сыхуэмий!» жиІеурэ лъэныкъуэ иргээз, ауэ
Іашэмэз деж щынэскІэ и уэрэд макъым зрегъэхъуэжри
нэхъ хуэгумашиІэу, гуапагъэрэ лъагъуныгъэрэ хэлъу же-
лэр:

«И шы пэхушхуэр нэсэпасэц,
Езы цыкІур есци Іэщэ хуэфІкъэ, —
Ашэм и къуэу Іашэмэзир си псэлъыхъукъэ,
Зы шу къыслыгъэхъуими сидекІуэнут».

Апхуэдэу Іашэмэз и пшиналъэм этническэ зэлъэшІы-
сыныгъэу иІэм къегъэлъагъуэ — адыгэхэм нэхъ фІуэ

яльгъуу, нэхъ пшIэрэ щIыхърэ зыхуашIу, нэхъ хайтыкIуу къаIуэтэж циклхэри, абы хуэдэу къыжамыIэхэриадыгэ лъепкъ зэпэцхъэхэм зэрэлэр.

АтIэ, дауэ хъурэ, нобэ абы щIыпIэкIэ зэпэжыжьэ Адыгейми, Къэбэрдейми, Шэрджэсми щыпсэу адыгэхэм нарт Iашэмэз и пшиналъэри и хъыбархэри зэхуэдэу ящIэнкIэ щхъэ хъуа?

Историем нахуэу зэрышыщти, нэткъуажэхэмрэ шапсыгъхэмрэ Туапсэ къышыцIэдзауэ Новороссийск (ЦЭмэз) — Анапэ (Іэнапэ) — Тамань (Тэмэн) нэсу ижье лъехъенэ лъандэрэ Іусахэц. Абыхэм къэбэрдейхэр къакIэлъыпсы Тамань, Керчинскэ тенджыз къузисми, Азов (Іузэв) тенджызми я нэпкъхэми, Кърым и Iэгъуэблагъэхэмии щыпсэуаш.

Къэбэрдейхэмрэ шапсыгъхэмрэ адрей адыгэ лъепкъхэм ебгъапшэу щитмэ, лексикэмрэ фонетикэмрэ я лъэныкъуэкIэ нэхъ зэгъунэгъухэц. Абы къыхэкIкIи адигэ уэрэлъяхъэу «Хъэтхым и къуэ Мыхъэмэт-гъуазэ», «Андемыркъан» жыхуэтIэхэр зэхуэдэу абыхэм къыжайэ. Апхуэдэкъабзэу къыжайэ: нарт Iашэмэз, Сосрыкъуэ, Батрез, Шауей, Лъэпш, Бэдынокъуэ сымэ я пшиналъэхэри я хъыбархэри. Апхуэдэу абыхэм нарт пшиналъэхэр зэхуэдэу къаIуатэу екIуэкIуурэ, XIV—XV-нэ лIэцIыгъуэхэм къэбэрдейхэр Iэпхъуэри, иджы зыдэшыс щIыпIэхэм, Іуашхэмахуэ и Iэгъуэблагъэхэм щытIысац.

Г. В. Новицкэм зэритху, 1830-рэ илъ. Адыгейм (Шэрджэсым) нэрыбгэ 1 082 200 исаш.

Мы лъэхъаным адигэхэр я бжагъэкIэ нэрыбгэ мин 350—400 хуэдиз мэхъухэц. Ахэр анахуу зыщыпсэуухэр Адыгейр, Шэрджэсир, Къэбэрдейр, ХыIуфэ Шапсыгъэрарааш. Адыгэхэр Сириеми, Иорданиеми, Тыркуми, Ливани, нэгъуэцI ГэшIыб къэралхэми ящэпсэуухэц.

Иджы циклхэм я деж дгъэзэжынц.

Зы лъепкъым фIыуэ ишIэу, ауэ адрей лъепкъым нэсу имышIэу узрихъэлIэ циклэхэри щыIэш.

Нарт Колэс и циклыр КIэмыргуейм дэгъуэу къышаIуатэ. Мы циклым из цIэ къышраIуэ нарт Колэси, Къуэжэуби, нэгъуэцI нартхэми я Іуашхъэр а щIыпIэм итш. АрIыкIуми инми къуагъэлъагъуфыну ящIэр, абыхэм яттехэ сурэтхэри Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым щIэлъщ.

Нарт Колэс ехъэлIа циклым хэт ІуэрыIуатэхэр къыбжаIэну Еджэрыкъуейм ящIэркъым, ауэ абыхэм нарт Сэ-

тымыкъуэхэм (нарт зэшищым) я хъыбархэр къаIуатэ, абыхэм я Iуашхъэхэри я щIыгум итш.

Шерджэсым щыпсэу адыгэхэм нарт Сэтымыкъуэхэм ехъэлIа IуэрыIуатэхэр нэгъэсауэ ямыщIэнкИ хъунущ, аүэ абыхэм нарт пщащэ Iедииху и хъыбархэр зымышI щIыху яхэткъым.

Апхуэдэу, нарт пщащэ Iадииху и хъыбарыр бжьэдыгъухэм ямыщIэнкИ мэхъу, аүэ абыхэм нарт БэукI, нарт Дзэгъаштэ, ЩэуакIэ, Пагукъуэ Тэтэрщауэ сымэ я хъыбархэр я гуалпэу къыпхуаIуэтэнущ.

Къэбэрдейм нарт ЩэуакIэ, Пагукъуэ Тэтэрщауэ, нарт БэукI сымэ я таурыхъхэр, я уэрэдхэр щамэшIэнкИ хъунущ, аүэ нарт Щауей, Лашын нартыжъхэм зэрахуэусар, нартыжъ уэрэдхэм ушрагъэдэIуэн ялъэкIынуш.

Адыгэ нарт эпосым хыхъэ циклхэр 26-м щIегъу. Мы циклхэм яхэмыхъэу, езыхэри цикл иримыкъуипэу нартхэм ятеухуа таурыхъ щхъэхуэ заул щIещ, нарт пщащэхэм яуса уэрэдхэри, абыхэм ящIыгъуу нарт псальэжъхэри зэхуэхъэсыжауэ диIещ. Куэдми машIэми мы сыхъэтым араш «Нартхэр» жыхуйIэ адыгэ эпосэу зэхуэхъэсауэ щIеэр зэрыхъур.

II

«Нартхэр» — адыгэхэм я народнэ эпосщ, я монументальнэ, титаническэ памятникщ: цIыхугъэшхуэм, хъэлэлыгъэм, лIы бланагъэм, лIыхъужыгъэм, Кавказым и «дадэжъхэм» я лIещIыгъуэ куэдым къыщIэнна Iущыгъещ. «Нартхэр» — адыгэхэм я национальнэ къулаигъещ, историческэ гъуэгуанэу къакIуам и IуэрыIуатэш, я кодексальнэ шапхъещ. Абы адыгэхэм я къарухэр, я гулъытэхэр, я гупсысэхэр, я ижърэй дуней еплъыкIэр, я щэнхэр, я хабзэхэр зууэ зэхуэхъэсауэ къыщIуэтэжащ.

Сыт хуэдиз эпосым хэт нартхэм я инагъыр?

Езы эпосым хэт нартхэр я шапхъэкIэ цIыху къизэрыкIуэхэкъым, инхэш. Сыт щыгъуи, дэнэ щIапИи, ин защIеу, щэджашэ защIеу цIыху лъэпкъ щIауэ зы археолог гуэри щыхъэт техъуэркъым. Пэжу, цIыху къупшхъэ ин за-къуэтIакъуэ къышагъуэт щIещ, аүэ абыхэм ятещIыхъауэ ижъ зэманым цIыхухэр ин дыдэ защIеу шытауэ иджы цIыхIу хъужауэ жытIэн тлъэкIынкъым, аүэ пасэрэй цIыхухэр природэм нэхъ и гъунэгъуу, нобрейхэм елъытауэ нэхъ Iэнкълъэпкъышхуэу щытагъенущ.

ИщхъэмкIэ зэрыжытIауэ, эпосым хэт нартхэу зи щытхъур уэрэдым, пшиналъэм, таурыхъым къышаIуатэхэм

ягъэхъа Іуэхугъуэхэм гиперболическэу, иригъэлэйүэ, цы-ху ин дыдэхэр апхуэдэ пасэм щылауэ плъытэ хъунукъым. Ахэр народнэ фантазиен зэхилльхъа ин дыдэ къудейщ.

Нартхэм тхъэ ялэ, сыйт хуэдэу ахэр диним зэрыхущытыр?

Цыхум тхъэр къыдэхъуакъым. Цыхур япэш, тхъэр иу-жыкІэ къагупсысац. Нарт эпосым и къежьапІэм дин Іуэху хэмьтагъэнкІи хъунш, ауэ ар лъэхъэнэ куэду къызып-хырыкІам къыщикила гъуэгуанэм щигъуэта зэхъуэкІыны-гъэхэм елъытауэ дин хуэмбжымэхэр къыхыхъагъэнкІи хъунуш. Абы къимыдэкІэ, нарт текстхэр щатхыжым, зэхъуэкІлауэ зытхыжахэм тхъэ Іуэхухэр текстым искусствен-нэу хагъэувэурэ зератхыжам къыхэкІлауэ къышІэкІынуш.

Ауэ жыІэн хуейр, эпосым Іуэху хузина исследователь зэкъуэтІактуэхэм, XIX-нэ ліещІыгъуэм Россиен зычы-зыубгъуауэ щита мифологическэ теориен зыдрагъэхъэ-хуэрэ ижирэ Іуэхугъуэ къэхъукацацІэхэри тхъэм и Іэмыр-кІэ къэхъуа хуэдэу, тхъэ къежьапІэ ялэ хуэдэу ягъэлъэ-гъуаш. Абыхэм ящыц зыщ XIX-нэ ліещІэгъуэм псэуа урыс исследователь Ф. И. Буслаевыр. Абы: «Дунейр япэ-рей къарууэ щиту, абы творческэм зыужыныгъэ ин ири-ту», — жиІэу щитащ. Абы къыхэкІкІэ абыи, абы идейнэу гуэтхэмэ эпосым лъапсэу илэр щыІэкІэр армырауэ, атІэ тхъэр ара хуэдэу антиисторическэу жаІэу щитащ.

Мифологическэ школым и лъэнык'уэхэм эпосым хэт персонажхэр — тхъэ гъэнэхуахэу, Іуэхугъуэ зэмьлІэу-жыгъуэхэм (япэрейр — уафэм, етІуанэрейр — мэzym, ешанэрейр — псым) яхуэгъэзауэ ящIурэ, езыхэмни ири-к'уу абы гу лъамытэжурэ, эпосыр — тхъэхэм я эпосу ялъытэу щитащ. Нарт эпосыр тхъэхэм я эпосу плъытэ-ным — ахэр зэхэзильхъа цыхухэм я историер бгъэникІэу къоцІ.

Апхуэдэу, П. Остряковым XIХ-нэ ліещІыгъуэм нарт Шауей ехъэлІа хъыбархэр Къэбэрдэйм щитхри «Северное Обозрение» жыхуїэ журналом щитригъэдзэгъаш. Ёзыр «мифологическэ школым» и гъуэгум зэрытетым къыхэкІ-кІэ а хъыбархэм Іэдэмрэ Хъэуэрэ къащацІэдзауэ тхъэ къежьапІэ-ублапІэ гъэнэхуа яхуицІаш. Абыхэм яхуэдэ тхъэ Іуэхухэр, тхъэ хуэмбжымэр цыхухэм яхэлъ Іуэры-Іуатэхэм Іупши дыдэу къыхэшу щитк'ым. Ауэ пэжш, ищ-хъэмкІэ къызэрышыжытІам хуэдэу, лъэхъэнэ зэпэшхъэ-хуэхэм цыхухэм дину яхэлъам и лъэужхэр, нэхъыбэу прозаическэ текстхэм — таурыхъ ІуэрыІуатэхэм щхъэкІэ жыпІэмэ — къахэнаш. Ауэ жыІэн хуейр адыгэхэм нартхэр

тхъэуэ зэрэмьлъытэр арш. Нэрылъагъуу мифологиу эпосым къыхэхуахэм ящыцыр — тхъэм пэувыжныр, ебэнэжыныр араш. АбыкІэ Нэсрэн-жъакІэ къущхъэм зэрыггуулЫгъам ехъэлІа адыгэ хъыбархэр щапхъэ дэгъуэу мэув. Эпосым щышу нэхъыжку ялъытэ уэрэд, пшиналъэ текстым, псальэм папшІэ, «нарт Бэдынокъуэ» и пшиналъэр къапштэу зэпкъырыпхын хуей хъумэ, нартхэр унагъуэ-унагъуэу щыпІэ зэпэшхъэхуэхэм — Тэн (Дон), Псыжь, Инжыдж, Уарп, Лабэ, Пышшэ, Кавказ къуршхэм, тенджыз ФыцІэм, Керч тенджызТуашІэм, Азов Йуфэ щыналъэхэм зэрышыпсэуахэр къагъэлъагъуэ. ЩыпІэм я ціэхэр уэрэдхэмрэ пшиналъэхэмрэ къыхохуэ. Нарт Бэдынокъуэ мыдрей нартхэм я деж хъэшІапІэ къышы-кІуэм:

«ТэнкІэ къырогъуазэ,
ГъуазэкІэ къырыдокІ,
Псыжь и икІыгъуэжъхэр
Шыдджбэпс хуэмыхъя!...»

Бэдынокъуэ нартхэ я жэмыхъуэм щыхуэзэкІэ, «къалэ» с «жылэ» жиІэр щыупицакъым, — абы щыгъуэ иджы хуэдэу псэухэу щытагъэнукъым, — «Алыджхэ я унэжым сырилъыхъакІуэш», — жеІэ абы, — Алыджхэ я унэжым щыупицІэ, «лъагъуэр» къригъэлъагъумэ фІигъуэш.

Пасэрэй щыхухэм я хъэл нэхъышхъэу — пхъешагъэр, ЙуейшІей хэмилъу зэхуилъыныр — Бэдынокъуэрэ нарт Іехъуэхэмрэ я зэхуштыкІэм наІуэу къыхощ. Бэдынокъуэ и образым, абы и зекІуэкІэ, и щытыкІэм, абыхэм нэмышщауи къуагъэлъагъур а лъэхъэнэ жыжъэ дыдэхэм дуней пхъашэм — нэхъ джатэ жан зыгъабзэм тетыгъуэр щызы-Іыгъам — лыгъэм зрагъэхуу, лыгъешилІэ лъыхъуэну иш тесу, и джатэр гуэльу, щхъэзакъуэ лы бланэу Тэрсэ губгъуэ, Лабэ псыхъуэ, Псыжь щыхэлъэдэжым къышечъэу, а псыхъуитІым я зэхуаку икІыу, абы ипшэкІэ Кавказ къуршхэм нэс кІуэрэ... лыгъешилІэ лъыхъуэрэ щызекІуэу щытахэш.

Абхъаз, адыгэ текстхэм къызэрыжайемкІэ, Сэтэней зыншыжыщІэр — Псыжь Йуфэш; Бэдынокъуэ «шыдджбэпс хуэмыхъу» къыздызэпрыкІыр — Псыжьш; «зэрыгъуазэр» — Тэнц; и шыхэр псафэ здишэу щытар — Уарпш; нартхэр зэрысыкІыр — Лабэш; нарт ЩауэкІасэ и шыпхъу Пагуэм кхъуафэжъейр зэеуншІыгъуэм щызэприхур — Щхъэгушащ (нэгъуэшІхэм жайэр Пышшш).

Нарт къуажэхэр зынуса нартысхэр: Сосрыкъуэ иныжыр зыхигъэштыхъар — тенджыз ФыцІэрш; Сэтэмын-

къуэхэр къызыдэкIыр — ТIуапсей лъэныкъуэрщ, нартхэр зэпрыкIыурэ шыхэр къыздырахур — тенджыз ТIуашIэрщ (иджы Керченскэ проливыр); Нэрсен-жыакIэ зырау-лар. — Кавказ къуршырщ³. Абыхэм къызэшIаубыдэ щыпIэхэр эпосым «географиеу» иIэр.

Апхуэдэу щыту, топонимическэ цIэхэу нарт эпосым къыхехуэхэр — зэрыадыгэцIэмкIэ щIэрыщIэу научнэу фIэш яшыпшIын хуей мыхъужу — адигэцIэ дыдэхэш, ижь лъэхъэнэ жыжъе дыдэм къышыцIэдзауэ адигэбзэкIэ къа-псэль щыпIэцIэхэр.

Апхуэдэу «Нартхэр» жыхуиIэ эпосым и топонимикэр— ижьеий Адыгейм (Шэрджэсым) и щIыгур, и бзэр, эпосыр этническэуи адигэхэм зэрайм щыхъэт тохъуз.

Апхуэдэ щIыкIэкIэ «Нартхэр» жыхуиIэ адигэ эпосым хэт адигэ орэххери, пишнальхэхери, хъыбарххери научкэм и лъэныкъуэ зэпэцхъехуэхэмкIэ дыбгъэдыхъеху къэс ар адигэхэм яусауэ зэрыщтыр нэрылъагъу хъу зэпыташ. Ар дэ ди народым патриотическэ чувствэ худиIэм къыхэ-кIыу жытIэркъым, езы эпосым и нэцэнхэм Гупщи къа-гъэлъагъуэ.

Ауэ абы емылъытауэ, нарт эпосым хэлъ нэгъуэцI нэ-щэнхэри къэхутэн, зэгъэшIэн хуейш.

Сыт хуэдэ пшалъэ нартхэм къагъэлъагъуэр?

Нартхэм жыжъагъыр къызэрапшу щытар: «гуоугъу-эцI» (гуоугъуицIэ, е гуоугъуиплIкIэ, е гуоугъуибгъукIэ пэгъунэгъуахэу жаIэ) «махуэ», е «мазэ», «ильэс гъуэгу»— жаIэ, е «я зэхуаку зы махуакIуэ дэлъщ» е «зы мазакIуэ дэлъщ» жаIэу щыташ.

Лъагагъыр е кууагъыр нартхэм зэрапшу щытар: «лъа-щхъэм къэс», «лъэнкIапIэм нэс», «бынжэм нэс», «бгъэгум нэс». Ар цIыхум, шым е вым иралъытурэ жаIэу щыташ.

Псалъэм щхъэкIэ:

«Иалыджхэ я унэжъыр —
Унэ небэ-къебэш,
Абы и бжэIупэм Iулъыр
Вы бгъэгум къос».

(«Бэдйинокъуэ и уэрэдым» ицици).

ИтIани: «Iэпхъуамбэ бармыкъ» жаIэрт: «Iэпхъуамбэ бар-мыкъым ушIэзгъэпшынщ». Абы къикIыр: Иэпхъуамбэш-хуэмрэ Иэпхъуамбапщэмрэ ягъэуври, абы и щIагъ щIагъэ-пшыну арат.

³ Нарт эпосым къышыхъу Iуэхугъуэхэр щекIуэкIа щыпIэхэм я цIэхэр щызэпкъырх Шортэн А. Т. «Кабардино-Балкарская АССР» тхылъым. Нальчик, 1957, н. 528.

Бгъуагъыр зэрэпшүү щытар: «залэ», «тIуалэ», «щалэ», «плIалэ», «Iэдакъэбжэ», «бжьиз» (Iэпхъуэмбэшхуэмрэ Iэпхъуамбэ жьакIэмрэ я зэхуаку пшалъэш), «IэплIакIуэ», «лъэбакъуэ».

Абы нэмийшиауи: «тхъэ» жаIэ, Iалыджхэ я унэжым «тхъэ щэшI и кIыхъагъщ» къижреIэ нартхэ я жэмыхъум Бэдынокъуэ, уэрэдым хэту.

Иджырей метрическэ пшалъэу къагъесэбэпу щыIэхэм елъытауэ жыпIэмэ, зы «тхъэр» метрэ ныкъуэ хуэдизш. Нарт Iалыджхэ я унэшхуэр метр 15 хуэдиз и кIыхъагъыу щыташ.

Хъэлъагъыр къузэрагъэлъагъуфу щытар: зы цыхум, зы шым, зы вым «зэрыхуэIэт», «зэрыхуэшэ» жаIэурэт.

Псалъэм шъхъакIэ:

«Iалыджхэ я унэжым
ЩIэсэн куэд щIэтш,
ЩIэсэнүи щIэтхэр
Вийм зэрахуэшэш».

Нарт IуэрыIуатэм бжыгъэ нэцэнэу къахохуэ: щы («махуиш щахэсым унагъуэм ящиш хъужаш»), блы («махуйбл джэгу хуашIаш»), бгъу («псибгъу Путми хэсхинш»). «Щэ ирикъуным зы фIэкIа мычэму», е «99-рэ». Мыхэр адрий адигэ IуэрыIуатэу диIэхэм къахохуэ, адигэ зэхэлъхъэкIэ хъыбархэм, лъэпкъ нэцэнхэм къатекIыу щытиш.

Нарт IуэрыIуатэхэм псысэ сюжет зиIэхэри яхэтиш.

Эпосын хъыбархэм ущеджэкIэ — адигэхэм я тхыдэм упхыропль, блэкIа зэман жыжьэхэр щIэрышIэу уи нэгу къышIохъэж.

III

Адигэ нарт эпосынрэ ижирей грек мифологиемрэ яхэлъ нэцэнэ куэдхэр зэтохуэ. Апхуэдэу зэрыштыр къигъэнахуэурэ, адигэ IуэрыIуатэр кууэ зыщIэ тхакIуэшхуэ КIэрашэ Тембот итхыгъаш.

«Мировой мифологием и мотив я нэхъ цIэрыIуэхэм я щыщхэри нарт эпосын къыхощ. Нарт Саусырыкъуэ (Сосрыкъуэ) шэ хэмыхъэу, шэ хыхъапIэу иIар и куэпкъыщхитыр арауэ зэрыжиIэр ижирей грек эпосу Гомер и «Одиссея» хэт героим, Ахиллес и лъэдакъэм хуэдэш. Ахиллес, грек мифологием къизэрыжиIэмкIэ, шэ хыхъэу щытакъым, шэ хыхъапIэу иIар и лъэдакъэрш. «Ахиллес и лъэ-

дакъэ» жыхуаIэр араш. Iэдэм бегъымбарыр ятIэм къыхэ-щыкIауэ зэрыжаIэр, итланэ цыхупсэр джатэхэм ё нэгъуещI пкыыгъуэхэм яхэлъу зэрыжаIэм ешхуу, анимизм мотивхэу мировой мифологием щызекIуэхэм яхуэдэш нарт Саусырыкъуэ мывэм къыхэхъукIауэ зэрыжиIэр. Саусырыкъуэ мылIэ-мыпсэуэ щIатIауэ къэзыIуатэ мотиври — мировой миф цэрыIуэу «Къуршым еIулла Прометей» ешхьш. МафIэр къызэрагъуэта мотиври — нарт Саусырыкъуэ иныжым мафIэ къызэрыфIидыгъуар абы ешхьц⁴.

Абы хуэдэ нэшэнэхэр нарт эпосым зэрыхэтльагъуэм илкъ иткIэ, мы Iуэхугъуэр щIэнэгъэлIхэм, тхакIуэм езым къазэрыфIещIыр къыжжааш.

Нарт хъыбархэу, псысэхэу (мифхэу), къуршым еIулла цыхухэр — Нэрэн-жъакIэ, Иныжъ-Щхэбгъуз и къүэм апхуэдэхэм ягъехъахэр къызыхэшхэр, ё бгъуэшIа-гъым, къуриш зэхуакужым даубыда цыххур зыхэтхэр — Кавказым къыщымыхъуа хуэдэу жызыIехэр (Л. Г. Лопатинскэм хуэдэу) щыIааш. Ауэ щIэнэгъэлI куэдым, тхакIуэхэм я нэхъыбэм зытраубыдэр, а IуэрыIуатэхэр Кавказым къыщыхъуауэ, абы я къехъукIари грекхэм емыпхауэ, атIэ Кавказым щызекIуэ IуэрыIуатэм тражыIыкIыурэ езы грекхэм я мифхэм я мотивхэр хагъэхъауэ араш.

Абхазхэм я бзэм тепсэлтыхъурэ академик Н. Я. Марр Прометей теухуауэ итхыгъааш: «абыхэм ящыш псысэ (миф)... Грецием нэери, абы ар Прометей ехъэлIа псысэ ящIааш»⁵.

Грузин литературэм и тхакIуэ ин дыдэ, народнэ мифологием и гъэпсыкIэм фыуэ щыгъуазэу щыта Акакий Церетели «Медея» пьесэм хуишIа комментариехэм къызэрышжиIамкIэ, Прометей, Ясон—Медея ятеухуа мифхэр «дэди хэкум и бынхэш», ахэр Кавказым къыщыхъуаш.

Нэмыцэ философ ину Гегель, античнэ автору Геродот итхахэм ятепсэлтыхъурэ, тхъэхэм я нэхъыбэр грекхэм нэгъуещI хэкухэм къызэрырахам щыхъэт тохъуэ. «Тхъэхэм я нэхъыбэр грекхэм нэгъуещI хэкухэм кърахааш, езы Геродот хэубыдыкIауэ Египетым теухуауэ къызэригъэлъэгъуэжым хуэдэу, ауэ а хамэ псысэхэр езыхэм зэрахъуэкIааш...»⁶

А псори зыуэ щыхъэт зытехъуэр нарт эпосым и лъапсэр Кавказым къызэрыщежъэр, абы къызэрышыхъуар арш.

⁴ «Адыгэ уэрэдышыхъэр». Мейкъуапэ, 1946, н. 12.

⁵ Н. Я. Марр. О языке и истории абхазов, М.—Л., 1936, н. 144 — 145.

⁶ Гегель. Соч., т. VIII, М.—Л., 1935, стр. 288—289.

Сыт щыгъуэ нарт эпосым и лъапсэр къышежъя лъэхъенэр?

Мы упщIэм щIэныгъэлI зэпэшхъэхүэхэм куэд тражы-
ыхъ. Языныкъуэм эпосыр зэрыпсэууэ къаштэри: «Эпосыр
жы дыдэш», — жаIэ, ди эрэм и япэ лIэшIыгъуэхэм къе-
жъауэ ятх. Адрейхэм зэралтытэмкIэ, нарт эпосыр ди эрэм
и пекIэ ебланэрэй лIэшIыгъуэм къышежъэри ди эрэм и еп-
щыкIуплIанэрэй лIэшIыгъуэм нэс зэфIэувэ зэпытурэ къэ-
кIуауэ ятх»⁷.

Япэрайхэми етIуанэрэйхэми къижайэхэр фактхэмкIэ
научнэу къагъэлъагъуэу щыхъэт техъуэжыркъым.

Дэ къизэрятфIэшIымкIэ, нарт эпосыр зэрыпсэууэ
къапштэу: «Мыр и къежъапIэц», «Мыр и увыIэпIэц» пыу-
ниIауэ къыжыпIэнэр тэмэмкъым, ар щыуагъэ хъунц.

Цыхухэм зэхалъхя народнэ эпосым и ныбжь дыдэр
тэмэму бгъэнэхун плъэкIынукъым. Ермэлхэм я эпос
«Давид Сасунскэм» елэжъя, зэпкырызыха акад. И. А.
Орбели зэрыжиIауэ, народнэ эпосыр псыхъуэ щыкIу
лъэхъуэ куэд зиIэ псыхъуэшхуэу тенджызым хэлъэдэ-
жым хуэдэш. АтIэ а псыхъуэшхуэм и жэкIэкIэ, и фэкIэ,
и IэфIыгъэкIэ иджы къэпшIэн плъэкIын япэрай псыхъуэ
лъакъуэр къызщежа махуэр, гъэр?..

Эпосым хэт пшиналъэхэм, уэрэдхэм, псысэхэм, хъы-
бархэм апхуэдэу циклхэм я ныбжъхэр зэхуэдэкъым.
Ижъ лъэхъэнэхэм яуса IуэрыIуатэхэри, нэхъ лъэхъэнэ
гүунэгъухэм зэхалъхахэри нарт эпосым хэболъагъуэ.
Лъэхъанэу ахэр щызэхалъхахэр езы IуэрыIуатэм —
пшиналъэхэм, уэрэдхэм, псысэхэм яхэлъ нэшэнэхэм къа-
гъэлъэгъуэж. Сыту жыпIэмэ, цыхухэм къаихъулIахэр,
ягъэхъахэр а къышыхъуа лъэхъэнэ дыдэм пшиналъэу,
уэрэду яуса щыта мыхъумэ, лъэхъэнэ заул дэкIа нэужь
яусыжу щытакъым⁸.

Нобэ цыху пэрыйт дыдэхэм я цIэр игъашIэ псокIэ тхы-
льым итыну зэрыратхэм хуэдэу, абыхэм мывэ син зэры-
хуагъэувхэм хуэдэу, я сурэтхэр жэзу зэрагъэжым хуэдэу,
пасэм щыгъуи «пэжыгъэ зыхэлъу, псэмэйблэжу банду
лIыгъэ зезыхахэм я щытхъу мыкIуэдыжыну, лIэшIы-
гъуэкIэрэ къэнену уэрэдым «хагъэжыхъу» щытащ⁹. Тхы-
лъымпIэр лэжъэнц, мывэ синир лъэлъэжынц, жэзыр си-
жынц, ауэ мыкIуэдыжынур цыхухэм я уэрэдым, я тхы-
дэм «хэгъэжыхъя» образхэр арш: Сэтэней, Мыгъэзэшы-

⁷ В. Абаев. Историческое в нартском эпосе, «Нартский эпос», сб. статей, Дзауджикау, 1949, стр. 43.

⁸ Епль: П. Лрафарг. Очерки по истории культуры. М., 1926, стр. 54.

⁹ КIэрашэ Тэмбот. Адыгэ уэрэдыжыхэр, Мейкъуапэ, 1946, н. 6.

къуэ Уэзырмэс, Сэтэней и къуэ Сосрыкъуэ, Нэрыбгейм и къуэ закъуэ Щауей, нэгъуэшІхэри.

Адыгэ эпосу нартхэр жыхуйІэм нэхъ гъунэгъу захуэпшыу, абы хэт «Цыхухэм» Іуэхуфэу зэрахъэхэм, ІашІагъэу яІэхэм, хъыбару япыльхэм щыгъуазэ защыхуэтшІкІэ, щхъэж къышыхъуа, щызэхалъха лэшшыгъуэм и Іэгъуэблагъэ къэбгъэлъегъуэн пхузэфІэкІыну къахокI. Абы елъытауэ, нарт «нэхъыжъхэри», нарт «нэхъыщІэхэри» диІэш.

Псалъэм щхъэкІэ, адигэ нарт эпосым щыпІэ куэд щызыубыд нарт Лъэпш — гъукІэ цэрыгуэм, япэрей гъубжэри, япэрей Іэдэри, сэшхуэ зэмьлІэужыгъуэхэри, бжы инхэри, шабзэшэхэри гъущыим къыхешшыкІ. Зэпымууэ абы Іуэху зыхуйІэу, сыйт пкъыгъуэри къызыхищыкІыу ІэшІэль зэптыр гъущыр арш. Мы образыр зыгъэбелджылыу япэ нэщэнэу иІэр гъущыр арш. Араши абы и образыр лъэхъэнэу къыщежъагъэнур къэбгъэлъегъуэн папшІэ, Кавказым ис цыхухэм япэ дыдэу гущыр яцыхуу, гъущI ящIу щыщIадзар наIуэ къэшшын хуейш. Абы тэухуауэ историем къигъэлъагъуэм щыгъуазэ зыхуэтшынщ.

Археологэу Е. П. Алексеевам къызэритхымкІэ, дэди эрэм и пэкІэ VIII—VII-нэ лэшІэгъухэм Темир Кавказым гъущыр щагъеху, ящыфу, абы сэр, Іэмэпсымэхэр къыхашшыкІхэу щыщIадзэ¹⁰.

Пасэрэй паштыхыгъуэ Урарту жыхуйІэм ди эрэм ипекІэ VIII—VII-нэ лэшшыгъуэхэм гъущыр гъунэгъу хэкухэм ялъигъэІэсу щыташ¹¹.

Абы тету жэзым ипекІэ гъущыр Кавказым къыщаагъэсэбэпу щIадзэ. Абы нэмышшIкІэ а пасэрэй лъэхъэнэхэм къашшIена Іуашхъэхэу Пишиэ (Псыжь) Іуфэ Іус «Келермесскэм», «Костромской» я деж щыІэ Іуашхъэхэм археологхэм къыщаутахэри а лэшшыгъуэ жыжкэ дыдэхэм къышшIэдзауэ гъущыр Кавказым къыщагъэсэбэпу зэрышытам щыхъэт тохъуэ¹².

Археолог Е. И. Крупнов наIуэу зэритхымкІэ, северо-кавказскэ цыху лъэпкъхэм я пасэрэй лъэхъэнэм, бгырыс цыхухэм жэзыр пэрыхъэту щайам, лыгъэр гъашшIэм щашхъэу яхэлъу щышытам, ахэр лъэпкъ-лъэпкъкІэ зэпыу-

¹⁰ Е. П. Алексеева. О чем рассказывают археологические памятники Карабаево-Черкесии. Черкесск, 1960, стр. 14.

¹¹ Б. Б. Пинтровский. История и культура Урарту, Ереван, 1944, стр. 186—323.

¹² Очерки истории Адыгеи, Майкоп, 1947, стр. 31.

дауэ щыщымыта лъэхъэнэ жыжъэм нарт эпосым и циклэу Лъэпш таухуар къышожъэ, зэфIэувэну еублэ.

«Хуэбгъэфащэ зэрыхъунумкIэ, — етх археолог Е. И. Крупнов, — гъушын и къежкапIэ лъэхъэнэм, ижьрей гъукIэ Iэзагъэ иныр зиIэ Лъэпш ехъэлIа тхидэжъхэм я цикл лъапсэр шэч хэмэлъу къежжауэ арщ»¹³.

Абы тету, историкхэмрэ археологхэмрэ къызэрагъэнэхамкIэ япэу жытIэн тльэкIынур, адыгэ нарт эпосым щыщ циклу Лъэпш таухуам и къежкапIэ-ублапIэр — дэ ди эрэм ипэкIэ VIII—VII-нэ лIэшIыгъуэхэр арщ; етIуанерийуэ, абы и гъусэу дгъенахуэр — Лъэпш и хъыбархэр адыгэ цыху лъэпкъхэм яхэлъ щыхъум, скифхэри, сарматхэри, абыхэм я ужыжкIэ къеунэхуа аланхэри северо-западнэ Кавказым а лъэхъэнэм къихжауэ щытакъым.

Матриархатми патриархатми я хуэмэбжымэ адыгэ эпос «Нартхэр» жыхуиIэм холъагъуэ. Ауэ матриархат нэшэнэ къудейр, е патриархат нэшэнэ къудейр щхъэхууэ зэххауэ эпосым хэлъкъым, атIэ түми а лъэужъхэр зэдыхэлъщ, апхуэдэу щыщытыр хэкум иса цыху лъэпкъхэм, псалъэм щхъэкIэ, адыгэхэм яхэлътурэ къэгъуэгурыйуауэ араш. Сыту жыпIэмэ а лъэхъэнэхэр цыху лъэпкъ псоми зэхуэдэу зэдакIуакъым.

Цыхубзым хэхъуэшхуэ иIэу, тепщэныгъэр иIыгъуу, щхъэхуит-щхъэхуиту, щхъэгъусэ хэха имыIэу щыхьышхуэ щыхуашIу щыщыта матриархат лъэхъэнэм и нэшэнэхэр адыгэ нарт эпосым дэгъуэу къыхош.

КIэрашэ Тембот нартхэм ехъэлIа пишиналъэхэм щытепсэлъыхъкIэ, Сэтэней и образыр къещтэри, матриархатым и Iэужь-лъэужъхэр абы хэлъым я гугъу ешI:

«Бэдынокъуэ къакIуэу щилъагъукIэ Сэтэней-гуашэм мыпхуэдэу жеIэ:

«Ей, ар нарт Бэдынокъуэш,
Лыхъу куэпкъ хэтхынкъэ!»

«Лыхъу куэпкъым» къригъэкIыр, сабий пелуан хи-хыну араш. Ар къозыгъашIэр, Сэтэней-гуашэр абы зэрепсэкIырш, Акуандэм и гупэ хигъэлъыну зэригъэгугъэрш, езы Сэтэней-гуашэми «и Iэдиихухэр, и бгъафэ чэсейхэр, и лъэнкIапIэ уэсхэр» къригъэлъагъурэ дихъэхыну зэрыхэтыр араш:

«Ди санэху кIадэри
КъыдокIуей, йохыж.
Ди уардэ лэгъунэри
Куэду зэгъуэкIиш,

¹³ Е. И. Крупнов. Древняя история Кабарды, Нальчик, 1952, стр. 48.

1 экуандэ дахэри
Уи щхъэм хэдгъэу Йуэнкъэ»¹⁴.

Сэтэней лы хэубыдыкIа имыIэу Сосрыкъуэ къизэри-лъхуам теукIытыхыижу щиткъым. Шэцым кIуауэ Тхъуэжьеим щешхыдэм деж, ар и псалъэм къыхош.

«Тхъуэжьеийе щхъэшIыдзэ кIыхь,
Шы лъепкъхэр зыщIемыхъэж,
Къуибл сиIэу къепхъэкIыркъым,
Лы сиIэу згъяшесыркъым,
Мыгъуэ закъуэ сиIэмэ¹⁵,
Сыт емыкIур къебгъехъа?..»

(Сосрыкъуэ и пишиналъэ)

Иужым Сэтэней лы хэубыдыкIа иIа хуэдэу къин-фIе щIу нарт эпосын хэту урохъэлIэ. Абы лыуэ иIа Жъэмэду (Үэзырмэс) и пащхъэм лъэкIыныгъэшхуэ Сэтэней-гуашэм щиIаш.

«Нарт Жъэмэдуужжым и таурыхъым» къизэрыжиIэм-кIэ, нартхэм ящишу зыфIе фIыр зыщIэ унафэшI пхъашэу яIар Сэтэней-гуашэрщ. Мы хъыбарым къизэриIуэтэжжымкIэ, «Жы хъуахэр яукIын хуейуэ щитти, жы хъуа Жъэмэдуужжыр жыххэр щаукIыж Иэлэджхэ яунэжжым игъэкIуаш». ИтГанэ, а махуэ дыдэм, Сэтэней и къуэ Сосрыкъуэр, хэтми яримыгъэцIыхуу щIыунэкIэ ипIауэ щита-ти, къищIишш, игъеIущри нарт хасэм игъэкIуаш.

А укI хасэм Сэтэней или Үэзырмэси щаукIын хуейт. Сосрыкъуэм Үэзырмэсыр ямыукIыу къригъэлу къэкIуэжа нэужь, Сэтэней и лым еупщIаш, зыхуигъазэри: «Ап-хуэдэу плъэгъуа щIалэ бланэр къуэуэ уиIам нэхъ къэп-штэнт, хъэмэрэ къуэшу нэхъ къэпштэнт?» — жиIери.

— Си къуэуэ щитыну нэхъ къэсштэнт? — жиIаш Үэзырмэс.

— Къуэшу сиIамэ нэхъыфIт, — жыпIамэ, уезгъэукIынти, езыр лыуэ зыхэсшэжжынт! — УкъыстекIуаш, си лыжь, — жиIери Сэтэней-гуашэм игъэбэяужаш».

Лыхэм я дежкIэ нарт цIыхубзхэм тепщэнэгъэр зэра-иыгъэр мы щIапIэм ЙушиI дыдэу къыхош.

«Очерки истории Адыгеи» жыхуйIэ тхылъыр зытхахэм матриархальнэ зэхуштыкIэхэу адыгэхэм яIахэм я щап-хъэхэр адыгэ эпос «Нартхэр» жыхуйIэм зэрыхэплъагъуэхэр къыхагъэнэхукIаш.

¹⁴ КIэрэшэ Тэмбогт. Нартмэ ятхыдэжхэр, сб. «Адыгэ орэдийжъхэр», Муекъуапэ, 1940, н. 11—12.

¹⁵ ГъашIэгъузныр, Сэтэней-гуашэм къуицэ иIауэ, абыхэм я адэр — Хъымы-шыр арауэ ахъязхэм я ЙуэрыIуатэм къижеIэ.

«Адыгэ нарт лыхъужь эпосым цыхубзым мыхъенуэ щаIар инщ», ятк абыхэм, — лъэкыныгъешхуэ зиIа Сэтэней и образым, народнэ эпосыр «дянекIэ» зэджэхэм, матриархальнэ зэхущытыкIэхэр зэрахэлъам нахуэу щыхъэт тохъуэр. АрдыдэмкIи щыхъэт гъуэзэджэу мэув нарт эпосым хэт нэгъуэшI цыхубз бланехэри (Иадииху, нэгъуэшIхэри). Нуру абы и ИэблитIымкIэ игъэнэхуурэ къуентхъхэр къэзых нартхэр имыгъегъуашшэу псым къизэпришыжырт»¹⁶.

Ауэ жыIэн хуейщ, матриархальнэ нэщэнэхэм я гъусэу патриархальнэ нэщэнэхэри апхуэдэу цыхубзхэр тепщэу шымытыжхэу зэрыхъум и лъэужхэр нартхэм я ГуэрыIутэхэм — е уэрэд е пшинальэ дыдэм зэрахэтхэр, матриархальнэ-патриархальнэ хуэмэбжымэхэр зэхэпхъяуэ зэрыштыр.

Псалъэм щхъэкIэ Сэтэней и къуэ щIалэшIэр япэу Сэтэней нарт хасэм щахишэм: «Анэхэм пищI яхудошI, ауэ цыхубзхэм я унафэкIэ нартхэр хасэм тшэ ди хабзэкым», — къыжраIаш.

АбыкIэ нэгъуэшI щапхъэ гуэр иджыри къэдгъэлъэгъуэнщ. Сосрыкъуэ нартхэм я хасэм къикIыжри къыдыхъяжуэ, Сэтэней япэ зыкърегъэшри къоупшI:

— Сыт, си щIалэ, хасэм щыхъыбарыр? — жиIэу. Абы и жеуапу:

— Фыз хасэ щIэупшIэркым, фыз упшIэж ирахъэлIэркым, — къыжреIэ.

Мис апхуэдэу патриархатым и нэщэнэхэр эпосым нэхъыбэу, нэхъ лъэщу къыхэшту хуожъэ. Ауэ апхуэдэу шыт вэтии нэхъ машIэми, цыхубзхэм гулъытэ хуашI, ягъафIэ, къемызэгъын Гуэху кIэлъызэрахъэркым. Абыхэм щыхъэт дэгъуэ техъуэу пасэрэй нарт, адыгэ щэнхэр, хабзэхэр иджыри адыгэ хъыбархэмрэ псалъэжыхэмрэ къаIутэж.

Псалъэм щхъэкIэ мыпхуэдэу жаIэ:

«Цыхубз зыдэшшиIэм сэ къышрахкым» (псалъэжьш).

ЛитI зэзауэу цыхубз ирихъэлIамэ, и ИэлъэшIыр трихырти я зэхуаку дэувэрт. Адрей тIум язым итIанэ:

«Цыхубзыр мыхъугъамэ, сэ абы и псэр згъэнэынт!» — жиIэу щыташ.

Матриархальнэ, патриархальнэ нэщэнэхэу къэдгъэлъэгъуахэр историческэ лъапсэ гъэнэхуа зиIэу ижьрэй

¹⁶ Очерки истории Адыгии, т. 1, Майкоп, 1957, стр. 28.

адыгэхэм яхэлья хабзэхэм я щыхъэтш. Апхуэдэу зэрыштым къыхэкІїэ, эпосым адыгэхэм дежкІэ историческэ мыхъэнэ ин зэриІэр иджыри зэ наIуэ къытшохъу¹⁷.

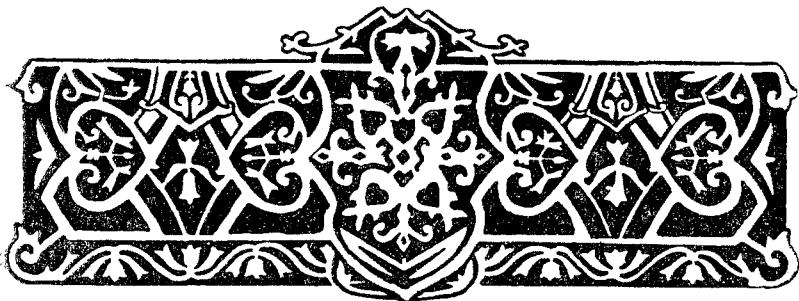
Адыгэ лыхъужъ эпосу «Нартхэр» ильэсищэ ІэджекІэ цыхухэм лэжыгъэшхуэу зэхальхъаш, зым адыреим жыриІэжурэ ди махуэхэм къихъесац. Иджы ар лэшІэгъущІэхэм, яхуихъыну тхылъым идот.

Хъэдэгъэліэ АСКЭР,
филологическэ щэнныгъэхэм я кандидат.

Мейкъуапэ.
1968.

¹⁷ Адыгэ эпосым къытепсалъыхъэм яплъ: 1) Кіэрэшэ Темборт. Нартмэ ятхыдэжъхэр, «Адыгэ орэдыхъхэр», Мыекъуапэ, 1940, и. 12—14; 2) Кіышокъуэ Алим. «Нарт хъыбархэр», Налшык, 1945, и. 3—7; 3) Къэстан Д. Г. Нартмэ язпос. «Адыгэ литературэ учебник», Мыекъуапэ, 1958, и. 42—60; 4) Тевнов Хачим. Литература и писатели Кабарды, Нальчик 1965, стр. 2—40; 5) Шортэн Аскэрбий. Нарт Йуэрыуатхэр, «Къэбэрдэй литературэ», хрестоматие, Налшык, 1960, и. 3—16; 6) Бекизова Л. А. Черкесская советская литература, Черкесск, 1964; 7) Дюmezиль Георгий. Нартхэм яхылІэгъэ хьишъэхэр, Париж, 1930 (французыбзэкІэ).

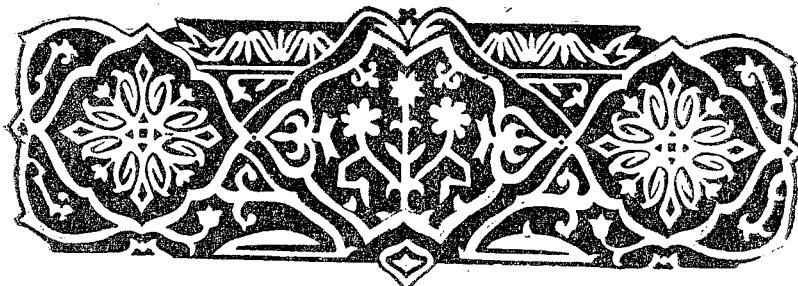

ТЕКСТХЭР

(№ 83—220)

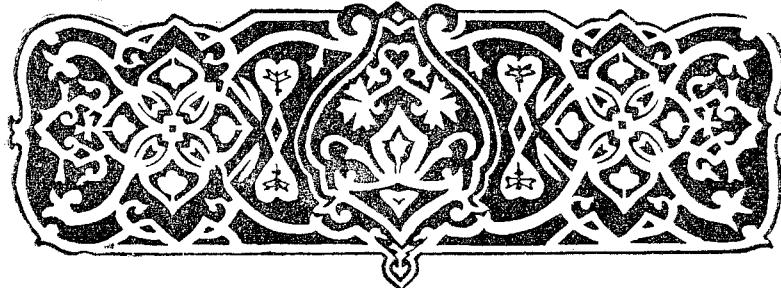
АДЫГЭ ОРЭДХЭР, ПЧЫНАЛЪЭХЭР,
ХЬИШЪЭХЭР

ЯТФЭНЭРЭ ЦИКЛ

**С Э Т Э Н А Й К ъ
С А У С Ы И Р Ы К ъ У**

83. САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКІ

(Б жъэдыгъу текст)

ы мафэ горэм Сэтэнэе-гуашэр псы Іушъом гыкІэу Іусыгъ.

Нартымэ ячэмахъо адырэ псы Іушъом, нартымэ ячэмыхэр ыгъэхъоу Іутыгъ. Чэмакхъор Сэтэнэе-гуашэм идэхагъэ шІогъэшІэгъонэу къехъопсагъ. Лъэшэу бэрэ арэу къехъуапсэу къеплъыгъ. ЗыфэмыПажэу, Сэтэнэе-гуашэм дихыхыгъети, къекууагъ:

— КъыфакІо, Сэтэнай!

— КъэрэкІу! — ыІуагъ Сэтэнаем.

Чэмакхъом ихъопсашэ Сэтэнэе-гуашэм ыбгъуджэ щылъыгъэ мыжъом къытефагъ. Сэтэнае мыжъор ышти, хъэдэн фабэм кІоцИщахыгъ. Яунэ къыхьи, хъакум рилъхъагъ.

Мыжъом мафэ къэсими хахъоу ыублагъ. Мэзибгъурэ мэфибгъурэ мыжъор щылъыгъ. Афэдизымджи хахъозэ, мыжъор инэу бэгыгъэ.

Сэтэнэе-гуашэр Лъэпшъ еджи къышагъ, мыжъор зэгүиутынэу елтэІугъ. Лъэпшъы мыжъор зэгүиутыгъ. Мыжъо кІоцЫм машІор къиустхъукІэу, шъэоцЫкІу къыдэзыгъ. Къефэхи, Сэтэнэе-гуашэм иджэнэ кокІы къифагъ. ИджэнакІэ пхыристыкІи, чыгум хэфагъ.

Лъэпшъ гъучы Іадэмджэ сабым ыкопкъышъхыитІу ыубыти блэгъогогъо псым хигъэуагъ. Ащ тетэу кІэлэцЫкІор ыгъэучтыПыжыгъ.

ИкІэрыкІэу, Лъэпшъы гъучI Іадэмджэ кІэлэцЫкІум ыкопкъышъхыитІу пиубытыкІи, блэ псаҳыгъо ыпсхыгъ. Ащ къыхэкІыджэ кІэлэцЫкІум ышъо тІэкІу нахъ шъабэу хъугъэ.

Ащ тетэу, кІэлэцЫкІор цЫфы плъышъом къихъагъ. ЫкІышъо щылышым фэдэу пытэу къэнагъ. Ау ыкопкъы-

шъхьит^Іоу гъуч^І Іадэмджэ ыубытыгъагъэр щыфы пкы-
шъолым фэдэу шъабэу къенагъэх.

Лъэпшты к^Іэлэц^Іык^Іум «Саусырыкъу» ц^Іэу фиусыгъ.

84. САОСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКІ

(Хъак^Іуцу текст)

Сэтэнэе-гуашэр нартымэ ягощэ гъеш^Іонэу, гошэ ебгэ-
шхъуахъэу, уп^Іажъэгъу рахыл^Іажъэу ары къизэр^Іотэ-
жырэр.

Зэгорэм, мэфэ рэнэм рэдагъэу, рэпагъэу щытыти, и^Іап^Іэхэр, идэн-бзэнхэр дэннылъэм ридзэжъхи (дэнлъэхэр
ыгъечыхэу, цыхэр ыгъечыхэу, бэлажъэр тэфагъэу щыты-
гъэу а^Іо) Пшызэ рэк^Іуагъэ.

Т^Іэк^Іуи рэльэсагъэ, т^Іэк^Іуи рэгык^Іьагъэ. Псэр псы
фабэти, фэбэфоу щытыти енэс^Іи: «Т^Іэк^Іу зызгъэучы^Іэтэн», — ы^Іуи зит^Ік^Іи хэхъагь. Псэр ыгу рихыгъэу, ау
выджым хэсэзэ, нарт я^Іехъо к^Іалэу Зэрт^Іыжъджъэ за-
джъэхэрэр къесыгъ.

Ыхы джы! (Къэзы^Іуатэрэр мэшхып^Іы). Арэу плъэ-
гъурэр къехъуапси, зэк^Іилем къизэк^Іьэблагъ, е^Іо.

А к^Іап^Іом айт^Іор зэрэш^Іагъэх. Ай нэужым Сэтэнэе-
гощэ тхъагъэп^Іым ышъо к^Іалэ хидзи, мэзибгъо хэтыгъ.
Ай фэдизым псэ зыпты рэхъурэр ригъеш^Іагъэп. Арэу
тхъагъэп^Іыгъэ.

Палъэ зимы^Іэ щы^Іена? — палъэр къэси Сэтэнэе-гуа-
щэм шъао и^Іэ рэхъугъэ. Ыхы джы!

К^Іалэр шъэфыджъэ ып^Іузэ, рэнэу шъэфыр шъэфы зэ-
пытына! Пстэуми макъэ я^Іуи, хъэбар зэлъаш^Іагъэ.

— Шы хъумэ! — а^Іуи натымэ яшъузыхэр къечагъэх,
мыхъэр агъахъэ, шы емык^Іу-шъыу мый къытиш^Іагъэр! —
а^Іо. Натыхэр шъхъак^Іоштапхэу щытыгъэх.

Ау Сэтэнэе-гуашэр а мэзибгъум хъаолыеу щысыгъэу
огуѓоя! К^Іэупк^Іэрэм ри^Іожкынэу, акъылыгъэджъэ зэхил-
лхъагъэу джэуап хъазэрэу ыгу илъыгъ. Арыти, ай къа-
ри^Іуагъэр ары! Мыжъоу хъопсащэр зытэфагъэр ядэй къы-
зехъым, мэзэ заулэ тэш^Іагъэу къызэгоути ай маш^Іор пыу-
стхъук^Іьэу шъао къыдэзыгъэу, ет^Іуанэ натымэ ягъук^Іьэ
мыжъопсым хигъаозэ ригъэпсахыжъыгъэу хъабз удым
къари^Іуагъэу ары а^Іорэр.

85. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУИ

(А б д з э х э т е к с т)

Сэтэнае ІәпцІэ-лъапцІэу Пшызэ гыІякІо кІуагъэ. Нартымэ яІахъоу ЛыпІэмкъо Зэрэтийжъым щэмыхэр Пшызэ къыригъезыгъэх. Мо Сэтэнаер ІәпцІэ-лъапцІэу псым дэсити, Іахъор къехъопсагъ.

Іялэу зэІеплъыхъагъэм инэпс «КъыокІу, Сэтэнай!» — ыПуи, мыжъоу Сэтэнаем ыпашхъэ илъым къытыриІягъ. Ар мыжъом Сэтэнае къытырихи, бзыуцыф тІэкІу горэм кІоцІилъхы ынабашъо ычІэгъыНоіе тырихагъ. Къизэ-кІожжым, пхъонтэ цыкІь ышИи, мо ныбашъом Іипхэгъэгъэ нэпсыр дилъхъагъ.

Пхъуантэр ыгъэплъи, шэфыдэ къырищэИи, псы хэмыханэу ышИи псым хидзагъ. (ИлI ышІэ хъущтэпти шуингъэбылъыгъ.) Чэлэхъсэт пхъашэ зэкІом, цухэр псы ригъэшъонэу цухэр дигъэзыхы псым зыдахъэм пхъонтэ цыкІур ащ къыдигъотагъ, саем къытыринагъэу. Кушъхъэм къытырильхы, къыщи къэкІожжыгъ.

— Пхъонтэ цыкІыр къэзгъотыгъ, дэлъыр шІэрэп нахь, — ыПуи шъузым ритыгъ.

Сэтэнаем ышІэжжыгъ.

Пхъуантэр зэтэраути зыдэплъэхэм, ІелэцІыкІыр цыф сурэт иІэ хъугъэу, машІом хэлъэу алъэгъугъ.

— Лъэпшь дый хьи къегъэпшэжж, Іялэр мэсызы, — ыПуи Сэтэнаем Чэлэхъсэт Лъэпшь дый сабыир ригъэхъыгъ.

ЛъэгонжитІур ІадэмІе ыубыти, блэ ыпшэжжыгъ «Саусырыкъор» цІэу къыфишІыгъ.

Саусырыкъом икъэхъуиІор джары. ЗыпІугъэр Сэтэнай.

86. САУСЭРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Ш а п с ы г ъ э т е к с т)

Пшызэ псыхъо Сэтэнае гыкІакІо кІоцтыгъэ. Ащ нат ящахъо къакІоти, щызэІукІэштэгъэх. Аузэ, ышъо кІалэ хидзагъ. КІалэр къэхъунджжэ мэзиц нахь имыІэу:

— Сысымадж сэ, — ыПуи илI Орзэмэджы риІуагъ.— Мэзихы нахь шІэххэу сыхъужжыштэп.

Ар ыПуи кІыунэм кІэхъажж, кІалэр къэхъуфэ кІэсигъ. КІалэр къызэхъу нэужжим, тхъамафэ горэ тыригъашИи:

— Сыхъужжыгъ сэ! — ыПуи къыкІэкІыжжыгъ.

Ежь ибыдзыщэ Йуигъэфагъэп. Быдзыщэ зиІэхэр дыкІэ-
сыгъети рагъэшъуагъ.

Орзэмэджь укІыпІэм къыреңыжыфэ, кІалэ иІэми
ышІагъэп.

ЕтІуанэ быдзыщэ ыкъо рурагъети Сэтэнае ыкъоджэ
Саусэрыкъо рагъэштагъ. Ыбыдзыщэ римытыгъагъэемэ,
лІыджэе енэсІыжыштагъэу ало.

87. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Б жъэдыгъу текст)

Щорсэмкъо Плъыжъэр зекІо къэкІыжызэ, Сэтэнае зи-
гъэпкІэу псым хэсэу мо лІэр къылъэгъуи къехъопсагъ.
Сэтэнае.

— А пхэкІырэр къысфэдз, — ыІуи ельІугъ.

Щорсэмкъом хъопсащэр къызфедзым, къышти къэ-
кІожыгъ.

Къыхыгъэр ежь зыхилъхи ыІыгъызэ, кІалэр къэ-
хъугъ.

Ар Сэтэнае ыпІугъ. «Саусырыкъу» риІуагъ ало.

88. САУСЭРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Шапсыгъэ текст)

Нат Саусэрыкъо янэ Сэтэнэе-гуашэр зишъузыгъэр нат
Озэрэмэджь. Мир лІы дэгъу дэдагъэу аІорэп, ау ишъуз
лъэшэу дэхагъэу ары къызэралтэжырэр.

Нат Озэрэмэджьэр мы шъузым фэшІыджэе натымэ
агъэкІодынэу агу хэлъыгъ, ау аш Іофэр ІумыкІыагъэу Сэ-
тэнэе-гуашэр зы лІы горэмджээ хэукъуи, гъумэу рэхъун
шъао къыфэхъугъ. Ар илІи римыгъашІэу, зы сІыф горэм
римыгъашІэу кІыунэджээ ыпІугъ, илъэс щэкІь егъэшІэ-
фэ.

Илъэс 21-рэ зэхъум зы щыкІьэ фипІоу ригъэжьагъ.
Илъэс 27-рэ зэхъум хъэджашъо, щакІо кІомэ дищэнэу,
фигъэсагъ.

Шъыда моштэу зыкІишІыгъэр? СІыфымэ алоғъэ гу-
шыИэжъым: — «Шым — игъерибгъу, хъам — игъериш,
лІым — игъэцэкІь» — зэралорэм ригъозэгъэн фае.

Чэшырэ сІыфыхэр зычынжыджээ, Саусэрыкъо кІы-

унэм къыкІищти щым тигъэтІысхъэти ыгъэджэгүэ ыгъа-

сэштыгъ. Аугозэгъо щым фэгъесагъэу, фэлазэу ышыгъагъ.

89. САСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Ед жэркъое текст)

Былымхэр чагэм дигъэхъагъэу, нарт Іахъожьым ежь зигъэпскIэу псым хэсити, мо шъузы дахэм Іэхъожьыр ехъопсагъ. Зехъуапсэм, нэпсыр къышIуIэкIэкIыти:

— КъэкIо, Сэтэнэе-гуаш! — ыIуи еджагъ.

— КъэрэкIу еблэми! — ыIуагъ адырэм.

Нэпсыр мыжъом тефагъ. Нэпсыр бзыуцыфкIэ мыжъом тырихи, ыныбашъо дилъхъагъ.

Мэзибгъо ыныбашъо дэлъэу нэпсыр Сэтэнэе-гуашэ зэрихъагъ. Мэзибгъу зытешIэм, Сасырыкъо къэхъуи, лыим римыгъашIэу, шъэфыкIэ чыунэм щипIуагъ.

90. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Хьатикъое текст)

Псыхъом гыкIэу Сэтэнэе-гощэ дахэр ыусыгъ. ПсырыкI мэзым къыIут мыжъоджадэм тесэу къаплъэрэ нарт чэмажъом ар къылъэгъуи, къехъопсагъ. Іаужы фэдэу зы чылэпхъэ ткIопс псыкIыIумджэ къызыфегъячъэм, ткIопсэр Сэтэнаем ылъэгучIэгъы чIэлъ мыжъом тефагъ. Мыжъом зытефэм, Сэтэнае а мыжъуапсэр къышти къыхъыжьи, пхъотэрим дилъхъажьыгъ.

Мыжъор мэзибгъурэ мэфибгъурэ пхъотэрим дэлъыгъ.

ЕтIанэ Лъэпшъэу тикъанэр къакIуи мыжъор зекъутэм, Саусырыкъор мэшибзыеу къыдэфыти, Сэтэнаем ыкокIы зефэм джанэр пхырижъи чыгум тефэжьыгъ. Лъэпшъ-къаным гъучI Иэдэджэ шъэожъыем ылъэгонджитIу ыубыти, псым блэ хигъэуагъ. Шаор ыпщэжьи, ыгъэучьыIыжьыгъ. ГъукIэм:

«Саусырыкъоджэ» шъуедж, ар цIэу къифэсэшIышишьи», — ыIуи кIэлэцIыкIур Сэтэнэе-гощэ дахэм къыритыжьыгъ.

91. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Бжъэдыгъу текст)

Нартымэ я Сэтэнэе-гуашэ гошэ гъэшIэгъонэу, гошэ ебгэ-пэгэ тхъагъэпцIэу, йофыгъо къинхэмджи еулчIыжь-

хэу, бэлахъэр төфагъэу йушэу щытыгъ. Дэн-бзэн Йофхэм-джи хэти ывшээ ымыгъэкІонэу, мыдэ «ыІэ дышъэр пэтэкъ» зыфаІорэм фэдэу, идэгъэ хырахьишъэхэр иІэу, дэнлъэчхэр тельэу саехэр ышЫмэ къызэритэкЬокІэу, цьехэр ыІапэджэ ыгъэчъыхэу, идыгъэ мытІэпІыжьэу щытыгъ.

Арти, зэ, мэфэ ренэм дагъэу-бзагъэу, пшъыгъэу-пагъэу иІофшІэн зэпигъэуи, дэныльчэй мэтэ хъэгъэ цЫкІумэ идыххэр аридзэжки щыгъын тІэкІу-шъокІу къыздити, Пшызэ игыкІэпІэ-лъесапІэу иІэм къежи къэкІуагъ.

ТІэкІу лъэсагъэ, тІэкІу гыкІагъэ.

Псыхъор псы Іэсэ, псы фабэти, енэцИи: «ТІэкІу зыгъэучьыІэтэн» — ыІуи, зитІэкІи хэхьагъ. Псыр ыгу рихыгъэу, къыхэмыхыІыжы шІоигъоу, ау псы ныджэм утатэу хэсизэ, нарт яІэхъо кІалэ къырихьылІагъ.

Ыхы ыдж! (КъэзыІорэр мэшхыпци). Нарт Іэхъо кІалэм мо бзылъфыгъэ дахэм ыкІышъо фыжь зельэгъум, къехъуапси зэкІэм къызэкІэблагъ еІо.

А чыпІэм нарт яІахъорэ Сэтэнаерэ щызэрэшІагъэх. Аш ыужы Сэтэнае тхъагъэпциым ышъо кІалэ хидзагъэу мэзибгъурэ ҳэтигъ. Аш фэдизым псэ зыпты къехъулІэрэр ригъэшІагъэп. ышъо хэлъыгъэр кІалэу къычІэкІи, ары «Саусырыкъоу тикъан» хъугъэр.

92. СОСРЫКЪУЭ КЪЫЗЭРАЛЪХУА ЩЫКІЭР

(Къэбэрдэй текст)

Сэтэней-гуашэ жышиу псыхъуэм дэст. Нартхэм я жэмыхъуэ Сос зыхуаіэм жэм ыгъэхъуу псым адрыщІкІэ къыІутт. Сэтэнейр цЫхубз дахэт. Жэмыхъуэр абы къыщыІуплъэм, къехъуэпсащэри инэпсыр хуэубыдыжакъым, ар Сэтэней бгъурылъ мывэм тыригъэхуаш.

Сэтэней мывэр къиштэри хъыдан хуабэм кІуэцИишихъаш, унэм къыздихъри, ар жъэгугъуанэм ирилъхаш. Жэмыхъуэм инэпсыр хъыдан хуабэм здыкІуэцИылъым хэхъуурэ ин хъуаш. Абы къышыхъуа щІалэм «Сосрыкъуэ» фІашІаш. Сосрыкъуэ иІэпкъ-лъэпкъыр жыр хъуаш. Жыр гошІашэти Лъэпци икІышым яхьри блэ япсыхъэжкаш. Абы щыгъуэ тІэкІу нэхъ щабэ хъуаш. Апхуэдурэ щапсыхым щыгъуэ илъэгүэнжытИым деж Гадэм жъэдалъхьати ахэр цЫху Иэпкъ-лъэпкъым ещхъ хъуаш.

93. САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКІЭ

(Беслъеней текст)

Зэхощъяху нарт шыпІэ горэм къекІхэри, нарт шу гуп мы тихэку ходэ горэм къекІогъахэт. Нарт Орзэмэджыр лы Гушь лы пелнуану ашигти, гъусэкІэ шыгу-гъуху идежь къидэхъагъэхэт.

Нартмэ зэрхабзэу, тхъамахо ходиз купыр лым къи-хъешашь: къильтыахэ, къигъефІахэ. ЕтІанэ, унафу яІэмкІэ Орзэмэдж къяупшашь.

— Сэтэнэе-гуашъэр тщэну тхыну дыкъекІуашь къыжыраІэри, гъусэкІэ зэрэшъыгугъхери къыльагъэІэса.

Езы гупыр гъогум шыыгъуазу щыттэкъым абы шъхъэ-кІэ джыр ягъусэмэ яджэгъуашь.Ao, етІанэми—ару гүгъапІэ хуашІу шыт пэтыми ядзыхьшІэгъуджашь пшъа-шъэм ыгу шырихъкІэ — ятырихыгъынкІэ щыщынэху шъта.

Гупыр зэхэпсалъэри, кІуакІэуи-къекІожыкІэуи яІэ-ным еусахэ. Загъэхъазырри гъогу техъахэ.

Зы мэхо гъогу нахъ къыхомынэжыхо, езыхэр зэрызэ-рэгъэуїшъыжъахэм тёту зекІонху аублашь: Орзэмэджыр зытес щым ФэехъукІэм (ыкІэ зыщи темыту, джак-фэт) ыпэ мыпирхъынэм шъхъэкІэ жъари быду папхы-кашь, езыхэм ышыпэхэр пыпхыкІа нэпцІу яшІа.

Илъао ягъогупэ рагъэхъурэ, ФэехъукІэ жъи-пси къи-шэ имылъэкІынэу къошто шъолъыркІэ быдэ дэдэу пип-хыкІыгъэти — зэгоуда.

Орзэмэджу плъэгъурэр, ыгу хэшІ ищ кІэлъырысурэ, нарт гупыр пшъашъэм дежь нэсашь, хъункІешІэри рагъэ-жъашь.

Орзэмэджым ищ хвадэ къызэкІоцІипхэри, ыплІэу къырилхъэри гупым къалъыкІожъашь.

ЛъэгапІэм Сэтэнаер тести, къихъуншІи ыпшъэ къыдигъэтІысхъэри, Орзэмэджыр къежъи ядежь къекІожъашь.

Орзэмэджым дежь қъекІолІэжъа шу гупыр тхъамахо горэм джыри дэсыжъашь.

— Сэ сиш ыуасэ Нарт хэкум илькъым, ар зыфІэкІода Сэтэнер ильэситхо сидежь шыреи. Піалъэм фыкъекІолІэжъмэ — ар вгъотыжыншь, — гупмэ къажырили, нартыхэр езыхэр къыздикІа лъэнныкъом игъэкІожъахэ.

Илъэситхум къыкІоцІ Сэтэнэе-гуашъэр Орзэмэджым ыгъефызашь. Піалъэм джы нарт гупыр къекІолІэжъати, Орзэмэджым ипсалъэ шІа къигъотыжъа.

Сэтэнер Орзэмэджым гъум хохъуао, нарт гупмэ езыхэм ялъеныхъ къашэжъашь.

Сэтэнем мээ заулэкіэ шалэ къыхохъуашь, шалэм «Саусырыкъо» къыхуаусашь.

«Дэ диадыгэ лыжъхэм Саусырыкъо икъэхъукіэ мыбы нахь тыраубыдэ. Мывэм Лъэпшъ къидихао зэрыжъяаэр — езы Сэтэне итхагъэпциыгъэ зыхэлгэ гупшысэ (гупшысигъэ Йоф) ныІэкъым. Сэтэнеу нартмэ къашэгъакіэм мээ зы-түкіэ шалэ къизэрыхъуар (гъуму) къизэрашэжъар зэрамыпесу — хэткіи емыкіу къизэрхухэмыхынэм шъхъекіэ ар къаугупшыса—хъебар нэпціэу ягъэІуагъао ялъитэ.

94. СОУСЫРЫКЪУЭ ИКЪЭХЪУКІ

(Беслъеней текст)

Пціэуэ яупсамэ пцы дыусыжын, пэжку жьаамэ пэжку жытІэжын.

Сэтэней-гуашэ Псыжъ кІуауэ псы Іуфэм Іусу нартхэ яІэхъожъым:

— Хъэ-хъей, Сэтэней! — жьери, — нокІуэ! — жьери къитыпшъа нэпсыр. Къитыпшири, псым къизэпшыри Сэтэней ибгъум дей мывэжъ горэ шъылъти абы къытхуа. Ар Сэтэней илъэгъуа, — мывэм, хэхья, къаву.

«Мыр згъунэхун!» — жьери, мывэжъыр къиздихъа унэм.

Мывэр игъэтылъри, мээ бжъыгъэр къэсихукіэ ежа. Ипіалъэр къышысым мывэр зэгоудри саби къыдэкія.

МафІэр къыпыустхъукіу мывэм къыдэкіати кышьым яхъа, Лъэпшъ-гъукіэм мэфІэ пэрІабэм икопкъитыр дилъхъэри, псым шыхагъаум быду, гъушыым ходу хъуа. ПэрІабэм дэлъа икопкъитыр зэрэтиатіу къэна.

Гъукіэм сабийм ціэу Соусырыкъо фІишІа.

Соусырыкъо къышальхуа Псыжъ нэпкъ Іуфэрят.

95. САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУИ

(Абдэхэ текст)

Сэтэнэе-гуашэр шъузышхуу, дэхэ блэгъэу щитыгъ. Кіэп рищэу псым Іусызэ, ыжэ мэшІуачэ къидихэу, нарт горэ къакІоу ылъэгъугъ.

— Мый бын дысилагъот, — ыІуагъ Сэтэнае.

Лыри къехъопсагъ. Ащ Сэтэнае хъулъфыгъагъэ къы-
дызэрихъагъ. Ауштэу зэхъум, Иялэр ышъо хидзагъэу шъу-
зым къыздихыжы ядэжы къэкюжыгъ. Мэзибгъу зы-
тешшэм, сабыр къехъугъети, ыпшугъ, ылэжыгъ.

Сэтэнэе-гуашэм Орзэмэс лээу ишагъ. Ар лыжъэу
къызхищэжыгъагъ. А лыжъым Иялэр къызэригъоты-
гъэр а лъэхъаным ригъэшшагъэп.

96. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Б жъэдыгъу текст)

Саусырыкъо ишишсэ адыгэмэ бэу зэтыраштыкы.

...Сэтэнэе-гуашэм бзыуцыфэр ышти, нартымэ ячэма-
хъо ключко хигъапщи, къамланэм дилъхы мэзибгъу
нэужым Саусырыкъо къехъугъэу ало...

97. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Хакшуу текст)

Саджэмыкъохэр зэшигээ хъутыгъэх. Нахыжьым
Зэртыхжь ыцшагъ, нахыкшэм Шъэуай ыцшагъ.

Псым адырабгъу, Саджэмыкъо Зэртыхжь — нарт Иахъор
итызэ Сэтэнэе-гуашэр хыакъу-шыкъухэр ытхъакшэу,
ыльэкшэу ыльэгъугъ. Мо бзыльфыгъэ хъабз уд дахэр зе-
льэгъум, къэкю-накю щымышэу щытыти, щыгъэр зыши-
гъэтэкъуи, исыкши нарт я Сэтэнэе-гуашэ зышигъэшшагъ,
аюагъ...

Ежь Саджэмыкъо-Иахъори лы шэгъэн фалеп. Сэтэнае
ащыгъум или жьы дэдэу, мыхъэтэжьеу щытыгъэу тихъ-
киэшы пчыхъэрэ щызэхэсрэ лыжъимэ къалотэжытыгъ.

Ары, етланэ Саджэмыкъом ихъопсашэ сабий хэкшнэу
щытыти, игъо къызэсэм Сэтэнэе-гуашэм шъао къыфэ-
хъугъ. Шъаоу къыфэхъугъэр къызэрыкшагъэп, аюагъ.
Машшор къыпыустхъукы зэхъум, нартмэ ягъукшэм
ышши (къегъэлъагъо) ыкопкыитиоу Иадэм диубыти блэу-
нае мыжъо щэрэхъыпсэм хигъаозэ ыпсаҳыжы, «Сау-
сырыкъор» цэу къыфиши къаритыжыгъ.

Ыкопкыитиоу Иадэмджэ ыубытыгъэхэр мыпсаҳхэу,
адыдже зэфэдэу щылычыпкъэу хъугъагъэу къалотэжы.

98. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Б жъэдыгъу текст)

Адрабгъу Сэтэнаер гыкІэу псыхъом Іости, Нарты ячэ-
макъо къызэплъэм шу къылъегъуи:

— КъыокІуи, Сэтэнэе-гуашэр!.. — ыIуи къызэкІим, макъэр псыхъом къызэпырилъесыкІи, Сэтэнаем пэблагъэу зы мыжъо джадэ горэм зыхахъэм, ар Сэтэнаем ылъегъуи, лъэрымыхь шъузы фэдэу ащ пай чIэпхэнджэ зызекІипхахы, хэтзэгъо игъо къызэсым, (а лIэу) зыфиорэ Іазэр шъэфыджэ мыжъоджанэм рищалIи зэгуригъеути, Саусырыкъор мыжъом къыдахыгъэу аIо.

А лIэу Іазэр мыжъоджэнэ ныбэм Іадэмджэ зеIабэм, Саусырыкъо исэмэгу лъэгуанджъэу къуубытыгъэ чIапIэр лыкъупшъхъэу къани, адэ къэнэгъэ ыIэпкъы-лъэпкъхэр зэкІэ гъучы чирэу зэрэштыгъэр ары «Саусырыкъо лъэкІэпащ» зыкIыраотыгъэр аIо.

Зы дагъо горэ зыхэмэль щыIа? Саусырыкъо ылъакъоджэ иIэгъэ дагъор мыхъугъэймэ, пекIожын нарти, цыфи хъужыныеп аIо.

99. СОСРЫКЬУЭ КЪЫЗЭРАЛЪХУАР

(Къэбэрдэй текст)

Сэтэней жыющІэу псым дэсти, нартхэ я Іэхъуэм бывлы-
мыр къыригъазэри къыбгъэдэхъаш, псым адыкІэ щыту. Къаплъэурэ къэхъуапсэри и нэпсыр ІэшІэкІаш, «нокIуэ!»
жиIэри ыутIыпщащ, Сэтэнейр ІуцIэфтри жылэр нывэ зэ-
гүэтхъам и зэхуакум дэхуэри Іэхъуэр ІукIыжащ.

Сэтэней еплъри:

— Мыр цыху хъункІэ хъунщ! — жиIэри нывэр зэ-
шIиуфащ, шэху узэдьгъэ щIигъэуваш, бжэхуцкІэ зэшIиу-
фэри жыний-псыи мыкIуэу мэзибгъурэ махуэ пшыкIуткІэ
игъэхуабэурэ зэрихъаш. Мазэ бжыгъэр зэрырикъуу,
Лъэпиш и Іэдэ-уадэр иIыгъэу ишэри нывэр зыгуригъэхаш.
МафIэм хуэдэу лыдуэ Сосрыкъуэр абы къыдихаш. Лъэпиш
и ІэдэмкІэ иубыдар и куэпкъитIырати: Іэдэм иубыда и
куэпкъитIыр щабэ хъуаш. Псым хищIэри псыхыри, Іэдэр
зэмыIуса илхэр жырым хуэдэу быдэ хъуаш.

100. СОУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКІӘ

(Беслъеней текст)

Сэтэней-гуашъэ пэгунхэр къиштәри псыхъэ кІуа. Нартмә яІахъо лыжъ былымхэр псым къихуа. Лыжъым зиупцІэнри псым хәхъа, Сэтэней фыз уд блевуаплъу шыты, лым пелыуан бгъодихыну ильэгъуа. Абы егушысри, ятІэнэрэ маҳом пэгуныри ышти кІуа. Сэтэней игъончэнджыр зышыхри нывэм тетІысхья.

— Маржэ хъун, зызэшІэкъо! — лыжъым къиелъегъу шъэгъум.

— Хъау, лыжъ, къеутІыпщ, — жыла.

Лыжъым ишә къиутІыпшыри нывэм тыридза. Арати а нывэр къиштәри Сэтэней зэпыригъазэри иғъэйылъя. Мэзибгү мәхүибгү шылылъя. Абы иужъ Лъэпшъ де кІуа:

— Уйәдә-уадә къаштәри накІо, — жылари нывэм де къишъя. Нывэр зэпыргъэхри, абы шъэо цыкІу къидекИи, су, занкІу мафІэ къырылъэлъу. ІадекІэ шъэо цыкІы иубыдыри псым ихъа. КІорэ хигъаурэ сабыир ушІаIуа ужъ Сэтэней ибгъэгуфэ къышIилъхъэри къихыжъя. Лъэпшъым жырила:

— Мы ходә пишА жылIу жъомыIэ, абы шъыгъо уIешІэкІодэнэ. Сабыир къыхъри унэм шIитIысхъэри «Соусырыкъо» цIоу хуиса, шIыунекИи ипIа. Тхъожъейри дипIа.

101. САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКІ

(Проф. Ж. Дюмезиль ытхыжыгъэмэ ашыщ)

Мы пшиысәу къесIощтыр зыхъугъэр пэсәжъым цыфмә илъэс шъитIурэ шъеныхъорэ, илъэс шъиц агъашIеу, жъырэр мылIэрапшIэу шэджыблэхэр хэсэу арапыбжъэ рагъашьори агъэлIажъэу зыщытыгъэ лъэхъанэр ары.

Лабә адырабгү ГъукIыкъо раIоу чәмахъо горэ Iу-
сыгъ. Ишъуз хъошъеным икIодагъеуштыгъ. Сабыеу къе-
лыгъэр аригъэпIун ымылъэкIэу къэнэгъагъ. Сэтэнэе-гуа-
щэр псыхъом гыкIэнджыэ зэкIом, чәмахъор псым адыраб-
гъуджыэ къиIухъи: «О Сэтэнэй-гуаш! Мы сабыир ибэу
къэнагъ, язгъэпIун слъэкIырәп, осэты, пIу!» — ыIуи къы-
зельIум, къиIихи цыфы римыгъашIэу ыныбжъ илъэс
тIокIым ехъафэ нэсы къиIунэм щипIугъ, Саусырыкъо цIэу
фиуси.

102. СОСРЫКЪУЭ КЪЫЗЭРАЛЪХУАР

(Къэбэрдэй текст)

Сэтэнейм нывэр къыхыри цы Йуданэ пллащIэу къыришэкIри куэнцапIэм хилъхьэри чейм ирилъхьаш. МэзищдэкIа нэужжь еплъри, цы Йуданэр зэпышауэ илъэгъуаш. КуэнцапIэм къыхихыжки хуэбакIэ-щэлакIэ дей щигъэтIылъаш.

Махуэр ибжурэ мэзигбгъурэ щыхъум мывэр хэхъуэурекIуати, мывэр зэгуэудри къыдэкIаш сабийр. Пштырти, ИэпцианэкIэ къахуэштакъым. Лъэпищ деж жэри жыраIаш. Лъэпищ Иэдэр иНыгъыу къакIуэри, ИэпцианэкIэ къыхуэмыштэу ИэдэкIэ и куитIыр къиубыдри ягъэпскIаш. Хъыдан къырашэкIаш. Лъэпищ и унафэкIэ, шышэкIэ ягъэшхааш.

103. САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКИ

(Шапсыгъэ текст)

Саусырыкъо икъэхъукIэкIэ адырэ сIыфмэ афэмидайоу щытыгъ.

Зэ горэм Сэтэнэе-гуашэр рыгыкIэугозэгъо, ИэпсIэлъэпсIэ хязэрэу, натмэ ячэмахъо къылъэгъугъ. Къылъэгъугъэр: бзылъфыгъэ гъэшигъон! (КъэзыIуатэрэр мэшхыпци).

ЕтIуанэ пльэгъурэм, ыджы шыы ышIэн, мыжъо къо-
гъум къотэу щытызэ, къызэкIэплъагъети, хъонсащэр
иэкIэкIи мыжъом тэфагъ.

А пстэумэ Сэтэнэе-гуашэм гу алъитагъети, Іахъор а
кIапIом зыIокIыжым, а мыжъоу хъонсащэр зытэфагъэр
къышти къыздихыгъ ядэи. ЫгъэIылъи, ищилъ зекъум,
етIуанэ шъао хидзагъэу щытыти, кIосIыIаби ыкIосIы
къырихыгъ. Ай пае, ащ «КосIырыхи» раIоу урехылIэ,
«Саусырыкъуй» раIо.

Ыджъяры ныIэп ай ехылIагъэу сэ зэхэсхыгъэу сIи-
рэр.

104. САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКИ

(УбыхыбзэкIэ къыкIаотыкIыжыгъэ адыгэ хъишъ)

Мыр 1960-рэ илъэсым имай мазэ проф. Жорж Дюме-
зиль езгъэтхыжыгъэр убыхэу Тифик Эсенч ары. Аш-
бзищ ешIэ: убыхыбзэр, адыгабзэр, абхъазыбзэр. Адыгэ
хъишъэр илъэс 56-рэ зыныбжь къэбэртаеу Хъамит-бэй

ащ къыфиIожьыгъ. Проф. Жорж Дюмезиль ыужым Хя-
мит-бэй — къэбарIуатэм зыIуигъекIэжы Тифик Эсенч
ригъэтхыжыгъэ текстым итэрэзныгъэ ыуплъекIужьыгъ.

* * *

Зэгорэм бэшIагъэу Адыгэм (Черкесым) нарт унагъо
щыш пшъашъэ Сэтэнай ыцIэу исыгъ. Ар унэ лъагэ исэу
щытыти, ащ пае, къипллы зыхъукIэ, зэкIэ зыфаер ылъэ-
гъуштыгъ. Унэм ыпашъхэ псыхъо блечъыштыгъэ. Сэтэн-
ай Ioфытэбгэ бзылъфыгъиц Иагъ. Псыхъо нэпкъым
къехыхэти щыгъынхэр агыкIыштыгъэх. Загъорэ Сэтэнэй
ежьыри псыхъом инэпкъ ехьти, псыIушъом, зыщыгыкIэ-
хэрэм дэжь, мыжъо инхэмэ щатетIысхэштыгъэ. Фабэ
зыхъукIэ, «Зи шыIэп» ыгукIэ ыIоти, зитIэкIыти псым ха-
хьэштыгъэ. Псыхъом иадырабгъу нэпкъы щыIэ нарт Iа-
хъоу Саусна чыжъекIэ Сэтэнэй къылъегъугъ. Зэ Сэтэнэй
къехи псыхъом къакIуи, зитIэкIи псым зыхахъэм, Саус-
нэ, зигъэбылъи, Сэтэнэй пцIанэу псым зыщыхэс чыпIэм
къекIолIагъ. Сэтэнэй, ышIэн ымышIэу, псым къыхэнагъ.
Сауснэ ащ ипшъешьагъэ шIуикъутагъ. ЕтIанэ ар псын-
кIэу псыхъом зэпырыкIыгъ. Сэтэнэй лъешэу чэфынчъэу,
ышIэн ымышIэу ядэжь къекIожьыгъ. «Сэ къисэхъулIагъэм
фэдэ хэти къехъулIагъэп, сид сшиэн» ащ зериIожьыштыгъэ.
Аужыпкъэм, ащ нахъэу фэмышэIэжынэу
зэхъум: «Сишъэф Лъапшъ есIотэн» ыгукIэ ыIуагъ.
Лъапшъ зэкIэ зышIэрэ цыфэу щытыгъ, гъукIэн Ioфым
пылъыгъ. Лъапшъ къызэкIом: «Сыда о узыфаер, Сэтэн-
ай?» — ыIуи къеупчыгъ.

«Е, Лъалишъ, — ыIуагъ бзылъфыгъэм, — сэ къисэхъулIагъэм фэдэ хэти къехъулIагъэп. Ар сэ сишъэф, хэти, ош нэмыкI есIотэн слъэкIыштэп. Зэгорэм, псыхъом зыщызгъэпскIы пэтызэ, Сауснэ къакIуи мышIапхъэ къысишIагъ. «Ош нэмыкI ащ Iэзэгъу къыфигъотын ыльэкIынэу, сэ сишъэф ыгъэбылъинэу щыIэп» сыгукIэ зэсложьи, сыпшыгугъэу сыкъыоджагъ. Тхъэм нэпэмымкI, хэти сэ си-
Ioф ышIэрэп. «Ар Ioфэп, — ыIуагъ ащ, — сэ къыфэзгъо-
тын ащ Iэзэгъу». Ау, узылъегъухэрэмэ, уныбэ нахь ины
хъумэ гу къызэрэпламытэнэм пае, щыгъын Iэхъу-лъэхъу
зыщылъ. МэзигбъукIэ сэ сыкъэкIон». Ар ыIуи кIожьыгъэ.
ЗэкIожь нэужым, сабыир къэхъункIэ мэзитIу къызэнэ-
жым, хэти зыкъыримыгъашIэу къакIуи, псыхъо Iушъом
Iулъ мыжъо инхэу Сэтэнэй зытесыгъэмэ ашыц тIоу зэ-
гунути, сабый зэрыфэн фэдиз ыкIоцI къыриути, мыжъор
иchыпIэ ыгъэIылъыжьыгъ.

105. НАРТ САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКІ

(Убыхыбзэктэй къайожыгъэ адыгэ хъишъ)

Мы убых текстыр проф. Жорж Дюмезиль езгъэтхыжыгъэр Кирк Пинар (Измид) щыщэу убыхэу Хикмэтбэй. Ащ адыгэ хъишъэр къыфэзыГуагъэр абдзахэу Кикит О. (Ж. Дюмезиль. Убых къэбархэр. Париж, 1931, н. 139).

(Убых текст)

Латин транскрипциекіэ тхыгъэ.

5. "Le Nart de Kinnaird" (L.O. p. 136-141)

жакъи Адафтии Nart-дараңын жакъи (1) ялъыц'ді аянаңын тауытшынъо
иңшынъи иштештүйләнген тауытшына (2) тауытшынан аянаңынъи аянаңынъи
тар сабын тарханынъи! Ішкъи ишкъи аянаңынъи! тауытшынынъи тауытшынынъи!
аянаңынъи жадыты аянаңынъи! Ішкъи (3) аянаңынъи тауытшынанъи аянаңынъи
аянаңынъи тауытшынанъи! (4) тауытшынанъи! тауытшынанъи! тауытшынанъи
аянаңынъи тауытшынанъи! аянаңынъи! тауытшынанъи! тауытшынанъи! аянаңынъи
тауытшынанъи! тауытшынанъи! тауытшынанъи! тауытшынанъи! тауытшынанъи!

НАРТ САУСЫРЫКЪУА (ИКЪЭХЪУКІ) (Р. 136—140).

Адыгэ хэкум зэгорэм Нарт ябын исыгъ. А нартмэ Іахъо яІагъ къушъхъэм чэмхэр щигъехъухэу. Ахэмэ етГани пхъу яІагъ Сэтэнай ыцІэу. Къушъхъэу Іахъор зыдэшы-Іэм ылъяксэ псыхъо блечъыштыгъэ: ащ щыгъынхэр къышыгыКынэу пишашъэр кГуагъэ. Пишашъэр зыдэшыІэ ЧыпІэм дэжь хъэдэним кІоцЫщыхъагъэу пкъыгъо горэ псым хэлъэу Іахъом ылъэгъугъ. Ар къекууагъ: «Эй, Сэтэнай, псым зыгорэ уадэжъкіэ къехъы, къаштэ!» Сэтэнай псым хэплъагъети, нэпкъыбгъум хъэдэн ешэкІыгъэу Іалъмекъ цыкыу щилъэгъугъ. Ар къыхихыгъ, кІоцЫлъыри къышІагъ. Іалъмекъ цыкыур псынкІэу ныбыджым ышъхъагъкіэ ныбашъом тГуакІэм кІипхагъ. МэзибгъукІэ мы пкъыгъом псер хэхъагъ: ар шъэожъыеу хъугъэ. Дэгъу дэдэу сабыир апГуагъ. Ар ины хъугъэ. Ащ Саусырыкъу фаусыгъ.

Ащ нартмэ ариГуагъ: «Е, нартхэр! Псыхъо Гушъом Іулъ мыжъохэу Сэтэнэй зытесыхэрэр мэхъыех, макъэ го-

ри ахэмэ къарэIукы». Нартмэ агъешIэгъуагъ, «Сыдэү-штэу ар хъура»? — аIуагъ. Ареущтэу мэзибгъу зытешIэм Сэтэнэй гумэкIы фежьагъ. Ащыгъум Лъапшъ къакIуи: «Е, Сэтэнэй, сабый къыпфэхъумэ — мыжъохэу одэ о узытесырэмэ ашыщ тIоу зэгосыту, ыкIоцI къисыту сабый ифэн ыльэкIынэу сшIыгъэ. А мыжъор къызэIухи, ыкIоцI сабьеу къыпфэхъурэр илъхьи мыжъор тепIожь. А уахътэм ехъулIэу сэ сыкъэкIощт, о шъуадэжь клюжи зыгъэрэхъат (зызегъэфэжь)».

Мэфэ заулэкIэ Сэтэнэй сабый къыпфэхъугъ. Зыми гу къызылтырымыгъатэу сабыир ыхьи, мыжъоу Лъапшъ къыриIуагъэм ыкIоцI рилъхьи мыжъор тырипложьигъ. А пчэдыжым Лъапшъ къэкIуагъ: «Е, мыдэ шъукъапль—кууагъэ ар, — мыжъо горэм макъэ къеIукы!» Нартхэр къэзэрэугъоигъэх. Лъапшъ мыжъом екIуалIи уатэкIэ еуи, мыжъом ыкIыIу тыриутыгъ. Ахэр зеплъэхэм — сабый къэхъугъакIэр мыжъом кюцIыс! Ащ бгъу пстэумкIи машIор къыпыустхъукIыщтыгъэ.

Лъапшъ гъукIэ йадэмкIэ сабый къэхъугъакIэр ыко-пкъхэмкIэ ыубыти щэунае псым хигъеуагъ. МашIоу ащ бгъу пстэумкIи къыпыустхъукIыщтыгъэр зэпыугъэ. Лъэпшъ ар псынэпкъым тырилъхьи: «О, Сэтэнэй!»—ыIуи екууи, Сэтэнэй къышагъ. «Мы мыжъом сабый горэ къыкIоцIыIыгъ; ппIумэ, ар о пкъо хъушт! — ыIуи ритыгъ. Нартэу щытыгъэхэмэ лъэшэу шIагъо ашыхъугъ. «Сэ ащ цIэу Саусырыкъу фэсэшIы», — Лъапшъ ыIуи, ащ СаусырыкъокIэ еджагъ.

106. САУСЫРЫКЬО ИКЪЭХЪУКИ

(Б жъэдыгъу текст)

Саусырыкъо шъуз къылъфыгъэу щытыгъэп.

Мафэ горэм нарты ячэмахъо Сэтэнае-гуашэр псым дэхъагъэу, адрабгъуджэ нэпкъыбжъэм чэмахъор къыIухъагъ. Ар лъэшэу гуашэм къенэцIыгъ, ау къикIынэу хъугъэп.

Чэмэхъожъэр зэкIэплъахыгъэти «къыокIу» — ыIуи хъолсащэр къыфитIупшыгъ. Ядэй къыхьи мэзибгъо ыIыгъыгъ блыгуджэ.

Джар икъэхъукIэу Саусырыкъо къэхъугъ.

107. САУСЫРЫКЪО ИКЪЭХЪУКИ

(Шапсыгъэ текст)

Саусырыкъо янэр Сэртэнай.

Сэртэнаем нахъ дахэ бзылъфыгъ лъэпкъ нартмэ ямы-
Iагъэу къяIотэжбы.

Сэртэнаер гыкIакIо рэкIуагъэу псыхъом Iусызэ,
нарт ячэмахъо Саусау адыджэ къыIухьи:

— Сихъуапсэ къэсэтиупщи, — къыриIуагъ.

— КъэтIупши! — ыIуагъ Сэртэнаем.

КъызетIупциым, мыжъом къытэфагъ. Мыжъор ядэжбы
къыхъыгъ. Щысызэ мэзибгъу тэшIагъ.

Лъэпшъ ыдэжь ыщи мыжъор ригъэкъутагъ. Зыргъэ-
къутэм, мыжъом Iалэу къыдэзыгъэр сырэу, Iэр къысэу
рэхъугъети, Сэтэнаем иджэнакIэ кIиубытагъ кIым ты-
римыгъафэнэу. ИджэнакIэ хисыкIи кIым тэфагъ. Лъэпшъ
Iаби Iадэджъэ кIэлэцIыкIор ыубыти псым гъогогъуйблэ
хыриIи ыпсахъыгъ, гъукIэр зэрипсахъырэм фэдэу майтэ-
жъуайтэ зишIырэм фэдэу. Iалэр псы чыIэджъэ ыпса-
хъыжбыгъ. ЫIыгъыгъе кIапIом фэшъхъафрэмджъэ ышъо
пытэу рэхъугъэ. Ятэ «Саусау» ыIэти, «Саусырыкъо»
фаусыгъэу къяIуатэ.

108. САУСЭРЫКЪО ИКЪЭХЪУКИ

(Сирием къыщатхыгъэ адыгэ текст)

Сэтэнаер Бырымбыфрэ зэшыпхъущтыгъэх. Бырым-
быфыр нахъыжъти, апэ дэкIуагъ. Нарт Iалбэчы ыщагъ.
Бырымбыфыр лъфэрылэу щытыгъ, гъэ къэси зэ лъфэ-
щтыгъ, лъфэ къэси шъэохъу къылъфыщтыгъ. Iалбэчы
шъэохъуих иIэ зэхъум зы пшъэшъэжъые къыфэхъумэ
шIоингъо хъугъэ.

— Джи нэуж шъао къэмыйлъфыжь, зы пшъашъэ горэ
джы къэльф, — ыIуи ишъузы риIуагъ.

— Хъун, — ыIуи шъузым, зы ильэс зытешIэм аргорэу
гъумы хъуи, зы шъэохъу къылъфыгъ. Ар Тутарыщ ары.
Бырымбыфым илI губжи къыфильи:

— ЕтIозэ шъао къельфы! — ыIуагъ.

Ащыгъом Сэтэнаер пшъашъэу щысыгъ. Мафэ горэм
Пшызэ гыкIэнэу Iуагъэ. ГыкIэу Iусзэ, нартмэ ячэмыхъо
кIэлэжъ псым адрабгъу къыдэхъагъ. Сэтэнаер бзылъфы-
гъэ дахэу, нэр пIэпихэу, фэдэу дахэ къэмыхъугъэу, къэ-

мыхъужынэу щытыгъ. Мо гошэ дахэр уфагъэу гыкІэзэ къызельэгъум, зимышІажъэу, дихыхыгъапэу, хъопсэ-каеу къехъопсагъ чэмыхъожъэр.

— Сэтэнай-гуашэр, сихъопсашэ къыокIу! — ыIуи къэ-кууагъ.

Сэтэнаер зызэплъэкIым, чэмыхъожъым ынэ лыдэу, ежь къытедыкъагъэу ылъэгъугъ. Нарт чэмыхъожъри кIэ-лэ къоданэу кIуачIэу, тыгъэмрэ жыы ІашIумрэ ахэтзэ, ышъохэр плъыжышьо-тхъоплъышьо дахэ хъугъэхэу, убзылъфыгъэмэ уехъопсэнэм фэдэу щитти, Сэтэнаер машIом фэдэу къызэкIани щымытыжышьоу тIысыгъэ. Заулэрэ, чемахъор къенэцIэу, къеплъэу щити ІукIыжыгъ. Сэтэнаери къэтэджи къекIожыгъ.

Нартхэми ашIагъ — амышIэ хъуна! — чэмыхъо кIэ-лэжъымрэ Сэтэнаемрэ зэрэхъопсагъэр,

Ащ зы илъэс тешIагъэу, илЫы дэмисэу, Бырымбыф гъумэу щытыгъэти, тIыси шъэохъу къылъфыгъ. ИлЫы цышини ышыпхьоу Сэтэнаем дэжь кIуи, кIэлэцIыкIур фингъэбылъинэу, фипIунэу елъэIугъ. Сэтэнай-гуашэм кIэ-лэцIыкIур ыхьи Лъэпшь дэжь кIуагъэ. Лъэпшь мо шъэожъыер зелъэгъум, Сэтэнаем къылъфыгъ шIоши:

— Сэтэнай-гуаш,
Гуашэм ямышьогъу,
Ра гошэ шьо шхъуантI,
Ра гошэ къатин,
Нартмэ ягъэгулэз,
Нартхэм шхъухъэкIэ ахэт,
Апэ къэрэм уриутэу,
Укъриутмэ укъигъялъфэу,
О уилъфакIэр умгъэбылъэу,
КъызэрэпшьшIыгъэр къысэIуат! — ыIуагъ.

ЗэкIэ зэрэхъугъэр Сэтэнаем къызэIуатэм, Лъэпшьи зи ымыIоу, игъучI ІадэкIэ кIэлэцIыкIум илъэгонжъитIу ыубыти псыхъопсым хигъауи, чтырыпсымкIэ тIопсыхъэ ыпсыхъагъ.

Ащ тетэу Саусэрыкъо ыпкъышьол зэкIэ чыыреу, ылъэгонжъитIу лырэ къупшьхъэрэу хъугъэ.

Абрэ мыжъо горэ Лъэпшьи къыхьи, зэгуути, шъэожъыер дагъэтIысхьи ашхэжыгъ. Сэтэнаер Алэу зыцIэ Іазэм дэжь кIуи, ар Лъэпшьи дэжь къыщи, Алэур уатэкIэ мыжъом еозэ зэгуути, Саусэрыкъор къыдахыгъ.

Зыми рамыIонэу зэгурыйхи, Саусэрыкъор чыунэм

шапIугъ ины охъуфэ. Сэтэнаер ащагъэ нэуж, Саусэрыкъори лы хъугъэу нартмэ къазыхегъахъэм:

«Сэтэнаем ищылъфэкъу, Сэтэнаер кIэлъфыхъэгъагъ!» алоу нартмэ рагъэжъагъ. Сыдми чэмахъор Сэтэнаем къызенэцI мафэм зытетIысхъэгъэгъэ мыжъом къыкIоцIыкIыгъэу араIотагъ. КIалэу ынитIукIэ ылъэгъузэ ынитIукIэ къыдихыгъети, нарт Iаджыми ашIошъ хъугъэ ауштэу къэхъугъэу. Нарт Iаджими ашIошъ хъугъэп. Нарт чэмахъор Сэтэнаем къемыкIолIагъэр ашIошъ мыхъоу: «Къылъфи, мыжъо тIуакIэм дилъхъажыгъ» — алоштыгъ.

Саусэрыкъо «чэмэхъорылъф» къырайштыгъ.

Шынкъэр зыми ышIэштыгъэп, ау Лъэпшы зэришIэрэр нахыбэмэ ашIэштыгъ.

Лъэпшы зи къызтыригъэхъагъэп, зими риIуагъэп. «Шьо хэшъушIыкIырэм нахыбэ сэри хэсшIыкIрэп», — ышIоштыгъ.

Арти, Лъэишъ зэлIэжым: «Шынкъэр Лъэпшы дэкIожыгъ» аюгу гушиIэжъэу къэнагъ.

Саусэрыкъор, ащ пае Сэтэнаем нартмэ пайухъагъэмрэ къахэкIэу Бырымбыфрэ Сэтэнаэрэ зэфэгубжыхи, ащ үүжи зешIужыгъэхэп.

Арышъ, Тутарышрэ Саусэрыкъорэ зэшых. Саусэрыкъом Тутарышэу ынкIыгъэр зэришыр зешIэжым, заулэтишIагъэу зиукIыгъэр, инэу ыгу къеуи, унэм зыришIхъажи бэрэ исыгъ ало.

109. СОСРЫКЬО ЗЭРАПИАР

(Къэбэрдэй текст)

Сосрыкъуэ къикIухь хъуа нэужь Лъэпщ икIыщым кIуэуэ щIидзащ. Абы шыгъэуэ Лъэпщ зэрыгъукIэу щытарааш: машэ къитIыкIауэ и бгырыпхыпIэм нэсу, абы итрэ, и пащхъэм ит пхъэдэкъэжым гъущI сыйджыр тету, пхъэдэкъэжым быдэу хэукIэжауэ.

Апхуэдэу щытти, абы Сосрыкъуэ щIалэ цыкIур кIауэ щIету, Лъэпщи гъущI игъажъэу щыдыбжым спщэу здэштыым, къеплъэкири илъэгъуаш; Сосрыкъуэ еIэурэ пхъэдэкъэжым хэукIа сыйджыр игъэпсурэ хэссыгхь зэришIар. ИужькIэ Лъэпщ Сэтэней дейж къакIори жыриIаш:

— Уи щIалэр пелуан хъунуш, шышэр нахъыбэIуэу егъашх. Шышэм дияпекIэ хугу хэкIутэ. Хугур гъэлы-

гъуауэ хъэжыжауэ шышекІэ пщыжауэ хъетыкъ егъешх,— жиІери. Апхуэдэу илъескІэ игъешхащ. ИужькІэ илъесибл хъухукІэ Іещ сымэджэл Іуамыгъахуэу-Уэш узын шэлкІэ ягъешхащ. Іашым щышхуи күэлым фІэкІэ ирагъешха-къым, абы хупластэ дэшЫгъуу.

Илъесибл нэужым Лъепщик дэшЫгъуу кіэлтыплъу, дэшпыкъуу хуэдэурэ кЫщым щІеташ. Абы илъес зыхы-блыкІэ щІеташ, илъес пщыкІух хъуа нэужь, Лъепщик дей кІуауэ Іещэ езгъещІ нартхэм ехъуапсэу щІидзэри дэкІуэ-сыкІыурэ къикІухь мэхъу. Ядежьэу хуожьэ. ИлъескІэ Сосрыкъуэ гупэм яхеташ.

Илъес нэужым Сосрыкъуэ шу закъуэу йожьэ, гупыр игу примыхыжьу.

Апхуэдэу Сосрыкъуэ изакъуэу къикІухьу щышІидзэм Сэтэнейр йольэу.

— НэгъуэшІ мыхъуми зы гъусэ щы зэгъуэкІ нэхъ Іей щыІэкъым. Уи щхъэ закъуэм дзыхь хуумышЫж, — жи-Іери.

Сэ слъагъу нартхэм яхэткъым гъусэ пщЫхъун! Ауэ гъусэу укысхуэхъуапсэм сыхийц, шым я леуэ зыш, зы сэшхуэ, зы шабзэ сыйкъамыгъепцІэну, ар къисхуэгъуэти нэгъуэшІ гъусэ сыхуейкъым.

Сэтэней ар щызэхихым Лъепщик деж кІуаш. Си щІал-лэм Іещэ хуейуэ — фащэ хуейуэ, шы хуейуэ аращ, Лъепщик Иэр, — жери.

Арамэ сэ хуэсщІаш абы Іещэ-фащэ, и шэбзэкъур зей къумылэу и сэшхуэр къантэлэууэ, зытехуэр мыхъужыну. Си шыжым и ныбжыр илъес 32-рэ мэхъу, — жыщ жи-мыІэм шы хуэхъунщ.

— Зыхуэсхъумари езырщ.

И афэр си ныкъуэухш.

И кІэ кІухь ТІэкІур сыхыхымэ и Іещэ-фащэр хъэзыр хъуаш, — жиІаш Лъепщик. Іещэ-фащэр хъэзыр хъуа нэужь Сосрыкъуэм къайхаш, зэхупаш. Лъепщик шэшым щЫхъэ-ри Тхъуэжьеjkыр епхати къиутЫпщащ, Сосрыкъуэр игъунэхун щхъэкІэ. КъэкІуэжри шхуэр иритри Сосры-къуэр иутЫпщащ. Сосрыкъуэр шэшым щЫхъаш, Лъепщик бижэм деж Іутт еплъу. Тхъуэжьеjм Сосрыкъуэр зэрилья-гъуу къезэуэну къилъаш, и кІэбдз лъэкъуитЫмкІэ щыту и фІалъэ лъэкъуитЫр Іетауэ, аршхъэкІэ, Сосрыкъуэ дэ-лъеjри шым и нэтІэц кЫхым зыкІэришІэри къыришэ-хыжащ, и натІэм еуэри Тхъуэжьеjр кІэбдзкІэ хигъещІаш. Къышылъетыжри ипекІэ къыщеІэм Сосрыкъуэ еІэри щым иригухри хикъузэІуэри щыжыр игъещІаш.

Лъэпщ мыдэкІэ еплъу щытти, «Сосрыкъуэ лей юмых!» — жиIаш.

ИужкІэ Сосрыкъуэ шыжым шхуэр пиIэхилъхъэри къышIаш. ЗэшIикъузэри нарт шу гуашIэти нартхэм ядэджэгуу ежъэжац. Апхуэдэу Сосрыкъуэр япIаш.

110. СОСРЫКЪУЭ И ТХЪУЭЖЬЕЙР КЪЫЗЭРИГЪУЭТАР

(Къэбэрдэй текст)

Сосрыкъуэ дэмысу чынтыр къыдыыхъац. Къышыдыхъэм, жылэм дэсир щышынэри, фыуэ ягъэхъэшIаш. АршхъэкІэ щыдэкIыжым жылэм я мылькур ихъац. Сосрыкъуэ къэкIуэжац. Жылэм щхъэкIуэ къазэрышышIар Сосрыкъуэм къицIаш. «Мыбы чынтыр къэкIуац, сый къыфщышIар, хэт зыгъэхъэшIар?» — жери. Сосрыкъуэ щIэупщIэ щхъэкІэ, зыми къыжириIэртэкъым, Сосрыкъуэм щышынэрти. Щымыхъум, Сосрыкъуэ зы фыз гуэр дей дыхъац. Фызым еупщIаш.

— Дауэрэ вгъэхъэшIа, дауэрэ къыдыыхъа? — жери.

Фызым хъуэрыбзэу жэуап къырет:

Уарэдоу, пицы БэратI и ныкъуэш,

Уарэдоу, пшыхэ ныкъуэкъуагъуэш,

Уарэдоу, напэ зы щу лъагъугъэ,

Уарэдоу, сый и шыфэлIыфэми сэ сышымыгъуазэ.

Уарэдоу, езыр шу гъуэзэджэт,

Уарэдоу, уэ шы лъэгум къышIихур уафэ пшэху

дырихуейт,

Уарэдоу, шы пэзджыным къырихум,

Уарэдоу, гъуэгу напцIитIыр илигъуэт,

Уарэдоу, уанэгум ист.

Уарэдоу, жыру и маисэр

Уарэдоу, күэпкъым щигъэлыйдьрт,

Уарэдоу, а джэмыйдэ бжъэплъхэр

Уарэдоу, уэ и хъэшIэ нышт.

Уарэдоу, а дэджэхъум и пшэрхэр,

Уарэдоу, уэ и Iэпэшыпст,

Уарэдоу, зэ зыщIогубжыкIри,

Уарэдоу, уэ щIэсэныр щIауд,

Уарэдоу, нартхэ я унэр дэнэ щыIэ?

Уарэдоу, нартхэ я унэр унэхужыбы куэд,

Уарэдоу, хъэхужыбы куэд Iулъу.

Чынтыр етIуанэу Сосрыкъуэ дэсу къыдыхащ. Сосрыкъуэхэ я унэм кIуери: — «Сосрыкъуэ» — жери джащ. Сосрыкъуэ псынщIэу зихуапэри щIЭкIаш. Сосрыкъуэ къарукIэ, лыгъэкIэ, хахуагъэкIэ чынтым текIуэнут. Чынтым и шыр щыгъутхъэм ицIа машэм Сосрыкъуэ игъэлъэпэрепаш, зыщиутхыпшIми унэхэр игъэссысащ. Сосрыкъуэ къышыщIЭкIым, чынтыр шынэри IукIыжащ. АрщикъэкIэ Сосрыкъуэ иш-уанэ зэтрилъхъэри кIэльыкIуаш. Чынтыр Iуашхъэм тету къеплъыхри Сосрыкъуэ кIуэуэ щилъагъум, къехри зызэнпшIасэри шыбгъэкIэ зээзуащ. Чынтым и шыр ахъырзэмант Сосрыкъуэ и шыр къигъаштэри къи-хыжыну и гугъащ. АрщикъэкIэ Сосрыкъуэ шым шхуэм-кIэ жьэдэуэри шым и жье Iуитхъащ, къупшхъэм щынэ-сым, шыр къэувыIаш, шыр къыриIуэнтIЭкIри Сосрыкъуэ и куэпкъитIымкIэ и дзажэналъхэр икъуташ. Шыр тIы-саш. Шыр щытIысым «хъуащ иджы» жери чынтыр къеуэ-ну къынцыбгъэдэлъадэм, зыIемкIэ чынтыр, адреймкIэ шы-пшIэгъуалэр иубидри Сосрыкъуэ чынтыр къырихъэхащ.

— Пцы БэратI и пашхъэ ихъэж, — жери чынтым и пэ-ри и тхъэкIумэри пиупшIаш, Сосрыкъуэ еzym иукIа и шым и фэр трихри чынтыми пшэм дилъхъэри, «Пцы БэратI деж кIуэж» — жери, чынтыр иутIыпшыжащ. Чын-тым къытриха шым цIэуэ Тхъуэжей фIищащ.

111. СОСРЫКЪУЭ И ДЖАТЭР ЛЪЭПШ ЗЭРЭРИГЪЭШИАР

(Къэбэрдэй текст)

Нарт зэшищ мэкъу еуэу къуршыщхъэм итт. Зэшищыр зэрыгъэгубжьяуэ мэкъур паупшIырт, япэ щиувэм дейж нэхъыжыитIыр кIэщIыхъэртэкъым. НэхъыщIэ яужь щиувэм дейж нэхъыжыитIыр хихурт. НэхъыжыитIыр бампIэрт зэгуэудырт, нэхъыщIэр мэкъуэүэнкIэ зэратекIуэм щхъэкIэ.

Нарт зэшищыр апхуэдэурэ махуэ куэдкIэ мэкъу еуа-хэш. Щэджэгъуэ шхэгъуэр къэсри зэшищым я шэмэджыр бгыщхъэм шэмэджыкIымкIэ щыхатIаш, езыхэр шхакIуэ къехыжахэш. Щэджэгъуашхэр ящIу дэкIыжа нэужь ялъэгъуащ, нэхъыщIэм и шэмэджыр къауэри бгы лъагэм и лъабжъэм къэсиху мэкъур къыриупшIэхауэ. НэхъыжыитIыр хузэгуэпырт нэхъыщIэми зыжъэу жаIаш:

— Араш уэ укъыщIыттекIуэр, уи щэмэджыр фIыши, ахъумэ мэкъу еуэнкIэ унэхъ Иэзэу хъэмэрэ унэхъ къаруф-Иэу аракъым, — жари.

Зэшищым шэмэджыр Лъэпщ дей къахьаш джатэ ирагъэшыну. Лъэпщ зэреплъу шэмэджыр еzym зэригэцлаагъэр къицыхужащ.

— Дэ мыйбы шэмэджу дыхуейкъым, джатэ щий зэшищым япэ уи къицыхым къэсым ейщ, — жари къыратащ, езыхэри күэжахэт.

Лъэпщ къицхэкири и къиц бжэгупэм йут къызэригъэджеэкире хъумпигэцэдже фэнд хужь цыкгухэр къицыхаш. Зэхигъавэш псы щигэури абыгээ ипсыхуурэ шэмэджыр джатэ киэцхэтии ищлааш, зэгусар мыхъужыну. Етгуюанэ махуэм зэшищыр зы лъэбакъуэу къицыхым къицхэкилааш. Нэхъыжыами «джатэр сэсейщ» жилааш. Нэхъыжитэми «джатэр сэсейщ» жилааш. Куртыми апхуэдэу жилааш.

Апхуэдэу щыхъум Лъэпщ зыми джатэр иритыжын идакъым.

— Псоми джатэ зэрыз фхуэсциныц, — жиэри иутыицыхужащ.

Езыми, къицыхажэр игъэбыдэри, Сосрыкъуэ джатэ хуицхэтии идзааш. Лъэпщ и къицыхым цыху щигэту лажъэртэкъым. И гэгупэм зыри иригъаплъэртэкъым. Ищцыр иригъэлъагъутэкъым. Ифигэцу щилажьэм Сосрыкъуэ къицхэхуаш уафэм къехуэха хуэдэ. Къицыхажэр псыунэбжэрэ зэгухаш, — жиэри.

— Нахуу угъурсызщ, уи нэгум фы щигэлъкъым, — жилааш Лъэпщ, сэ уэ джатэ пхуэсцирт, зэгусар иулэу иулар мыхъужу, уэ ушысу езыр зыхуейм күэрэ иукгри къекгую, иджи си гэгупэм укъиплъаш.

Си гэцлаагъэм щинэжащи уи джатэр хъужынукъым, — жери уадэр хыфигдзааш.

Сосрыкъуэ зиплъыхьри джатэ киэцхэтии зэшищым яхуицхар фигэдзат. Къыфигхри зэпиплъыхъаш, ириджэгуаш.

— Убакъуэу уеуэну, ульэу уепыджыну хуэдэ щигэлъкъым — жилааш.

Апхуэдэу ирехъу, уи насып зыхэлтыр араш, ууейш джатэр, — жиэри къыритри къицхэкилааш.

Араш Сосрыкъуэ и джатэр къыздикгар.

Лъэпщ пелуану щитащ. Лъэпщ и уадэмгээ сиджым еуэхукеэ къуршыр игъэхъейу щитащ. Сосрыкъуэ къицыхым къицхэкилааш нэужь Лъэпщ апхуэдизгээ къагубжъауэ сиджым еуати Сосрыкъуэ щигэцхэкилааш. Лъэпщи Сосрыкъуэ и гэгупэм иплъа нэужь, куэдрэ а щигэцхэкилааш щымыпсэужу, нэгъуэшгээгээ илгээхъяа.

112. САУСЫРЫКЬО ИЧАТАРЭ ИШЫРЭ

(Хъатикъое текст)

Саусырыкъо ицЫкIугъом къышегъэжъагъэу лъэшэу кIэлэ Iушэу, кIэлэ нэжгъур чан цЫкIоу щытыгъ. КIэлэ джэгуми ахэтэу, лЫгъэ зезыхъэхэрэми акIэнэцIытыгъ.

Арэуштэу хэтызэ зы мафэ горэм нартхэм ягъукIэ дэжь кIыщым чIэхъагъ. Сыджым ылъэгуанджэ ригъекъуи ригъаби, зи щымыхъоу еИ ыпкъ ригъэуцожыгъ.

— Лыр лыкъым иуцуагъэу къичIэкIын! — ыIун лъэпшъ гушIуагъэ.

Заорэр пиупкIэу, уцеку Ioф имыIэу щэмэдж пкъыжъ горэм фыхишIыкIыжы чатэ къыритыгъ:

— Ма, сишъау, апэрэмкIэ ар чатэ фэхъунки къэнэ-нэп, — ыIун.

Арэуштэу Саусырыкъо чатэ иIэ хъугъэу хэтэу, етIани кIыщым чIэхъагъ.

— Сыд джыри узыфаер, сишъау?

— Шы горэ згъотыжыгъэмэ... — укIытапэу Саусырыкъо лыкъым риIуагъ.

— Ари зыгорэу хъун, сишъау.

Лъэпшъ мо кIалэм изекIокIэ-шIыкIэхэр ыгу рихыхэу, лы хэкIы шIоигъоу щытыгъ. Ащ фигъашIоу чIыунэкIэ ыIоу лъэпкъ дэгъумэ ацыщэу шы иIагъ. Арыти, ар къыфычиIиши:

— Мыр о уиши, сишъау, — къыриIуагъ. — Нартмэ пищэрах фэдэу уадэшэсны пIомэ, ахэмэ яшихэм аужы къинэнджэ сыгугъэрэп. Тхъэм мэфэ шыыпкъэ фешI.

Саусырыкъо къыгъэшэси иIэгу къыдигъэкIыжыгъ. КъыкIэлъыплъи:

— Нарт шыу шыыпкъэ фэд! — ыIуагъ.

Лъэпшъ Iохъугъэп. Нарт Саусырыкъо лы цIэрыIo хъугъэ. Цыфхэр егъэзыгъэхэу зэхъуми, бэрэ IэпэIэгъу афэхъугъ, иштыхъу непэ къызынэсыгъэми аIуатэ.

113. САУСЫРЫКЬО ГЪЭЖЬО ЧЫЛАПХЪЭР НАТЫМЭ КЪЫЗЭРАФИХЫЖЫГЪАГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Натыхэр гъэжъо шIэнным пылъыгъэх. Гъэжъо шIэнным пылъымэ анахыжъэу щытыгъэр Тхагъэлыйджь арыгъэ. Тхагъэлыйджь жыы зэхъум Хасэм натыхэр щызэрэугъои-хи ариIуагъ:

— Сэ жыы сыхъужыгъ, гъэжъо шIэнным сыйпылты-жын слъэкIыштэп. Ари гъэжъуакIэр къышъосэтыжы. Гъатхэ рэхъумэ хашъулъхи къэжъугъэI.

Гъэжъо чылапхъэр къаритыжыгъ. Емынэжъ бэ шIагъэу а гъэжъо чылапхъэм къещакIоштыгъэ, ау а лъэхъатным Тхагъэлыджъ кIалэти тэкIон ылъэкIыштыгъэп. Ау чылапхъэр Тхагъэлыджъ натымэ къызэраритыжыгъэр зешIэм, а чылапхъэр зыдагъэIылъыштым лъыплъагъ.

Натмэ гъукIым хашIыкIи кон ашигъ. А коным гъэжъо чылапхъэр ралъхъагъ. Къэрэгъулэхэр ащ Iутынэу Iуагъэуцуагъэх. Емынэжъ а коным игъунэгъоу къакIуи къэрэгъулэу Iутэр ыукIи, щыблэр коным къыригъауи коныр зэгуути, гъэжъо чылапхъэр къызIакIигъахы кIожыгъэ.

Натыхэр къызэтэджыжыхэм якон зэрэшымытыжъэр алъэгъугъ. Натхэр зэрэугъоихи Тхагъэлыджъ дэжь рэкIуагъэх.

— Нычэпэ конэу тшIыгъэр щыблэм зэгуутигъэ. Гъэжъо чылапхъэри зыгорэм ыхыгъ. Джы тшIэн фаер къытаяу.

А чылапхъэр сэ къэшIуухъумэнэу къышъостыгъагъ, ау зыхыгъэр къышъосIоштэп. Сэтэнэе-гуашэ дэжь шIуукIи шъуеупкI.

Натыхэр Сэтэнэе-гуашэм дэжь рэкъекIуагъэх.

— О нахь Iуш нат бзыльфыгъэмэ ахэтэп, гъэжъо чылапхъэр тшIокIодыгъ. Тхагъэлыджъ дэжь тызэкIом, ащ о уадэжь тыкъыгъэкIуагъ.

— ЫсIэ къышъуйIуагъэба? — ыIуи Сэтэнае натымэ къяупкIыгъ.

— КъитиIуагъэп. Ар о къапIомэ тшIонгъу. Ар зыхыгъэр тэ тшIэмэ, гъэжъо чылапхъэр натымэ къафэтхыжышт.

Аүштэу зэраIуагъэр Сэтэнае лъэшэу игуапэ рэхъугъэ.

— Боу къышъосIон, гъэжъо чылапхъэр зыхыгъэр Емынэжъ ары. Ар бэ шIагъэу ащ къещакIоштыгъ.

— Емынэжъ иунэ тэ ѢыI? — аIуи натхэр кIэупкIагъэх.

— Ащ иунэ зыдэшыIэм укIо зыхъурэм къушъхиблымэ уапхырыкIышт.

— Ар сидэу чыжъэ? — ыIуи Арыкъышу къыIуагъ.

— Ар зышы тэтIысхъагъу ныIэп, — Сэтэнае къыIожыгъгъ. — Ащ узыблэкIырэм, псыхъо шъибл узэпырыкIышт.

— Ар шъыдэу чыжъэ! — ыIуи Пэтэрэз къыIуагъ.

— Ар ятIонэрэ Ѣы тетIысхъагъу ныIэп, къыIуагъ Сэтэнае. — Ащ узыблэкIыджъэ хы цыкIуиблырэ хы инишырэ уаIукIьшт. Ащ дэжымы тыгъэр Ѣыкъохъажы.

— Ар сыдэу чыжьэ! — Нэрэн кыIуагъ.

— Ар ящэнэрэ щы тетIысхъагъу ныIэп.

— Ар джы тауштэу кыIытхыжышта? Тэуштэу тыкюшта Емынэжъ дэжь? — аIуи натхэр кIэупкIагъэх.

— Шъуежжэмэ шъунэсышт, — Сэтэнае къариIуагъ.

Натмэ щы заулэ агъэхъазыри дагъэкIыгъ, ау ахэмэ къагъэзэжыгъ. ЕтIуани щушишъэ фэдиз агъэхъазыри дагъэкIыгъ. Ахэми къагъэзэжыгъэп.

Саусырыкъо янэ дэжь къэкIожки кьеупкIыгъэх:

— Тян, натхэмэ ягъэжъо чылапхъэ зыхыгъэр зыдэшыIэр кысаIу. Сэ натмэ чылапхъэр къафесымыхыжьеу къэзгъэзэжыштэп, — ыIуагъ. Ауштэу зэриIуагъэр Сэтэнае лъэштэу игопагъ.

— Натымэ ягъэжъо чылапхъэ зыхыгъэр Емынэжъары. Ар зыдэшыIэр ужэу укIозэ къушхьибл уапхырыкъышт. Тыгъэр къызшыкъокIырэм ушыIукIьэшт.

— Ар зыш тэтIысхъагъу нахь сферхъущтэп! — Саусырыкъо кыIуагъ.

— Аш ублэкIымэ псыхъо шъибл уайкIьэшт. Ахэмэ уазэпырыкъимэ Тыгъэр ошъогум къызшихъэрэм уIукIьэшт.

— Ар сэ ятIонэрэ щы тетIысхъагъу нахь сферхъущтэп.

— Аш ублэкIымэ хы цыкIуиблырэ хы инишырэ уайкIьэшт, аш дэжьым тыгъэр щыкъохъажы, Емынэжъ иунинаш. Гут.

— Шъыда Емынэжъ иунэ мэзахэм хэта? — ыIуи Саусырыкъо еупкIыгъ янэ.

— Ар цыфымэ къызэрамылъэгъуным фэшы мэзахэм иунэ хигъэуцуагъ.

Саусырыкъо щэси гъэжъо чылапхъэм лъежьагъ. Ар къушхьиблым апхырыкIыгъ. Псыхъо шъиблыми зэпырыкIыгъ. Хы цыкIуиблыри хы инишыри зэпырыкIыгъ. Емынэжъ иунэ дэжь къушхьеу Iутым нат пшъешжъёые горэ тэтыгъ. Щыор къызэрыкIорэр а пшъешжъёые Емынэжъ риIуагъ.

— Шъыд фэдэ гъогуа ар къызэрыкIорэр? — Емынэжъ кьеупкIыгъ.

— Ар гъогумэ алъыплъэрэп, шъофи къушхьи имыIэу къакIо.

— Сыда ашыгъум ыщхырэр? Мыйэрэсэ IашIухэр ара ыщхыхэрэр?

— Аш ыщхыхэрэр мышхъэ хафэхэмрэ къужжышхъэ дыджыхэмрэ арых.

— Шыид фэдэпса ар зашъорэр? — Псынэпсымэ алъеплъа?

— Ар псэу ыгъотырэм ешъо.

— Ашыгъум сэ сыгу екIурэп — Емынэжъ кыIуагъ. Сэ күшъхъэм сыдэкIоени гъажъор хэслэхъашт. Ар сэ сишау къынэсими сикъэблачэ къыдэхъан ылъэкIыштэп. АтIэкIум аш ыпсэ щигъэIылъишт.

Саусырыкъо къэблачэм къынэсигъ, къэблачэм сэфхонхэр дэгээнагъэхэу зэблэухэу щитыгъ. Аш ублэкIын плъэкIыштыгъэп. Саусырыкъо иши ыкIапэ ышъхъац нэлъэзакъо къыхичи къэблачэм дидзагъ.

Шыхъацынэлъэ закъор пшъешъэжъыемэ зэпаукIыгъ.

Саусырыкъо исэфхо къырихи къэблачэм къыкIэрыйкIоти чэм хэтэу сэфхомкIэ еуагъ.

Къэблачэр аш зэхиути щаум дэхъагъ. Нат пшъешъэжъыер къыпэгъокIын къыриIуагъ:

— Шыда мыш укъэкIуагъ? Емынэжъ уигъэкIожкыштэп.

— Сэ натымэ ячылапхъэ сыкъылъыкIуагъ. Ар сымыхъэу сыкIожкыштэп. Тэ шыI Емынэжъ?

— Гъэжъо чылапхъэр хилъхъанэу күшъхъэм дэкIоягъ.

Саусырыкъо Емынэжъ зыдэт күшъхъэм рэкIуагъэ. Күшъхъэм дэкIуай чыгым гъажъо ильэу къапщыкъ цыкIоу пылъагъэр къыпихи ежъэжъыгъ.

Емынэжъ рэжъоу хэтыгъ. Ар мыгузэжъуахэу күшъхъэм къехыжъи, унэм къэкIожкы, рэщхи, зигъэпсэфи къэрэ лъэккъуицым тэтIысхы Саусырыкъо лъежъагъ. Саусырыкъо кIэхъагъ. Шым къыридзыхи, къапщыкъ цыкIори къытырихыжъи Емынэжъ къыгъээжъыгъ. Емынэжъ ыуужьы итэу Саусырыкъо зыкъыримыгъэлъэгъоу къылъыкIожкыгъ. Щаум къызыдахъэм пшъешъэжъыер къыпэгъокIын къыриIуагъ:

— Емынэжъ аштджъэ утэкIон плъэкIыштэп, аш ыпсэ зыхэлъэр сэ къызэзгъэшIешт. О хэлъхъагъу имыгъаф.

Пшъешъэжъыер Емынэжъ дэжъ къэкIожкыгъ.

— Сэ лъэшэу шIу усэлъэгъу, о псэ зыхэлъэр къысанимэ, аш фэдэкъабзэу сыкъыбдэкIокIэу усIыгъышт.

— Сэ спсэ зыхэлъэр типчабл ары.

Ылжъырэ мафэм Емынэжъ гъажъор хилъхъанэу рэкIуагъэ.

Саусырыкъо лъыкIун, гъэжъо къапщыкъ цыкIор къытихи къежъэжъыгъ.

Емынэжъ унэм къэкIожкы, рэщхи, зигъэпсэфи, Саусы-

рыкъо лъежъагъ. Саусырыкъо зыкІнгъахы, къапщыкъ цыкІор къытырихыжы къежъэжыгъ. Саусырыкъо къылъыкІожыгъ.

Емынэжъ унэм къызехъажым, пчаблэр дышъэ гъэлагъэу ылъэгъугъ.

— Шыда мэштэу пишыгъэ? — ылуи пишъешъэжъем еупкІыгъ.

— О шыу узэрысльэгъурэм фэдэу, псэ зыхэлъэри сэгъашю.

— УзгъэпцІагъ. Сэ спсэ зыхэлъэр типчэIупэ чыгэу иштер ары.

Пчэдыжым Емынэжъ жъонакІо рэкІуагъэ. Саусырыкъуи аш лъыкІуагъ, къапщыкъ цыкІор етІуани къырихыжы къежъэжыгъ. Емынэжъ етІуани лъежки Саусырыкъо псыхъо горэм щыкІуагъ.

Саусырыкъо псым хэпскІагъ, къапщыкъ цыкІор псы кыIум есэу къытэнагъ.

Емынэжъ къапщыкъэр къытырихыжы къэкІожыгъ. Шаум къызыдэхъажым чыгым тхъалкІэхэм афэшиджъэ дышъехэр апыгъэнагъэу ылъэгъугъ. Унэм къихъажы, пишъешъэжъем еупкІыгъ:

— Шыда мы чыгэр мы фэдизэу бгъэкІэрэкІагъ?

— О узэрэгъашюрэм фэдэу, птсэ зыхэлъэри сэгъашю.

— УзгъэпцІагъ, сэ спсэ зыхэлъэр Къэрэ лъэкъуишэр ары. Ар къызэлыгъэр ХытІуалэ азыфагу ЦэIунэжъэу исым ишы Iэхъогъу хэтэу Тхъожьыер ары. Аш къемыллыгъэ, сэ щы къысIэкІэхъаштэп.

Пишъешъэжьыер къэкІожы, Саусырыкъо зэужье къыриотэжыгъ.

Саусырыкъо щым тэтIысхы зежъэм, пишъешъэжьыер къеупкІыгъ:

— О укIоу къэогъээжыфэджъэ Емынэжъ гъэжъо чылапхъэр зэрэхилхъан зэрилзэкІыштэм сегупшиасагъ.

— Аш хильхъан ымылъэкІынэу сэ сшIышт, — Саусырыкъо къыриожыгъ.

Саусырыкъо тхъэ ельIуи чыIэфо къыригъэшIыгъ. Аш ыужы ежь дэкІыгъ. ЦэIунэжъ дэжь рэкІоштыгъэ. Гъогум рыкІозэ, мэз гъунэм тыгъужь ныккуалIэ горэ Iулъэу ылъэгъугъ. Ар мэлакIэ лIэштыгъэ. Саусырыкъо гъомылапхъэу ыIыгъым щыщхэр тыгъужьым ритыгъэх. Ахэр зещхыхэм тыгъужьым Саусырыкъо къыриIуагъ:

— Къин ухафе хъумэ угу сыкъэгъекI, — ыIуи тыгъужьыр мэzym хэлъэдэжыгъ. Саусырыкъо ыпэджъэ къы-

ригъехъоу къакІо пэтэу бгъажъ горэм къолажъ горэ ыIыгъэу ыхъеу ылъегъугъ.

Шабзэджъэ Саусырыкъо рэуи бгъажъэр ыукІыгъ. Къолажъэр къыIэпигъэкІыжыгъ. Зыгорэджъэ къин ухажъ хъумэ угу сыкъэгъэкІыжъ, — аш къыриIуагъ.

Саусырыкъо ыпэ ригъехъущтыгъэ. РэкІозэ псыхъо горэм IукІуагъ. Псы нэпкъым пцэжъые горэ Iулъэу ылъегъугъ. А пцэжъые псым хэхъажын ылъэкІыщтыгъэп. Саусырыкъо пцэжъые къышти псым хидзэжыгъ. Псыгъунэм къекІуалIи пцэжъием къыриIуагъ:

— Зыгорэджъэ къин ухажъ хъумэ, угу сыкъэгъэкІыжъ, — ыIуи.

Аш блэкІы Саусырыкъо рэкІозэ, ЦэIунэжъ иунэ нэсигъ. Мэфэ щэджъагъо хъугъэти, цэIунэжъ зигъэпсэфыщтыгъэ.

Саусырыкъо ЦэIунэжъ дэжь Iухьи, ыбгъэ зыIуилъхагъ, етIуанэ зигъэбильжыгъ. ЦэIунэжъ къизэушыжым:

— Сынэу узымылъегъугъэхэр регъешъуки! — ыIуагъ.

— Унэу сзымылъегъугъэхэр нахь дэгъоу пльэу бэрэ тхам ущегъай, — ыIуи Саусырыкъо къыриIожыгъ. ЕтIуанэ:

— Шъыд узыфаер, сишъау? — ыIуи ЦэIунэжъ къеупкIыгъ.

— Зыщ горэ къисэптымэ сшIонгъоу сыкъэкІуагъ. Щыпфыны хъумэ чэщищэ сищыхэр зэужки бгъэхъуны фай.

Пчыхъэ хъугъэти Саусырыкъо цэIунэжъ ищихэр рифыжъэхи щахъо рэкІуагъэ. Чэшныкъо зэхъум ищихэр зэужкы мэзым хэхъажыгъэх. Саусырыкъо ыгу рэкІодыгъэ. Мэз гъунэм щитэу тыгъужъыр къыхэлъетыгъ.

— Шъыда мы фэдизэу унэшхъэй? — ар къеупкIыгъ.

— Сищыхэр зэкІэ мэзым хэхъажыгъэх. Къыхэсфыжынхэ слъэкІыщтэп, — Саусырыкъо къыриIожыгъ.

— Сэ ахэр къыпфыхэсфыжыщтых, — ыIуи тыгъужъэр мэзым хэхъажыгъ. ТэкІу шIагъэу аш щихэр къыхифыжыгъэх.

Саусырыкъо щихэр къыфыжки къекІожыгъ.

ЦэIунэжъым щихэр ылъытагъэх, къылъытэжыгъэх.

— Джызы тэкІоныгъэ къэпхыгъ. Зы чэщэ бгъэхъу гъэх.

Мафэм зигъэпсэфи ятIонэрэ чэщыми Саусырыкъо щахъо рэкІуагъэ. Чэшныкъом дэжь щихэр зэужкы ошъогум ихъажыгъэх. Саусырыкъо ыгу рэкІодыгъэ. Аш дэжым къолажъэр къебыбэхи къеупкIыгъ:

- Шыда мы фэдизэу угу рэкЮдыгъэ?
— Щэу згъэхъущтыгъэхэр ошъогум дэкЮөжьыгъэх.
— Сэ ахэр джыы дэдэм къынфэсфыжьышых, — ыIуи къолэжъэр дэбыбэежьыгъ.

Ынэ упIыцIэгъу имыфэу къолэжъым щыхэр зэужье кыфиIуигъэзыхъажьыгъэх.

Саусырыкъо щыхэр къыфыжьыгъэх.

ЦэIунэжъы ищыхэр ылъытагъэх.

— Джыри зы тэкЮоныгъе къепхьыгъ.

ЕтIуани мафэм зигъэпсэфи чэчым Саусырыкъо щахъо рэкЮуагъэ.

Чэцныкъом дэжь щыхэр псым хэхъажьыгъэх. Саусырыкъо псы гъунэм мыжъом тэтIыхъаягъэу щысыгъ. Пцэжъыер псы гъунэм къекIуалIи къеупкIыгъ:

— Шыдэу унэшхъэй?

— Сишихэр зэужыы псым хэлъэдэжьыгъэх, къыхэсфыжьинхэ слъэкIышиштэп.

Пцэжъыер хэлъэдэжки щыхэр къыфыхифыжьыгъэх. Саусырыкъо зелъытэхэм зы щыкIэ цыкIу горэ къяхъоу ылъэгъугъ. Ар псым къыхэхъуахьыгъагъ. Щыхэр Саусырыкъо къыфыжьыгъэх. ЦэIунэжъ щыхэр ылъытагъэх.

ЩыкIэу къехъугъэр Тхъожъ къызэрелыгъэр аш къыIуагъ. Джыы чэщищырэ сишихэр бгъэхъугъэх, узыфаер щымэ ахэх. Саусырыкъо щыкIэ цыкIум зэрэфаер ЦэIунэжъым риIуагъ:

— О лы ухъугъах, щыкIэцIыкIоу нычэпэ къехъутъэр щы тэрэз хъунджээ джыри бэу иI.

— Сэ щэу сзыфаер къысэптынэу пIогъагъэ, ары щыкIэ цыкIор къысэт, — Саусырыкъо ЦэIунэжъ риIуагъ.

ШыкIэ цыкIур къыритыгъ. КъэкЮжъхэрэ пэтэу щыкIэ цыкIур къэгушай Саусырыкъо къыриIуагъ: «Сэ сянэ сэнахыжъэу зы щы горэ къельгъ. Арырэ тэ ткIуакIэхъэр джыы зэфэдизых. Щэрышэ тянэ ыбыдзыщэ тешъуагъ. Аш сытэкЮоным фэшIыджээ сянэ джыри зэ сешъожын фое. Сэгъэгъээжъ сянэ зэ сешъожымэ къэзгъээжьышт»

— Ашыгъум сэ зыгъэпсэфыштыгу, о гъэзэжъ, лсынкIэу къэкЮожъ, — Саусырыкъо щым риIуагъ.

Щым ыгъээжьыгъ. Саусырыкъо тысыгъо имыфэу щыр къыIулъэдэжьыгъ:

— УкIуагъэба? — ыIуи Саусырыкъо щым еупкIыгъ.

— СыкIо зэхъум сэ сыгузажъощтыгъэп. Ау, сянэ ибыдзыщэ сешъуи къызысэгъээжым нахь къэзгъэпсынкIагъ. Джыы къыстэтIыхьи тыгъэкЮожъ. Сэ сыцыкIуо-

ми укъемылъ, о нат бэлахъэу ухъумэ, сэ щы сыпфэхъун слъэкІышт.

Саусырыкъо аш дэжым щым «Тхъожъый» сIэу фишЫгъ. Тхъожъые ар къытэтIысхы ежь ищи ыIупэ къу-быти къежъэжыгъ. Тхъожъыер мыгузажъоу къакIоштыгъэ, ау Саусырыкъо ищ аш къыкIэхъан ылъэкIыштыгъэп.

МакIэ нахъ къамыкIугъэу Саусырыкъо ищ уцуагъэ, етIуани тIэкIурэ къызэкIохэм ар зэгоутыгъ. Щэр кIитIэжъи Саусырыкъо къыблэкIыжыгъ. Емынэжъ дэж къэ-сыжъэу зэхъум, гъатхэ къыригъэшIыжыгъ. Гъатхэ хъу-жыгъэти, Емынэжъ гъажъор хилъхъанэу къушъхъэм дэ-кIоягъ.

Саусырыкъо щаум къыдахъи Емынэжъ зыдэшыIэм-джъэ пшъешъэжъыем еупкIыгъ. Гъэжъо чылапхъэр хиль-хъанэу зэрэкIуагъэр пшъешъэжъыем къыриIожыгъ.

Саусырыкъо къушъхъэм Емынэжъ лъидэкIоягъ. Емы-нэжъ рэпхъэу хэтыгъ. Гъэхъо чылапхъэр зэрылъ къап-щыкъ цIыкIор чыгым пышIэгъагъ. А къапщыкъ цIыкIор Саусырыкъо къипихи къежъэжыгъ. ПсыкIэ шыпкъэу Емынэжъ аш къылъежъагъ, ау Саусырыкъо къыкIэхъан ылъэкIыштыгъэп. Къэрэлъекъуищым нахъ лъэшэу Тхъо-жъыер къыкIэкIыгъ.

Ауштэу тIэкIурэ къэкIуагъэх. КъэрэлъекъуищIэр Тхъожъыем къеджъагъ:

— А зыным тыкъелыгъ. Къэуцуи тыкъызкIэгъахъ. Емынэжъ натыр ыукIын фae.

— Сэ сыкъэуцо натыр шъозгъэукиштэп.

Емынэжъ къэрэлъекъуищым еоу къыригъэжъагъ. Къызэреорэр фэмыльэкIыжьэу зэхъум, Къэрэлъекъуи-щэр етIуани Тхъожъые къеджъагъ:

— Емынэжъым ямыгъэуки, къэуцуи сыкъызкIэгъахъ.

— Тэ емынэжъыхэр къызэдгъаоу тихэбзагъэп, ахэр тэ-ошъогум дэтхыехэти къетыдзыхыжыштыгъэх, тыукIы-штыгъэх.

Къэрэлъекъуищым зиIати, Емынэжъ ошъогум къыри-дзыхыгъ.

Емынэжъ укIыгъэу зельэгъум Саусырыкъо къыгъэзэ-жыи, нат пшъешъэжъыер ищи къытыригъэтIысхы къе-жъэжъыгъ.

Нат хэгъэгум къызехъэхэм апэдэдэу алъэгъугъэр Къуй IыкIу арыгъэ. Аш мэлыхэр ыгъэхъущтыгъэх. Нат пшъе-шъэжъыем Къуй цIыкIу ыгу рихыгъ.

Саусырыкъо пшъешъэжъыер Къуй цIыкIу къыритыгъ.. Къуй цIыкIу ар лъэшэу игуапэ рэхъугъэ.

— Джыы бэ зэдэшъогъаш! шъузэдатхъ, — ыIуи Саусырыкъо къаблэкъыжыгъ.

Саусырыкъо нат хасэм къэкюжыгъ. Гъэжъо чылапхъэр натымэ къаритыжыгъ. Гъажъор натымэ кыгум халъхъагъ. Бжыхъэ зэхъум, натымэ гъажъор аугъонжыгъ.

Натыхэр хасэм шызэрэугъоихи гъэжъо пластэ ашигъ. Апэдэдэу Саусырыкъо гъэжъо чылапхъэр къизэрихыжыгъэм фэшы пластэм хагъялагъ, бэгъаш!э рэхъунэу фэлъэIуагъэх.

114. САУСЫРЫКЪО КЪЫЗЩЫНЭФЭГЪЭ ЧЫШПЭР

(К Iэм гуе текст)

Нартымэ хабзэу ялагъ: жыы хъурэр ешхэ-ешъо фашымэ, щэджыблэ халъхъэмэ, рагъэгъалIэу щытыгъ. Арыти нарт Iалэджыкъо чэзыур къылъынэсыгъ, къэбарыр къыфахыгъ. «Iалэджыкъо къэрэкIу», — аIуи ешхэ-ешъом къыфаIопшыгъ. Iалэджыкъо кIон зэхъум Сэтэнэе-гуашэм арэущтэу ыIуагъ: «О лыжъ, гушиIэу пIощтымрэ, тхъялъэIоу пIощтымрэ зягъэукIыхъ, ау зы кIэлэ къопцIэ цыкIу горэ гъучIышъоу, moy фэлъэкIэпэшцаIоу пчъекъуахэм дий къызыуцуки, уихъохъубжъэу къуатыгъэр ащ ет. нарт Iалэджыкъо къежьи, ешхэ-ешъом къахэхъагъ. Ежым сэламэу зэраторэмкIэ купым къахэхъагъ. «О еблагъ, Iалэджыкъу», — аIуи, агъэтIыси, ибжъи къыратыгъ. Хъугъэ-шIагъэхи, ящиIакIэ шIу зэрэхъуным ехылIагъэуи Iалэджыкъо зыригъэукIыхъэштыгъ. КIэлэцIыкIур къапкIи, пчъекъуахэм къыкъоуцуагъ. Плъи, Iалэджыкъо ар ыльэгъугъ «нартхэу шIу къыздэхъуныхъ, мы бжъэм фит сышушIи, мы кIэлэцIыкIум есэжъугъэт, — ыIуи ариIуагъ. — «СикIалэ, сыкъэгъэгүгъ мы бжъэмкIэ». КIалэм хъохъубжъэр Iихыгъ. ЫпэкIитIуи ыжэбгьюитIукIэ дигъани, хъохъубжъэу къыратыгъэри ай щыриштъуй, щэджиблыр ай щипIыти, ичати къырихи, оныр ай щиублагъ. Шъханыгъупчъэхэр ашIохэлъагъэу нартхэр зэбгырифыгъ. «Нарт лыжъэу лыжъы мыгъу», — ыIуи, къеIэдэкъауи къырифыгъ. Iэлэджыкъуи къэсыйжыгъ. Сэтэнэе-гуашэр къеупчыгъ. — А гъучIышъо цыкIур доу пхъашия, сыпкъи, плIуи къыгъэнагъэп, нартхэри зэбгырифи, сэри сыгу-сыгбыкIэ сыкъэсыйжыгъ.

Сэтэнэе - гуашэм: «Пкъошынымрэ пшынахъыкIэнимрэ ахад» — зөлом:

— Ар скъуагъемэ нартэу щыIэмэ сяльэIухэнныепи.

— Адэ о ар пкъо, Саусырыкъу, пкъо ольегъу, ыIуагъ.

115. САУСЭРЫКЪО ОРЗЭМЭДЖЬ КЪЫЗЭРИГЪЭНЭЖЫГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Жъы рэхъугъэти, Хасэм ащэни, щанэ яуц къыхалъхьани къагъэлIажынэу нартмэ зэрэзэхалъхъагъэр Сэтэнэе-гуашэм ышIэущтыгъэ. Мирэу щытэу кIалэм иIоф хъазырэу зэхъум, Сэтэнэе-гуашэм иIы Озэрмэджым риIуагъ:

— Непэ нарт ешхэ-ешъом узыкIоджэ шъотабжъэу къыуатырэм уемышъоу хъэбар пIуатэу зебгъэукIахъэу ушысын фай. Сэ зы шыу горэ къэзгъэкIощти, а шыор къэсыфэджэ амал хэлъмэ уешъоу хъущтэп. А щыур къызынэсыджэ шъотабжъэр аш ет.

Саусэрыкъо иши иIащи зэригъяфи ыгъэщэсын зэхъум, риIуагъ:

— Уятэ нат ешхэ-ешъом рэкIуагъэу ахэс, ау шъотабжъэу къыратыгъэм щанэуц хэлъ, ешъомэ ыгъэлIещти, емыгъашьу. А шъотабжъэр о къууитыщти, къыIыхи Iаджэ ухэмийIу пэкIьэ гъэлъэрзыагъэхэмджэе уцэу хыралъхъагъэр къыхэдзи лъакъоджэе тепкIи щытIэ. Шъотабжъэр о ишъу, шыдьоджэе о ешхэ-ешъом урищыкIагъ, кю шъуунэ кIожь — Iуи Iапэ къэубыти унэм къиф.

Янэ ыIуагъэхэр зэкIом Саусэрыкъо ыгъэцэкIагъэх. Орзэмэджъэр къэсыжыгъ.

— Сэтэнай, щай сфершы, пIэри сфершыжь, сцэгэ лъэныкуиш зэпиутыгъ, непэ зы шыу къэкIуагъи, а щум фэдэ слъэгъугъэп.

— А щыур къоджэе пштэнья, щиджэе пшэтэнья? — ыIуи гуашэр еупкIыгъ.

— Ар къоджэе згъотыгъемэ сштэный, — ыIуагъ.

— Арымэ тхъам пшъхьападжэе ешI, пкъо! — ыIуагъ Сэтэнэе-гуашэм.

Мы гушаIэр мэрэштэу Сэтэнэе-гуашэ зыфиIуагъэр, «къоджэе сифай» ымыIоу, «сщынахыкIэнджэе сифай» ыIуагъэмэ Озэрмэджъэр ай ригъэукIыни, ежь зыфригъэштэжынэр ыгу хэлъыгъ.

Джъэрары Саусэрыкъо икъэхъукIьэ, икъежъакIэ.

116. САУСЫРЫКЬО УКИ ХАСЭМ ЗЭРЭКИУАГЬЭР

(Проф. Ж. Дюмезиль ытхыгъэмэ ачыщ
шапсыгъэ-бжэдыгъу текст)

Сэтэнэй-гуашэ итхаматэ, нарты лыжъэр, жьы хъүгъэу иукыжыгъо къесыгъэу щытыти, нарты яхсэ зэйуки маю тхъэмэтэжъэр агъэллэжынэу аухэси шъхакIз, лы пхъашэу зэрэштым фэшидже: «КIэлэ закъоу Мамыркъо дгъакIомэ къиукынэп», — аIун лыкIоу агъэкуагъ. КIалэр Iэгум дэхъагъэ шъхакIэ щышти, унэм имыхъэу: «Нарты ябын зэйукIагъ, къуаджэх», — ыIун еджагъ. Нарты лыжъэр къэтэджи: «Нарты чылэмэ алэу сипхъорэлъфыдже сыублэн!» — ыIун иашэмэ ябэныгъ. Сэтэнэе-гуашэр къэтэджи: «Сыд пшIэрэр? Типхъорэлъфы закъо уукышта?» — ыIун ыIэ ыубытыгъ. Япхъорэлъф КIалэри ечъэжъэжыгъ. Сэтэнэй-гуашэм: «Афэдизэу упсэ шIу ольэгъумэ о кIо, сэ укъэзгъэнэжын», — ыIуагъ. — «Сыд икъэнэжыкIэу сикъэбгъэнэжышт?» — зеIом, — «о кIуи тIыс, гушаIэм зегъэуках, пчэкъуахэм кIэл нашхъо горэ ыпакIэ пыжъыцым фэдэу, кIакIом кIоцIыгъэчэрэзагъэу зыплъэгъуджэ щэджыблэ хэсэу къуатышт арыпыбжъэр аIых. «А сикIал, мыр непэ нартымэ къисфагъэшъошагъ, сэри о пфэзгъэшъошэжыгъ! Иуи ет, а КIалэм укъахихыжышт» — зеIом итхамэтэ лыжъэрэджи нарт зэйукIэм адэжы кIуагъэ. Нартыхэри къипаплъэхи, рагъэблагъи агъэтIысыгъ. КъехъулIагъэхэр къирағъяIоу аублагъ. Тхъаматэм къехъулIагъэхэр къиIоу, загъори пчэкъуахэм плъэу, нартыхэри шэджыблэхэри зыхэс арыпыбжъэр ратынджэ ышхъэгъ итыхэу, пчэкъуахэм Сэтэнэй-гуашэм къириIогъэ КIалэр щилъэгъуфэ нэсыдже гушаIэм зыригъэукахыгъ.

Пчэкъуахэм КIалэр зыщелъэгъум бжъэр къайхи: «А сикIал! Мы бжъэр нартымэ къисфагъэшъошагъ, сэри о пфэсэгъэшъошэжы! — ыIун КIалэм фишэигъ. «О сид пшIэрэр!» — аIун нартхэри къизэтэджыхэм, КIалэм: «Нарты зы бжъэ къисэшъумыпэсэу...», — ыIун къахэлъади нартыхэри унэ дэпкъым рыйутэкIыхэй арыпыбжъэр аIихи щэджыблэхэри ыпакIэдже риIулIи ришъугъ. Тхъамэтэ лыжъэри шъхьаныгъупчэмдже къиридзыгъ. Нартыхэри шъукъой-бэлайдже зэхишIыхъагъ, лыжъэр япчэ нэсыфэдже къышэжы, ежыри кIыунэм кIожыгъ. Сэтэнэй-гуашэ: «Сид плъэгъуфэ?» — ыIун зеупкIым, «Пэ фабэ сферэши, щэ фабэ тIэкIун сэйгъашъуй зызгъэпсэфыжымэ осIон», — ыIуагъ. Тхъаматэм зызэйгъэпсэфы

жым: «Непэ сэ слъэгъугъэ кіалэм фэдэу лы ябгэ сыйны-
бжым слъэгъугъен, нарт ячилэ зэтыриукЫхъагъ, сэрый
шъхъаныгъупчъемджээ сыкъырэйдзыгъ», — ытуагъ. Сэтэ-
нэй-гуашэ: «А кіалэм къуагъэджээ уфэя, щинахъыка-
гъэджээ уфэя?» — ытуий тхъаматэм еупкЫгъ. «Ар сцына-
хъыкІэ хъумэ сыйукЫхъын, къуагъэджээ сифэены
нахь», — ытуагъ. Сэтэнэй-гуашэ кіалэр тхъаматэм ыдэ-
жыы къиши: «Саусырыкъо о пкъор мыры, ихъяр
слъэгъу», — ытуагъ. Саусырыкъуи джащ нафэу къиши-
хъугъ. Жъэу хъурэр мылІэ рапшІэу агъелІэжыныгъэр
харыйгъэнэжыгъ. Мыш фэшЫджээ емыдІухэри ыукЫгъэх.

117. ЖЬЫУКЫНЫР СОУСЫРЫКЪО ЗЭРЭХАРИГЪЭНАГЬЭР (Беслъэней-кІэм магуе текст)

Соусырыкъо ильэс 18 хъух Сэтэней ипІа, шыри хүнІа,
лЫжъым имышІэу.

ЕтІанэ Сэтэней и лЫжъым къеджа, къеджэхэри укІ
хасэм яща.

— Ло узыхуер?

— Сызыхуяра? Ильэс бжъагъэр къеса, утыукЫшт.

— Тао хъун!

— АтІэ, ильэс бжъагъэ бгъешІэн хоери бгъешІа; утыу-
кЫшт. Арашьи, джы кіожъ, ныджэбэ фидей ильыжъ,
пшъэдэй къакІори утыукЫшт, — къыжъыраа.

ЛЫжъым ипэ къыпылэлу къекІожъа. АтІэ аукЫнэмэ
ипэ къыпылэлынба!..

Сэтэней де къызэкІожъым:

— Ло, лЫжъ, то унэшъхъэй? — жынІари фызыр
къеупшІа.

— Таурэ сымынэшхъянэу, саукЫшт, — жыриІа.

— Умыгузавэ, уаукЫнэкъым, — жынІа.

— СаукЫшт, таурэхъумэ самыукЫну? О жынІэрэ
сит?

— Умыгузавэ, — жынІа.

— Сэ нахь лЫжъ къэнакъым, — къуаджэхэмэ, —
жынІа Сэтэней, — укІошт. Махъсымэр бэу къуатышт. Махъсымабжъэм узефахэ пэту уаукЫшт. Махъсымабжъэр
бэрэ гъэгувэ, уемыфу хъыбар жынІурэ, дунэе хъыбар,
етІанэ сэ зыгорэ къэзгъэкІонри абы укъаІэкІихын.

ЛЫжъыр кІори, агъэтІыса, жъантІэм де зыукЫштхэри
къэува, а махъсымэ чери шъытишъ, лЫжъым
махъсымабжъэри рифымэ, аукЫнэу шъыт.

— Ежь мыдэкІэ а Сэтэней шІыунэм шІэхъагъ Соусырыкъо де.

— А Соусырыкъо сишІалэ, лІо укъэзылъхуар аукЫнэу хасэм яща.

Тхъэ, язмыгъэукЫнэ! Сэ сядэ зыукЫну хэт шъыІэр?

— АтІэ кІо, щэс, иджы жъым къытехъэри, мы ходэ унэр ра уздэкІонэр, щагум цЫхухэри дэт, выгъуахэри шъагъавэ, о уятэр жъэнтІэ дыдэм, ПІэкІорым ису шъысыр ара. А дэдэм зыукЫнэри бгъодэс.

Шэсшъ, абы, Соусырыкъо кІуа.

КІори, дэхъэри, ежахэ.

ШІэхъари:

— ЛІо фихъисапыр, фызыхэтыр, сыт шъыІэ? ЦЫхухэр сыт шъхъакІэ къэвща? — жъарила.

— ЛІо дихъисапынэр? Дилоху о уилоху къытхэлъыр сыт о? — къыжырала анахь нарт иным.

— Нартхэр, сэ фиунафэ сымышу фыпсэунэу ара фихъисапыр? — жыІэри, мо нартыжъыхэр къиубыдмэ къыриудэкІмэ къыкІидзури, къиубытымэ къыриудэкІмэ къыкІидзыре, унэм къышІидзыхи, раги:

— КІожь, лІыжъ, кІо, кІожь, унэ уиІэмэ, — жыІэри лІыжъыр къыкІигъэкІыжъя.

КъыкІигъэкІыжъри аби, махъсимэ чер къырифри вылхэри къышхри Соусырыкъо яде къэкІожъя. ЦЫхухэм яту къашъыхэхъар а махорашъ, абы де жъы укЫныр Соусырыкъо нартымэ харигъэна.

118. САУСЫРЫКЪО НАРТ Я ЖЪЫУКІ ХАСЭ ЗЭРЭКІУАГЬЭР

(Хъатикъое текст)

Саусырыкъо Орзэмэдж къыгъенэжкыгъэу ало.

Сэтэнай-гуашэ итхъэмэтэ Орзэмэдж лІыжъэр жъы хъугъэу щытыти, Нарт я жъыукІ хасэ зэІукII, лІыкІо къыфашыгъ:

— Нарт я жъыукІ хасэ зэІукIагъэ, къыуаджэх, — аIуи.

УзыукІыштмэ адэжь кІогъошIуна! (КъэзыIуатэрэр мэшхыпци).

Сэтэнай-гуашэр къэтэджыгъ:

— Укъэмшт, кІо, лІыжъ, — йIуагъ. — О уаужы къырыкІон шъао щыI.

Нарт Орзэмэдж шIагъоу цахь ымышIэу къеплъыпэ зэхъум, Сэтэнай-гуашэм: «Ащ фэдизэу пpsэ шIу олъэгъумэ ежъэри кIо, сэ укъэзгъэнэжъын», — ыIуагъ. — «Сыд икъэнэжъыкIэу сыкъэбгъэнэжъыт?» — зеом, — «О кIуи тIыс, уигушаIэ зегъеukIахь, аузэ, кIэлэ нашхъо горэ, ыпакIэ пыжъыцым фэдэу, кIакIом кIоцIыгъэчэрэзагъэу къихъат. Щэджыблэ хэсэу къыуатыт бжъэр. АIых.

— А сикIал, мыр непэ нартымэ къысфагъэшъошгъэшь о пфэсэгъэшъошэжъы! — Iуи ет. А кIалэм укъахи-хыхъышт, — ыIуагъ.

Орзэмэдж тэджи кIуагъэ. Нартыхэри къыпэппльэти, рагъэблагъи агъэтIысыгъ. КъехъулIагъэхэри къырагъя-лоу аублагъ.

Тхъэматэм къехъулIагъэхэр къылоу, загъори пчъэ-къуахэм плъэу, нартыхэри щэджыблэхэри зыхэс бжъэр ратын хыисапэр яIэу ышъхъагъ итыхэу, пчъэкъуахэм кIа-лэр щилъэгъуфэ нэсыджэ гушаIэм зыригъэукIахыгъ.

Зыпэппльэрэ кIалэр зыщелъэгъум, бжъэр къяIихи:

— А сикIал! Мы бжъэр нартымэ къысфагъэшъошагъ, сэри о пфэсэгъэшъошэжъы! — ыIуи кIалэм фишэингъ.

— Шыид шIыкI ар! — аIуи нартыхэр къэбырысырыгъэх.

Зы бжъэ къысэшъумыпэсэу! — ыIуи кIалэр къахэлъа-ди бжъэр аIихи, щэджыблэхэри ыпакIэджэ риIу-ли, ришъугъ.

Нартыхэри утын-ужъгъын зэхишIахыгъ.

Лыжъэр къыщэжъи ежь чIыунэм кIожыгъэ.

Сэтэнай-гуашэм: «Сыд плъэгъугъэр?» — ыIуи къеуп-чIыгъ.

— Непэ слъэгъугъэм фэдэу лы ябгэ егъашИ слъэгъу-гъэп. Нартхэр зэтэриукIахыгъ, сэри шъхъаныгъупчъэм-джэ сыкъыридзыгъ, — ыIуагъ.

— А кIалэр пкъонджэ уфая, пшинахыкIэнджэ уфая? — ыIуи Сэтэнае къеупчIыгъ.

— Скъонджэ сыфэн! — ыIуагъ.

КIалэр къыши:

— Мыры укъэзгъэнэжъыгъэр, о пкъо. Ихъяр олъэ-гъу! — ыIуагъ Сэтэнай-гуашэм.

119. СЭОСЫРЫКЬО НАРТМЭ МЭШИУАХҮЭ ЗЭРАФЭКИУАГҮЭР

(Израиль къышатхыгъэ хъакIуцу текст)

Нартхэр дэшсэыкIы,
Ри-ра-рэш-арэда,
Гъод-гъод къалэ екIугъа
Ри-ра-рэш-арэда,
Къушъхээ-лъашхъэр къауахъа,
Ри-ра-рэш-арэда,
КъаIэкIахы щымыIа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Нартхэр чыIэм егъалIа
Ри-ра-рэш-арэда!

— Хэт мэшIуахъэ рэкIона?
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо рэкIона.
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо рэмыхомэ
Ри-ра-рэш-арэда,
РэкIоныхэ тхэмьта!
Ри-ра-рэш-арэда,

Сэосырыкъо ежъагъ — Iуагъ
Ри-ра-рэш-арэда,
Хъэ ушъыкIэу мэушъа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Къетыу щэкIуакI мэщакIо,
Ри-ра-рэш-арэда,
ПхъэцэкIэ иным къышхъяIа
Ри-ра-рэш-арэда,
ПхъэцэкIэ макIэр къепхъуата
Ри-ра-рэш-арэда,
ПхъэцэкIэ инэр къызыщхъяIа
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо къеIи къеубыты:
Ри-ра-рэш-арэда,
— Сэри гушэм учхына?
Ри-ра-рэш-арэда,

— Шъыды мыгъом сифэпщха?
Ри-ра-рэш-арэда,
— Сэосырыкъо иджъэгукIы
Ри-ра-рэш-арэда,

КъызысэмыIуатэрэм
Ри-ра-рэщ-арэда,
Сэры гущэм учхын! — Iуагъ.
— Джан күшэрыхъыхэр
Ри-ра-рэщ-арэда,
Сэосырыкъо иджэгукIэ
Ри-ра-рэщ-арэда,
Аюу зэрысэIугъэр:
Ри-ра-рэщ-арэда,
Цобзэ-шибзэр егъэплъа
Ри-ра-рэщ-арэда,
Ыпшъэджъэ ретIупищэх
Ри-ра-рэщ-арэда,
Ыхэджъэ ретIупищыжъя...
Ри-ра-рэщ-арэда,
Аш фэдэу регъэшIа,
Ри-ра-рэщ-арэда:
— Ехъо-еплъи хырефа
Ри-ра-рэщ-арэда,
Щхэны фаеу тыкъешиа
Ри-ра-рэщ-арэда,
Ныбэуз бзаджэр схырефа
Ри-ра-рэщ-арэда,
Щхэны фаеу сыкъешиа,
Ри-ра-рэщ-арэда,
Нахьы сашIэгъо сэмыIомэ
Ри-ра-рэщ-арэда,
Сэры гущэм учхын — Iуагъ.
Ри-ра-рэщ-арэда,
— Къушхъэм дэкиуаери
Ри-ра-рэщ-арэда,
КопкъыкIэ еуи регъэчэхы!
Ри-ра-рэщ-арэда,
ШъхъэпкъыкIэ еуи кIегъэшъута
Ри-ра-рэщ-арэда,
Къущхъэм кIыргъэшъты
Ри-ра-рэщ-арэда!
Аш фэдэу речъэшIа,
Ри-ра-рэщ-арэда!
— Шъхъэуз бзаджъэ сиIэти
Ри-ра-рэщ-арэда,
Сэры гущэм схифыгъя,
Ри-ра-рэщ-арэда,
Щхэны фаеу сыкъешиа

Нэхъы щIагъо къызсэумыIорэм
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэры гушэ учхын! — Iуагъ.
Ри-ра-рэш-арэда!

— Псы-орыжъым хэуцуа
Ри-ра-рэш-арэда,
Мэфиблымэ егъэцыгъ.
Ри-ра-рэш-арэда,
ЛъэпхъэбэфитIор къеIы къыхеч
Ри-ра-рэш-арэда!

— Чыгъупщагъэ къесцIыгъ, — Iуагъ
Ри-ра-рэш-арэда,
ХъэмцIый куахьибл хырелъхъа
Ри-ра-рэш-арэда,
Мэфиблымэ егъэцыгъа.
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныр къеIы къыхемыч
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо ежъагъ, — Iуагъ
Ри-ра-рэш-арэда!

— Тэдэ окIо, Сэосырыкъу?
— Укъхэсхынджъэ сыкъакIуа
Ри-ра-рэш-арэда!
— Уикятэхэр шъыда ихыгъ?
Ри-ра-рэш-арэда,
— Бэчы папкIэ зыкIэсэгъяIэ!
Ри-ра-рэш-арэда,
— Аш гущэм пиупкIыштэп
Ри-ра-рэш-арэда,
Унэм иты пхъуватэм —
Ри-ра-рэш-арэда,
Дэлъэр къэпхъмэ пиупкIын-гуш,
Ри-ра-рэш-арэда!

— УзэрэлъэкIэпIашэмджъэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Узэрэ-Сэосырыкъор
Ри-ра-рэш-арэда,
Гурыщхъо къыпфэсцIыгъа,
Ри-ра-рэш-орэда,

Уикятэ спиупкIышъущтэп,
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэ сикятэу пхъуватэм дэлъым
СуукIынэу рэхъумэ.
Ри-ра-рэш-арэда,
НыбэгъэлсIагъэр
Ри-ра-рэш-арэда,
Псым къыдихыемэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныжъэр зэрэуукIыгъэмджъэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Слыфмэ къуалъэгъулIэнэу
Ри-ра-рэш-арэда,
НыбэгъэлсIэр бгырыпхэу пщIыжын!
Ри-ра-рэш-арэда!

Сэосырыкъо ежъагъ...
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо и Тхъожъые eIo:
Ри-ра-рэш-арэда,
— Пхъуватэм ыпекIьэ утIыскъон!
Ри-ра-рэш-арэда,
Иужыдджъэ къызэтеха,
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныжъым ышъхъэ зышIоуупкIырэм,
Ри-ра-рэш-арэда,
НыбэгъэлсIэр къыздихыерэм
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэцхуапэмджъэ къаштэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Псыгъунэм үут чыгыжъэм яупсI,
Ри-ра-рэш-арэда,
ЯщышIырэм еплъы!..
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныжъым дэжъ къеҗъэ...
Ри-ра-рэш-арэда!

— УзэрэльэкIьэпIашэмджъэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Узэрэ-Сэосырыкъор
Ри-ра-рэш-арэда,
Гурыщхъо къыпфэсщIыгъа,
Ри-ра-рэш-арэда,
СуукIыхэмэ,

Ри-ра-рэш-арэда,
Ныбэгъэлсыңагъэр
Ри-ра-рэш-арэда,
Псым къыдихъыемэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныжъэр зэрэуукыгъэмджъэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Сыфмэ къыцуалъэгъуләнэу
Ри-ра-рэш-арэда,
Ныбэгъэлсыңэр бгырыпхэу пщыжъын!
Ри-ра-рэш-арэда!

Сэосырыкъо ежъагъ...
Ри-ра-рэш-арэда,
и Тхъожъые зэрилоу
Ри-ра-рэш-арэда,
Пхъуватэм ыпэ щекиуахъа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Иужьыдже къызэтрэха,
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныжъым ышъхъэ шиуеупкиа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Ныбэгъэлсыңэр къыздихъыерэм
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэцхуапэмджъэ къехеха
Ри-ра-рэш-арэда,
Ныхы чыгыжъэм рэупсиа
Ри-ра-рэш-арэда,
Ныхы чыгыр зэпэза,
Ри-ра-рэш-арэда,
Ыгъешлагъоу къэшеса,
Ри-ра-рэш-арэда,
Машюр къехьри къэкюжъя,
Ри-ра-рэш-арэда!

120. НАРТ САУСЫРЫКЪО ИПЩЫНАЛЪ

(Б жъэдыгъу текст)

Сэтэнай:

— Нарт Саусырыкъу!
Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,

Пчэ-мэIуфэр¹ зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокI,
Лъыпсэр зипэIошигу,
Ешигуаор зичат,
Пызыутрэ зипчышъхъ,
Нарт шъхъахъэ узысэгъакIом
Къэбарэу къэсхыгъэр къысаIу.

Саусырыкъу:

— Ей, хъабз уды джад,
Ер джэдэ хъашхъуашъу
Ямышъогъор зитандж
Тхыдэ гуаом рыкIодыжын!
Шъуз зэIукIэм сыбгъакIуя, сыкIуагъэп.
Къэбарэу къэсхыгъэр осIотэп.

— Бгъу сиIэу ра ахэсэгъахъэп,
ПшIы сиIэу ахэзгъэхъагъэп.
Мыгъо закъоу ахэзгъэхъагъэм
Къэбарэу къыхыгъэр къызысимыIоджэ
Чъыр лэнистэджэ зыфэслэжындже
Мы уашъор титхъэ мыгъэпцI, — еIуи
Чъыр лэнистэр къырихи,
Ра ыбгъэ зыреубытэм:

— Фэмыгъо гущэуи тхъэ фешIы,
Къэбарэу къэсхыгъэм къедэIу, — еIо —
Нарт дзитIор зэIуупIи,
Куогъуиблэр зэфагоу
Корэнугум сашIуепкIэ.
СилIыхъупкIэр щыскъути
Пчы къутафэр къысатыжыгъэу
Хъарам Iуашъхъэ сеушъы,
Чылъэр пщэгъюIо-пщэгъуашъу
Уашъор шхъо-техъэ текI
АркъыкIэу темэнэ шIуцIэм
ШIуцIагъэр макIэу сэлъэгъу.
Щыпэлъэгъор сэсъети
Хъай сIуи езгъэдьидажыи,
Жым фэдэу сыдакIо,
Псым фэдэу сынэси,
Сызэрэнэсэу къегъазэ
СкIугъэр симыгъэчъыжъэу
Пчыпэ дысымджэ къысауи,

¹ Пчы-мэIуфэр — шалсыгъабзэжIе: пчы-мэIуфор — пчы-мэIушхор зыфиIу. — Хъ. А.

Лъэрыгъыпсэр къысIапымыхъоу,
Онэ къуапэм сынимыгъэсэу,
Шышъхъэмджэ сышъхъэдырехы.
Нартмэ яжъогъэ пцумиблэр
ПлIЭIупитIу гущэджэ сегъажъо
Шъузыжъмэ яхъаку ятIэр
СпэкIитIу гущэджэ къыпхретхъу
Тхъожъыеу сэ сзытесым
СIэлджэнашъо дегъачъэ.
Фэшысэр къыргъечъэхы,
Сшъхъэ шIухыным зыфакIом,
Хъугъэ-шIагъэм секIужы.
Неуцы тиешкэ-ешъу,
Ешъо-емыстхъо сымышIэу
Юшъхъэ палъэ къысфэшIыри,
Палъэм сыкъекIолIэжынджэ
Мы уашъор титхъэммыгъэпцI
СIуи сыкъекIожыгъи
Ныбжыи сымыкIожынт.
— Ей, Саусырыкъу,
Зы закъоу ахэзгъэхъагъ,
Дэджэгогъоу къэпшигъэм
Шъыдэр илIыIo-лIышъу?
Шъыдышъоджэ укъыхэплъагъ?
— Шъаор фыжъеу Iапшъабгъу,
Iобгъо-тIабгъоу мэзекIо,
Ар зыш тесышы
Гъочэгыешъы блэнашъхъэ,
Къурашъхъэм шъхъарельэсыкIы.
Iалунэ щамыгъесагъэмэ,
Фэдэ шы сымылъэгъугъ.
— Ей, Саусырыкъу,
Мыгъо закъоу ахэзгъэхъагъэм
Ахэр зилиIыIo-лIышъор,
Iалбэчыкъоджэ Тутарыщ.
Зэрэгъэшынэуи зы шыу,
Ахэр зэшиблы мэхъу,
Зэшхэмэ ашъхъэ къэсхыгъ.
Мыгъо закъоу къэнагъэм
Пшъхъэ ыхыыжыти, сегъэунэхъуи! —
Янэу Сэтэнаер
Тхъожъыем дэжь къэкIуагъ.
— Тхъожъыеу, Тхъожъыеу тхыцI,
Ныбжыи шы зыкIэмыхъ.

Непэ хъайнапэу къэпхыгъэр
Шъыдэу хъайнэпэ дэда.
— Ей, Сэтэнэе джад,
Ер джэдэ хъашхъуашъу.
Ямышъогъор зитхыд,
Тхыдэ гуаом рыкIодыжын,
ШIугъе къэсхъэу сыкъекIожьмэ
Пкъо закъую иIэхъе унай,
Бзэджагъэр къэсхъэу сыкъекIожьмэ
ГошакIо зыкъысфэошIы, — еIошъ,
Козын пчъэ пхъэбгъор хегъепкIы.
Сэтэнаер кIыеу къырефы.
— Ей, Сэтэнэе-гуаш,
Зэ закъю къызэтеуцу,
Хъайнапэр къызыкIэсхъыгъэр
Сэры гушэм къыослотэт.
Чылэу сэ сызыдэсэр
МакIэу гъэблэIо-гъэблашьу.
Гъэблэ гъуанэ сыкъичъи,
СыгъерышъхъеекIу, сиод,
Мафэрэ бланэмэ садачъэ,
Чэшырэ дэгъэчъягъэу сепхыгъ,
ГъучIы зехъаным сиукIи,
Шы укIыгъэ сыхъугъи
Хъайнапэ къызыкIэсхъыгъэр джары.
Хъагъумрэ фыгъомрэ зэхэлъэу
СишкIылъэ къуапэм дэгъэль.
Чэсэеу уиджэнэ гъуапэр
Сынэпашъом щыгъэчэрэз.
Пчэдыжкъэр сегъэчэпау
Нартмэ яодыджынэр
СкIэ сэку пэпчъэу къыхашIи,
Хъарам Iуашхъэм сыкIони,
Шышхъэм тыгъэр къышепсэу,
ШыкIэм сэхъэр щыхихэу,
Ар къакIоу къызыIухъэджэ,
Шэу ар зытесэр шы пхъашаишъ,
ЗыкIыригъэхэу зыфежъэрэм,
Лэу тесэр лIы пхъаши
Хъай ыIоу къызыIудысэджэ
Жо пхъэбгъуитIор хигъэпкIэу,
Шэр хъуахъью зытефэджэ,
Сэр мыгъо сышхъэрылъэдэнышъ
Ышхъэ шIосхынэу сызежъэджэ

Палъэм къызыкІэлъэIуджэ
Мыш фэдэм: «пIалъэ-нальэ
ратыжырэп!» — есIони,
Ащ ышъхъэ къесхъэу,
Сэ сшъхъэ къызысымхыгъджэ
Сищыри хъамэ сягъэшк.

121. СОСРЫКЪУЭ И ПШЫНАЛЪЭ

(Къэбэрдэй текст)

— Сосрыкъуэ ди къан,
Уэ ди қъану ди нэху,
Зи мыIуэхур дыщафэ,
Афэр зи джанэ куэшI,
Дышэр зи пыIэ щыгу,
Зошыгуауэри мэшэс,
ХъэскIэ-маскIэу зэдолъ,
Бийм я шхыльэм зэредзэ,
Хъэдзэкъэнри и джатэш,
Нартхэ я джатэм ироджэгу,
Нартхэ я джэгууэ дыздэкIуэм,
КъандыжыитIыр зэпышылъщи зырамыку,
Табыныкуми зафIиздзэш,
Щыблэ выщIэу согууахъуэ,
Си лыхъугури щыскъутэш,
Нартхэ я щащхъэ къутахуэр
Уафапшэм къынызогъэс,
Щыльтэм къынэмымыжу,
СыкъоIэри къызобыдыж,
Сосрыкъуэу лы къуапцIэ,
ЛыпцIэ гъущIынэ
Емынэ шу,
Дзэ гъэшиныэу шу закъуэ,
Хъэ закъуэри уигъусэу,
АрыкъыкIэми сышощэ,
Арыкъыпщэми сышоплъэ,
Зы фIыцIагъэи сольагъу.
СыкIэлъогуори зэхищIэкъым,
СыкIэлъышIэIэри сыщIыхъэркъым,
КIэшIу къызэпзыгъазэри
Хъэсэбгъур къызимыгъэжу,
Къаплъэри сыкъильтагъуш,
КъыскIэлъыгуори зэхэсщIэш,

КъыскIэлъышIэIэри къысцIыхъэш,
ШыбгъэмкIэ сыщхъэпыридзри
ШыбэкъумкIэ сыкъыдизыжщ,
Выравийм яхуэмывар
БлыпкъыпекIэ сигъавэш,
Лъыпсымрэ лъытхъумрэ зэхэтү,
Си пэдзынам къыригъэхуаш,
Данагъуэу си пацIэкIитIыр
ЕтIагъуэм хызигъэлъафэш,
ЩхъэфIэхынам къыщекIуэм щыгъуэ
Хъуагъэ-щагъэ щекIуэжри:
— Уи, нартхэ я лъыхъуэ хуэмыху,
Нобэ марем махуэщи, ди лъепкъыр яукIыркъым,
ЗыукIари щIэкIыжыркъым,
Палъэ къызэт.
— Махуэку къакIуэр зэхудипIальэш.
Хъэрэмэ Иушхъэм и дейжым!

Сосрыкъуэм къегъэзэж.
И шым йоупщI:
— Ситхъуэжкъейуэ сокущхъуэ,
Нобрей лажъэр түуми зэдыдилажъэ,
Хъэмэрэ си закъуэ си лажъэ?

— Уэ уи лажъэр сэри си лажъэш,
— Сосрыкъуэу лы къуапцIэ,
Уи марыхъуэри къэгъабзэ,
Уи марыдэри къэгъадэ,
Уи дышэ кIышри гъэлъашэ,
Шыцым и пэбжу згъыру егъэшI,
Уи джэрышIэри гъэбыдэ,
ШхуэIури быдэу егъэшI,
А нобрей лъыхъум дэ зыгуэр
Узогъэгугъэ етщIэнкIэ!

И унэм къокIуэлIэжри:
— Сосрыкъуэ си щIасэ,
Уи фэр къыпзыгъэкIуу
Уи гур къизыгъэкIар сый?

— Си анэу Сэтэней-гуашэ,
Фызыр пищIыхь щIэупщIэркъым,
Фыzym упщIэж ирахъэлIэркъым.

— Сытым къыхэпхыу жыпIа ар?

— Сэси къуэ щIасэ,
Ем къыхэпхыу жыпIа ар,
Хъэмэ, фIым къыхэпхыу жыпIа?
Сыт ар зищIысыр,
Сэ нобэ зыфIэзгъэжыжынкIэ си тобэш,
Жырлэныстэр и тамакъым щIидзаш.

— Си анэу Сэтэней-гуашэ,
Зы закъуэ зытезубыдэ,
Езыр ар щахуэ хужыууэ Iапщагъуэт,
Езыри шыгъуэ бланащхъуэт,
И щхъэри уафэгум етат!».
Шым къыжыриIар и анэми къыжыреIэр.
Мор езы Сатэней и дэлъху нартхэ
Лыхъур арти, занщIэу Сатэнейм ар
къицIыхуаш

122. НАРТ САУСЭРЫКЬО ИОРЭД

(Б жъэдыгъу текст)

— Саусэрыкъоу тикъан,
Саусэрыкъоу тинэф,
ПчымэIуфэхэр зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокI,
Лъыпсэр зипэIо шыгу,
Ешыгуаохэр зищашъхь
Нарт шъяхъэ узысэгъакIом
Къэбарэу къэпхыгъэм
СыхегъедаIу.

— Шъузы зэIукIэм сыкIуагъэп,
Шъузы къэбарыхэр къэсхыгъэп,
Шъыд къэбарэу осIотэр?

— Бгъу сиIэу ахэзгъэхъагъэп,
ПшIы сиIэу ахэзгъэхъагъэп.
Мыгъо закъоу ахэзгъэхъагъэм
Къэбарэр къызысимыIуатэджэ
Чъырышхъо лэнистэмджэ зыслIэжынджэ
Мы уашхъор зэфытикъан!

— Тянэу Сэтэнае-гуаш,
Тянэу уды хьэшхъуашъу,
Тянэу удышьо шхъуантI,
Къэбарэу къэсхъыгъэр осымыIo мыхъутымэ
ПапыщитIумэ къарыуцори
Къэуцури къедэIу:
Хъэрамы Iуашхъэми сеушъи
Пый дзитIор зэпэIулъэу
Куогъуибл азыфагоу
Кореныгум сашIуихъишъ
Пчы къутэ макъэхэр щызгъэIуишъ,
Пчы къутафэхэр къисатишъ
Шъхъарыхъоным къезгъэIуишъ
Сыкъызежъэжым,
Мафэхэр пщэгъIo-пщэгъуашъоу
Уашъохэр шъотехъэ-шъотекIэу
Аркъынэу темэны шIуцIэм
ШIуцIэгъякIэ ислъагъуи
Щыпэлъэгъухэр сэсыеу
«Хайт!» сIуи къезгъэдэдажьишъ
Жъышком фэдэу сыкъылъежьишъ
Бгъэм фэдэу сыкъытехъагъ.
«Хайт!» ыIуи сыкъырифыжъэжы
Езгъэчъыгъэр симыгъэчъыжъэу
Къыстелъэрэзагъ
Пхъатэ сипимыхъэу
ПчыкIэ дысымджэ къызысаом
ЛъэрыгъыпситIор кIиути
Онэ къуапэмджэ сышъхъадырэзи
Шыпшъэр IэнэIэгъу сфермыхъоу
Нартмэ яжъогъэ пцимыхрэ
Шъузихмэ яхъаку ятIэрэ
ПлIуфитIуджэ сигъэжъуагъэ,
Лъыпсымрэ щхэпсымрэ зэхэтэу
ПэкIэкIэшъуитIумэ къарифыгъ,
Тхъожъыеу сэ сзытесэр
Iадыифымджэ дигъэчъай къирепх
Исэнэф къыригъэчъэхишъ
Сышъхэ шIуихыным зыфакIом
Хъор-шэрыгъэм секIужки
ЛъэIум къыдэсуюбли
Неущы тиешкэ-ешъу
Ешкэ-еустхъо симышIэу
Палъэджэ тызэтегъэкI сIуишъ

СыкъышIокIожьыгъ.

— Ай фэдизэр къыозышIагъэм
Шъыд илIыIо-Лышъу,
Шъыд изэрэшыт?

— Шъэо фыжь Iэпшъабгъу
Гобгъо-Табгъоу зэтесы
ИтесыкIэхэр нартыжъ
Шэу зытесэр гъочэгье блэнашъхъ
Къурашъхъэм шъхарельесыкы
Iэлыунэ щамыгъесагъэмэ
Ай фэдэш слъэгъугъэп.

— Ар зилIыIо-Лышъор
Азыметыкъо Тутарыщ
Дзэр ыгъеющынэу зы шыу
Мыгъо закъоу къэнагъэм
Пшъхъэ гущи ыхыти,
Сигъеунэхъути.

Тхъожъыеу хъа цыкIэ кIахъ,
Ныбжыдженэр шы зыкIэмыхъагъ,
Непэ хъайнапэу къэпхъыгъэм
Шъыдыджэ ухэкIыжыт?

— Сэтэнаеу джэдэ хъэшхъуашъу
Сэтэнаеу удышшо шхъуантI
Щытхъу къэтхъеу тыкъызыкIожыдже
Пкъо иIахъ унай,
Убэгъэ тIэкIоу къэтхъыгъэр
Iахъы унае къысфэпшиIэу!—
ыIуишъ, шэшыпчъэ пхъэбгъор
хигъэпкIи
Сэтэнае кIыеу къырефы.

— Мафэрэ бланэмэ садачъэ,
Чэшырэ сыйдэгъечъягъ,
О пкъо гъучы лъэIучI
Гъучы зехъаным сеукы.
СышуукIыгъэу сытефи
КъыскIэхъагъэ нахъ
Ар сэ къыскIэхъатгъагъэп.
Тхъашэрэ пхъуашэрэ сфергъадэри
Нарт хъэджэбзыхъэр сфергъабз,
Нартымэ япсыхъо дахэм
Мэфэ пшIыкIутфэ сыхэгъяхъ,
Фыгъомрэ шэфымрэ зэхэлъэу

Мэфэ пшыкIутфэ сыгъашк,
Нартымэ яжъурышкохэр
Кіесекумэ къахашI,
Сишишъхъэ тыгъэр къышепсэу
СишикIэ сахъэр къышехэу
Хьарамы Iушъхъэм текIунышъ¹
Азмэтыкъом ышъхъэ къызысымыхъэу,
Пкъо къызысымыхъыджэ
Сишири хъэмэ сягъешк!..

123. СОСРЫКЪО ИПЩИНАЛЪЭ ЩЫШ

(Беслъэней текст)

О, хъэхъайкIэ Сосрыкъо, орэда!
Енекъокъур Созырмэдж,
ИджэгукIэ хэт пашI?
О бигъешъэ-чышъэ
Iеш-хучи чIи нигъескъым
Дзэшхом къегъечыт,
Зиунэ шъаргъэм (?) гу лъетэ
Ищэджьи, игъини, ищи нахъыбэкъым,
Ибыими кIэмымпсэхукI,
«СаукIыну» жьиIэу, шашэ зыфильхъэкъым
КъыIекIэхъам, — дэгъэшьхо къыхуешIыри
Быджыджэ зэкIэлъредзых...

124. НАРТ САУСЭРЫКЪУ

(Бжъэдыгъу текст)

— Саусэрыкъоу тыкъан,
Саусэрыкъоу тинэф,
ПчыкIэ Ioфэр зиIашъу,
Iашъор зиджэнэкокI,
Ешыгуаор зипчышъхъ,
Нарт шъяхъэ узысэгъакIом,
Къэбарэу къепхыыгъэр къысаIу.
— Е тянэу хъашхъуахъышъу,
Хъульфыгъэмэ къэбарэу къахъырэр,
Бзыльфыгъэмэ араIорэп.
— Мыгъо закъоу ахэзгъэхъагъэм,
Къэбарэу къыхыгъэр къызысимыIоджэ,

Чъыр лэнистэмджэ зыслIэжынджэ,
Мы уашъомджэ тхъэ сэIo.

— Ашыгъум мо къэгъази къэдаIу:
Уашъор къытехъэ-текIэу,
Аркъенымджэ ышъхъэ къесыууахы,
Хъэрам иIуашъхъэ сзыздэкIуаem,
ШуцIэгъэ макIэ слъэгъугъэ.
Изынэ лъагъор сэ сыети,
Бгъэм фэдэу сытэлъэдагъ.
Лым къытыригъази,
ПкIыкIэ щыз къысимыгъечъэу,
ПакIэджэ къызысэдысым,
ШыплIэм сыкъыдигъафи,
СлэбзыджыниIу тхъубэр къырихэу,
Нартымэ яжъуагъэ пэджэ рысигъэфыгъ.
Сшъхъэ ыхыным зыфакIом,
Хъоршэрыгъэм секIужын.
«Непэ тиешкэ-ешъу
Непэ тиешъо джэгу,
Ешъоутхъэр сымышI,
Пшуалъэ къысфэшIи,
Пшуалъэм сыкъекIолIэжын», —
Ары къэбарэу къесхыгъэр.
— Лым изэрэшыт къысаIори,
ЕсIолIэтэр сшIэн, — ыIуагъ Сэтэнэе-гуашэм.

— Шъэо фыжъэу Iэпшъабгъу,
Гобгъо Табгъоу мэpsэу,
ИзекIуакIэ гуих.
Ышъхъэ абырамыжъу,
Ынэ жъогъошко закъу,
Шэу зытесым фэдэ ныбжыи слъэгъугъэл.
— Тхъожъыеу хъацыцэ кIахъ,
Шыхэр зыкIэмыхъажъ,
Шыд пай непэрэ хъайнапэр
къытфэпхъыгъ.

— Мафэрэ бланэмэ садачъэ,
Чэшырэ дэгъечъягъэу сепхыгъ.
ШэшI пхъэбгъупчъэр къыхигъэпкIи,
Джадэу къэкIии къырифыгъ.

— Дэгъор къесхымэ шъо шъунапэу,
Дэер къесхымэ сэ къысфэшъолъэгъу.

Пчэдыжь къэси фыжь къабзэджэ
Сынэ къыкІэлъэкІахь,
СтхыцІашъо пІэхэр къырыгъачь,
Къэлъырэ гулъырэджэ сыгъашк,
ПЧуалъэр къэсимэ цэу стет пэпчъ
Одиджын зэфэшхъяф къыхашI,
Нахь пасэу тыкІонышъ, Іашхъэм
тыдэкІоен.

ЛІэр къызысыджэ одиджынэр
Лъэшэу дгъэссыын,
Шэр лъэшэу кІэбгъулъыт,
ЛІэу тесэр пелыуанэу
Лы пхъашэшъ, шым ыжэ
ПхъэгъуитІу къыхильэшъут,
ШыкІэмдже къызэфэхджэ,
Ышхъэ къэтхъини тыкъэкІожыт.

125. НАРТ САУСЫРЫКЬО ИПЩИНАЛЬ

(Сирием къышатхыгъэ адыгэ текст)

— Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
Пчы-мэІуфор зиашъу,
Аштар зидэнэкокI,
Лъыпсэр зипэІо шыгу,
Ешыгуаор зичат,
Пызыгъэчъырэр зипчышъхь,
Зишхъэр абрэ мыжъу,
ЗынитІур жъогъо шъий
Нарт шъхъахъэ узэкІом
Шъэо джэгъогъу огъот, —
Шым ишхъакІорэ
Лым ишхъакІорэ къэІуат,
ПэмыкІым емыІори
Уянэ епІонэр губгъэнэп.

— Ыіджы е тянэу гуаш!
Гуашэмэ урямышъогъу,
ЯмышІэгъухэр уитхыд,
Тхыдэ гуаом урэкІод,
Шъузэр хасэм агъакІуа?!

Шъузмэ шъхъакІор араІуа?!

Шъыдым сыйфэбгъэзыгъ?
Нартымэ къызыфамыIу.
Зый осымыIонджэ!

КъатыритIор ыгъэхъуахъуи
Пхъонтэрьшъщхом екуалIи
ИшукIыбзэ къыIухи
Сэ хъэджэситIор къыдихый,
 Ыблэ хэ хъырзэм регъяIэ,
Нартымэ «къызэфамыIу» зэфаIомэ
Зэфамыгъэпци,
Зэрэшыт къызысэумыIоджэ,
Ыджы дэдэм зыслIэжынджэ!

— Ыджы гуаш, тянэу гуаш!
Гуашэмэ урямышьIэгъу,
ЯмышьIэгъухэр уитхыд,
Сэ сшъхъэм сыцыбгъэтхъутми
Мыдэ къэтIысири къэдаIу:
Мафэр оцIэ-оцIашьу,
Уашъор отехъэ-текI,
Аракъ кIэим игубгъэр
Ахэр губгъэжы нэкI.
Тыгъэм икъычIэкигъюм
Зы Iошхъэ лъапэ сидекIышъ,
Ыгужым зыцысэлъяхъ,
Зы шIуцIагъэ сэльэгъу,
Ипэльэгъур сэ сыети,
«Хай» сIуи, макъэ есэшъ,
Мэкъешъы макъэр ымыдэу
У зыфэдэ къэмыхъугъэ шъхъэр
Кинхъуи зежъэжым,
 А шым тыкъыкIэлъэчъешъ,
Аш тызытеуашхъэм,
Пчышхъэр къышысэкIутэ,
А пчышхъэм икъутафэр
Ошъопцым нэзэрэфышъ,
Чылъэм къынэмсыжъэу
Чэтэ огъуиц щисэхи,
Аш ехъу осымыIонджэ,
Нартымэ къызэфамыIу,
ЗэфаIомэ зэфамыгъэпци,
Тхъожъыер о'уйгъешьIони,
О уеупчIымэ нахь къуиIон!

КъатыритЮр ыгъэхъуахъуи
Шъещэм пчъебгъур ЙуегъэпкИи,
Сэтэнаер къеу ихьагъ.

— Тхъожъыеу лъэдэкъэ кЫц,
Тхъожъыеу хъэкИыцэ кIахъ,
ЗигъашIэм шыу зыкIэмыхъ,
Непэ шъхъакЮу къэпхыгъэм
О урыкIодыпхъ,
ЫтхъакIумитIу хигъакIий,
Сэтэнаер къеу къычIидзи,
ХъанкIэпсыфэм къифэуи,
Жы феоу къызыIуахыжым:

— Къэгъаз, си Сэтэнай,
Сэтэнэе-гуаш!
Гуашэмэ урямышъIэгъу,
ЯмышъIэгъухэр уитхыд,
Тхыдэ гуаом урэкIодыжь!
Щытхъу макIэ къызытхъыдже
Пкъо пшъапIэм ыдэжьджэ ольэгъу,
Убэгъэ макIэр къызытхъыдже
Сэ садэжъы къышыольэгъу,
Мыдэ къэтIыси къедэIу, — ыIуагъ
— Атэкъэлъэр симэкъуа сэ?
Къурэ шъхъапэр зэлзыгъуа сэ?..
Шхор гъурэу сфябгъэшIыя?
СиджэрышIэр бгъэпытыныя?..
Пытэу сизэкIэпкъузыя?
Хъэрам Iуашъхъэ типIалъэ
Пэлъетыгъэм сепщалIэя?..
Пцатхъэр къышыабгъэгъажъуа?..
Нартымэ яодыджынэхэр
Сишъчи джалэм къыхапшIа?!

— Айджэ сэ сюоупчIырэп,
СызэрэоупчIырэр къисаIу!
Шым ишIыкIэ къисаIу,
Лым илIы-Лышъо къэIуат.
— Ар, мыдэ къэтIыси къедэIу:
АракъыкIэм игубгъэр
Ахэр губгъэжъ нэки,
Тыгъэм икъыкъокIыгъо
Зы Iошъхъэ лъапэ тыдэкIи,
«Хай!» түн макъэ зытэшъым,

Мэкъэшьы макъэр ымыдэу
Іэл унэ шъагъэсэгъэ шъщым
А шъщым тызылъежъэжым,
Налмэсэу дысымджэ къызыткІэлъэом
Сэ сшъхъэпхэтыгумджэ къышидзи,
Нартымэ яжъуагъэ пцомиш.
Шъуизыщэ яхъакужъ ятІэр
Тэмэлкъы питІуджэ тигъахъуи
Зэрэжъорэ цумэ япкІэтІэпсэр
ПэктІукІэ хегъечь,
Фэщысэр къыдигъечай
Шъхъэр шъуихъыным къызыэкІум,
Хъугъэшъщагъэм тыэкІужий:

— Нартымэ яушыІэ-устхъу ыджыр,
Тянэжъ гуашэр агъэумыгъагъ!..
Пшальэу къэпшЫрэм тыкъэкІон,— тоешъ
Пшальэ къэтши тыкъэкІожки.
— Сызэрэоупчэр къэумыуахи, Тхъожый?!

— Адэ шъщым ишъчышъо къыосІонымэ
Лым ишъюу сэ къыфэсІон:
Шъщэу зытысэр
Гъо чэгьеу блэнашъхъ,
Къурэ шъхъапэмэ ябгъулъэ,
Зыэбгъульи мэльяе,
Мэз пчэн лъэякI,
Зыэжъэжъыдже,
Къэмүүцумэ укІэхъажытэп.
Шъаоу тыэсэр осІонмэ:
Фыжышъ, нэпцатх,
Іэпшъабгъу,
Губгъэ-тЫбгъэу мэзекІо,
ЗыэкІоным фэбэлэрэгъы,
БэлэрэгъышъІэу пшІошЫми,
Аш узыІэкІафэдже зэ
Лъэрэгъыпсы чІэгъы уишЫнышъ
Уянэ бидзыщэ къыпІуигъэнэхэнэп
Мы зиашъу, ар сэ сшагъэп,
Ау щытэр Галбэчыкъо Тутарыш,
Дзэгъэшынэу зышуу закъу,
А зызакъом щахъу янэ къылъфыгъэба?
Аш янэу Шыхъар-гуашэм
Къуибгъоу къылъфыгъэмэ
ЗэрэмышъІэу ашъхъэ къысфэпхый,

Мыгъо закъоу къенагъэм
Пшъхъэ ыхъыжти, сиғъеунэхъути
Мы піэлъэ тыгъэм сфекюжь,
Зянэ зипэгъуахъэу, Саусырыкъу!..

— Мәстәпә псыгъом фырызгъәдәных,
Дәнлъэйум фыбузгъесыных,
Тхъожъыеми шъшор гъурәу фязгъәштын,
Иджәрыштәр згъепйтән,
Ышъхъэ тыгъә щезгъепсын,
Ыкіә псыгъо щызгъәчъэн,
Фәхъунхәр зэкіә фәсшиен...

— Ор тянәжъэу, тянәжъ гуаш!
Гуашәмә ямышыңғыу,
Ямышыңғүхәр зитхыд,
Тыдә гуаом рәкіодыжъ...
Нартымә къызәфамыңу,
Зәфайомә зәфамыгъәпци,
Пәлъетыгъә сыймыпциңындже
Мы уашъхъор сикъан!
Шыщу ахъырзәу, шыщу джыгытитир
Арәкъыкіеу губгъә нәкіым зышыәфельым,
Нартымә яодыдженә макъә
Тхъекіумы емызегъыгъә гъо чәгыем
зитыриәгъазәм,
Ымыдәу тыесым, шыщхом къызыкіңрәум,
Гъо чәгыем ыжъәпкъыхәр хилъәшъуий,
Шы джаләмдже Саусырыкъо къирею:

— Нартымә къызәфамыңу,
Зәфайомә зәфамыгъәпци,
Ешъо-устхъоу сымыгъәкіод,
Пуалъэ шыщтәгъор непәрәмдже садәжъ,
Пуалъэ къисәт...

— Сигъуаджә хъумә — аруаслоу,
Уигъуаджә хъумә — къысаплоу
Тшъхъэ зэрәхъытәп, — ыңуи
Ышъхъэ къыхы къекюжыгъ...

126. САУСЫРЫКЬО ИОРЭД

(Б жъэдыгъу текст)

— Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
ПчымэIуфэр зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокI,
Лъыпсэр зипчышъхэ шыгу,
Ешыгуаохэр зичат,
Пызыкъутрэ зипчышъхъ,
Зышъхъэхэр абрамышъу,
ЗынитIор нэфышты жъуагъу,
Жъогъошком дачъэр зишъхъап,
Пкъынэм екIужъэри зищашъхъ,
Лыхъушъхъэм укъырэджэгү,
Нартымэ яджэгу узэкIом,
Къэбарэу къэпхыыгъэр къысаIу!

— Къэбарэу къэсхыыгъэр осIони,
Тянэу Сэтэнэе-гуаш,
Шъузымэ яхасэ сыкIуагъэп,
Нарты хэгъашъом сыкIуагъэ нахь,

— Къэбарэу къэпхыыгъэр къызысэмыIорэм
Мы уашъор титхъамыгъепцI!
Чыыр лэныстэмджэ зыслIэжын!

— Къэбарэу къэсхыыгъэр осIон:
Тянэу тянэжъы джад.
Инэу иныжъы нэгухъу,
Цуймэ ахъунэр ыпакI,
Щытыхэр егъекIэзээз,
Щысыхэр егъэжэпIуакI,
ТемэныкIэу аркъэнэм
ШIуцIэгъэ макIэ хэсэлъагъу,
Ипэлъэгъу сэснети,
А лы мыгъор къысфэмыгъэхащ,
А лы мыгъор къыфэмыгъэшах.
«Айдэ!» ыIуи сыригъэдыдажьи,
Лъэу-лъэпкIи сегъекIоп!
Пчышъхъэр къысимыпэсэу,
ПчыкIэ дысымджэ къысаун,
Нартымэ яжъогъэжъыери
Шъхъашыгупэджэ сигъажъуни,

Лъэрыгъэпсэу чIэлъыми сычIипхи,
Хъерамы Iуашъхэ нифиси,
Ифэшысэри къырихи,
ШъхъэшIохынэу зэуцум,
Хъор-шэрым сыфакIуи,
Iошъхэ пIуалъэм секIужьи.
Аүштэу сыкъэкIожьыгъ...

— Е-о-ой, симыгъо закъу,
Зэзакъо уахэсэгъахъэ,
Лыхъоу узыIукIагъэр,
Iалэджыджэ Тутарэш!
Игъочэгъехэр блэнашъхъ,
Ышъхэ ошъогум ишIагъ.
ИзекIуакIэ гуих,
Чатэр рехышты пеупкы,
Iалэджыджэ Тутарэш!
Шы гущи зыкIэмыхъат!
Мафэрэ бланэмэ садачъэу,
Чэшырэ дэгъечъэягъэу сепхыгъэу
Таущитымэ осIон?!
Зэфым иогъэгъумрэ
Къэлъым иогъишъэмрэ
МакIэу зэпсысэгъэгъу,
Чылъэ нэкIыми сегъэгъуи
Шкоури гъурэуи къысIулъхъ.

Лъэпшым жъгъырыухэр егъэшIи,
Сэку пэпчыы къыхашI,
Пчэдыжыпэ чыIэпсым сегъашъуи
Алтэсымджэ къабзэу сылъэкI,
ДорбачIэм симыгъэплъахъэу сыгъашк,
Шышъхъэм тыгъэр щегъэпс,
ШыкIэм сэхъыхэр щегъэх,
СамышIэжынэу шкоджэ-псыджэ сишиахъ,
Iошъхэ пIуалъэм сыйблэзи
ЩэджэгъуакIо сыкъэгъэуцу.
Лыхъушъхъэхэр къэозгъахъын,
Лыхъушъхъэхэр къызыосымыгъахырэм
Сици хъэмэ сягъешк,
Ыджыри симыгъэшкэжь!
Зэфым иогъэгъумрэ,
Къэлъым иогъишъэмрэ,

МакІэу зэпыригъэгъугъ.
ШкоIухэр гъурэу къыIуилъхи,
Лъэпшты жъгъырыухэр ригъэши,
Шышхъэм тыгъэр щигъэпси,
АмышIэжынэу шкIоджэ-псыджэ ришIаххи,
Юшхъэ пIуалъэм ар блищи
ЩэджэгъакIо къыгъеуцу.

Iалэджыкъо Тутарыщи
Юшхъэ пIуалъэм къекIуалIи:

— Юшхъэ пIуалъэм къемыкIолIагъэм
Ышхъэхэр шIосхын, — ыIуи.
Бэлэргъэу ежъэжы
Тхъожьем къызельэгъум
ЫужыкIэ бгъулъади,
Иш ыгъащи кIэбгъулъи,
Шкор къызекъудым,
Iалэджыкъо Тутарыщи
Шы жэпкыитIур къыхильэшъуи
Шым ыужыджэ къыпыцIэлъыжын,
Саусырыкъо бгъулъади,

Ичатэ къырихи, шхъащыхы
Еуи ышхъэ шIуихи,
Къеуи къэкIожыгъ.
Янэ ыхызыретым:

— Е симыгъо закъу,
Зизакъоу ахэсэгъахъэ
Шъыдэу сыбгъэунэхъуи!
Лыхъоу зышхъэ къэпхыыгъэр
Сэ чыз закъоу
Iалэджиджэ Тутарыщ!

127. САУСЭРЫКЪО ИПШЫНАЛЬ

(Сиринем къыщатхыгъэ адыгэ текст)

Сэтэнай:

— Саусэрыкъоу сикъан,
Саусэрыкъоу синэф,

Пчымэйуфыр зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокі,
ЕкІапцІэр зипэлошигу,
Ешыгуаор зичат,
О зичэтэ Іапшъэр
Лъэпшъ тикъаным къефыз,
Нарт Саусэрыкъу!
Саусэрыкъо лыкъуапцІ,
Ор лыкъонцІэ гъур,
Ор шыу гъур зэтес!
Уишъор пыхъэ-пыхъэу,
Угур икыгъахэу.
УкъысфэкІожыгъ?!

Нарт я Хасэ узсэгъакІом
Узылуагъэр къысау.

Саусэрыкъу:

— Сэтэнай-гуашъэу,
Гуашэмі ямышъогъу,
Ямышъогъухэр уитхыд,
Тхыдэ гуаом урыкІодын!
Сэ къысщышыгъэр шъхъакІошху,
ШъхъакІор шъузмэ араІорэп,
Шъузхэр хасэм агъакІорэп.

Сэтэнай:

— Арэп сэ сызэрэоупчырэр.
О джэгъогъоу бгъотыгъэм
Иллыю-лышъо къысау.

Шъо пхъотэшхом екІуалы.
Ипхъэ цокъиту ыгъэхъуахъуи
Чырлэныстэр къыдиhi,
ЫлыцІ хъырзэ риубыти:
— КъызысэмыІорэм,
Уашъор ситхъамыгъецІ,
Чыр лэнистэмкІэ зыслэжьын.

Саусэрыкъу:

— Мафэр мэфэ шхъоджыдж,
Мафэр шъо текъэ-текІ,
Хъарам ыашъхъэм сыдекІи,
Арыкъ кіэм сызельэм

Шыум нахьи нахь инэу,
ШIуцIэгъакIэ сэлъегъу.
Щыпэлъэгъур сэ съети
«Хъахъай» сIуи, макъэ есэшъ.
Мэкъэшъ макъэр ымыдэу
Адэдэм къытргъази
Шы чэпэпс симыгъекIоу
Iалыунэм щагъесагъэти
Иш шIэхэу къыскIахьи,
Налкъутхэр ипчышъхъэти
Пчышъхъэр къысимыпэсэу.
ПчыдысымкIэ къысауи,
ШышъхъэпхэтыкумкIэ съицихи,
Шъузихымэ яхъаку ятIэ
ПакIэкIэрэ сигъэтхъуи
Нарт жъогъе пцымыхыр
ТэмэпкъитIумкIэ сигъажъуи,
Зэрэсыйжъорэр цуитIумэ якIэтIэя?
КIэпсэ кIЭкIитIумкIэ къыхици.
Шъхъэ шIохынны зыфекIум
Хъогъэ-шагъэ секIужьи:
— ШIу зышIэрэм
ШIу рапэсыйжьы,
Нартхэр зэфаIох,
ЗэфаIорэ зэфамыгъепцI.
ПцIыкIэ съомышъэфакIу.
Непэ тэ тимэфэшху.
Непэ тиешхэ-ешъу.
Ешъо-устхъо съмыши.
Юшъхъэ пIалъэ къысфэши, — сIуи,
Ащехъуи осымыIотэн. —
УкIомэ Тхъожъыем къууIон.
Ар Саусырыкъо къызелом.
ИпхъэцокъитIу ыгъаджэу
Тхъожъыем дэжь къынэси.
— Тхъожъыеу лъэдэкъэкIыц
Тхъожъыеу хъакIыцэ кIыхъ.
Шыхэр зыкIэмыхъажь.
Шыид губгъэнхэр къэохь...

Тхъожъые цIыкIур къэгубжи
ШэцIихъэбгъухэр хигъэзи.
Сэтэнай-гуашэр кIэзэзэу тридзи.
ХъакIэфыпкIэ къыфеоу.

Жы феозэ къыгъэнэхъэжьи.

— Адэ, тянэ гуаш,
Гуашэмэ урямыуцогъу.
Ямыуцогъухэр уитхыд.
Тхыдэ гуаом урыкIодын.
Шытхъу тIækIоу тэ къэтхырэр
О пкъо пишъапцIэм фэохы.
Убэгъэ тIækIоу тэ къэтхырэр
Сэ садэжь къэохы.

— Аарэп сызэрэоупчIырэр.
Шъо джэгъогъоу жъугъотыгъэм
ИлЫIо-Лышъо къысаIу.
Шым ишъуи къысэIуат.

— Шыу къопцIэ Iэпшъабгъу ,--
Губгъо тыбгъоу мэзекIу.
ИзекIуакIэ бэлэрэгъышъу.
Заорэр ешъомыкIожь.
Шым ышъор гъочэгыешь.
Чэгые блэнашъхь.
Къурэ шъхъапэм регъальэ.
Ебгъульэшь мэльяе.
Мэзпчэн лъяякI.

— Арэу щытыр Алджэрыекъо Тутарыш.

Дзэгъэшынэ шыу закъу.
Мыгъо закъоу къэнагъэм
Скъо ышъхъэ ехыжьти.
Сегъэунэхъупэти.

— АщэхъукIэ янэ къылъфыгъэба?

— Ащ зэшиблэу янэ къызелъфым
ЗэрэмышIэу хымэ ашъхъэ къезгъэхъи.

Мыгъо закъоу къэнагъэм
Скъо закъо ышъхъэ ыхыжынышъ.
Сигъэунэхъун ыгу хэлъи.

Ышъхъэ къыземыгъахырэм,
Хъэмэ уазгъэшхыжын,

— Атэкъэлэр сиуцэу,
Къылъ-уцым себгъэгъоу,
Шахохэр гъурэу сֆябгъэшIэу

Нартмэ янэпIыжъхэр
СэкубгъуитIум къыхапшIэу,
Нарт шъхъахъэ сыбгъакIомэ,
СшIэрэр о плъэгъун.

Атэкъэлъыр иуцэу.
Къылъ-уцым ригъэгъоу
Шхохэр гъурэу фишИн
Нарт шъхахь ыгъэкIуагъ.
Нэфшъагъом рихылIэу
Хъарэмэ Iуашхъэ зыIохъэм,
Шыу закъор ыгъотыгъ.
— Саусырыкъу зыфаIорэр,
А пцIыупсыр къекIуагъэн.
КъэкIонэуи щытэпштын.
Ар еIoшь зеплъыхъэ.
Нэплъэгъум къолъетыгъ.
НэпIхэр ыгъэжъгъыжъэу.
Саусырыкъор тельадэ.
Iалыунэм Ѣыгъесагъети.
ГъонэкIупциэр къыгъащи
Штагъэу ар зежъэжым.
— О емынэ хъуныр,
Тыдэ мыгъо сепхыхъяжъагъ.
Шъуз быным сахэпхъажыщти, —
БПуи Тутарышм,
Иши къежэдаи
Жэ пхъэмбгъуитIур къыхикИн.
ШыпхэкIымкIэ ефэхи
Саусэрыкъор тельади,
Ифэщисэ кърипхъоти.
— Мэзпечэн ПытIыгъа
Езгъефэхыгъэр сэIо, — ыIун.
— Мэзлечэн ПытIыгъэп,
Ар лIы хъусэ ес.
Ар бырамыбгъ.
Уянэ иэкIапхэм егъалIешъ.
Хэпхмэ Iазэгъу фэхъун.
Палъэ къыпфэсшIыгъэшъ.
Палъэ къысфэшIыжъ.
— Сигъуаджэ хъумэ къыуасIоу.
Уигъуаджэ хъумэ къысапIоу.
Тшъхъэ зэрэхъыщтэп, — ыIун
Ышъхъэ къыхы къэкIожъээ,
ХэгъошхъяIум къызэсым.
Нартыжъмэ къайокIэ.
— Нартхэм титхъаматэхэу
О тхъамэтэ мафэхэр.
Илъэсиблым зэ шъуемыжъ.

Шъушэсэу шъо шъуежьэмэ
Илъесибліэ шъуемыпсыхъжь.
Тыдэрабгъу шъо шъуежьагъ.
— О нэкІупціэ къуапціэр,
О пцІыусы цІапціэр.
Тэ уедгъэукІынкіэ
Тикъан тылъыхъущт.
О Пуагъэп умыІожь.
— Шъуикъан шъулъыхъущтмэ.
Тэ тылъыхъугъахэшъ
ЛъыхъакІо шъуемыжъэжь.
Ащ иофхэр зэкІэри
Зэрэштыр шъослон:
Ыпкъмэ шъо шъузфаер
Хъарэмэ Іуашъхъэ шъуекІу.
Ышъхъэ шъуфэштмэ
Сэ джыдээ шъостыжъын, —
ЫПуи шъхъэр афидзи,
Сэтэнай-гуашэм фэкІожки
Хъугъэ-Шагъэр зыреІуатэм,
Мыш фэдэу ащ ыІуагъ:
— Тыгъосэрэр сшІэрэп,
Ау непэрэр хъун, сишъау.

128. САУСЫРЫКЪУ

(Хъатикъое текст)

Ынэ шхъуахъэр мэзечъэ,
Зытридзэрэр — егъэкъы,
Къыубытырэр — егъэткІу,
Ключіэ машІор къакІехы,
Гуих-псэІуххэу мэлъалъэ.

129. САУСРЫКЪУ

(Абдзэхэ текст)

Саусрыкъоу тикъан,
Саусрыкъоу тинэф,
Лым иофхэр зиашъо,
Ешигуаор зичатэ,
Арыкъ темэнэу къиугъэм
Ышъхъэ къмухьизы,
Хъэрам ІуашъхъэкІэ ыгъэзагъ.

130. НАРТ САУСЫРЫКЪУ

(Б жъэдыгъу текст)

— Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
Пчымэйуфэр зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокI,
ПкыкIэр зипэйо шыгу,
Ешыгуаорэ зичат,
Пызыкъутырэ зипчышъхъ,
Нарты шъхъахъэ укIомэ
Корэнгум уашъуепкIэ,
ЛыхъулкIэр къатезыхыжь!
Нарты шъхъахъэ узэкIом
Хъэбарэу къэпхыыгъер къысаIу!

— Тянэжъы джад,
Тянэжъы шхъуахъ,
Хъэбарэу къэсхыыгъэр
Шъыдджэ уищыкIагъ?
ШъхъакIо — шъхъакIор аIуата?

— ПшикIуши сиIэу хэзгъэхъагъэп,
Мыгъо закъоу ахэзгъэхъагъэм
Хъэбарэу къыхыыгъэр къызысимиIоджэ
Мы уашхъор ситхъамыгъэцI,
ЗысыукIыжыынджэ! — ыIуи
Чъыр лэнистэр къепхъуатэ
ЫлышI хъырээм реубытэ.

— ТхъэрыIо мыгъо тхъэ фешI,
Чъыр лэнистэр гъэтIыль.
Хъэбарэу къэсхыыгъэр осIон:
Нарты шъхъахъэ сыйкъыдэкIы
Уашъор къытехъэ-текI
Аргъычи темэнным ышъхъэ
Къызысэуахым
ХъэжъкIэй Iуашхъэ
Зыщысэплъахъы,
ШицIагъэ горэ сэлъэгъу
Щыпэлъэгъор сэсъети
«Хайт» ыIоу сыйкъылъежки
Бгъэм фэдэу сыйкIахъи!
КъызэплъэкIы сельэгъу
«Хайт» ыIоу къытыригъази

ПчыкІэ щиз сигъэчье^п
Пчышхъэр къисимыпэсэу
ПчыкІэмджэ къызысэдысым
Лъэрыйжэр зэщимигъахъоу
Онэ къуапэм сынимыгъэсэу
Шышхъэмджэ сыкъыдигъэхи
Батырмэ яхъаку ятІэ
ПэкІакІэджэ тигъажъу,
Яжъогъэ пцыумих
Тэмэпкыышхъэджэ рысигъэхи
ШъхъэшІохыным зыфакІом
Хъогъэ-шагъэм секІужыи
Непэ тиешкэ-ешъу
Непэ тиешъю джэгу
Ешъю Іутхъо сымышІ.
Іошхъэ пІуалъэ фэсшиындже
Мы уашхъор ситхъамыгъэпци!
— Тхъэ къысауи, узыІукІагъэм
Шъыд илиІо-лышъу,
Шъыд ишыу шыкІ?

— Шъэо фыжь Іэпшъабгъу,
Гобгъо-Іабгъоу зекІуакІ,
ИзекІуакІ гух.
Ышхъэхэр абырэмыхъу
Мыхъю Іетахъу,
Гъехъыегъуай,
Ынэхэр жъогъошко закъу.
Шэу зытесэр
Іэл унэм щамыгъэсагъэмэ
Фэдэ слъэгъугъэп.
— Ар зилІо-лышъор
Іалбэчыкъоджэ Тутарэш,
Сэ сышхъум ыкъо закъу.
Симыгъо закъо ыхъыжыт, —
Еиү Сэтэнаер къэгубжы.
Чыр лэнистэр къепхъуватэ:

— Тхъожъыеу хъацы кІэкІахъ
Шыхэр зыкІэмыхъажь
Симыгъо закъо ышхъэ ябгъахъти
Сичъырлэнистэм сыкъыфэнагъэми
Хъэмэ уязгъэшкындже
Мы уашхъор ситхъамыгъэпци!

— Егущэр къэтхымэ
Сэ силажъэу,
Шор къэтхымэ —
Ежь ыдэжъэу
Нибжырэ мафэм
СызыкИгтусэр —
Аш къышышЫрэр
ЗэдытиIoфэу,
Шор зэдытифед!
Атэкъэлъымрэ къэль-уцымрэджэ
Сишкэналъэ къэшъукуд.
Шэрдэнэм яодыджын
ШэкIo клогъу пэпчъ къысхашьуш,
Ioшъхъэ Палъэр къызысыдже —
Шышъхъэм тыгъэри езгъэпэу,
Шы пхэкIым пшэсэр къыхезгъэхэу
Ioшъхъэ Палъэм секIолIэнышь —
Палбэчыкъом ышъхъэ къызысымыхъыдже
Сищи хъэмэ сягъешк!
Ioшъхъэ Палъэр къызэсым
EkIуалIишь —
Ышъхъэм тыгъэр щепсэу,
ЫпхэкIым щхэпсэр къыхихэу
Ioшъхъэ къогъум къыкъоуцун
Палбэчыкъор къызнэсым:
— Саусырыкъу зыфаIорэ пцIыусэр
КъэкIуагъэба? — ыIуи.
Iуашъхъэм къызыдэкIуаем,
Тхъожъые цыкIор
Одыджын шхъышхъышхъэу
Ioшъхъэ къогъум къыкъолъети
Палбэчыкъом иш Iэл унэм
Щагъэсагъэу щытыти кIэбгъулъи,
— Алахъэм хъэмэ уарегъешк, —
ЫIуи шкомылэкIитIор
Къызекъудым
Шы жэбгъу бгъуитIор къыхилъешъун
Шы пхэкIымдже къефэхыгъ.
Саусырыкъо ичатэ къырихишь,
— Мы езгъэфэхыгъэр
Мэз пчэн пытIыгъ, —
ЫIуи къытельэдагъ.
—Мы ефэхыгъэр мэз пчэн пытIыгъэп,

Бырам-быфы кIуачI,
Уянэ нэтIэкIапхэм егъалIешъ
Лъым емыгъеупцIэпIэу хэпхымэ
Уянэ нэтIэкIапхэ фэхъут, —
ЫIуагъ Саусырыкъо.
Иалбэчыкъом ышъхъэ къыпиулкIи,
Къыздехъышъ къэкIожь.

131. САУСЭРЫКЬО ИПЩЫНАЛЪ

(Щапсыгъэ текст)

— Саусэрыкъоу тикъана,
Тимыкъаныхэу тинэфа,
ЧэмIушъор зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокIа,
Лъыпсыр зипэIоющыгу,
Ешыгуаор зичат,
ПызыкъутыкIырэр зипчышъхъя!
Наты шъхъахъэ узэкIом,
Къэбарэу къэпхыгъэр къысаIуа!
— Натымэ яджэгум сашIуипкIи, —
ЛыхъупкIэ къысатыжыгъ¹.
Еуи сыктыдэкIыжы,
АркъэнныкIэу² темэним
ШуцIэгъэ цыкIу ислъагъуи,
Жыыбгъэм фэдэу тесфафи
Псым фэдэу тесльакIи,
Еуи сызтефарзэм, —
Пчышъхъэр къысемыпэс,
ПчыкIэ дысымкIэ къысаIи,
Шъузымэ яхъаку ятIэр
ТэмэпкъышъхыитIуджэ сигъажъуи,
Натымэ яжъогъэ бзыгъэ
ПэкIэ жъуажъоу сыхедз!
Лъэрыгъыис кIэгъым сыкIилъхыи,
ЩэджэгъуакIо сыкъыхыи,
Сшъхъэ шIуихынджэ зыфежъэм,
Ехъо-рыщэм сеожы:
— Нэпэрэ мафэр тхъэумаф,
Хъадэ-мыгъо сымышI,
Юшъхъэ палъэ къысфэшIи.

¹ Яугъэти, пчыр къырати къатIуущыгъ.

² Арикъ темэн.

Юшъхэ палъэм къемык!ол!эжьырэм
Ил!ыхъупчи³ ок!од,
Натмэ ахэк!одык!, — с!уи.
Сыкъы!апык!и сыкъек!ожьыгъ.
Тхъожъыеу лъэдэкъэ к!ыцэр
Шэндим сци, згъеуци,
Хяк!эщими сигъуалъх.
Къышыш!ыгъэр шЮшъхъак!у
Зи кътемык!оштыгъэу къитек!уагъ.
Сэтэнан-гуашэр ыдэжь къихьи:
— Шъид къышъохъул!агъ? — ы!уи
Саусэрыкъо еупк!ыгъ.
Къыдэгушы!агъэй.
Къик!ыжы, зак!эу Тхъожъые дэжь к!уи
еупк!ыгъ:
— Тхъожъыеу лъэдэкъэ к!ыц,
Шагъоу хъацэкъы к!ахъ,
Шыбэ зыдэмыхъажь,
Шъид губгъэн къэшъухъыгъэр!

— Дэгъоу щитхъу къызытхъыджэ, икъо ок!уи уеупк!ы. Убэгъэ мак!э къэтхъыгъ пшиш!и, сэ укъисэупк!ы, — ы!уагъ Тхъожъые.

Тхъожъыеу лъэдэкъэ к!ыцэр козынэ пхъэбгъур хигъэпк!и, лъэшэу къини, пхъэбгъумджэ къеуи Сэтэнэе-гуашэр шэндим къирифыгъ.

— Пын уи!э хъумэ, — ы!уагъ Тхъожъием, — хяк!эщим ук!оу зинш!ахъмэ угъолъы хъуштэп, уипий ыуж унтын фае! А икъо дэгъужъэу пльэгъурэр хяк!эщим къиншыжы егугъу, дэгъоу гъашхэ. Аш үзэрегугъурэм фэдэхъабзэу сэри къисэгугъу. Лъэшишы дэжь к!уи, жъгъиухэмрэ тэчэллягъишъэр къегъэш!

Сэтэнэе-гуашэр Лъэшиш дэжь к!уи, елъэ!угъ, зыфи!уатъэхэри псынк!эу къифиш!ыгъэх. Жъгъиухэмрэ тэчэллягъэхэмрэ къихыхъижьхи Тхъожъием хиш!агъэх.

Саусэрыкъо щэси, ежъагъ Юшъхэ палъэм.
Шъэофыжыфэ Иэшишабгъу
Губгъо-Иабгъоу мэзак!о
Иашъхъэм нэсигъахэу тет.
Тхъожъие къэгуш!и:

³ Лъхъум ич зыфи!у. Ары йашэу лым и!агъэр, ар зытрахк!и, ежъири зорыфти ту илми фухъунтигъ.

— Укъысшъхъэмисэу, зәіекіләйхәу, счепашъокер къыт-
кізут ыңуагъ. — Тә тежъэн хъумә, сә ослошт.

Іошъхъэ палъэм себлагъэмә:
— Ыдже укъысшъхъэмис,
Счапәхәр кізут! —
Тхъожъые къырею,
Тхъожъием кізпіши оғъунц риҳи ежъагъ.

132. САУСЫРЫКЪУ

(Хъатикъое текст)

— Саусырыкъоу тикъан,
Зынәхәр жъогъошхо бын,
Зынәхәр гъучышхо машыу,
Хъаджә-бәджашъор зытеу,
Хъаджә-бәджашәр зикіуак,
«Сикіал» Сіонти — «симылъф»,
«Силъфыгъ» Сіонти —
Нарт ябын сышПолыкы! —
Ыногъагъеу аю Сэтәнәе-туашәм.

133. САУСРЫКЪО ИОРӘД

(Б жъездыгъу текст)

— Саусрыкъо тикъана,
Саусрыкъо тинәфа, ри-раща!
Емыңуфэр зиашъу,
Ашъор зиджәнәкоки,
Лъыпсыхәр зипәІошыгу,
Ешыгуаор зичат,
Пәзыкъутәрәр зипчышъхъ,
Зышъхъэр абырамыжъу,
Зынә жъогъошко лыд,
Зәпәлыдыхәр зипчышъхъ,
Къэрәушъхъэр зышәдз,
Къамзәгоу дзәтеу,
Адыми къызәлъегъаз,
Лыбызими «нанәр!» регъау.

134. САУСЭРЫКЪО ИОРЭД

(Бжъэдыгъу текст)

— Саусэрыкъоу тикъан,
Саусэрыкъоу тинэф,
Пчы-мэйуфер зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокт,
Лъышшэр зипэлошыгу,
Ешыгуаор зичат,
Пызыкъутырэр зипчышъхъ,
Зышхъэр абырамыжъу,
Зынэхэр жъоғьошко лыд,
Наты джэгу узэкюом
Шъэо джэгоу къэпшигъэм
Илайо-лышъо къысау! —
Ыши еупчиыгъ Сэтэнаер.

— Сэтэнэе джад,
Сэтэнэе шхъуахъ,
Уишхъуахъыгъэ урекюодыжъ,
О уипшашъэ къэгъад,
О уипшашъэ къэгъабз,
Дэнычъ лъэйум Йугъэс!

Дэнылъышком ечъал!,
Лэныстэшкор къыдех,
Блэгъэхъырзэм реули:
Мытхъ, зыкъэслэжкындже,
Мыуашъор ситхъамыгъэпци!
— Сэтэнэе джад,
Сэтэнэе шхъуахъ,
Наты джэгүм сыйэкиом
Шъэо джэгоу къэсшигъэм
Илайо-лышъо осюот:
Мафэр уцэо-щашъу.
Уашъор отехъэ-теки
Архъэклиэу темэним
Темэнклиэ зыщысыуахъырэм
Шицэгъэ маклиэ сэлъэгъу.
Ипэлъэгъу сэсий!
«Хай» Юу макъэр къысишъи
Пчышхъэр къысимыпэсэу
Пчыдысымджэ къызысэдысым
Шышхъапхэтыкум сышхъадырихи
Шъузихымэ яхъаку ятиэ

ПлIэIушъхитIуджэ сегъажъу
Жъоныгъо цуихым япкIатIэ
Спэбзыджынджэ пегъечъ,
ШъхъэшIохыным зынэсым,
Хъогъе-шагъэм сыфакIу:

— Непэ тисэмэфашъхъу,
Ешъо утхъоу сымышI,
Юшъхъэ пIалъэу къысфэпшIырэм
СыкъекIолIэжынджэ мы уашхъор
СитхамыгъэпшI, сигъэIуагъэ, —
ЫIуагъ Саусэрыкъо.
Сэтэнэе-гуашэр икIошъи
Тхъожъием дэжь кIуагъэ.

— Тхъожъыеу-тхъожъий,
Тхъожъыеу лъэкъыц,
Тхъожъыеу цэкIахъ,
Шэр зыкIэмыхъажъ,
Нат джэгу узэкIом
Убагъэ къэпхын укъэкIожъыгъ! —
Егынгъ Тхъожъием Сэтэнэе.

— Сэтэнэе джад,
Сэтэнэе шхъуахъ,
Уишхъуахъыгъэ урэкIодыжъ!
Атэкъэлъэр сфергъэгъу,
Шхоур гъурэу сфягъешI,
СиджэрышIэ гъэпыт,
Пытэу сывэкIоцыпх,
Натымэ яодыджын
Шысэку цэпчъеу къысхатI,
ЛIэу тесыр къызысымыхъэу
Ышъхъэ къэсхъэу сыкъэмыхъкIожъимэ
Сицьри хъэмэ сягъэшкыжъ!..

135. САОСЫРЫКЪО ИПЩИНАЛЬ

(Шам щатхыгъэ адыгэ текст)

— Саосырыкъоу тикъан!
Саосырыкъоу тинэф!
ПчэмэIуфор зиашъу,
Ашъор зиджъэнэ кокI,
ПчыкIэр зипэIо щигу,

Ещыгуаор зичат.
Пызыкъутырэр зипчышъхъ,
Нарт шъхъахъэу узгъакIу,
Кореныгум уашIуепкI,
Нат шъхъахъэу узэкIом
Хъугъэ-шIагъэу къэпхъыгъэр
КъысаIу, — ыIуагъ Сэтэнае.

— Тянэу Сэтэнэе-гуаш!
Хъугъэ-шIагъэу къэсхъыгъэр шъхъакIо,
ШъхъакIор аIуата?

— ПшIыкIущы сиIэу ахэзгъэхъагъэп,
Мыгъо закъоу ахэзгъэхъагъэм
Хъугъэ-шIагъэу къыхъыгъэр
Сэ къызысимиIоджъэ —
Мы уашхъор ситхъэмыйгъэпцI!
ЗыслIэжкынджъэ», — ыIуи
Шырлэныстэр къыпхъуати,
Сэтэнэе-гуашэм
ЫлыцI хъырзэ реубытэ.
— ТхъэрыIо мыгъо пфэхъун,
Тянэу Сэтэнэе-гуаш!
Шырлэныстэр гъэIылъ,
Хъугъэ-шIагъэу къэсхъыгъэр осIон:
Нат щхъехъэ сыкъыдэкIэ
Уашхъор къытхъэ-текIэу,
АрыкъыкIэ темэним
ЫкIэ къызысэухъэм,
Хъэжъ къэи Iуашхъэм зыщиcэплъахъы,
ШIуцIагъэ гори сэлтэгъу.
Шыпэлъэгъор сэсъети,
«Хъэхъэй!» Iоу езгъэдэдажъи,
Бгъэм фэдэу сыкIяхъи,
КъызэплъэкIиш сыкъелъэу.
Хъэхъэй Iоу къытыригъази,
ПчыпэIо щиз симыгъэкIоу,
Пчыщхъэри къысимпэсэу,
ПчыкIэмджъэ къызысэдысым,
Лъэрыгъыпсыри зэщимыгъакъоу,
О уэнекуапэми сынимыгъэсэу,
Шышхъэм сыкъыдифыхи,
Батырмэ яхъэку ятIэ
ПэкIакIэджъэ сигъажъуи,

Яжъогъэ пцыумихи
Тэмэпкъышхъэджъэ рыснгъэфи,
Шъхъэ шІохыным къызыфакІом,
Хъогъэ-шІагъэм секІужыи:
— Непэ-тиешхэ-ешъу,
Нэпэ тиешъо-джэгу,
Ешъоутхъо сымышI,
Юшхъэ пІалъэ кысфэншІынкІэ
Мы уашхъор ситхъамыгъепцI, — есІуагъ.
— Тхъэ къысаун, Саосырыкъу!
УзыңукIагъэм шъыд илЫо-Лышъу,
Шъыд ищыу шЫкI?

— Нэу сизыңукIагъэр
Шъэофыжь Іепшъабгъу
Губгъо-тЫбгъо зекIуакІэ,
ИзекIуакIе гуих,
Ышхъэ абырамыжъу,
Ынэ жъогъошхо закъу,
Шэу зытесыр Іалыунэм щамыгъесагъэмэ
Фэдэ нибжыи слъэгъугъэп.

— Ар зилЛыо-Лышъор
Іалбэчыкъо Тэтарыщ,
Сэ сципхъум ыкъо закъу,
Симыгъо закъо ыхыхыжъти, — ыIуи
Сэтэнае къэгубжыи,
Шырлэнисстэр къыпхъуати
Тхъожъием ыдэжь къачи:

— Тхъожъиеу хъэцэ кІахъ,
Щыхэри зыкIэмыхъэжь,
Симыгъо закъо ышхъэ ябгъэхъти,
Шырлэнисстэм сыкъыфэнагъэми,
Хъэмэ уязгъэшхынджъэ
Мы уашхъор ситхъамыгъепцI!
— Е Сэтэнае-гуашцэу,
Гуашэмэ ямышъогъу!
Е гущэр къэтхымэ садыжъэу,
Ныбжырэ мафэм.сизкIыригъусэр
Аиц къышышIырэр зэдэтилофэу,
ШIури зэдитыеу арымэ,
Атэкъэлърэ къылъ уцрэкIе

Сицхылъэ къэкуд,
Щэрдэнмэ яодыджьени
ЩэкЮ къогъу къеси къысхашI,
Юшъхъэ пIалъэм секЮлIэнышъ,
Шышъхъэм тыгъэр щезгъэпсэу,
СпхэкIыми пишсыр пезгъэхэу,
Юшъхъэ пIалъэм секЮлIэнышъ,
Iалбэчкъом ышъхъэ къызесымыгъэхъкIе
Сици хъэмэ сягъэшх—
Тхъожъием ыIуагъ.

Юшъхъэ пIалъэр къызесым екIуалIи,
Ышъхъэ тыгъэр щепсэу,
ЫпхэкIии пишсыер хихэу,
Юшъхъэ къогъум къоущуи,
Iалбэчкъор Iуашъхъэм къызесым;
«Саосырыкъу зыфаIорэ пцIуусэр
Джыри къэкIуагъэп», — ыIуи
Iалбэчкъор Iуашъхъэм щидэкIуаем.
Оджынмэ жъгъыжъгъыжъгъ аIоу,
Тхъожъиер Юшъхъэ къогум къызкъолэтим
Iалбэчкъом иш Iэллыунэм щыгъесагъэти,
Къашти лъещэу кIэбгъулъыгъ.
«Тхъэм хъэмэ уарегъэшх», — ыIуи
ЩхомлакIэр къызекъудым,
Шы жэпхъобгъуитIур къыхилъешъун,
Iалбэчкъо Тэтарыщ
Шы пхэкIымкIэ къефэхыгъ.
Саосырыкъо ичатэ къырихи,
«Мы езгъэфэхыгъэр
Мэзыпчэн пIытIыгъэп,
Бырамыбгъы кокIь,
Уянэ нэкIапхэм егъалIэшъ,
Лъым емыгъеуцIэпIэу хэпхымэ
Уянэ нэтIэ кIапхэ фэхъушт, —
Iалбэчыкъом къызесом,
Саосырыкъо Iалбэчкъом ышъхъэ
КъыпиупкIи къэкIожыгъ.

— Мы ебгъэфэхыгъэр
Мэзыпчэн пIытIыгъэп,
Бырамыбгъы кокIь,
Уянэ нэкIапхэм егъалIэшъ,
Лъым емыгъеуцIэпIэу хэпхымэ
Уянэ нэтIэ кIапхэ фэхъушт, —
Iалбэчыкъом къызесом,
Саосырыкъо Iалбэчкъом ышъхъэ
КъыпиупкIи къэкIожыгъ.

136. СОСЫРЫКЪО И ПШЫНАЛЪЭМ И КЪЕДЗЫГЪУИТ¹

(1864-рэ илъесым къыхаутыгъ)

(Къэбэрдэй текст)

I

Армы СосырыкъоапцІэ,
Армэ лыфыщІэ гъушынэ,
Мыдэ емынэ шыу,
Нарт шыхэр шыышэсмы,
Сосырыкъуи къакІэрхушъ;
Жэшьибл махуйбл уаеми нзаришІэкІшъ,
Нартыжхэри бгъапнышІашъ;
Уэ езыхэри нзэупшижъ:
Уэ, Имыс, мафІэ уиІэ;
Уэ Сосым, мафІэ уиІэ;
Жынду жъакІэ, мафІэ уиІэ;
Арекъшэу, мафІэ уиІэ;
Озырмэс, мафІэ уиІэ;
Нэсрэн жъакІэ, мафІэ уиІэ;
Ащэм и къо Ащэмэз, мафІэ уиІэ;
Хъымыш и къо Батырэз, мафІэ уиІэ;
Сыбылши, мафІэ уиІэ;
Албек и къо Тотырэш, мафІэ уиІэ;

Нарты дзэго ежъам
МафІэ зиIа къахекІкъэм;
Анэм и къуитIри² тхъаусыхашъ,
«Дэ дымы дейлэтэмы
Сосырыкъо зхэмыйты
Дэри дкъадейжъэнтэкъэм»,
Ар жаIэрэ зэдыпэтго,
Сосрыкъуи къасашъ:
«Мыри ди дышъэ лIэужъ,
Армы ди лIэужыфI,
МафІэ шъхъя дзэтеулIэ»,
«Ай хай, сэ сиIэ», жиIэри
МафІэр инго къахуишIшъ;
Дзэ посури шызыдэйкIом,
Сосырыкъуи къагъэгубжъшъ.
МафІэр зэхидзри,

¹ Къази ХыатIэхъушъюктом ильэн 105-кIэ узкIеизбэжым зэриткигъагъэм тет шылыкъэу Адыгейм налфавиткIэ тхъижыгъэу къыхэтутыжъык. Текстым къыхэдгъэнэгъэ буквигъумэ укызыэряджэн фаер: ш—щ, ж—жь. — А. №.

² Мы чыныIэм тхыгъэр нафуу хэпшикъыкырэп. — А. Хъ.

сөсөргө жі қыннаған жі деңгезді.

1.

арын сөсөргөсанға, арна ұлғылға гүртни,
кінде жемін ашы,
нарт шүхеді үтіссін, сөсөргөдүй ұлан
жүзі;
жасаді қалујыл үағаші изарілек, нар-
тұ-жасарі баптілес;
үе жөзхарі изаупрінес;
уа, інк, маға уіә; үе соғым, маға уіә;
жінбұзака, маға уіә; арадшаш, маға уіә;
озғринағ, маға уіә; нағран ғака, маға уіә;
ашам жі до ашамаз, маға уіә; әткінші жі
до баттіраз, маға уіә;
одолені, маға уіә; албек жі до топтірам,
маға уіә;

Сосрыкъо и пышнайъэм и къедзыгъунтI. 1864-рэ иль. къытыраձагъэ текст.

Фотокопия Н. М. Шарапова.

Псым хидзэжшъ;
Уэ нэртыжхэр мафIэншэго къышъынэм:
«Армы ди Сосырыкъо,
Мыдэ ди дышъэ лIэужъ,
Армэ ди лIэужъыфI,
МафIэ уиIэм, къыдхошI», — жаIэри
Мыр иетIани къеулъэIу;
«Уашъхъо къан, симыIэ,
СимыIэми фхосшIыншъ», — жиIэри

Итхъожъей зридзри,
Хъарэмэ Iуашъхъэ дэкIойери зеплъэхъ:
Зы кэшъанэ³ къогожъмы⁴
Иугъо тIэкIу къырихуго,
Сосырыкъуи къилъагъушъ;
Лъэс зишIри декIоашъешъ:
Ар инмы и унэшъ,
И шъхъамрэ и лъэмрэ зэгъэкъуашъ,
МафIэр икум илъыжшъ;
Уэ инири мажей. —
Сосырыкъуи къакIосэжшъ,
Ар ишмы къеупшIыжшъ;
«Мырмы си Тхъожъиажэ,
Жэрхэр зышIэмыхъаж,
Мыр инмы и унэшъ,
И шъхъя и лъэ зэгъэкъуашъ.
МафIэр икум илъыжшъ,
Уэ инири мажей,
МафIэр сыткIи фIэдхын, жи.
— Армы СосырыкъоапцIэ,
Армы лIыфIыцIэ гъушIынэ,
Мыдэ емынэ шыу,

Сэ си шIыб къашэс,
Сэ си шылъэ макъым
Хъальэ макъ зезгъэшIыншъ,
Сэ си хъя лъэ макъэм
Гедыу лъэ макъ зезгъэшIыншъ;
Холъэ фIалы зизгъэоншъи,
Зы пхъэдзакIи къаддыгъушъ;
Сосырыкъуи къошэс,
Мыр кешъанэмы къеукIуалIэри,

³ Кэнъанэ — чэшъанэ, башня.

⁴ Къогожъ — къокожъ.

Зы пхъэдзакИи къадыгъуншъ;
Жэшибл мэхуил къажаго,
Зы тэп къыхээри
Инмы и коафэ трихьашъ,
Уэ инри къызшыури
И пхъэдзакIэхэр къибжыжри.
Зы пхъэ дзакИи къыхотшъ.

— Си адэм кърахъакIашъэрэ,
Хэтхэ я bzагэ къызэдыгъу, — жеIэри
Здэшъысым мхъейго,
Гъогушхъибл къызэпиIабыхъри,
къеубыдыхъ
Жэшибл мэхуил жаар.
«Уа нартхэ я шъао,
Цынэгорэ усихынкъэ,
Сосырыкъо здэшъыIэ къызжумыIэм».

— Сосырыкъуи слъегъуакъэм,
И хъэбари зэхэсхашъ,
— ЗдэшъыIи⁵ схомышIэ.
— ЗдэшъIэ пхомышIэми,
И гегукIэ сэтьашIэ.
— Ай хай, и гегукIэ озгъашIэн, — жиIэри
Уэ инри къришажъэшъ,
Сосырыкъо жхоIэм
Къапшъыкъай лъапэ къагъэувырти,
Абрэ мывэ кърагъэжэхырти,
НэтIапэкIэ пшIэурти⁶
Нэхъ хоабжыхъэго дихоежырт.

— Сэри аго⁷ скъашI — жи.
Сосырыкъуи дажиери,
Абрэ мывэ къригъэжэхшъ;
НэтIапэкIэ пшIэури
Нэхъ хобжыхъэго дихоежшъ,
Пхэ хъамбыти къригъаошъ⁸
Уэ инир къызшыуужри,
Мыри гегукIэ шIагъошъ,
Нэхъ шIагъо пшIэми сагъашIэ,
НэтIапэ и хъу ибжъ иреху, жи.

⁵ Мыш дэжым укъызэрэдэжэн фаер: «ээдэшъыИи».

⁶ ЕнтIэпшIэуа-натIэкIэ евагъ.

⁷ Аго — арэу, ашч фэдэу.

⁸ КъызэхигъэтIысхагъ зыфиIу.

Сосырыкъун тхъам и укІшъ,
Инмы и укІикІэ хомышІэ.
Нэхъ шІагъуй озгъашІэншъ, жиІэри,
Уэ инри къришажъэшъ;
Сосырыкъо жхоаІэм
Лъэгуажъэ мышъхаго къагъэтІысырти,
Шэхужъго шэшъэшІхэр
Жъэдэз хъуху жъэдадзэрт;
Шашъхар фІингъенышъкІукІирти,
ШэкІэр къызжъэдидзыжырт.
— Сэри аго скъашІ, жиІэри,
Уэ иныжъри къатІысшъ,
И жъэ къригъэушІри
Шэхужъго шэ шъэшІхэр
Жъэдэз хуху жъэдидзэшъ.
Шашъхэр фІингъенышъкІукІри
ШэкІре къызжъэдидзыжшъ;
— Уэ нартхэ яшъао,
Мыри гегукІэ шІагъошъ,
ІукІоцІ ихъу ибжъ и реху,
Нэхъ шІагъо пшІэми сагъашІэ.
Сосырыкъун тхъам и укІшъ,
Инмы и укІикІэ хомышІэ.

— Нэхъ шІагъуи озгъэшІэншъ, жи.
Сосырыкъо жхоаІэм, и жъэ къиушырти
Вабдэз фІэбз къагъэплъырти,
жъададзэрти,
Иныбэ шынгъэушІыурти
И phэмкІэ къызжъэдидзыжырт.
— Сэри аго скъашІ, жи:
Вабдэз фІэбз къагъаплъыри,
Уэ иныжъым и жъэм жъэдидзэшъ;
И ныбэм шынгъэушІыурти,
И phэмкІэ къызжъэдидзыжшъ,
— Уэ нартхэ я шъао,
Мыри гегукІэ шІагъошъ,
Нэхъ шІагъуи сагъашІэ.
Сосырыкъун тхъам иукІшъ,
Инмы и укІикІэ хомышІэ.
— Шъыт, шъыт, иныжъ,
Зы гегукІи къэнашъ,
Сосырыкъо жхоаІэр

Хыкъопсибл⁹ зэпрашырти,
Анахь куум хагъэувэрт,
И лъэр шым нэмисто,
И жъэм псы жъэдэмыого,
Жэшьибл махуйблкIэ хэгъаштхартн
КьеIэм, къыхэкИжырт.
«Сэри аго скъашI», — шъыжиIэм
Уэ иныжъри хигъаштхашъ.
— КьеIэ иги, — шъыжиIэм,
Уэ иныжър къыздеIери,
И мылхэр къигъакэшъ.
— Шъыт, шъыт, иныжъ,
Іэбжэ-набжэ гъабыдэшъи,
Зэрүбыдым пшъхъапэншъ, — жиIэри
ПсышIагъэлъадэ къхуишIри,
Нэхъ быдэго хигъаштхашъ.
— КьеIа иги, шъыжиIэм; уэ иныжъим
— СеIэ шъхъа, сыхъужыркъэм, — жи
Мыр и гатэ кърипхъотри,
Сосырыкъун телъадэшъ.

«Ыф» жиIэри, къышъепшъэм
ШегегъоакIо къригъахьшъ,
Дамэ тетти нэсыжшъ,
Уэ и гатэ кърихри
Шъхъа фIихынго шъхойкIом,
— Сэри сымы иныжъ дэлэтэм
Ори узэри Сосырыкъор
Уи лъэкIамиIэкIэ усцIыхупхъэт,
Инмы и шъхъа къифIихри,
МафиIери къыхъри, къакIожшъ.
Нартыдээго къызхокIожар, зэтепшъхъари
Хэт шымIэм игъэлIашъ,
Хэт хуабэм игъэлIашъ,
Я ку дэлъго къана тIэкIум
МафиIэр инго яхунишшъ, —
Етианэ хъуншIэри кодго къаригъашIри.
Уэ ядэжи къишэжашъ Сосырыкъо.

II.

— Сосырыкъо ди къан,
Сосырыкъо ди нэху,

⁹ Хыкъопсибл — хыкъочибл.

H-512

соғырға жи үшніңдай жи
дегендеуінде, таурақсімде.

ОТРИВКИ

ИЗЪ НАРОДНОЙ ПОЭМЫ „СОСЫРУКО“

Рассказы.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ КА МАРДИСКІЙ ЗИГІРІ

Кази Омалоукининъ.

Въ Восенко-Богдановъ Типографіи Глазового Штаба
Кавказской Армии

ТИФЛІСЪ

1861 г.

Сонысько и пышнайльэм и къедзыгъунтірэ таурыхъынтирэ
Тифліс, 1861

Иамылоху дышъафэ,
Афэр зи ганэ кошI,
Дыгъэр зи палэ шыгу,
Йеушъыгоаори мэшэс
Нарт хасэ унокло,
Нарт хасэ уздэкоам
КъандзитI зэпышьылъшъ,
Зыпышьылъэр зрамыкуго,
Лыкло клони къахэмыйго,
Сосырыкъуи наушIешъ.
Лыкло пхэнж зашьишIешъ,
Къандзитри зэшьишэшъ,
Езыми и лыхъубж шыкъутэшъ,
И шыаобж къахихри,
И хъа закъо и гъусэрэ,
Нарт шыу гъусэ имыIэго, къежъэжшъ.
АрыкъыкIэр къызэпишьыхъго,
Къобланэм къыдэжэго
Зы фыцлагъи къекIешъ,
КъышIэгоури, зэхихкъэм;
КъыдышиIэгэри¹⁰ къышIэхъэкъэм,
Еzym къигъазэри
КъышIэгоури зэхихшъ,
КъыдышиIэгэри къышIэхъэшъ,
Нартхэ я бжышъхъа дыкъоакъор
И онэгу къриушхошъ,
ШхомылакIэри Iэшигъэшъ,
Вагъэ бдзумэ пшыкIутIыр
БлыбкыпэкIэ ригъавэшъ,
Вэрэ виймы я пшIантэпсыр
И пэшъхъын¹² кърихушъ,
И пашIэго данагъор
Сэбейм къихулIэго,
Анэ быдзышэо зэфари
Iубыгъуишъго ригъакIешъ,
И хошысэ кърихри,
Шхъха фыхынго шхойкIом,
«Шьыт, шьыт, нартхэ я шъао,
Уэр у хыйй, у хядай.»
— Сэр сыхъакъэм, сыхъадэкъэм.

¹⁰ КъыдышиIэгэри — къылъежки.

¹¹ Пчашхъэ таркъор.

¹² Пэшъхъын — лэбзыджын.

Нобэ нартхэ я санэ хоафэшъ,
Хэфэ утхъуи дыкъумышI,
Дэ ди лIаужъыр нобэ ходэми яукIиркъэм.

Ар зукIри хэкIыжыркъэм;
Мэхо пIалъи къысхошI.

— Харьэмэ Iуашъхи ди пIалъэшъ,
Пшъэдэй пIалъэм епцинымы
Фызмы я пIинэри шъхъахыгъшъ¹³
Тотырэши текIотшъ,
Сосырыкъуи о ядэж къакIожшъ.
«Си анэго, Сатэней-гоашъэ,
Уи мэрыхъу схогъабзэ,
Уи мэрыбз схогъадэ,

Тегелей схойгийашI.»

— Сэ си мыльхукъо,
Сэ си къо шIасэ,
Нартхасэ уздэкIоам
Сэ хъабар къызжыIэ.

— Си анэго Сэтэней-гоашъэ,
Уэ уфызшъха удэйли,
Фыз хасэ шIэупшIэрэ,
Фыз ушIэжи рахъалIэрэ?»

— Уашъхъокъан зыслIэжынымы, — жиIери,
Жырлэныстэр къызкъойх.

— Шъыт, шъыт, дэ ди анэ,
Хъадырхэ зыштызыгъялIэмрэ

Дунэйм зыштызылIэжымрэ,
— ДиужъкIэ къахъун цыху цыкIухэм
Мыри къахушъумынэ;
Сэ хъабари бжесIэншъ,
Нартхасэ сыздэкIоам,
Сэ зэошхуй сиIушIешъ,

КъэндзитI зэпыштыльэр, зрамыкуго.

ЛыкIо кIони къахэмымкIо,

КъэндзитIми саIушIери,

ЛыкIо пхэнжы зэштысши,

Къандзитри зэзгъэзаори,

Си лыхубжи къэскъутэри,

Си шъаобжи къахэсхри,

Си хъа закъо си гъусэрэ,

¹³ Шъхъашылъ зыфиIу.

Нарт шыу гъуси симыIэрэ
Сэри скъахекIижри,
АрыкъыкIэр къасшъыхърэ
Къоблани сыкъыдэжэрэ,
Жэрми зыкъезгъэльэшIаго
ЗыфIыцIагти сейкIэпри¹⁴,
СдышиIаIэри сышIахъэкъым,
СшиIэгоури зэхихкъэм;
Еzym къигъазэри,
КъыздышIаIэри къысшIэхъэшъ;
Нартхэ я бжы шъхъа дыкъоакъор
Си онэгу къриушхошъ.
ШхомылакIэр сIэшIигъэзшъ,
Вэрэ виймы я пшIэнтIэпсыр
Си пэшъхъын кърихушъ,
Дэнагъого си пашIэри
Сэбейм къыхулIэшъ,
Анэ быдзышэго сывэфарики
Лубыгъуйшъго сигъакIшъ,
И хошысэ кърихри
ШхъафIихинго къшъэйкIом
Къогъэ шъагъэ сейкIожри
Уи унэ скъакIожашъ
— Уэ уи анэр уи шъхъа узыхьшъ,
Армы къабхыгъэ зашIи;
Абы и шыфэ лIыфэхэр
Сэри къазыгъашIэлъ.
— Шыгъо зтесыр шыгъобланашъхъат,
И шъхъар огум етат,
Лъадакъэцыгэт, схъашIыдзэ кIахът,
Зэ къабгъулъэм, зэ лъэйт
Зэ лъяям плъагъужыртэкъэм.
Шъаогорэ тесыжыр
Шъаохужъ Iапшъагъот,
ГутIэры бгатIэры зэйкIот,
Балырыгъ зэйкIокIэт.

— Уэ уи анэри уи шъхъа узыхьшъ,
Сэ си шыпхъуго Барэмбыпхъум
Ар зэшибгъуго къилъхоат.
Им яшъхъа къозгъэхъат,
Небгъоанэ закъори
Дэгэгогъу къыбхомыхъужэкIешъэрэ.

¹⁴ Сыкъахъи, пэблагъэ сыхъуи.

Къыбхохъужакъи.
Абы ишъхьари къозгъэхъынш,
Ар шыго зтесыр уд-унэм шъалъхуашъ,
Іэлунэм щъапIашъ;
Къохъышишъ и одгынэр
Сэри къыбхосхъыншъ,
Уи шыкIэм тезблэншъ,
Уи шы сэкур къезблэкIиншъ,
Шышъхъар зэшIэбгъаорэ
ШыкIэр зэшIэбгъэзгъыжъгъэм,
Шыгъор шътэншти йежэжъэншъ,
И шыбагъыр къигъазэм
Узхойери йебшIэншъ;
— Си анэго Сэтэней-гоашъэ,
Сэри аго скъашI, — жиIэри
Сосырыкъуи и Тхъожъей
Идэж мэкIож;
— Мырмы си Тхъожъи ажэ,
Жэрхэр зышIэмыхъаж,
Мы дыгъоасэрэй шыгъом къдишIа лажъэр
Сэси закъо си лажъэ,
Хъамэ зэдэ ди лажъэ?

— Армы Сосырыкъожъ,
Армэ лъапэ кIэрэхъ,
Мыди жэмыхъо рылъху,
Фыз удыжъими къильхоа,
Псынэ шIаIэ збгъэдэжырти
Иubyгъуй йеэзгъэжэхакъэм,
Вагъо удз збгъэдэтти
Шхип¹⁵ хэзгъэзакъэм.

— Нахъейхэго си лажъи,
Си ади кърахъакIышъ,
Мор си анэрэ сигъэIушъго,
Мыр си ширэ сиушъиго!
Сосырыкъуи къагубжъшъ,
И Тхъожъэй зридзшъ,
Кобжэ¹⁶ лэйри къижэхъго,
Сэтэнай къилъагъушъ:

— Сэ симылъхукъо,
Сэси къо шIасэ,

¹⁵ Шхип (шхипэ) — уцы нахъ.

¹⁶ Кобжэ — къэлапчъ, «купчъ». зыфиIу.

Тхам къигъэш¹⁷ шхыдэ¹⁷ гъыбзэр
 Нартхаси здумыхъ,
 Мыди къагъэзэж,
 Къохыишъ и одгынэр
 Уи шык^Iэ к'эрыйдгъаблэ;
 Къохыишъ и одгынэр
 И шык^Iэм к'эригъаблэшъ,
 Албэк и къо Тотырэши
 Хъарэмэ йоашъхъа къек^Iоал^Iэри,
 Ар и п'яльэ бгъадэтго,
 Пшагъо маш^Iэ пшагъо тк^Iиф^Iго
 Сосырыкъуи зриш^Iек^Iашъ,
 — Си адэ кърахъак^Iашъ
 Пшагъо бзагэр тэнэ къик^I, жи^Iэри
 Тотырэш абы хогупшъисэго
 Шъхаукъон кътеошъ.
 Сосырыкъуи къасэти¹⁸,
 Шышъхъар зэш^Iигъаошъ
 Шык^Iэр зэш^Iигъэжъгъыжъгъэшъ,
 Шыгъор шътэри, рейхъажъэ:
 — Хъам я шхыжын,
 Фызым ядэж субхыжынго, — же^Iэри
 Тотыреши жъэдэори,
 И жъэ пхъамгъуит^Iыр
 Йурылэлго жъэдикъутэшъ,
 Абы шъзэтейшъахэри,
 Сосырыкъуи шъхъашъылъадэшъ.
 И хошысэ кърихи,
 Шъхъаф^Iихинго шъхойк^Iом,
 — Шъыт, шъыт, нартхэ яшъао,
 Сэ дгъоасэ пхушъыншъи,
 Нобэ къышъухушъынбнэжын хойешъ, жи —
 Шъао дейлэр ук^Iод,
 Уэ зы п'яльэ къызэптрэ
 Сэ зы п'яльэ остыжго,
 Нартхэр дэ къыдпэплъэнкъэм, — жи^Iэри
 И шъхъар ф^Iихри къежъэжъшъ.

(«Сосырыкъо и пшиналъэм и къедзыгъуит^Iрэ таурыхъуит^Iрэ,
 Утрывки из народной поэмы «Сосырукъо» и рассказы, переведенные
 на кабардинский язык Кази Атажукиным». В военно-походной
 типографии Главного штаба Кавказской Армии, Тифлис,
 1864, и. 35—52).

¹⁷ Мэшхыдэ — мэціац^Iэ.

¹⁸ Къесати, къесыгъети.

137. СОСРЫКЪУЭ И ПИШИНАЛЪЭ

(Къэбэрдэй текст)

Сэтэней-гуашэ:

— Сосрыкъуэу си къан,
Сосрыкъуэу си нэху,
Зи мэIуху дыщафэ,
Афэр зи джанэ куэшI,
Дыгъэр зи пыIэ щыгу,
Ешигуауэу уэшэс,
Нарт хаси уахохъэ,
Уи фэр пыхъэ-пыкIэш,
Уи гур ирагъэкIαι!..
Дыгъуасэрей хасэм
Сытхэр щаухэс,
Сыти къышулъагъу?

Сосрыкъуэ:

— Уэ, ди анэу Сэсэней!
Фыз хасэ ѢIэупщIэркъым,
Фыз упщIэж ирахъэлIэркъым,
ЕзыхъэлIэр лы мыхъущ...

Сэтэней-гуашэ:

— Уэ си Сосрыкъуэ,
Сосрыкъуэ лы къуапцIэ,
Сэ фызым сахуумыбжэ,
Нарт шу шэс сыпашI.
Ар сэ къызжумыIэмэ,
Уащхъуэ зыслIэжынкIэ.

Сосрыкъуэ:

— Уэ Сэтэней-гуашэ,
Уэ жыышхъэмымыгъуэжь,
Уэри зумылIэж,
Дыгъуасэрей хасэм
Щыслъэгъуар бжесIэнш:
Нартхэ къыдагъаджэш,
Нартхэ драгъашэри
«Шурылъэс фыджэгү!»

Нартыжъхэм щыжаіем,
Нартхэр бжыхъэкапэм
Псори щІэзгуашәш.

Гуэрэнүгум сыйнихъэри,
Щыблэ выщІэу сыйгуахъуәш,
Си лыхъубжы къескъутәри
Батырыбжы къызатщ.
Нартхи сыйыдәкІш,
Кхъаблэ Банә нээгъазәш,
Арыкъиблыр щІесщыкІш,
Къуанә ебланэм къыдәжауә
Зы фыцІагъи къеслъагъущ.
А фыцІагъу къеслъагъум
Шым тесІауә къыщысщІэм,
СыщІэгуори зэхиштакъым,
СыкІәшІыІәри сыйщыхъекъым.
Къэзгъэзәжри арыхәу
Зы теуэгъуи къыскІауә,
КъызәпльэкІри сыйыильагъущ.
Шым тесІауә къыщищІэм,
КъысщІэгуауәри зэхэсщІәш,
КъыслъещІыІәри къысщыхъәш.
Къесмә, нарт бжышхъэ дыкъуакъуэт.
Мыкъутәр ибжыкІт,
Си шы бәкъум къыдидзш,
Си дзажәштим къыридзәри,
Бженыцрэ хъэцыпэу
Уэгум сыйзырихъәш,
Щылъэм сыйзырихъэхш,
Нарт вагъэбзумиблыр
БлыпкъыпәкІэ сигъавәш,
Вэрэфийм и пшIантІэпсыр
Си натІэпэм къыпихури
Быдзышэ хъужъу сыйзэфари
Иubyгъуишү сигъекІш,
Мы дэнагъуәу си пашІитІыр
Сабейм къыригъэхулш.
И хуэш джатэ къырихуу.
Щхъэ фIэхыным щыхуэкІуэм:
— Уит, Нартхэр ящауә!
Нобэ ди лъепкъ яукIыркъым,
ДызыукIи хэкIыжыркъым.

«Хъэрэмэ Іуашъхъэ» ди пАлъещ
Махуиц пАлъэ къысхуещ! —
Хъуэгъэ-щагъэ сыхуекІэри
Ди унэ сыкъыфІэкІэжаш.
Уэ си Сосрыкъуэ,
Уэ сэ си къуэ щасэ,
Сыт и шыфэлІыфэт?

— Шыуэрэ зытесыр
Пъэдакъэ цыджэш,
ЩхъэшІыдзэ кЫхъыш,
Щыгъуэ пхыпцІэ бланащхъещ,
И щхъэр уэгум еташ,
Зэ пкІэм зэ малъэ,
Зэ лъэм плъагъужыркъым.

— Уэ, си Сосрыкъуэ,
СосрыкуапцІэ,
Лы фыцІэ гъущынэ,
Емынэ шужьей!
Ар Іалбэк и къуэ Тотрэши,
Дзэгъэшынэу шу закъуещ.
Ар зэдээзекъуибгъу хъурт,
Им я щхъэр къозгъехъш;
Ар ебгъуанэу диІэжши
Уи уэзджынэр къегъещІ,
ШыкІэ нальэм къыхэшІэ,
ПАлъэу пщІами блэкІуэт,
Пшагъуэм хэту ушыжэкІэ
Шыгъуэр щтэнщи ежъэжынщ,
Тхъэр зи къанми къитынщ!

138. САУСЭРЫКЪУ

(Б жъэдыгъу текст)

— Саусэрыкъо тикъан,
Саусэрыкъо тинэф
ЧымэІуфэри зиІашъу,
Ашъор зиджэнэкокІ,
Лъыпсыр зипэлошыгу,
Ешыгуаор зипчышъхъ,
Пкъынэм икЫрэр зищашъхъ,
Зынэхэр жъогъошко лыд,

Хэлэдькырэр зипчышъхь,
Хярамы йуашъхэм узэкиом
Шыды къэбар къэпхыыгъ?

— Чылъэхэр пицгъуашъу,
Уашъохэр шъотехъэ-текI,
Аркъиджэ щизэу темэным
Шүүцэгъэ макIэр шыслэгъуи,
Шыпэльэгъури сэ съети
Бэшысэр къысигъэчъэхи
Сшъхэ къышIухыныджэ къызэкиом
Хъугъэ-шагъэми секIужыыгъ.

139. САОСЫРЫКЬО ИПЩИНАЛЪЭ ЩЫЩ

(ХякIуу текст)

Ян:

— Саосырыкью сицЫкIу,
Симылъфыкью сишъау,
Саосырыкью синэф,
Псыорыфор зинур! --
Пчы-мэIуфор зиашъу,
Ашъор зиджъэнэкокI,
ПкикIэр зипэIо щыгу,
Ещыгуаор зи кят,
Лыгъэм урэгъуазэ,
Цызэу о озэкIо,
Уизэогъу гуих,
Корэнгум уашIуит,
Къаингъагъэр уищэн,
Зыфэсакъыжь, симыгъу!

140. НАРТ САУСЫРЫКЬУ

(Бжъэдыгъу текст)

— Саусырыкью тикъанэу, ой-орэда
Тимыкъанми тинэф, ой-орэда
Ашъофор зиджэнэкокI, ой-орэда
Лынцэхэр зипэIошигу, ой-орэда
Ешыгуаор зичат, ой-орэда
Пызыутырэр зищашъхь, ой-орэда

Нарт ялЫшъхам рэджэгу, ой-орэда
Лыхъухэр зидэджэгогъу, ой-орэда
Кондэлъэр зикIапс, ой-орэда
Нартыхэр шыу кIапсэ решиахьы, ой-орэда
Тыргэгъазэшъ релIыхы, ой-орэда
Ежь фэдэлIхэр лЭгъу ремгъаф, ой-орэда!

141. НАРТ САУСЫРЫКЬО ИПЩЫНАЛЪ

(Къэбэртэе-кIэмыйг у текст)

Ян.

— Саусырыкъоу дикъан,
Саусырыкъоу динэху,
Дышъэхур зипэIэ шъыгу,
Ешъыгуаори мэшэс,
Нартхэ хасэм уштызгъакIом
Къэбару къэпхяхэр сымышIу
Сэ бзылъхугъэр, семызэгъын.

Саусырыкъу:

— О тянэжъу мэхъэджэфэжъ,
ЗимэхъэджагъамирыкIодыжъын,
Сэ зы шыпIэ сымыгъа
Сыт шъхъакIэ бзылъхугъэ Iоху хъуа ар?!
Ипапышхэри лъэперыту
Пхъонтэ фыцIэжъым екIуалIэри
Жыр лэнисстэр кыдехы,
Жыр лэнисстэр ибгъэ реубытэ.
Саусырыкъо мэIабэри
Жыр лэнисстэр кыIырех:
— Къэбару къэсхъахэр бжъесIэншъ.
Нартхэ хасэм сышыгъакIом,
ДзитIумэ зэрамыкужъу
Яку-бзэкум сафиухьи,
Дзэхэр хъаджэ-лъаджэ исшиыхы
Тхъожъыеу хъацэжъ кIыхъэр
Къэзгъэжыгъаоу
Хъаджэ-бэджашъу сехъажь.
Хъарам Iуашъхъэм сыйдэкIойри
ЗыщысплъахькIэ,
Зы фIуцIагъэ солъэгъу.

А фIуцIагъу слъэгъурэм
Сыкъегъашъти,
Тхъожъыеу хъацэжъ цэ кIыхъэм
Къамыш шъэогъур изох,
Хышхом ходу сыкъожъэ,
Жъышхом ходу сыкъокIо.
Абы ижъэрыйжъыр сэ къысшIохъэ,
ІэкIэ къэIабэшъы,
Сионэгу сырех,
Нартхэм ятхъэмэхо вагъэм
ПлIэIукIэ сышъхъапыредз,
Быту къышъыстейункIэм
Быдзыщу изэбгъэфыгъяр
Бжыб изу къысIурегъэпкI.
Хъоршъэрыгъым сеуси
Мэхо палъэкIэ сельэIури,
Юшъхъэ палъэ къызити,
Сэр мыгъо сыкъэкIожъя.
Янэ къекIы, Тхъожъые еупши:

— Тхъожъыеу хъацэжъ цэ кIыхъ,
Бгъу сиIу згъэшшескъым
Згъэшесу дэзгъэкIа закъом
ЕмыкIухэр коду къебгъэхын
Сыт шъхъакIо къысхопхыжъар?
Е ебгъэукIтэкъэ
Е къебгъэукIтэкъэ!

Шыр къэпсалъэри
— О тянэжъу мэхъаджэ,
Мэхо пшIыкIутхур дипIаль,
Къэль-къулъкIэ сыгъашхэ,
Шхылъэ бжэгъуми сегъэгъу,
ШхоЙухэри гъуру къысIулъхъэ,
Хьишъэрэ бгыишъэрэ къызэт,
Пшъышъхъэр къышъезымгъахъкIэ
Сэ хъамэ сягъэшхыж!
Саусырыкьюу дикъан
Бэрэжъе маxуэм схогъабз.
Нарт хъыджэбзыр схогъад,
Къэптан кIэшIыр схоегъэшI,
Пщым ишхъэ къышъхомыхъкIэ
СиIахъ хъам ягъэшхыж!
Мэхуэ пшIыкутхуу япIальэм

Къэль-гулькІэ егъашхэ,
Шхылъэ бжэгъуми регъэгъу,
Шхойхэри гъуру Йурелъхъэ.
Саусырыкъо дикъаным
Бэрэжъые махуэм хоегъабзэ,
Нарт хъыджэбзыр хуэгъадэ,
Къэптал кІэшІри хурегъэшІ,
Ешигуашты, мэшэс!
Йошхъэ пАльэми екІуалІэ.
Адырейхэр къекІолІагъэху
Махо къежъэшты а Йушхъэм тет.
Тхъожъыеу хъацэжъы кІахым
Къамыщ шъэ огъури рех, —
Хышхом ходу ар ежъэ,
Хышхом ходу ар макІо,
Хъишъэмрэ бгъишъэмрэ къызэкІэцІао¹
Орджынишъэр иреудэкІ.
Уафэр оффэбэ-офуапшу,
Пщэхэр техъэмэ-текІу,
Абы ижэрыжъыр игъашьти,
Ар къирехъыжъэж.
Арыти, иш
Йошхъэ лъабжъэм шъынэскІэ
Пыду къышъыжъэдаІэкІэ
Шы жэпкъитІур шІеуд.
— УкІожыкъэ — жеіашь,
ШъельэдэкъаокІэ,
Шы гъозый кІитІур² шІеуд
— УкІожыкъэ! — жеіашь,
КопкъкІэ шъикъузкІэ
Идзэжэ нальэхэр зэпешІыкІ,
Саусырыкъори арати зыхуаер
ИукІыну шъхъэшъоувэ:
— Саусырыкъоу дикъан,
Шы имахорэ
Лы имахорэ зэходэкъым,
Мэхуэ пАльэ къызэт! — жьеіэри къельэІу,
— Пэлъэ-пАльэ ацІухукъым — жьеіэри
Ишхъэ къыфІех,
Нартмэ япкъ ухоймэ
Хъэрам Йушхъэм къытель.

¹ КъызэкІэцІао — къызэкІэкуо.

² Шы чэпітІур.

Нартмэ яш ухоймэ
Кіэбз-Кіэрысу¹ къэна
Нартым яшхъэ силъети епха
Янэм дэжь къихъашь,
Янэм жырилашь:
— А сишал,
Нартыжъмэ ятыж, — жырилашь,
Янэ жыиэр имышІэмэ
Мыхъуну шытти,
Рихъэжъэри, нартхэ ядэй,
Нарт пшыы-Беданокъо хуихъат
Нарт адэй шынэсым
Нарт зэшиблыр зэрысым ихын
Сэлами къарех:
— Е нартыхъ гумахэхэ,
Зы гухэшІ горэ бжъэсІэмэ
Фызэтемэхэнт фэ! — жыиэрэи,
Шъхъэр яхуигъэжа.
Нартхэри зэтемахэри, орэйда
КъышІекІри къэкІожъа орэйд
Янэ къышъеупшыым, орэйда
— Нартхэр зэтемэхАО шылъшьи
КІори сэбэп яхохъу, — жьеіэ.

142. САУСЫРЫКЬО ИПЩЫНАЛЪ

(Б жъэдыгъу текст)

— Нарт гущэу Саусырыкъу!
Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
Пчымэуфыри зиашъу,
Ашъори зиджэнэкокІ,
ПчыкІэр зипэлошигу,
Ешигуаор зичат,
Пызыкъутырэ зипчышъхь,
Нартымэ узахэсэгъахъэм
Хъэбарэуи къэпхыыгъэр
Къысаори сыхэгъэдау, —
Елошъ Сэтэнаер къеупчы.

¹ ЫкІенцхэр пыутыгъэу, мыклюжышишьоу къэнагъ зыфибу.

— Е-о мыгъо, тянэжъ гуаш,
Шъузымэ яхасэ сыкIуагъэп,
Нарт зэIукIэм сыкIуагъ сэ.
Хъэбар гущэуи къэсхыгъэм
Шъыд гущэри о фиуIоф?

— Саусырыкъоу тикъан,
Мыгъо закъоуи ахэзгъэхъагъэм
Хъэбарэуи къыхыгъэр
Сэры гущэ къызысимыIоджэ
Шъыд мыгъори сэ сищыIэжь! —
Сэры гущэ зыкъэслIэжкынджэ
Мы уашхъор ситхъэммыгъэпцI! —
ЕIошъ Сэтэнаер фэгубжы.
Шыр лэнистэри зыдештэ,
Ыбгъэгу шъабэми регъэкъу.

— Е-о мыгъо тянэжъ гуаш,
Зэгущэ зыгъэбыяу,
Хъэбарэуи къэсхыгъэр
Сэры гущэми осIон:
Нарт дзитIори зэIуупIи,
Куогъиблыри зэфагоу
Корэнгуми сашIуипкIи,
СилIы хъупкIэхэр щыскъут,
Шъэо пчыхэри къысат,
Чылъэхэр пщэгъоIо-пщэгъуашъоу
Уашъори шъотехъэ-шъотекIэу
Арыкты кIэири темэнти,
Ащ гущэми сэри сызепкIэм
Шыу закъо гори сэлъэгъу,
Пэльэгъор сыеуи сызэхъум
«Уахъу!» Иоуи езгъэдыдажы
Жъым фэдэу сзытельадэм
Нэчапэджэ къысфыкIырэплъы,
Нэбгъуджыджэ къысфырэплъэкI..
А чылIэм къытыригъази,
Езгъэчъыгъэр къысимыгъэчъэу
Гъогу ныкъоми къыскIахы
Пчышхъэри къысимыпэсэу
Пчыдысыдджэ къысауи,
Шышхъэмджэ сышхъадырхы.,
Лъэрыгъыпсыр къысIэпымыIэу
Онэ къуапэри сIэкIэмыхъажъэу

Нартымэ яжъогъэ бзыгъибли
Шъузихы яхъаку ятИи
Тэмэ къопитIуджэ сегъажъо,
Пэлсымрэ нэпсымрэ зэхэлъэу
СпэбзыджыниIуми къырефы,
Сшъхъэ шIуихынэуи зыфекъэм
Нартхэр хъор-шэрыгъэти,
Хъогъэ-шагъэм секIужы:
— Неуцы тисэнэфашъоу
Тхъаумафэр тиешкэ-ешъошъ
Ешкэ-ешъом сахэгъэхъажы
Хъэрэм Iуашхъэри сипIалъэу
Палъэми сыкъекIолIэжынджэ
Мы уашхъор ситхъамыгъэпцI, —
Суи палъэджэ сыкъекIожыгъ.

— Е-о мыгъо си Саусырыкъу,
Мыгъо закъоу ахэзгъэхъагъэм
Ышъхъэ ыхъыти, сигъэунэхъути!
Лыхъу зэогъоуи бгъотыгъэм
ИлIыIо-Лышъори къисаIун,
ЕсIолIэштыри сэ сшIэн.

— Е-о мыгъо тянэжъ гуаш,
Лыхъу зэогъоуи згъотыгъэм
Изэрэштыхэри осIон:
Шъэо фыжъэуи Iапшъабгъу ар,
Гобгъо-тIабгъоуи мэзекIо,
Ышъхъэхэри абрамыжъу аш,
Ынэхэри жъогъошко закъу,
Шы гущэу ари зытесыр
Гъочэгьеуи блэнашхъ,
Къурашхъэми шъхъарелъэсыкIы,
ЫкIэхэри ошъогум хэшIагъ,
Iалыунэ щамыгъэсагъэмэ
Фэдэуи гъесагъэхэр слъэгъугъэп.

— Саусырыкъоуи тикъан,
Мыгъо закъоуи ахэзгъэхъагъэм
Ышъхъэ ыхъыти, сигъэунэхъути!
Лыхъу зэогъоуи бгъотыгъэр
Iалбэч ыкъо Тутарыщ.
Аш ятэуи Албэчжыер
Зэшиблы хъоуи шыIагъ,

Зэшихымэ ашъхъэхэр ахыыгъэу
Мыгъо закъоу къэнагъэм
О пшъхъэ ыхыыжыи сигъеунэхъот!

Ипапышит!умэ арытэу,
Тхъожъыем дэжыи къэк!уагъ:
— Тхъожъые гущэуи лъэбыш,
Тхъожъыеуи хъэцык!э к!э к!ахъ,
Шы гущэ зык!эмыхъажь,
Уихъацык!э Гуязгъэутынджэ
Мы уашхъор ситхъамыгъепц!,
Мыгъо закъоу сэ си!эм
Бшъхъэ гущэр ябгъахъти!

— Сэтэнаеуи хъэшхъуашъу,
Щытхъу гущэри къызытхъыджэ
Охышъ пкъоми теолъхъэ,
Убэгъэ мак!эри къызытхъыджэ
Гочак!оуи зыкъытфэоши.

Козэнч!э пхъэбгъуми къытепк!э
Козэнч!э пхъэбгъухэри хегъэпк!ы,
Сэтэнаер к!ыеуи къырефы.
— Е-о мыгъо ныю хъэшхъуашъу,
Зэ гущэ къызэтеуцу, о.
Убэгъэ мак!эри къэтхъыгъ тэ,
Къызыфэтхъыгъэри ос!он:
Чылэ гущэуи тэ тызыдэсыр
Мыгъэрэмджэ гъэблэ!у-гъэблашъу,
Гъэблэ гъуанэ сыкъек!ы,
Сыгъеры шъхъае, сыод,
Чэшырэ сыкъэрэгъулэу
Мафэрэ бланэмэ садачъэ,
Дэгъечъяягъэу сепхыгъэшъ,
Хъагъомрэ фыгъомрэ зэхэлъэу
Мэфэ пшык!утфыми сыгъашк,
Къэлъ-гулъыми сегъэгъу,
Шко!ур гъурэуи, сфягъеш!,
Чэсэеу уиджэнэ гъуалэри
Сынэп!ашъо щыгъэлъэрэз,
Псы чы!эми сильэрэзахъэу
Пчэдыжырэ сегъэчэпау,
Нартымэ яодыджынэ
Хъафэуи къысфык!элъэ!у,

Шыцы нальэ пэпчъэуи къысхаш,
Сшъхъэ гущэм пщагъори тешIахъ,
Ащ ышъхъэ къызысымыхъджэ
Сищыри хъэмэ сягъэшк.
Нартымэ яодыджыными
Сэтэнаер хъафэуи къыфыкIэлъIу,
Шыцы нальэ пэпчъэуи къыхешIэ,
Ышъхъэ пщагъори решIэкIы,
Іошъхъэ пальэми етIупщи.

— Саусырыкъоу тикъан,
Іошъхъэ пальэми узынэсырэм,
Іошъхъэ кыIуми удэмыйIуаеу
Іошъхъэ къогъуми къоуцу.
Іалбэч ыкъо Тутарыщыр
Ари пелууаныжъышъ
КIуачIэджэ уфырикъутэп,
Хъор-шэрыгъэджэ дэзекIу.
Тутарыщыр къызышынэсырэм,
Іошъхъэ кыIум дэкIуаеу,
Ори ащ укъыщиубэу
Уахъу зыщыригъайорэм,
Тхъожъыми къыщыхаори
Жъгъырыу макъэу пыIукIырэм,
Тутарыщэр зытес шы бланэр
Жъгъырыу макъэми къыгъаштэу,
Тутарыщэр зыщырихъижъэрэм,
Тутарыщэми ар ымыдэу,
Лъэшэуи къызыIудысэджэ,
Шыжэ пхъэбгъуитIур хилъэшъоу,
Шы пхэкIыдджэ къызызэхафэрэм,
Хъазырэуи зыкъыщыфэшIыри
Ышъхъэ къышIохи, къэкIожь.

ЗэриIугъэм фэдэуи мэзекIо,
Іошъхъэ къогъуми къоуцо,
Тыгъэми икъыкъокIыгъом
Пщэгъошхоми ишIугъоу,
Тутарыщэр пелууаныжъэу къынэсы,
Іошъхъэ кыIуми дэкIуае:

Саусырыкъо IэпIэ мыгъагъуи,
Саусырыкъуи пцIуус,

Іошъхэ пАльэмн къэсыжые —
Тутарыщым «уахъухэрн» регъяло.

Саусырыкъор хъазырти,
Кіепщэ щэ огъури иши къырихи,
«Уахъу» Іоу къызыщыфелъым
Жъгъырыу макъери пЭукЫти,
Тутарыщэр зытес шы бланыр
Лъэшэун къыгъэштэуІуи
«Уахъу» Іоуп къызырехъыжъэм,
Тутарыщэр пельуаныжъти,
Ар ымыдэу Йодысэ.
Шыжэ пхъэбгъуитІур хилъэшъун,
Шы пхэкЫымджэ къызызэхафэм,
Шъхъафитыдджэу зыщыхъурэм
Саусырыкъор хъазырэу
Исэ ихыгъэу къынэси
Бишъхэ шПухынэу зыфежъэм
Нэбэ-набэу къыдэплъые:
— Шъузымэ къашЫыгъэ шыу,
Ори укЫыгъо пшхъарызгъэкЫыгъ,
Нарт пАльэ епцЫыжырэп,
Полъэ зэтыгъо къысэтыжь.

— Нартхэр зыфитэу хъурэм
ПАльэ ратыжъэу яшэнэп! — ело,
Тутарыщэми ышъхэ къехы,
Нарт Саусырыкъори къэкІожы.

143. НАРТ САУСЫРИКЪО ИПЩЫНАЛЬ
(К Iэмгуе текст)

Быраскэм ишэдижэгъоужым
Итхъожьыер тхъакІумэ лалэу
Саусырыкъун елэлэхэу къыдэхъажь.
Унэм къызехъажым
Шъоныри щытэу,
Ишхыныри щытэу,
Афэмышхэу пчъэблыпкъитІур
Нарт Саусырыкъо евбыты,
Лъэшэу плъызэу къэуцу.
Янэу Сэтэнэе-гуашэр

Піэкіорым исыти,
Джәхәшъогум къитеуцо:

— Саусырыкъоу сиқъан,
Саусырыкъоу сиңәф,
Ашъохәр зиджәнәлъыпци,
Лъыпциәхәр зипәлошигу,
Ешыгуаор зичат
Къынызымынахәрәр зипчышъель,
Нарт шъихъахъэ узысәгъакіом
Хъәбарәу къепхылыгъэр къысаіу.

— Тянэу Сэтәнәе-гуаш,
Гуашэу хъәшхъуашъу,
Зышъохәр техъә-текі,
Нартхәр пцыкіэ зезыш,
Хъәбарыхъэ сыйбъекіуагъа сэ?
Шъузымә сырялофтабга сэ?

— Къыохъулагъэр къызысәмымокіэ
Мы уашъор сиңхъемыгъәпци,
Згъәпциымә сыйзәгозыутын,
Чырләнистәмкіэ зыкъесләжыни,
Джәхәшъогум зыкъитетгъәфәнкіэ.

— Къәбарәу къесхылыгъэр
Къыослонба адә,
Тянэу Сэтәнәе-гуаш,
Гуашэмә урлалы о,
Тыгъэнәбзыир унәгу о,
Дышъәхәрү укокі о.
Арыкъыкіэ тенгызба,
Тенгызым ышъихъэ къесуухъазә
Нартымә ядзэ сыхәхъагъ сэ.
Аш нартхәмә сыйшяпсәльагъ,
Псалъэм къидгъәкі,
Тышызәфильти, тышызәзәуагъ тэ.
Аш сипчишъхи къышакъут,
Къутафэр къесхыжъәкъи,
Сыкъәкіожынәу сыйкъызәжъәкъым,
Тыгъэр фәціәо-шъуау¹,
Уашъори шъотехъә-текіэу,
Хъәрам кіэмим сыйкъыздәхъажъым
Саужыпкъәкіэ сыйзәплъәкіыгъезу

¹ Фәціәо-шъуау — икъохъагъезу зығиу.

ШуцЭгъэ цыкIу горэ
Къачъеу сэльегъу.
Сыкъачы шъхьаи — зи сигъекIугъэп,
Бышъхъэ сырипэсыгъэп,
Пчи дысымкIэ сыкъырихъыхыгъ,
Нартымэ яжъогъэ пцыумих
ПлIэупекIэ зерисигъэфагъ,
Ифэчысэ къызшIохихи,
Сшъхъэ шуихынкIэ
СшиошI ыгъэхъуи
Сыгу зэкIодым
Хъогъэ-шагъэм секIуи,
Быраскэм ищэджагъом
Хъэрам Iуашъхъэм секIолIэнэу
Палъэ есть сыкъекIожыгъ.
Янэу Сэтэнэе-гуашэр
Кынизэ чыырлъэнистэм етхъуагъ.
Унэм илъети
Тхъожъием ечъагъ:

— Ситхъожъыеу лъэдэкъэц,
ЗихъэкIыцэ кIыхъэ,
Шы зыкIэмыхъажь,
Къысфэшъухыгъэр сыд шъхъакIу,
ШъхъакIом сыкъызэгуетхъы сэ.
Къэлъыри озгъэшхынэп,
Гулъыри озгъэшхынэп.
Хъэрэ-къурэ мэкъум
Уезгъэгъун о!
ШхоIур гъурэу пфязгъэшIын,
Лъэпшъ дэжь сыкIони
Одыджын шъинир къезгъэшIын,
УишикIэ налъеми къахэсшIэн,
Мьюхъоу щиш къезгъэшIыни,
Саусырыкъо шIохэсдзэн.
О шы ышIэн къызыбгъанэрэм
Уисщыни хъэмэ уязгъэшхын.
Саусырыкъо лы ышIэн
Къызигъанэрэм къедзыхыри
О садэжь къэкIожь!
Саусырыкъо Хъэрам Iуашъхъэ
Фегъази екIуалIэ,
Кондэ къогъум къотIысхъэ.
Шъзофыжь Iэпшъабгъор

Шы пэфыжъым къыIудыси,
Хъэрам Iуашхъэ дэкIуае,
Зиплъыхъэу теуцо.
Саусырыкъо кондэ къогъум
Зыкъыкъуегъэщи, зыкъегъелъагъо.
— Ара адэ, Саусырыкъо цыкIоу нэкъинш,
Нэкъиншэу
Хъогъэ-шэгъэ рэзекIу —
Арэу Iуи, иши пэфыжъ,
КіэпцишхъэкIэ щысэу
Къыригъэцхъохыгъ.
Саусырыкъо куандэм къосыти,
Одыджын шъинир ыгъаджэу
Кондэ къогъум къыкъолъети,
Шъэофыжъ Іэпшъабгъоу
Гобгъо-тIэбгъо рэзекIоу
ЗемкIогъэ кIалэу щытыти,
Шы пэфыжъым зырехъижъэм
Шы пэфыжъым къыIудыси,
ШыжэпкыитIур къыхельэшъу.
Ежыри шыпхэкIымкIэ къыдефэхы,
Ифэчысэ шIохидзагъ.
— Саусырыкъу, Палъэ къысэт.
— Сэ хъазырэу сзызыщихъурэм
Палъэ ястыжырэп, — еIo,
Шъэофыжъ Іэпшъабгъом
Ышхъэ къышIуехы.
Шъхъэр къыфихы,
Джэхэштъогум къытыригъэтIысхъагъ.
Сэтэнэе-гуашэр зеплъым
Ышыпхъу нахьыкIэ
Ар ыкъо закъоу ышIэжъыгъ.
— О тхъэм лъэпкъы уишIынэп,
О уи Тхъожъые къэптыгъуни
Гугъу-мыгъуекIэ шъуспIугъ.
Шы пэфыжъыри Тхъожъыери
Зы шыбз къылъфыгъ, —
Ильэс пшIыкIутIо
Шыбзыбгъашэ ешъуагъ.
Шъэофыжъ Іэпшъабгъор
Ильэс пшIыкIутIо
Янэ быдзыщэ ригъэшъуагъ.
Аш о кIочIэгъу уафырикъуныя!
Аары пIоу къысэпIуагъэмэ

Шъхъак҃о къыозышIагъэр
СыкIони къынфэсщэнти
Зэныбджэгъу шъусшIыныеба!
Шъузэакылэгъу зыхъурэм
Хэт шъо къышъутекIожыни,
Ухэукъуагъ, си Саусырыкъу!

144. НАРТ САУСЫРЫКЪУ

(К Iэмгуе текст)

— Саусырыкъоу тикъанэу,
Тикъанэу о тинэф,
Ашъофыр зиджэнэкокI,
Лъыпцихэр зипэлошигу,
Ешигуаор зичат,
Пызыутрэр зищашъхь,
Нарт ялIышхъэм рэджэгъу,
Лъыхъухэр зидэджэгогъу,
Кондэлтыр зикIапс,
Нартыхэр шыу кIапсэ решIыхъэ,
Тыргъазэшъы релIыхы,
Ежь фэдэлIыхэр лэгъу римыгъаф.

145. ЛЫХЪУМРЭ¹ САУСЫРЫКЪОРЭ

(Б жъэдыгъу текст)

Мафэри ошъобэ-ошъуапш,
Мафэри шъотехъэ-текI,
Аракъы кIэими сашIуихы
Хышкоми фэдэу садакIо,
Жыыбгъаем фэдэу садачъэ,
Ай сичъерижъыхэр акIахы
Нартымэ щызэрамыкоу,
Кореным сашIуехъа
Пчышхъэри боуи щысэкъутэ.
Къутафэр бэун дехые
ПчыкIэр къызысатыжым
Хъаджэ-бэджашэун сежъэжы
Лъыхъури къаплъешъ сэльэгъу,
Хышком фэдэу къыздакIо
Жыыбгъаем фэдэу къыздачъэ.

¹ Лыхъу — Шъеофыжь Іашшабгъуи раIо.

Аш чъерыжъэри къысщIахы
Къэсишь пишыпэмджэ къызскIаIэм,
Шышхъамджэ сыйкъышхъадырехы,
Нартмэ ятхъамэфажъом
Пчыпэмджэ сыйшхъадыредзы,
Къэсы гуши къызыстейукIэм
Шъузиблэ яхъаку ятIэ
ПлЭИупэджэ къырысегъэфы.
Быдзыщэу исэбгъешъугъэр
Бжыбы изэу къысегъэжыжы.

— Непэ тиешкэ-ешъу,
Непэ тыешъоустхъу,
Тятэмэ зэфыряпIаIэ,
Юшхъэ пIаIэ гущэри къысэт.
Юшхъэ нэпцIы гущэу усшIынэп...

Сэтэнаеу Сэтэнэе-гуашэ,
Танышъо джэдыгор плЭИум редзэ.
Дышъэ папыщитIумэ арэуцо,
Чыыр лэнистэри ештэшъ,
Шэшым макIо.

— О Тхъожъыеу, хъацэ кIэкIахъ,
О шы лъэпкъэр зыкIэмыхъажъ,
Мафэри ошъомбэ-ошъуапщэу
Мафэри шъотехъэ-текIэу,
Аракы кIэими шъузехъэм
Къэбарэу къэпхыыгъэри къысаIошъ!

— Сэтэнаеу Сэтэнэе хъашхъуашъу,
Шъузы къэбарэри къесэхъыен!

— Къэбарэу къэпхыыгъэри къысаIу,
Къызысэмыйоджэ,
Чыыр лэнистэмджэ услынджэрэ тхъа сэло!

— Шъузы къэбарыри къесэхъыен! —
Тхъожъыем ыцэлышхъэ тырегъэшъут
Къешъутырышъ шэшым къычIефы.
— Тхъожъыеу хъацэ кIэкIахъ,
О шы лъэпкъэр зыкIэмыхъажъ,
Шъыд емынэ гущэри къесыгъи.
Къэбарэу къесхыыгъэри осIот:

Шытхъу икъоу къызытхъджэ —
Икъо унаеми илахь!
ЕмыкIор макIэу къыхафэ —
Тхъожъием иунай!
Мафэри шъотехъя-текIэу,
Мафэри ошъобэ-ашъуапщэу,
Хышко гущэм фэдэуи садакIоба,
Жыыбгъаем фэдэуи сыдачъэба
Нартыми щызэрамыку,
Кореным сашIуехъя,
Пчышъхъэри бэуи щекъутэ,
Къутафэр бэуи дехъые,
ПчыкIэри къызысэотыжым
Хъаджэ-бэджашэуи тежъэжы,
Сэры гущи сышыукIыгъэу
ГъучIэуи зесхъэри сихылъэу,
Лыхъу гущэр къаплъэшты тельэгъу,
Жыыбгъае гущэуи къыздакIо,
Хышко гущэм фэдэуи къыздачъэ,
Ащ ичъэрыжъы гущэри къыскIахъэ,
Къэсышъи пчыпэмджэ къызыскIаIэм,
Шышъхъамджэ къышъхъадырехы.
Нартымэ ятхъэмэфажъор къышъхъадыредзэ.
Къэсы гущи къызытеIукIэм
Шъузиблымэ яхъэку ятIэр
ПлIэIупэджэ къырыреgъэфы
Быдзыщэу о ребгъэшъугъэр
Бжыбым изэу къырегъэжыжы.
— Непэм тиешкэ-ешъу,
Непэм тиешъо устхъу,
Тятэми зэдыряяпIальэ,
Къушъхъэ пIальэ гущэхэр къысэт, — еIо —
Юшъхъэ нэпцIы гущи усшIынэп. —
Ащ къышзэгокIыжыхы лИтIор.
Къалъы-гулъыбэри сэгъэшкы,
ШкоIури гъурэу къысIулъхь,
Бэрчэжъые мафэми фэгъабз,
Хъишъэрэ-бгъишъэрэ шыужэу
Одыджынишъэри шысэкоу сегъажъэри
Лыхъум ышъхъэ къызысымыхъджэ
Сэ сүукIыри хъамэ сягъешк.
— Тхъожъиеу хъацэ кIækIахъ,
Шы лъэпкъэр зыкIэмыхъажь

Ар сэ сянэ къылъфыгъэ
Шыпхъум ыкъо гущ!
Іалунэм шагъесэгъэ шым
Лыхъор къезгъефэхын! — ело.
Іошъхъэ піалъэ гущэри къинэсы.
Тхъожъыем зеухъазэры,
Къалъы-гульыбэри регъэшкы,
Шкодури гүурэуи Ѣуалъхъа,
Бэрчэжъые мафэми фагъабзэ,
Хышъэмрэ-бгышъэмрэ иши ужэу
Одыджынишъэри Ѣы сэкоу
Іошъхъэ піалъэ гущэм екіугъ.
Лыхъу гушэр фарзэу къежъагъ,
Хышъэмрэ бгышъэмрэ зэделъы,
Іалунэм шагъесэгъэ шым
Лыхъу гушэр рихъыжъэжкыгъ.
Шы жэпкы гущэхэр къыкіетхъы
Лъэши гущэу къызекошъуаом
Шы куашъо гущэхэр гуеуты.
Лыхъу гушэр къецеохъохыгъ:
— Тятэмэ зэфыряпіэлъагъ,
Іошъхъэ піалъэ гущэхэри къисэт,
Непэтиешкэ-ешъу,
Непэмтиешъо устхъу,
Іошъхъэ нэпци гущэу усшынэп!

А Іуашъхъэр къыримытэу Ѣызэзаохэшъы
Лыхъу гущэри Ѣыреутэхы.

146. САУСЫРЫКЬО ШЪЭОФЫЖЬ ІЭПШЪАБГЬОМ ЗЭРЭТЕКІУАГЬЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Чыпіэ чыжъэ горэм, мафэ горэм, Саусырыкъо кіуагъэу иши улэугъэ хязырэу, Шъэофыжь іэпшъабгъор алоу зынелыуан горэм Іуклагъ. Шъэофыжь шэу зытесым ылъэгуджэ нэсэу чіэр ыуфэу къыгохъагъ. Шъэофыжым иши ылжэ зэкіэктыгъэ пахъэр къыдихэу.

— Зышъхъэ тымылъэгъоу зигугъу тигъаліэу Саусырыкъу, Лыхъужь у Іуклагъ, — Іуагъ.

Шъэофыжь іаби Саусырыкъо шым къырихъыхи мэфэ шэджэгъуакло ауштэу къыхыгъ, ылъэгоджэ чіэгъдже

ы Йыгъэу. Йупсэу къыиуифырэм гъогу напцэр ыгъэшъоу къехъы.

— Шъэофыжь, — ы Йуагъ, — лИтIор зызЭукIэджэ гу-
щыIэ Йаджи зераты, мэфиш пIалъэ къисэт.

ЗекIопщиpIэ Йашъхъэ горэм тетыгъэх. — Лыхъужъи-
тIу зызЭукIэджэ пIалъэ зераты хабзэ. Мыш фэдэ мафэм
мы Йашъхъэм къекIолIэжь, — ы Йуагъ.

КъыфишIишь Шъэофыжъэри ядэжь клюжыгъэ. Сау-
сырыкъуи ядэжь къэклюжыгъ. Саусырыкъо чэфэу ядэжь
зыдэхъажыджэ янэ къыпэгъокIытыгъ, ау а мафэм
Тхъожъые ышъхъэ пызыгъэу, Саусырыкъуи еплъыхыпэу
дэхъажыгъ. Тхъожъыер шэщым рищэжьи Саусырыкъо
унэм ихъажыгъ. Сэтэнай-гуашэр кIуиш Тхъожъыем дэ-
гушэIагь.

— Сэтэнай-гуашэр акъэмрэ къэлъымрэ къызэхалъхь, —
ы Йуагъ. ШкIылъапэм сегъэгъу, школор гъурэу сфягъэши,
нартмэ яодыджынхэр шы цы пэпчъэу къыхаш; Шъэо-
фыжь Іэпшъагбъом, ышъхъэ къызесымыгъахыдджэ сици
хъэмэ сягъэшк, — ы Йуагъ.

Сэтэнайер кылеу къырифыгъ.

Акъэмрэ къэлъуц ІэшIумрэ зэхилъхы, шкIылъапэм
ригъэгъуи, школор гъурэу фаригъэши нартмэ яодыджы-
ни шыцы нальэ пэпчъэу къыхишI, пчэдыхжь тыгъэ къы-
къокIыгъом, пIуальэу Шъэофыжь къыфишIыгъэр къэсы-
гъэти, Тхъожъыем Саусырыкъо тетIысхы кIуагъэ.
Йашъхъэм къынэси тыгъэхъажьом пэджэгоу, яодыджын-
мэ дунэе макъэр апыIукIэу, жъгъы-жъгъы-жъгъ макъэр
пыIукIэу зыдэкIуам, Шъэофыжым ишыгъащти рихы-
жьагь. Ащ ыгъэгубжи шы жэпкыитIор къыхитхъэу школ-
ор къызекъудым, Шъэофыжъэр шым къефэхыгъ.

Саусырыкъо исэшко къырихи шъхъарыхъагь.

— Бхы, Саусырыкъу, пIольэ тIэкIу къысэтыжь, —
ы Йуагъ Шъэофыжым.

— Игъо зыщыхъурэм пIалъэ стырэп сэ, — ы Йуагъ.

— Шъузмэ уагъесэгъэлI о, — ы Йуагъ адрэми.

Еуй ышъхъэ къыпиупки къыхы къэклюжыгъ.

147. СОСРЫКЬУЭ ШУ ЗАКЪУЭМ ИЩХЪЭ КЪЫЗЭРИХЪАР (Къэбэрдэй текст)

Сэтэнай:

— Сосрыкъуэу си къан,
Сосрыкъуэу си нэху,
ЯмэIуху дыщаф,

Дыщэр зи джанэкуэші,
Ешыгуауэу мешэс,
Нарт шур щышэскіэ
Сосрыкъо къыкіэроху,
Хъаскіэ-маскіэ зэдолъ,
Бийм я шхылъэ зэрдээ.
Хъэ дзэкъеныр зи джатэ,
Бгыр зыкъутэр из шашхъэ,
Нарт джэгумэ согъакіуэ,
Уикюкіар къызжыіэ!

Сосрыкъо:

— Арыкъыкіэм синохуэ,
Кхъуэ-бланэ сышещэу,
Зы фыціагъэ седжэнш,
Япэ лъагъуэр сэсейти,
Сыщыіэри сыштыхъекъым,
Сыщіэгуауэри къымпіарыхэ сыкъищікъым,
Къысціыіэри къысціохъэ,
Къысціогуори кіэзызыжу сывыіэш,
Абы къеса шуми
Дэнагъуэр и бжыщхъэш,
Бжыкіэр къызимыпэсгуэрэ,
Бжыкъыпэмкіэ къыскіуэціоуэ,
Бжэнш гуэуэ цыпыіэгуэуэ
Уэнэгумэ сыредз,
Шэгуэуэ сызэбгъэфа мыгъуэр
Іубыгъу изу сегъекі,
Дэнагъуэуэ си пащіэр
Пшыбиймэ зешіеишхэр,
Выймэ вэгъэбзумэр,
Си блыпкъыпэкі сегъавэр,
Выйм я пшіэнтіэпсыр
Си нэтіэпэмэ къыпхейху,
Жыр джатэр къырехри
Щхъэр фіихыну къуокіуаліэ.
— Щыт, щыт щэуэфі!
Нобэ бэрэжьеиш,
Ди лъэпкъ яукіыркъым,
Зыукіи хэкіыжыркъым,
Махуэ піалъэ къеіысхри
Сэ сыкъекіуэжаш:
Си анэурэ Сэтэней-туашэ!
Уи щхъухь-псыхъ зэхэлъхъэш,

Жыр лэныстэри къэгъабзэ,
Теджэлэйри схуегъэцI,
Ун жыгъырури зэхэшIэ,
Пшагъуэ машIи зынешIэкI,
Хъэрэмэ Йуашхъэ сыдэгъэкI.

— Сосрыкъуэу си нэхү!
Сосрыкъуэу си къан!
КъыпщIар къызжыIэ,

— КъысщIар дауэ бжэсIэн,
ФызитI зэуэнджэшыркъым,
Упщи зэрахъэлIэркъым
Сэ къысщIа лейр дауэ ныбжесIэн.

— Уэ къыпщIа лейр сэ къышызжумыIэкIэ

Армэ зызогъалIэ,

Армэ зызолIэж,

— Армэ зумыгъалIэ,

Армэ зумылIэж,

Дяужь къинэ цыхум

Ар къахушумынэ.

Нарт джэгумэ сыбгъэкIуаш,

АрыктыкIэми синихуэу,

Арыктыпщэми сынакIуэ,

Кхъу-бланэми сышайшэу,

Зы фыцIагъи секIэпри,

Япэ лъагъуэр сэсейт.

СыщIыIэри сышIыхъэкъым,

СыщIэгуори хъымпIарыхи сыкъинIкъым.

КъысщIыIэри къысщIохъэ,

КъысщIогуори кIэзызыжу соувыIэ,

Абы къэса шумэ,

Дэнагъуэр и бжыщхъэш,

БжыкIыр къызимыпэсурэ

БжыкъыпэмкIэ къыскIуэцIыуэри,

Бжэнэцгуэуэ цыпыIэу

Уэнэгум сырэдз,

Шэгүэ сывэбгъэфар,

Иубыгъу изу сегъэкI.

Дэнагъуэу си пашIэр

Пшыбиймэ зэщIешхэ.

Вийм я вэгъэбзумэр

БлыкъыпэкIэ сегъавэ,

Вийм я пшIэнтIэнсыр

Си натIэм ныпхеху.
Жыр джатэр нырехри
ЩхъэфIэхыным нокIуалIэ.
— Щыт, щыт щэуэф!
Нобэ бэрэжьейш,
Ди лъепкъ щаукI икIыжыркъым,
Махуэ палъэ къызэт.
— Сосрыкъуэу си къан,
Сосрыкъуэу си нэху!
Ар сэ си къуэ кIаси.
Хым я щхъэр къэпхъай.
Ебланэщи къуозгъэхыни.

Жыр лэнистэри къегъабзэ,
Жыр мастэри мэшыпэ,
Тенджэлэйр хуйегъэшI,
И жыгъырур зэхейшIэ,
Пшагъуэ машIи зэрещIэкI!
Сосрыкъуэ ныдокIри
Хъэрэмэ Iуашхъэ доущыкI,
Лыхъум жъэхощатэ,
Шыгъуэ Iэл мэбгъунлъэ-мэлъеий,
Лыхъур жъэдоуэри
ЖъэлъэнтIанэр къыхайтхъэ,
Лыхъур мэдэкъяуэри
Джэжналъихи екъутэ.
Сосрыкъуэ лысынщIэти
Жыр джатэр къырехри
Щхъэ фIэхыным нокIуалIэ.
— Щыт, щыт щэуэф
Махуэ палъэ къызэт,
— Къызэптамэ куэдыщэш,
Къызэпт-уэстыжу дыпытынкъым.
Еуэри ищхъэр къыфIейх.
Янэм дейж къехьри ищхъэр егъетIылъыри,
— Армэ сыйфыз мыгъуи сэ,
Армэ сыйфыз гуши сэ.
— Си анэу Сэтэней-гуашэр,
ФIым сыхуэбгъэIущкъыми сэ,
Ем сыхуэбушкъыми сэ.
Къэхъ жыпIати къэсхъайш,
Хыж жыпIэми хыжыгъуейкъым, — жери
Сэтэней и куэшI ныредзэ.

148. НАРТ САУСЫРЫКЪОРЭ 1АЛБЭШКЬО ТУТАРЫЩРЭ

(Б жээдэг ёу текст)

А зы чаплэмджэ нартмэ ешкэ-ешъо ялэу, дэкиишь ахэхьагь.

Тээкүри ахэти къахэкйышь, Уарныжьышхээ шы псыхэгъяхъэ куагъэ.

Аш нэмисээ зы шыу горэ ылъэгъугъ. Шыоу ылъэгъу-гъэхэр «Хыщт!» — ыши ригъэдэдажьишь, куогъуйблэу ыфыгъ.

Шыум къытыригъазиши Саусырыкъо къырифыжьагь.

Ычыыгъэм фэдиз къыримыгъэкюу лъыкяхьишь, пчышхээр къыримыпэсэу пчыкээ дысджэ къешишь, онэ къуатэм къышхаридзыгъ.

Шкомлакир къылэкиутишь, нартмэ яхъэкужь ятэ блыкъы шъхынгуджэ ригъажьюу Саусырыкъо къытыридзагь.

Еи зыкъыридзыхишь ышыхъэ шиухынэу екүгъ.

Нартхэр хъоры-шэрыгъети, хъорышагъэм екүжьишь:

— Мэфэ пшувалъэ къисэт, — Саусырыкъо шыум ригуагь.

Шыум:

— Мыш фэдэ мафэр типлалъэ, Хъэрэм йашхъэ къелоллэжь, — къыригугъ.

Саусырыкъо къыгъазиши ядэжь къыдэхъажыгъ чэфынчъэу.

Янэ ар къизелъэгъум:

— Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
Пчымафышхээр зиджан
Ашхэр зиджэнэкоки,
Пызыкъутыкирэр зипчышхь,
Ышыхъэхэр абырамыжьу
Ынитиу жъогъошко закьу,
Мыгъо закъоу сэ сиI,
Хъэбарэу къэпхыгъэр къысаIу.

— Шъуз къэбархэр къэсхыгъэп,
Къэбарэу къэсхыгъэр осюотэп,—
Саусырыкъом къызелом:

— Шъэ сиIэу дэзгъэкйирэп,
Бгъу сиIэу дэзгъэкирэп,

Мыгъо закъоу сэ дэзгъекІыгъэм
Къэбарэу къыхыгъэр къымыІомэ
Чырлэнистэмджэ зыслІэн!
Чырлэнистэр къидихи ыбгъэгу шъабэ риубытылІагъ.

Сэтэнаеу аш янэм ауштэу зыкъызыфешІым, Саусырыкъо
къэбарэр рионым тыриубытагъ:

— Нартым э яешкэ-ешъоу,
Яешъо-устхъу сыхэкІишъ
АркъенкІэу темэным
Шысыхэгъахъэ сежъагъэу
Зы шыу сэ зысэльэгъум
Ипэлтэгъу сэсъети
«Хыщт!» — сүн езгъэдыйдажын
Куогъунблэу згъечъагъэ.
Еи къытыригъазишъ
Езгъечъыгъэр къысимыгъечъэу къыскІахьишъ
Пчышъхъэр къысимыпэсэу
ПчыкІэ дысдже къысашишъ
Онэ къуапэм сышъхаридзыгъ.
ШкомлакІэр къысІэкІиутишъ
Нартмэ яхъакужж ятІэ
БлыпкъитГуджэ рисигъэфыгъ.
Лъыпси-пэпси къысІуифэу
Іаеу сикъытыридзагъ.
Еи сикъыридзыхи
Шъхъэ шүүхыным зыфакІом
Нартхэр хъоры-шэрыгъэти
Хъогъэ-шагъэм секІужьишъ,
Мэфэ пІуалъэ къысфиши
Ауштэу сикъекІожыгъ, — ыІуишъ янэ къыриостагъ.
Хъарам Іуашъхъэр типІуалъэ,
Птуалъэм семыкІолІэжкы хъутэп.

— Лэу узыІукІагъэр
Зыфэдэр къысаюри
ЕсІолІэтэр сэ сшІэт, — ыІуагъ.
Саусырыкъо къирею лэу зыІукІагъэр зыфэдэр:
— Шъэофыжкышъ Іепшъабгъу,
Гобгъо-тІагъоу зэтес
Шэу зытесым
Аш фэдэ сегъашІэм сымылтэгъугъэ,
Іэлунэ шамыгъэсагъэмэ

Изэрэштэр ары!
Сэ ліэу сызыңкіагъэр, — ыңшишь риуагъ.
А ліэу узыңкіагъэр Іалбәшкъо Тутарыш,
Зәшибгъу ахэр хъутыгъэ.
Зырызэу хязгъетыгъуагъ.
Мыгъо закъоу къенагъэм
Пшъхъе ыхыгъемә сиғъеунәхъуныгъеба!
Тхъожъыем ар илажь
КъызэрэзыкІигъехъагъемдже.
А Тхъожъыем сә сеңІәцІән!
Тхъожъыем дәжь ихъагъ.

— Тхъожъыеу лъэкъыңә кІахъ,
Ныбжы шы зыкІәмыхъагъ,
Непә шъыд къысапшІә пәтыгъ.
Шъэ сиңеу дәзгъекІырәп,
Бгъу сиңеу дәзгъекІырәп,
Зы закъоу сә дәзгъекІыгъэм
Ышъхъе ябгъахъти сыбгъеунәхъути!
Уичынышъ хъамә уястын, — ыңшишь
Тхъожъыем фыкІәкІотагъ.

— Сэтенаеу хъашхъуашъу,
Ямышъогъухэр зитхыд,
Щытхъор кодәу къызытхъидже
Пкъо илахъ унай,
Убагъе къэтхъеу тыкъызыкІожъджә,
ГочакІо зыкъытфәошІышъ
Іахы унае сфаюшы,
Сычъеры шъхъакІә сыод,
Мафэрә бланәмә садачъэ,
Чәшүрә дәгъечъягъеу сепхыгъ,
Тау хъумә сә сыкІәхъан!

Тхъожъыер къызәкІәгубжахыншъ,
Козын пчъәпхъебгъор регъэзы.
Сэтенаер кІыеу къырефы.

— Сэтенаеу хъашхъуашъу,
Моу къэгъазәри къедәй:
Сэ зәфасІорэр къысфашІәри
Ышъхъе къызесымыгъехъджә
Сиңшыри хъамә сягъешк.

Сэ сызэрэп Йыгъытэр ослонышъ
Ауштэу укъыздэлажьэмэ
Бишъхъэ сэ кынфэсхын
— Къаю, си Тхъожый, — ыиуншъ
Сэтэнаер еуцоллагъ.

— Къэлъ-гульэр зэхэлъэу
Сишийланэр къэкуд,
Шийланэм егулI,
Пчэдыжьрэ псым сягъащи,
Къечэпау сыкъыхэгъахъ.
Чэсэеу джэнэ Иэклиапэр
Счэпашибо къызыгъэлъэрэз,
Мэфэ палъеми секлиолэжын.
Шыцы пэпчъэу
Одыджынэ къыхашI,
Шышъхъам пщагъо тешлахъ,
Къисэплърэм симылъэгъунэу
Ауштэу сывэтергъэпсахы,
Бишъхъэ къызесымыгъэхъиджэ
Къисэплагъэр сихъакъ.
Мэфэ палъеми секлиолэжын!

— А Юфыри къэдгъэцэкиэн — ыиуншъ
Тхъожьыем Сэтэнаем къыриуагъ.
— Хъунба, си Тхъожый.

Зэриуагъэм тетэу фежьишъ
Сэтэнаем дэгъоу ыгъэцэкиагъ.
Мэфэ пшикүутфым ыиыгъишъ.
Шыцы пэпчъэу Саусырыкъо
Одыджынэр къыхишI
Шышъхъэм пщагъор тыришлахы,
Иэшэ-шъуашхэр зыпилхъэхи
Тхъожьыем къытетиисхьишъ,
Хьарам иуашъхъэ къекъагъ,
Пчэдыжьылэ бгъэшхъо огъум
Хьарам иуашъхъэм къэсыгъ.

Палъэм зыфеклиэрэ шыор, Иэлбэшкъо Тутарыщ, къеклиолэгъахэу зегъэчэрэгъушъ тет. Одыджын макъэхэр зэхехы, ау къыздиукиирэр ышээрэп. Саусырыкъо ишишъхъэ пщагъор тешлахыгъэу одыджынэ макъэхэр пшикүэкиу къыкъохъушъутыгъ. Зыкъохъушъутым Иэлбэшкъор

шөлжийн түүхийг сэргээнд ирж, багасганаа шалтгаалж, ялангуяа
узышкин ац къэмисыг гээмэ!» — ыГуишь лэр губжишь,
шомлак!эр лъашеу къызГуекъузэм, шыже пхъэмбгүн-
тюор къыхитхшишь, шыпхэк!ымджэ къефэхыгь Галбэш-
къор.

Саусырыкъо исэ ихигъэу зышхъэрэлъадэм:

— Шъузымэ къашГыгъэ шыу,
Мэфэ пГуалъэ къысэт, — къыриГун шхъай,
— Саусырыкъо зыфиты хъурэм

Мэфэ пГалъэ ритыжъырэп, — ыГуишь, еун ышхъэ
къыпнихъуншь, ыКыбджэ къызэридзэкишь, ионак!э
къыридзи, ышхъэ къыхишишь Саусырыкъо ядэжы къэ-
клюжыгь.

А ээ ежъэгъум Саусырыкъо къехъулГагъэу къэбарэу
сэ шшэрэр джары.

149. САУСЫРЫКБОРЭ ШЬАУФЫЖЬРЭ

(Убыхыбзэки къајотэжыгъэ адигэ хъишь.)

Саусырыкъуа¹ пелууанэу Софу² зыц!эм Иук!агъ. Софу
к!оч!ешхор сэки э Саусырыкъуа зеом, Саусырыкъуа Ибл-
к!э³ чым хигъэхъагъ. Ышхъэ шИуихынэу Софу къызыб-
тъодэхъам, Саусырыкъуа ац къельэ!угъ:

«Непэ типсэлъэгъу маф, зэкъошныгъэу тазыфагу
илъир мык!одыним пае, сымыук! Неушы Хъарам Гуашъ-
хъэ ик!эрык!эу тышызэ!ук!эжынышь тышызэбэнин! (Софу)
къезэгъи ядэжхэм к!ожьгъэх. Сэтэнай, Саусырыкъуа
янэ, сэпэ зак!эу ыкъо къидэхъажыгъэу зельэгъум, къеуп-
чыгъ: «Сишъао, сид къылохъулГагъэр?» Джэуап тэрээ ри-
мытижъэу, мырэущтэу ри!огъэ къодый: «Еупч! сиши, ац
къуун!ощт». К!ун шым еупчыгъ: «Къыса!у, сида скъо
къехъулГагъэр?»

Шым ыГуагъэр ары: «Нычэнэ Иус Иаш!ук!э, Иус щыу-
тъек!э сыгъаш! Одыджынжъихэр скй сисэкуи къыха-
ш!эх. Неушы типни ышхъэ сэ къыпфэсхын, о пкъо
шхъак!оу къирахыгъэр ясхыжын». Шым зэк!э къызфи-
Гуагъэр Сатанай фиш!агъ. Ыужырэ мафэм Гуашъхъэ пла-
лъэм ек!ужыгъ. Уд-тхъагъэпци эзрэштым пае, дуна-
ир Гугъо пишсае ышГыгъ. Нахь къэки!есагъэу Софу къэ-

¹ Убыхыбзэраорэм тетэу нартыц!эхэр къэдгъэнагъ.

² Убых текстын зэрэхэтхагъэр «Софу».

³ Ибл — Гынзэгъунбл къек!ын фае. — Х. А.

сыгъ: зекіе Іегъо-благъор зэлъыушIукIыгъезу шытыгъ. ОшIэ-дэмьишIэу Саусырыкъуа иши одыджын макъехэр зэлъытыригъезуагъех. Софу иш къыкIашти лъэгуанэмкIе чъэнэу фежъагъ: Софу шхомлакIэм къызыкIырэум иши ыжни ыIуи къыIунтхъыгъэх. ЕтIанэ кIуачIекIе ыпэ ыхын ыIугъэ шъхье, хъугъэп, шым къыкIиIэжыгъ. Софу ыжэрэ ыIурекIе шыр къызэрищэлIэним пылъыгъ. Шыр хъадэм фэдэу чым тефагъ. Адэдэм Саусырыкъуа исэ къырихи адырэм кIэлъырыхъагъ. Софу къелъэIугъ: «Непэ типсэлъэгъу маф, сымыукI!» Ау Саусырыкъуа: «Хъунэу щытэп! — риIожыгъ. — Тыгъуасэ осIогъагъэр непэ къыкIэойстыкIыжы!» Аш ышъхъэ шIуихыгъ. Софу лы пелы-уанти, пиIырэ удыгъэ-тхъагъэпциIыгъэр хэмэлъэу Саусырыкъуа текIон ылъэкIынэу щытыгъэп. Софу иш къэтэджы-жыгъ. Саусырыкъуа хъадэр шым гуипхи, ышъхъэ ыгъэ-быгъыгъ. Софу иш ядэжь къэкIожыгъэти зием янэ ылъэ-гъугъ. Ыкъо ышъхъэ шIозыхыгъэр Саусырыкъуа ареу зэ-рещтыр бзылъфыгъэм ышIагъ: Ыжи ыIуи зэIэтхъыгъэ-ти, шым къэгушыIэн ылъэкIштыгъэп, ау лъакъокIе Саусырыкъуа ригъэлъэгъун аш ылъэкIыгъ.

150. НАРТ САУСЫРЫКЬОРЭ ГАЛЕЭЧЫКЬО ТУТАРЫШРЭ ЗЭРЭЗЭЗЗУАГЬЭХЭР

(Б жъэдыгъу текст)

«Нартхэр зекIо кIонхэ сшIоши», — ыIуи Саусыры-
къо шэси дэкIыгъ. Хъазырэу хэгъуашъхъэм IукIыгъэу дзи-
тIу зэпэгъолъыгъэу щылъэу IукIагъ. ДзитIумэ язи заор
зэхиублэрэп. Заор къызэхэзыублэни къахэкIырэп, зэшэ-
шынэжых.

— Мыхэр шыдI илIэужыгъуадз? Тэ къэкIыгъэх, тэ
кIохэрэ, — ыIуи Саусырыкъо кIэупчагъ.

— ДзитIори зэрэмшиIэу нарты къекIугъэх, ау нахь
былымыбэ зыхытэр язэрэмшиIэу зэпэгъолъыгъэхэу
зэпэулых, — къыраIуагъ.

— Ара къэбарэу щыIэр, ашыгъум сэ заор къафезгъэ-
жьэн. — ыIуи Саусырыкъо ежъагъ.

Нарт Саусырыкъо изакъоу заор къызэхинублагъ. Кую-
гъуйблэр зэфагоу, корэнгум ашIуипкIагъ, заом лыгъэ-
шко щызэрихъагъ, ипчи аш хикъутахыгъ. ДзитIор шъхъэ-
чъэ-лъачъэу зыдэкIожынхэ амышиIэу ришIахы, пэкIэ-па-
мэу зэбгырифыгъэх. Ригъэдыдажъэхи, къыздэкIыгъэм-
лже ыфыжыгъэх.

Нарт гъусэ гори имыІэу, ихъэ закъо щэхъу имыгъусэу,
нарт Саусырыкъо ащи блэкИи ежъагъ.

Чылъэкэр пщэгъоІу-пщэгъуашъоу, уашъори шъотехъэ-текІэу, АркъыкІэр темэнити, Аркъышхъэр къуахъи, къуджыр горэм ихъагъэу щышакІозэ шІуцІагъэ горэ ылъэгъугъ. Еджагъ шъхъакІэ, адырэм зэхихыгъэп. Зыщышэри зыуж итэри зэригъэшІэнэу лъежки шъхъам кІэхъан ылъекІыгъэп. ЗэрэкІэмыхъагъэри лъэшэу шІонкъоджагъ. Къытыригъэзэжыгъэу къекІожьызэ, адырэр зыкъызыеригъэзэкІи къэджагъ, ащ икъэджэ макъэ Саусырыкъо зэхихыгъэ, ау Саусырыкъо зэплъекІыжъэу ихабзэпти, зэплъекІыжыгъэп.

Шыур Саусырыкъо къылъежки къыкІэхъагъ. КъызэрэкІэхъагъэм лъыпытэу, зэплъекІыгъуи римыгъафэу, ошІэдэмышІэу пчытАркъомджэ кьеуи Саусырыкъор онэгум къыриІулЫыгъ. Онэгум къыридзи ытэмэкъупшъхъэдже жъогъэ пцыумибл ригъэжъуагъ. Чыгум къытыридзи лъэгүанджэдже къызытеуцом, Саусырыкъо ыпэ цуиблы апэ-кІэтІэпс фэдиз къырифыгъ. Ны быдзыщэу зэрагъэшъуагъэр зэкІэ ыпэджи ыжэджи къыдифыжыгъ. Саусырыкъо ыпакІэхэр ушІоигъэх, сэпэзакІэ хъугъэх.

Шыум исэ къырихи, ащ ехъу, хэмийлъэу, Саусырыкъом ышъхъэ шІуихынэу фежъагъ. «Хэт ушыщ», — ыІуи кьеупчыгъэп. Тюри зэрэшІэрэп.

— Ыкъы, нарт шъау, мары джы хъэ псэхалІэ ухъут! — ыУагъ шымум.

— Зэ зыгъэбыяу, зэ зыгъэбыяу, пелыуаныжъэу бзыу цыкІухэмджэ гуих! Зэ зыІаж. Сэ сыхъэп, хъэ псэхалІи сыхъунэп. Непэ нартымэ ясэнэ ешъогъу маф, непэ нартымэ яешкэ-ешъу. Санэу итшъугъэр тэмыгъэутхъу. Непэ фэдэ мафэм тинарт лъэпкъ аукИи хабзэп, зыукІырэми фэгъутэп. УлЫмэ Палъэ зэфэтэгъэшI, — ыІуагъ Саусырыкъо.

— Хъэрэм Іушхъэ зэдьитичыпПалъ. Палъэм епцЫжырэм шъуз гъончэндж зыщерэлъашъу, — ыІуи шыур ІукІыжыгъ.

Саусырыкъо ядэжь къекІожын, янэ дэжын ихъажыгъ.

— Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
ПчымэІуфэр зиашъу,
Ашъор зиджэнэкокI,
ПчыкІэр зипэІошигу,
Ешыгуаор зичат,

Пызыкъутырэр зипчышъх,
Уишъэо пчи къутагъэу
Укъысфекюжыгъ о.
Нартмэ узахахъэм
Хъэбарэу къэпхыгъэр къысаIу, —
ЫIу Сэтэнэе-гуашэр къеупчыгъ.

— Плотэжынэу хъэбар хъатэ къэсхыгъэл, тян, —
ыIуагъ Саусырыкъо.

Саусырыкъо тэдэ кIуагъэми хъэбарэу къыхырэр янэ
риIуатэу ишэныгъ, зыпарэ горэ хиушъафтыгъэл. Янэ зэ-
риIоу зекютигъ. Сэтэнэе-гуашэр Iушэу, хъилэшко хэ-
льзэу щитыти; ыкъо лыгъэ зэрихъан ылъэкигъ,
ыгъэшшьорышиIэу, щитхъу къыригъахъэу щитыгъ. Арыти,
джыри Саусырыкъо зыдэкIым картымэ къякIугъэ дзин-
тIор зэбгырифыгъэ, лыгъэ зэрихъагъэ нахь мышIэми,
модрэ шум шхъакIо къырихыгъэти, дзинтIумэ зэряуа-
гъэм ихъэбари, шум зэрэIукIагъэри янэ риIотэжы шо-
игъуагъэл. Ау Сэтэнэер къышIокIыгъэл.

— Симылъфыкъоу скъо кIас, мыушъор зитхъамы-
гъэши, згъэпцимэ сывэгозгъэутын, хъэбарэу къэпхыгъэ-
р къызысэмы! Оджэ зыслэжынджэ! — ыIуин янэ тхъа-
рыю ышIыгъ.

— Зыгъэбыяу, тян, хъэбарэу къэсхыгъэр, гомыIу, ау
гомыIуми осIон, — ыIуагъ Саусырыкъо. — Сежьагъэу сы-
кIозэ, нартхэм дзинтIу къякIугъэу саIукIи, заор адэсыубли
зэбгырифыгъэх. Сипчышхыи ащ къыщыскъутагъ, тян.
Аши сыблэкIи, АрыкыкIэр темэнити, Арыкъ ышхъэ къэ-
сыуахьи, къуджырим сихъагъэу ситызэ зы шыу ушъэу
слъэгъугъэ. Сылъежки шхъай сыкIэхъагъэл. Къэзгъэзэ-
зэжыгъ. Ежь къыслъежки, къыскIэхъагъ. СакIыбджэ
къеIи, пчи дысымджэ къысаун шышхъамджэ сышхъ-
хадыригъэхыгъ, нарты якъогъэ пцумибли, шъузибли
яхъаку ятIэ тэмэпкыитIуджэ рысигъэхыгъ. Сшхъэ шIуи-
хынэу зыфекъэм, хъэрэм Iушхъэ пIалъэу зэфэтши си-
къекIожыгъ, — ыIуагъ.

Саусырыкъоу тинэф, пшхъэ ебгъэхыти, сывгъэунэ-
хъу пэтыгъ. УзыIукIагъэм сид илIыIо-Лышъу, сид ишыу
гъэпсыкI? — ыIуин янэ къеупчыгъ.

— Шъэо фыжь Iэпшъабгъу.
Гобгъо-тIэбгъо зекIуакI,
Иашъо ыбгъэ къидэши,
Ышхъэ абрам мыжъу,

Ынэ жъогъошко закъу,
ДелэЮ-делашъоу мэзекЮ,
Гъо чэгьеу зытесэр,
Іалунэ щамыгъэсагъэмэ

Ныбжын фэдэ Нарт ислъегъуагъэп, — ыIуагъ Саусырыкъо.

— Симыгъо закъу, а узыIукIагъэр Іалбэчыкъо Тутарыш. Ац IакIэфагъэ IэкIэкIыжыгъэп, уикIодыгъор къэсигъ, — ыIун Сэтэнаер Тхъожъием дэжь чъагъэ.

— Тхъожъыеу, хъажымэ ашкын!
Тхъожъыеу, хъэдэ кIэ кIахь,
Тхъожъыеу, шыхэр зыкIэмыхъэжь!
Зы куашъом шъузэдтыемысыгъэмн
Усибын пIугъэба о?
Сыдэу скъо закъо непэ къябгъэушъяхакIун!
Мы уашъор ситхъамыгъэнцI,
Згъэпцимэ сыйэгозуутын,
Iошъхъэ пIалъэм шъузекIолIэжырэм
Тутарышэ ышъхъэ скъо къемыгъахыри
Уисшыни хъэмэ уязгъэшкыжындже! — ыIун
Сэтэнаер Тхъожъием егыигъ.
— КъязгъэушъяхакIумэ еплъ:
Атэкъэлъ къэлъ-гуль уцым сегъегъу,
ШкоIур гъурэу сфягъэшI,
Чэсэеу уиджэнэ гъуапэр
СынэпIашъо Ѣыгъэлъэрэз,
Псы чъиIэми сильэрэзахъэу
Пчэдыжым сегъэчэпау.
Одыджын шъихэри Лъэпшъ сфергъэшI,
Ахэри скIэ — сэкумэ къахашI,
Саусырыкъуи къызысымыхъиждже
Сыдэшыри хъэмэ сягъэшк, —
ЫIун Тхъожъьер къэгубжи,
Сэтэнаер къиеу къырифыгъ.

Тхъожъьер агъэрэзагъ. КъызыкIэлъIугъэхэр зэкIэфагъэцкIагъ. НэпI шъий Лъэпшъы рагъешIи, Сэтэнэ-гуашэм ахэр Тхъожъием исэкуи, ынекIапIи ахишIагъ. ыкIэ хишIагъэх. Саусырыкъо янэ ыгъэхъазырыгъ. Ау Іалбэчыкъо Тутарыш нартыбэ екIодылIагъети, Сэтэнэ-гуашэм ыгу загъэштыгъэп.

— Симылъфыкъоу скъо кIас! Нарт пIалъэм уафэхъа-зыра? — ыIун янэ еупчIыгъ.

— Сыхазыр-сымыхазырми нарт палъэ епцийжырэп, сежьэт, тян, — ытуагь Саусырыкъо.

— Кю ежь, симыгъо закъу, палъэм уемыпц! Емыкъу къысфэпхъэу укъысфэмымкюжь. Уитхъожъые нэл шыйхъэшьтэн иш къэрбагъашь, ыгъэссымэ жъгъау ыон, исэку ыгъэссымэ жъгъау ыон, ышъхъэ ыгъэссымэ, жъгъау ыон. Тутарыщ мэхъаджэми иш къэрбагъашь, ыгъэштэн ишкүнжэшьтэн. Иши пхэкI къызигъазэрэм епшIештутым ушъхъамыс. Тыгъуасэ узыукIынэу фежъэгъетгээ пним ушъхъасымэ о уфэхыт. Ар ежыри къыпшъхъасытэп. Ау щытыми нарт палъэ епцийжырэпышь, усэгъакю. Уипьеу палъэр къыозытыгъэр ыашъхъэм къекюгъахъэу къуажэ. Иши ипэбзыджынитIумэ ыугъор къарехы. А ыугъом дунэе нэфыр пщагъсу къыпщигъэхъут. Тутарыщи иши пэбзыджынитIу къарихырэ ыугъор щэнаутэу зэхэлъ, ар къызэрэпIофэу ухэпээзэнэу щит, — Сэтэнэе-гуашэм ыкъо зэрэзекIот шыкIехэр риуати ытIупшыгъ.

Щэнаутым езымыгъэгъэлIэн уци ыкъо ритыгъ.

Саусырыкъо Тхъожъыем ешэсынэу зылохъэм риуагь:

— Ситхъожъыеу шы жай, зэмымблэжъэу шы чъэр, тыгъосэрэ чэгыем сэ сизакъуа шъхъакю зэрихыгъэр? Хъаури тизэфэдэу туми зэдытишъхъакIу?

Тхъожъыем мырэу щытэу джэуап къиритыгъигъ:

— Саусырыкъоу лыхъузан, Саусырыкъоу нарты япчышъхъ! Сэ псынэкIечьым сышъхъащытыгъ, ау зы ткIопси исшъугъэп. Гъэтхэ уцым сышъхъащытыгъ, ау зы уцы ыулхыи зылухъагъэп, сичъэри шъхъай сыод, сид силажь, тыгъосэрэ ыофыр ош нахьи нахь сишъхъакIу сэ!

— О уи-уи! Сиши сегъесэжы! Ар шыыдым фэд! — ытуагь Саусырыкъо губжыгъэу и Тхъожъые зыридзи, кIепшымджэ хауи, шым машIор ыуустхъукIэу дэкIыгъ.

* * *

Саусырыкъо къызэсым, Ыалбэчыкъо Тутарыщэр Хъарам ыашъхъэ тетэу, шъэдэжэштэжъэр къежэу ыльэгъугъ. Иши чэгые ыпэбзыджынитIумэ ыугъом щэнаутэр хэлтээу къарехы, мэшIожъэу къыпкыIырэм уцыххэр елыгъо, ыугъор пщагъоу ыашъхъэм шъхъащыт, Ыалбэчыкъоу шъэдэжэштэжъым ынэ жьогъошко закъоу а ыугъом къыхэжъууки, щэнаутэу къылухырэм шъхъэр егъэуназэ.

Саусырыкъуи пщагъоу зыкъиши, ыугъо-пщагъор нахь ыужъужъэу дунэе нэфэр агъэушIункIыгъ. Нарт Саусырыкъо къызэтемыуцуу, иши жъгъау макъэр пылукIэу жын кореням фэдэу Хъарам ыашъхъэ дэчъяягъ. Жъгъау ма-

къэу Тхъожъем пыIукIырэм Iалбэчыкъо Тутарыщ иш ыгъашти, рихыжъагъ.

— Шъыд къехъугъ, хъэмэ ашкын?! Чэгый, тыгъосэрэ шыужьиер ара джыри мырэу щытэу укъэзгъэтхыуагъэр! — ыIун Тутарыщэр шкомлакIэм къыкIырыуи, шыр пхэкIыджэ къызэхигъэтIысхъэу къызэтыригъэуцуагъ. ИтIани мо шыу мэхъаджэр къэгубжи къилъыгъ, ау Тхъожъиер къызэкIемыкIоу ыкIэ ссыымэ жъгъау макъэр пыIукIэу, сэкухэр ссыымэ жъгъау макъэр апыIукIэу зэхъум, Iалбэчыкъом иши къэрабгъэ фэмыубытэу зэкIачъэу хъугъэ. Саусырыкъо исэ ихыгъэу шыушком ечъалIи шыбгъэджэ зыригъэолIагъ. Iалбэчыкъо Тутарыщэр шкомлакIэм къызыкIырэум шы жэпкыитIор къыхитхъи, Саусырыкъори шыбгъэджэ зызыргэгъеуалIэм, Тутарыщи ичэгье пхэкIыджэ къызэхигъэтIысхъи лЭу тесэр къефэхыгъ. Къызэфэхым, Саусырыкъор къыгъэлIэн ыIуни, ыпэрэм нахь лъэшэу щэнаут Iугъор къытIупщыгъ, Саусырыкъо ышъхын къыгъэунэзагъ, ау щэнаутым ымыгъэлIэнэу Сэтэнэе-гуашэм уцы къыритыгъэти къэнагъ. Саусырыкъо телъади, мош ышъхъэ шIуихынэу зыфежъэм:

— Нарт шъау, пIаль э къысэтыжъ, — ыIуагъ.

— Нартхэм пым пIаль э ратыжьырэп, зыщытекIохэрэп япIаль, — ыIун Саусырыкъо Iалбэчыкъо Тутарыщэ ышъхъэ шIуихыгъ.

Пым ышъхъэ къыхьи Саусырыкъо къэкIожыгъ.

151. САУСЫРЫКЪОР Э ШЪЭОФЫЖЬ ИЭПШАБГЬОМРЭ

(А б д з э х э т е к с т)

Саусырыкъо шэси дэIигъ. ЗекIон Iоф зи зэхимыхы зэхъум, Арыкъ ышъхъэ къуихъэзи, Хъэрэм Iуашъхъэ къыфиузэнIигъэу, адье къиIеу шыу цыкIу горэм «хъат» ыIози фильыгъ. Ары шъхъаIе, шыур ай пае къымыгъанэу къакIо хъугъэ. Ежь къызэтеуцуагъ, адэр шыур мыуцоу. Шыури къырифыжьи, къыфыгъ фыIяеу.

КъакIози, нэшхъс-бзэшхъо дэдэу, янэу Сэтэнэе-гуашэм дэй къыдэхъажыгъ.

— А сиIял, нарт шъхъахым узэкIом хъэбарэу къэпхыгъэр къысаIу, — къыриIуагъ янэ.

— Нарт шъхъахъэ сывэкIом хъэбарэу къэсхыгъэм си фиуIоф, шъузымэ сырякъэбэрыхъа сэ? — риIуагъ.

— Мы уашхъор сижхамыгъэпцI, згъэпцIымэ сывэгозытхын, къызысэмыIое сишыр лэнистэIе зызысымылIэжьиIе.

— ТхъарыЮ мыгъо тхъэ фешI, къюсЮн:

Моу сыйдЭи хъерам Іашъхъэ фэзгъэзагъэу зы шыу горэм сыкъилъэгъуз: «хъит» ыIуи сыкъыригъэдыдажын, лъэу-лъэпкIи къысмыгъекIоу, шышъхъамIе сыкъыдихъэхи, шъузиблы яхъэку ятIэ бгI эгупэIе къырысигъэдзи ины яжъогъэ пщумибл плIэIуIе рысигъэдзи, шъхъэ шохынм зыфежъэм, непэ тиешхэ-ешъу, непэ тиешхэ-ешъо джэгу сюзи, Іашъхъэ пIалъэ къыIысхызи сыкъекIожьыгъ.

— О тхъэр къысаун, узIуIягъэм си илЫю-лышъу, унхъыжъти.

— СызыIуIягъэр зыфедэр къюсЮшт. Шъэофыжъ Іэпшъабгъу, гобгъо-тIэбгъо зекIуакI, изекIуакIэ гуих, ышъхъэ абрам мыжъу, ынэ жъогъою закъу, шэу зытесыр Іалунэ щамыгъэсагъэмэ, фэдэ слъэгъугъэп.

— УзIуIягъэр сэ сшыпхъу ыкъо закъу — Іалбэчыкъо Тутарыщ.

Сэтэнаер къинкIизи, Тхъожъыем дэй къэкIуагъ.

— Тхъожъыеу, хья цэ кIыхъ, шыхэр зыIемыхъажь, симыгъо закъо ышъхъэ ябгъэхъти, мы уашхъор ситхамыгъэпI, згъэпцымэ сывэгозытхъын, Іалбэчыкъо Тутарыщ ышъхъэ къыземыгъэхъIе, уисцынзы хъамэ узясымыгъэшхынIе.

— Сэтэнэ-гуаш, ныбжъирэ зымафэм зесэшэ, щитхъу къехъулIэмэ ежь ыдэеу, е къехъулIэмэ сэ садэеу, къезгъэхъын: атэкъэль къыиль-гуль уцIе шхынлъэ лъашIэр къэшъукудэу мэфэ пшIыкIутфэ сывжъугъашхэу, Шэрджэн-мэ яодыджынишъэ сишинэIапэ къыхашьушIэу, Іашъхъэ пIалъэм сывекIолIэжьыIе, Іалбэчыкъо Тутарыщ ишъхъэ къызесмыгъэхъIе, сипщэу хъамэ сябгъэшхынIе уфит, — ыIуагъ.

Ай фэдэу шыр агъэпси, Саусырыкъор дэIи зэхъум янэ Сэтэнаем: УзщитекIуагъэм пIалъэ емыт, фитгъуаджэ зыхъуIе «сызщыптекIорэ сипIалъэ, — ыIуи ышъхъэ къыпхы», — ыIуагъ.

Саусырыкъо Хъэрам Іашъхъэ дэй къоуцуагъ. Іалбэчыкъо Тутарыщ шыу хъэшхъожъыеу Іашъхъэм къидэшэягъ.

Саусырыкъо ІигъэпцыиIи куози, одыджын макъехэм шыр агъашти, шым къызегъэчэрэзим, мо шы щтэгъэ бэлахъэм лыр къефэхыгъ. Саусырыкъо къышъхъашылъэдагъ.

— Фитгъуаджэ сыхъугъ, пIалъэ къысэт, — къыриIуагъ.

— СызыщыптекIорэр сипIалъэ, — ыIуи еуй ышъхъэ къышIуихи Саусырыкъо къэкIожьыгъ.

152. САУСЫРЫКЬОРЭ ШЪЭОФЫЖЬ ИЭПШЬАБГЬОМРЭ

(Проф. Ж. Дюмезиль Стамболы щитхыкъыгъэмэ ашыш
адыгэ текст)

Саусырыкъо зэгорэм дэкий мэфэ заулэ къэти, ежбы-
ри ищи пишигъэу къыгъэзэжьи, гупшисэу, плышэу тыйсы-
гъэ. Янэ, Сэтэнэе-гуашэр, къаплъи, ыкъо ышъо пызы-
гъэу зельэгъум, мы гущайахэр къыришагъ:

— Саусырыкъо тикъан,
Саусырыкъо тинэф,
Зимэшфор дышашъо
Ашъор зипэшоцигу,
Лыпсэр зиджэнэкоки,
Ешыгуаор зипчышхъ,
Нартышхъэ къэпхынэу узэком
Шъхъаклоу къэпхыгъэр къысаю, — шыагъ.

— А тянэжъы гуаш!
Лымэ шъхъаклоу къахъирэм сид пинушиоф?
Уишыр лэныстэ къэгъабзи,
Убзэм дахэр къегъайу,
Къихъэгъэ нысэр къагъашъу
Гошэ щэнышшор ягъайу», — шыагъ.

Сэтэнэй-гуашэр къэтэджи:
— Мы уашъор ситхъамыгъэпци,
Згъэпциымэ сывэгоутын!
Шъэ сиэу узгъэшыагъэп,
Бгъу сиэу узгъэшыагъэп,
Мы къо закъоу сиэм
Шъхъаклоу къэпхыгъэр къызысэмийоджээ
Зыслэжын!» — шыши
Ишыр лэныстэ къырихи
Бигъэгупэ риубытагъ.

— А тянэ гуаш,
Шъхъаклоу къэсхыгъэр
Гугъу пферэмыхъу,
Къэсэшо, едэш!
Тыгъэри фэцшыу-цыушъоу
Уашъори техъэ-текшэу
Арыкъыкэ тэмашхъэр
Къэскшуахъри пэтэу

ШүсІэгъэ макіе горә къызәсөлъегъум.
«Сэтэнэй-гуашэ
Сырыхәхъажын!» — сіун.
Жыыбгъэфом фәдэу сәйжын,
Уаefом фәдэу сүтәхъай шъхъакъэ
ШүсІэгъэ макіэр хъаләмәтәу къин! Экъи
Сычи сигъекіоеп,
Силъичи сықлахъаеп,

Нартымә яжъогъэ пытәхәр
Тәмәпкъышъыт! Уджъэ сигъажъун
Зәщыпхъуиши яхъаку ят! Э
Пәкіакіәджъэ сигъетхъуи,
Тхъожъыеу хъацык! Эу цә кіяхъэр
Тхъубәм кіигъәпши
Лъэрыйыпсым сыкіихъу
Щәджәбгъуакіоу тихын,
«Бзаджъэр охъыджъэ
Сыдже пшъхъапеу хъун?» — ыңун
Пчыпәри къысимыпесәу
Пчы дысыдже шъхъэр пиҳындже зежъэм,
Хъогъешагъэм секіужын
Тхъэмәфә піалъе къыныхи сыкъекіожыгъ.
Иекіол! Эжъыкіәм сәйгупиши сәу
Сызыфәплъызырәр ары.

Сэтэнэй-гуашэр къэтәджын
Тхъожъыем ыдәжын қіахын:

— Тхъожъыеу хъацык! Эу цә кіяхъ.
Шы зыкіәмыхъэрәр!
Нәпә шъхъакіоу къешъухыгъэр
Сыд шъхъакіоу?» — ыңуагъ.

Тхъожъые Сэтэнэй-гуашэм къеплъын:
«Пльэгъурәба? шъхъакіоу сферхъугъын,
Гүгъум сыцигъа! Эрәп», — ыңуагъ.

«Шъхъакіор къышъозыш! Агъэр
Сыд фәдә кіал?»

— Шъэофыжъеу! Эпшъабгъу,

Губгъэ-тЫыбгъэу мэзекІо.
Упэлъэшынэу щитэп,
Шэу зытэйсэр
Шыуанэджъэ гъесагъэу щит.
Шымрэ лЫымрэ зэрэмгъэукІымэ
Уфырикъунэу щитэп!

Күн нарты яодыджыныфор кІэрэсэкум къыхашЫи одыджынэ жъгъерыхэри сэкум къыхашЫ! ЫпэралшІэу Харагам Іуашхъэм тыкіони тытеуцощт, шыІехэу ягъэухъазыр! Шоу хъумэ — пкъо ыдэжь, бзаджъэу хъумэ — сэ садэжь лъэгъу! — ыГуи, кІозынэ пхъэмбгъуишъэр къыхигъэпкІэу ышъхъэцышъоджъэ гуашэр кыубыти кыыеу къыридзыгъ.

Сэтэнэй-гуашэм ышъхъэцышъо ащ фэдизэу узыгъэти «а узыкъоми узышыцими хъадэГусэу уешъ!» — ыГуи къыгъази Тхъожъием риГуагъэхэр аригъэухъэзырыгъэх.

Саусырыкъо ежъери Харагам Іуашхъэм күн теуцуагъ. Зыфэдэ щымыИэ кІалэр къакІо зэхъум Саусырыкъо «Хаяхъай!» ыГоу жъгъырыххэми цЫыргы-щыргы аГоу зэйжъэм, кІалэр зытесы щэр кІуунэджъэ гъесагъэу щитыти жъгъырыумэ амакъэ зызэхэйхым щыщи ежъэжъыгъ. ЛІэу тэсым ар ымыдэу щхор фоу къызекъудым щыжъэпкынтІор къыхилъэшъуи щышъутымджъэ къыпызыгъ.

Саусырыкъо телъади ышъхъэ шГурихынджъэ зежъэм ыІэ къыІэти Іэрлъынэу ятэ къырийтгъэр къырийтгъэлъэгъугъ.

«Мы слъэгъурэр лЫшЫу сшІошиІэу щитыгъ, шъузышІоу къыкІэкІыгъ!» — ыГуи ышъхъэ шГуихий къыхы къекІокъыгъ.

Сэтэнэе-гуашэ зыретым: «А лъэкІэпІаш, мыр сшыпхъум ыкъу! Дунаемджъэ утэкІуагъэми узылІэджъэ уикъашъхъэ къытезгъэтІысхъэжын!»— ыГуи шхъэр ыхъи лъэкІасэм кІингъэтІысхъагъ.

153. НАРТ САУСЫРЫКЪО ШЪЭОФЫЖЬ ИЭПШЪАБГЪОМ ЗЭРЭТЕКІУАГЪЭР

(КІэмгүе текст)

Нартыхэм унашъо афишІэу Саусырыкъо ахэтызэ-Шъэофыжь Гапшъабгъор къырихылыІагъ.

— Да, мыгъо цЫыкІу, нартыхэр зыгъапцІэу, пцЫыкІэ зе-зыш, мыхэр кІэбгъапцІэрэ? — ыГуи шыпэфыжъыр къыри-фыжъи инымэ яжъогъэ пцымэ плІэГушъокІэ рыригъэ-

фыгъ, быдзыщэр къыIуифыжыгъ. Ичатэ къырихи Саусырыкъо ышъхъэ къышIуидзагъ. «Мардж хъужын, лыхъумэ палъэ зераты, бэрскэшхо мафэр палъэу къисэт, Харам Iуашъхъэ сикъекIолIэжынэу, сикъыземыкIуалIэкIэ, лыхъуцIэр ай щэрекIод». Саусырыкъо цыкIур къэкIожышъи, иш епсыхи, шэцым кИтIупщхъажыгъ, ежь кIуй занкIэу хъакIещым ихъажыгъ, пчъэблыкъитIур ыубытышъи, къиплъэу уцужыгъэ. Сэтэнэе-гуашэм унэм къиплъи ылъэгъугъ.

— Саусырыкъо сикъан,
Саусырыкъо синэф,
Зишъогъоу кIалэ Нарт имыс,
Шъхъахъэ узгъэкIогъагъэба,
Сыд шъхъакIуа къысфэпхыгъэр?

— Тянэу, Сэтэнэ-гуаш,
Зышъохэр шъотехъэ-текIэу,
Нартхэр пцIыкIэ зезыш,
Хъадэр уиунэ ифагъэмэ, уигощапIэ ис,
Хъугъэр о уищыкIагъэпышъи.

Сэтэнае губжи унэм чъэжы, етхъуи шыр лэнистер къыштагъ. Тхъожъыем ди чъагъэ. «Ситхъожъыеу лъэдэктээ кIац, зитхъакIыцэ кIыхъэ, шыхэр зыкIэмыхъах, сыд шъхъакIуа непэ сэ къысфэшъухыгъэр?» — «Тянэу, Сэтэнэе-гуаш, гуашэмэ ялыеу, зыпкъым ляягъэ хэмэлъ, лъарекъурэ мэкъум сегъэгъу, шхоIур гъурэу сфягъеш, шышIэн сэ къызызгъанэкIэ сидэши хъамэ сягъешх. Саусырыкъо лышIэн къызигъанэкIэ къышысынэны сикъэкIожышт».

Сэтэнэе-гуашэ къызэпыригъази Саусырыкъо дэй къэкIожыгъ. «Саусырыкъо сикъан, непэ къысхъулIэгъэ шъхъакIор къызысэмыкIэ зыслIэжышт».

— Тянэу Сэтэнэе-гуаш, гуашэмэ ялыеу зыпкъым ляягъэ хэмэлъ, непэ нартымэ сязэуагъ. Къутафэри къесхъыжъэжыгъэ, уашъори шъотехъэ-текIэу, тыгъери фэцIэошъуауу сикъэкIожызыэ, сиззэплъэкIым шыу шIуцIэгъэ цыкIур ины къысIакIэхъухы, ышъхы сыримыпэсэу, сиши сырнхъижъагъ, иныжъымэ яжъогъэ пцыумибли плIэIушъокIэ сэ зэпрысигъэгъэзагъ. Хъоршэрыгъэм сэ сеусэжыши, мардж хъун зэсэIом, бэрскэшхо мафэм Харам Iуашъхъэ сикIслIэжынэу палъэ къыситыгъ, — ыIуагъ.

Сэтэнэе-гуашэ Лъэпшь дэй кIуи мьюхъу щицрэ одыджын шъинри ригъешИ кIэ-сэкухэм ахишIагъ, хъэ-

дэн зэшмынхэри моктэ-мыкэ ахишагъ. Саусырыкъо цыклоу, нэкнишэу хъугъэр шъхэрызеклоу мо зеколым тегъепсыхъагъэр Хъарамы Йашхъэ еклоагъ. Кондэ къогъум иши плён къотысхъагъ.

Шъэофыжь Іэпшъабгъор губгъо-шъобгъо рызеклоу, мо земыклоогъэ калэр Хъарам Йашхъэ къыдэкоягъ.

Зиплыхын шъхье зи ымылтэгъухэ хъугъэ. «Е Саусырыкъо мыгъо дэд, унэхэр къилшэу сибгъэпцижкыгъ», — ытуагъ. Мо мыгъо зэтесыр «фарт» Йоу, ныбгъум ушъхьашыхъэмэ зыэринхъуатэрэм фэдэу, зипхъуатышын «жъгъыруу-сыруу» Йоу хъэдэн плъижъхэри пышагъэу зыкъольэтим, Шъэофыжь Іэпшъабгъо зэтесы шыр ыгъэштагъ, мо лы пхъашэр рихыжъагъ. Мыдырэ мыгъор улымэ укложын ылоу ыуж итыгъ. Шъэофыжь Іапшъабгъо иш фэшлу мыхъу хъун Іапшъэктэ зесом шы жэпкъыр къыкнутыгъ. Мо зэтесэу лы джэндигъэм Саусырыкъо шъхьашыхы, ифэнчесэ ыпшъэ шийдзагъ.

— Мардж хъужын, Саусырыкъу, палъэ къисэт! — ытуагъ.

— Хъау, сэ сыйфэхъазырим палъэ естыжырэп, — ыну Шъэофыжь Іэпшъабгъом ышъхъэ шуихыгъ. Шъхъарыхъоним къирильхын къэктожкыгъ. Саусырыкъун къыдэхъажын лышхъэу шуихыгъэр Сэтэнэе-гуашэ ыпашхъэ ридзагъ.

— Тхъэм лъэпкын уишынэп, Саусырыкъу! Сэ чынхъу нахыкэ ар кыльфыгъ, илъэсиблэ ар бидэшшуагъ, шэу зэтесыри ешшуагъ. А мыгъо дэд, синыбашшо түулэ о удэлтээ укъэхъугъ, мэшто тэпрэ щэ күрнэрэклэ о успугъ. Шэу узтесыр аш иш къэзылтфыгъэ шым къылтфыгъ. Ари о фэдэу спүугъэ. Итум къарыукэ сыйдим зэфэдэ шъуишыния! Ишыло-шыншо къисэплогъагъэмэ, шыкую-цыклоу шъузээгъэшуниешты, нарт лъэпкы горэ шъушхъашшо кынабэжын ымылтэкинэу шъухэтиниеба!

Зыфи туагъэм фэдэу, Саусырыкъо лъэпкын хъугъэп.

154. САУСЫРЫКЪОРЭ СЭОФЫЖЬ ІАПШЪАБГЪОМРЭ

(Сирием щатхыгъэ абдэхэ текст)

Зы мафэ горэм Саусырыкъо шэси Хъарам Йашхъэм дэйнгъ. Кю пэтрэ псыхъокэ гъогум зырэплъэм, шуцэгъэ мактэ ылтэгъугъ.

— Щыпэлъэгъур сэсий, — ыЙози, — хайт! — ыЙоу ма-
хъэ ришьыгъ. Лъежни жыхыхырзэм фэдэу къылъэрэза-
хъызэ зылтыкIахъэм:

— Шыыдым укъешэрэ, пышырахъы! — ыЙой
Шъаор фыжъеу Йэпшъабгъоти,
Иашъуабгъэ зэкъуидзэйзы,
Къытыригъазэй къылъежъагъ.
Ригъэшьыгъэр къыригъэшьыйжъэйзы,
Налмэсыр ипчышхъэтн
Пчышхъэр къыримыпэсэу
Пчы дакъэкIэ къызыкIэлъэом,
Шы джалэм хыригъафи
НэсырабгъумкIэ зырехыхым,
Нартымэ яжъогъэ пцумиблэр
ЫпэкIэ гупэкIэ рыригъэфий,
Ышъхъэ шIунукIынкIэ зыфежъэм,
Саусырыкъо хъоршэрыгъэм екIужы:
— Нартымэ ешхэ-ешъо яIэзы сыхэумыгъэн;
Непэ фэдэ мафэр сипIуалъэ;
Зы тхъамафэ пIуалъэ къысээт;
ПIуалъэм сыкъыземыкIолIэжкыкIэ
Шъузымэ сыкъадэгъаш.
Саусырыкъор къэкIожъызэ,
Ыпэ гъозыр къыриххэу
ИхъяIещышъшхо етIысхажы.
Янэу Сэтэнэе-гуашэм, шыр лэныстэр
Къыдиштэзи хъяIещым
КъимыкIрэ Саусырыкъом еупши:
— Непэ шъхъакIоу къэшъухыгъэр,
Шъыре лыре зэдышъуия, хъаумэ шъхъакIор
шъуяхэзы изакъоу ишъхъакIуа?! — еIозы.
— Сэрыгушэ укъысэмуюпши;
Тхъожъыем уеупши мэ къыуиIон, —
еIо Саусырыкъо.

Дышъэ папышэр илъэпэрытэу
ХъяIещым Сэтэнэар къекIыжы
Гъоплъэ сэхыр Йүигъэши
Гъоплъэ шъэшым ихъагъ.
— Тхъожъыеу лъэкIыц,
ХъакIыцэ кIыхъэу
ШызыIемыхъаж!
Непэрэ шъхъакIоу къэшъухыгъэр
Шъыре лыре зэдышъуишъхъакIуа?!

Шъуязы изакъоу ишъхъакIуа?...

— Укъымрэ къэлъымрэ пэмый! сэмыгъэшхэу, къо гъэшхэкыгъэ тебгъесэу еюзи, Тхъожъыер мэлъуджы пишльэбэр хыэгъэпкызы, Сэтэнаер кыеу къыригъэлъети къызэтэуцори:

— Мыдэ къэдаюль, — ю.
Хэры-тэрыхэр сфергъат,
Шъоридэнхэр сфергъэбз,
Одыджынибгъор тшъхэс къыхаш!,
Шкылъэм маюу сегъэгъу,
Фыгу гүугъэ тэкиу сэгъэшхы,
Шхойур гүурэу о сфергъэши,
Сишишъхэс тыгъэ щегъэпс,
Сишикыюу псышьыюу киэгъэу,
Шъэофыжым ышъхэс къызысымыхынде,
Хъэхэмэ сици сягъэшх.

Саусырыкъо палъэ рамыгъотэжырэ фэмыфымэ ашыщэпти, Сэтэнэе-гуащэм Тхъожъыем зыфиюгъэ истиури фишши, одыджынхэри ышъхэс хиши, Иэпшъабгъом ипНуалъэ еккүжынэу дигъеккыгъ. Саусырыкъор зэплъэм чыжъэджэ, Сэофыжъэр пэлъапыюу итэу шкыозэ-уазэу ылъэгъугъ.

— Пыер къэлъэгъуагъ, зэуапыюу къытпаплъэшь ит.
Гъонеккүпкыюу лымыгъакыор кыуажэшь шыт. Аш иепэ удэмыдже гушьутымэ гъэзэжь, — Тхъожъыем ри-гуагъ.

— Саусырыкъоу сикъан!
Тхъожъые зэуапыюу
Къыщи гъазэу плъэгъугъа?
Гъэзэжыныр о къысфергъэшь уашэмий,
Сэ зэспэсийнэп,
О угу мыкодымэ,
Непэрэр тэтыенэу угугъон;
Зэ «хъайт!» Ю о,
Хъурэ плъэгъун заом!

Саусырыкъо зэщисти, «хъайт!» ыюу илъи, одыджынэмэ яжъгъыруу макъэм къуладжэхэр зэпигъэдже къэу ичэгум зельадэм, Гъонеккүпкыэр штэууюу тыригъэзагъ.

Иэпшъабгъор губжыгъэу шым къызейм, шыгъом ыжэкъитюу къыхинчи, фитыгъуаджэ зэхъум, Саусырыкъор

чэтэ ихыгъэджэ шъхарьылъади, ышъхэ кышынхыгъ. Къэкложын, янэ ыпашъхэ зыредзэм шъхвар:

— Тыгъосэрэр тшIэрэп,
Непэрэр хүн, сишъау! —
ыIуагъ Сэтэнэе-гуашэм.

155. НАРТ СОУСЫРЫКЬО ИЭПШАБГЬОМ ЗЭРЭТЕКИУАР

(Беслъеней текст)

Нарт сэнэхуафэм шьефэри еори губгъом къихъэжья. Плъэри щу закъо ильгъуа. ШIэпхъори шIэхъакъым, еджэри зэхихакъым. Соусырыкъо къигъэзэжьеа шызыэ-плъекъым къильгъуа. Соусырыкъо шIэхъа щум. Езы щур къэбэри Соусырыкъо къетIыргури ищ къыридзыха: вы ямывэныр ригъэва, бидзыщэр къыжъэдихужья. Сэцхор къырихри ишъхэр фIихыну къышхьашыува.

— Уи, маржъэ хүн, нобэ мэхощхо махуэ, нобэ ходэ хэти ишъхэ фIахкъым, — къыжьыриIа.

— Ашигъгъом мы ходэ махом Харэм Iуашхъэр зэ-дыдилIальэ, — къыжьыриIи къиутIышигъя.

Соусырыкъо къэкложья Сэтэне де ишъхэр къыпылэ-лу.

— А Сэтэней — сянэ, нобэ зы щу сяпэ къыхуати сишъ-хэ фIихыну иIажьар мэшIэ дыдэ! — жьыриIа. — Палъэ къеIыски сыкыIашIэкигъя.

— Адэ, сикъо, Лъэпшъ де кIон одыджынишъэ къе-гъешI, — жьыриIа.

Одыджынишъэ къыригъэшIи, ищи сэку хиши пIа-мъэм зэрыклону зыхуигъэхъэзыра. Мэхо пIальэр къэри Хьарам Iуашхъэм щур къитеува.

Соусырыкъо одыджыныр ищ хэшиIо пIальэм екIуа.

ПшэгъофIынкI зишиIа Соусырыкъо, цыху къимлъэ-гъу.

Нэсри Харэм Iуашхъэм дэкIоя. Одыджынэр иутIы-пшыI Соусырыкъо дэкIоя джыри.

Шу тетым ишыр къаштэри щур рихышъэри къехоха.

Къызехохум, джадэр къырихри шъхьашыува, ишъхэ фIихыну.

— А Соусырыкъо бетамал, джы о пIальэ къызэт, — къыжьыриIа.

— О зы пIальэ къызэпту, сэ зы пIальэ остыжьу дыхэ-

тынэкъым, — жылэри еори ишхъээ пиупширы, ишхъэр къихъри къекложья.

— А Соусырыкъо бетамал, мы шхъэр къэпхын хоякъым, — жылай Сэтэнэе-гуашъэм.

— Къахь жылылати къесхъа, хыжъ жылыэм схызын, пыбгъэкложынэр о улоху, — жылай Соусырыкъо.

— Атээ мыходэ фызым хохыжъ, — жылай.

Рихыжъэри а фызу зыхужьиам икоши шхъэр ирильхъа.

— А бетэмал, Соусырыкъо, сикъэпища, сикъо Іэпшъабгъор уукла? — жылэри лэнистэр къыштэри къыштэом, бжъэм къыпхыригъэхуа.

Соусырыкъо къеори яде къекложья.

156. НАРТ САУСЫРЫКЪУ

(Шапсыгъэ текст)

Саусырыкъо чэбзагъэу,
Ерагъэу зигъазэу
Янэ зэрыс унэм
Бинэ едзыхыгъэу ехъажь.

— Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
Имэйуфо дышашъу,
Ашъор зиджъэнэкоки,
Лъыпсэр зипэйошигу,
Ешыгуаори зичат,
Шхъар зыкъутэр зипчышхъ.
Бишхъэ амбырахъу,
Бинэ жъогъофо лыд,
Жъогъо лыдым дэушъ,
Нэфшэ жъуагъом дэтэджь, —
Нат шхъахъэр пфаус!..

157. НАРТ САУСЫРЫКЪУ

(Киэмгүе текст)

Ян:

— Саусырыкъо нэкъипш цыктур,
Хъогъо-шэгъэрэ зеклу,

ЗекІолыми фэлаз,
Къэбарыхъэ узысэгъакіом
Сыда о къисфэпхыгъэр?

Ыкъу:

— Угуашэу
Уиунэ хъадэ ифагъэмэ
УидэнапІэ хэс,
Къэбарыхъэ сыкъекІыщтыгъэп сэ!
— Мы уашъор ситхъамыгъепці,
Згъепцымэ сызэгозуутын,
Къыпшышыгъэ лыер къызысэмыкІэ,
Мы щылъ лэнистэмкІэ зысыукІыжыни
Джэхэншъогум зыкъытезгъэфэнкІэ!

— Осионба, тянэу Сэтэнэе-гуаш,
Гуашэмэ ялыягъ,
Зыпкъым лыягъэ хэмилъ,
Тыгъэнэбзайхэр зынэгу,
Дышъэхэр зыкок!

АракъыкІэр — тенчыз.
Тенчызым ышъхъэ къэссыуахы пэтзэ,
Нарты дзэмэ сакъыхэхъагъ.
А дэжым тышызэпсалы,
Псалъэм къизгъэкІиши
ПчыкІэ тышызэзэуагъ,
Сипчышъхъэ къышакъутэ,
Къутафэр къесхыжъэжы
Гадэжы сыкъежжэжы,
Тыгъэри фэцІэо-шъуаоу,
Уашъори шъотехъэ-текІэу,
Хьарам кіэим сыкъыдэхъажы.
СаужыпкъэкІэ сызызэплъэкІым,
Шыу шыцІэгъэ цыкІу къыслъечъэ,
СыкІуи шъхъайкІэ — сиғъэкІуагъэн.
Ышъхи сиринэсэу
Ифэчысэ къисшохидзи,
Чыгум сиринулыгъ.
Нартымэ яжъогъэ пцумихи
ПлІешъокІэ рысигъэхыгъ.
Сшъхъэ къышуихынкІэ сиғу ыгъэкІодыгъ.
Браскэм ищэджагъом,
Хьарам йуашъхъэ секІолІэжыниу
Палъэ щестыгъ.

Яңеу Сэтенәе-гуашэр күнишъ, шыр ләныстәм етхъуагъ.
Тхъожъем дәжь чъагъә.

— Ситхъожъыеу лъәдәкъә кіаң
Зихъәкіңиң күхъә,
Ныбжы шызықәмыхъагъ,
Къысфәшъухыгъер сыйд шихъакія, тхъэр
къысауи!

— Шихъакіом сыйзәгүетхъышъ,
Къылъ-гульми сыхаіэрәп.
Хвар-къурә мәкъум сегъәгъу.
Шхор гъурәу, пытәу сഫягъеші,
Лъәпшъ дәжь кіуи
Мыохъу щищ къысфегъеші,
Саусырыкъо кышшохадз.
Шышіән къызызгъанәкіә
Хъамә сягъешх, сүкіи!
Саусырыкъо лышшіән къызигъанәкіә —
Къесыздзыхыни сыкъәкіожышт.

Зәриңуагъәм фәдәу Лъәпшъ дәжь кіуиши миохъу щищыри шхоіур гъурәун къыфаригъешшыгъ. Барскәр къэмисызы хъагъожыншъер ыгъешхагъ, бгъә Іасәхәри ыгъетхъазырыгъәх. Саусырыкъо миохъу щищыри шохидзәри, хъагъожъәри ымуж итхәу, бгъә Іасәхәм къабыбахызы хъарам үашхъә күаңгъә. Мәз пырпыцум хъахәри, бгъәхәри ежыри хәгъолъхъагъәх. Шъәофыж Іәпшъабгъор къесыгъ шыпәфыжым тесәу үашхъәм къидәкіоягъ.

«Мы джәгольә цыкіоу къәкіонәу зыңуагъәр тә щыңа, үалъәр къисәзытыгъәр тә щыңа?»

Саусырыкъо панәм зыкъышниәти зыкъыригъәлъелъугъ.

Еүи Шъәофыж Іәпшъабгъом gobгъо-тіабгъорә зекіоу, земыкіогъә үаләу щытыгъ. Шы кіәпцишхъитіур щылъәу зыкъыригъәцохъохи, къызынәсым Саусырыкъо ишү оджыншъий хәшшагъәу, ихъәхәри ибгъәхәри къыритіупшыки, Шъәофыж Іәпшъабгъом ишү риҳыжы ежэжыгъ. Хъәхәр ишүпхәкіи хәлъыхәу, бгъәхәр ебэнхәу лъежъагъәх, шы жәпкыр къыңуитхъи шы пхэкіымкіә къефәхыгъ.

Саусырыкъо ифәкіысә шохидзи, ышъхъә шүүихыгъ, итіанә шыр ыжә зәрәйтхъыгъәу клюжыгъә. Зышың нартхәр къеҗъагъәхәу Саусырыкъо къыңуқлагъәх. «А шы шұукъызлышкіорәм, марышъ, сионакіә ышъхъә пыпхагъ,

ылкъ уде шъукъомэ къэжъугъотыщт», — ариIуагъ. Кюжъхи ежыри алъыкIуагъ. Янэу Ан-гуне къэбарэр раIуагъ:

«Мары, Саусырыкъу зыукIыгъэр». Саусырыкъо гъучI къэблапчъэм дэжь щытыгъ. Ан-гуне къэгущыIишъ:

— ЦЭПИЭ ЦЫКIУ, сида сабыир къызкIэуукIыгъэр? О бгъешIагъэм ыныкъу ыгъешIагъэп. Илъэс 12 быдз езгъешIуагъ, иши пэфыжки илъэсибгъо шыбз бгъашэ езгъешIуагъ. О мэшIотэнкIэ уапIугъ, — Iуагъ.

158. САУСЫРЫКЪО МАШЮ КЪЫЗВРИХЫГЪЭР

(Проф. Ж. Дюмезиль Стамболы щитхыжкыгъэ текст)

Саусырыкъо дэмисэу нартхэм станицэр къатIэкIынджъэ кIоныхэу зэхъум, Сэтэнэе-гуашэ чэмыйгъибл арти мэфибли ригъешIуагъэх шъхъакIыэ, Саусырыкъо къызэмикIожым нартыхэр емыжэхэу зекIо кIуагъэх.¹

Саусырыкъо къызэкIожым Сэтэнэе-гуашэ гъэу фежки «Аллах-аллахъ, сэ сигъоцэджыпхъ... Нартхэр станицэ къатIэкIынэу кIуагъэх...» ыIо зэхъум, «О тянэ гуаш, сида узыфаер? Нэбгэ тIокIиш къесхьи лъэхъощым исыдзагъэх, щыуанэ зэтель тIокIиши къесфи щэцым кIэсыдзагъэх, ахъщэ Ѣтэмэлибл щыгъэу мы джэхашъом сыкъытэхъажыгъ. Сида узыфаер нахыбэу?» Сэтэнэе-гуацэм: «Нартмэ къахырэ былымымэ сафай!» — Iуагъ, Саусырыкъо тэджын Тхъожъием ыдэжки чый «О Тхъожъый хъацIыкIэу цэкIахъ, шы зыкIэмыхъэрэ, Сэтэнэе-гуашэ сиригъусэрэп», — Iуагъ. Тхъожъием: «Фэгъур сфягъэшI, мэкъу гъугъэ тIэкIу сыхгъэцагъу! Сыщэу щыгъэ къызыгъанэджъэ сакъыхани хъэмэ сягъэшх! УлIэу, уилыгъэ къызыбгъанэджъэ укъыхэсынэн!» — Iуагъ.

Саусырыкъо янэ дэжы къакIуи: «Тян, гъогурыкIом фыгукIыэр игъус!» — Iуагъ. Янэ Ѣдджыблэ блырыбл ахэлъэу Iэрэп бжъищырэ аркъ бжъищырэ къыртыгъ. Саусырыкъо Ѣдджыблэхэр пакIэджъэ хиIулIыхни аркъэ бжъищыр ришъун Iэрэлбжъищэри пэджъэ ыкъуи, нартмэ станицэр къатIэкIыгъэу Iахъхэр амуюгощыгъэу ахэхъагъ. «Нартхэр сэуагъэ!» зөлом — «Тхъауетгъэсэу!» зыIуагъэхэри къахэкIыгъ, зымыIуагъэхэри къахэкIыгъ. НэфэIожъ горэ къахэкIыи «ЛъэкIэнIэшэжъ, о утхэмэйтэу станицэ горэ тшхымэ сид фэIуагъ?» — зөлом зыкъыригъэхни еуи гумтIэмэу риутыгъ. «СынартхэкIы го-

¹ Зэрэхтыгъэ дэдэм тетэу къыхэтэуты. — Хь. А.

шакІоу сышъуш!» — ыIуагъ. — «О унарт хækын гоша-кІоу утшынджэе огугъэ шхъакІэ утшынщэп!» — «Сыш-шумышымэ шъулъегъун! — ыIуи, оефор къышИ чылэр чыыІэм зетыригъэлIахъэу хъугъэ.

Нартхэмэ: «МашІо къытфэзыхырэр зы Iахъэ лыягъэ-джэе зыхэтүбытэн» — зейом, Саусырыкъо: «Сэ къэс-хын!» — ыIуи ежки кIуагъэ. Зы иныжъ горэ чыеу зы машІо горэм пэлъэу IукIи, пхъесIакІэ горэ къырихыжък къэйжъэжки, шхъакІэ, иныжъэр къеуши ыIэ ыубити: «Хэты уашыщ?» — ыIуи къэйупкIыгъ.

«Нартымэ сащыщ»—зейом, — «Нартымэ Саусырыкъу алошъ зы лы бланэ горэ яI. Саусырыкъо сид анахъ гъэ-шIэгъонэу ышIэрэр?» — ыIуи къэйупкIыгъ — «Саусырыкъо ышIэрэ, макIуи къушхъэмэ анахъ Іэтыгъэм кIэуцо, нар-тэу щыІэмэ анахъ батырэу нэбгих-нэбгиблымэ жланшэ-рэхъэу къырагъэукиорэхырэр шхъэдджэе еуи шъуеу ды-рефьеjжы» — зейом, иныжъэр кIуи къушхъэмэ анахъ Іэ-тыгъэм ыкIэгъ кIэуцui нартих-нартиблымэ къарагъэу-киорэхырэ жланщэрэхъым шхъэдджэе еуи шъуеу дыри-фьеjжыгъ.

«Ащ пэмыйкIэу сид ышIэрэр?» — зейом, Саусырыкъо: «Копкъыдджэе еуи дырефьеjжы!» — ыIуагъ. ЕтIуанэу къырагъэукиорэхырэр копкъыдджэе еуи дырифьеjжыгъ. — «Сид ышIэрэр?» — ыIуи етIуанэу къызеупкIым, Саусырыкъо: «Ащ нахыри нахъ гъэшIэгъонэу ышIэрэр, цуабзэфоу щыІэмэ анахъ инэр щыдыбжыдджэе аригъэ-гъэплъи ышхъэдджэе едыри ыпхэдджэе къырэйтIупши-жы» — зейом, цобзэфоу щыІэмэ анахъ инэр щыдыбжы-блыдджэе аригъэгъэплъи ыжэдджэе ыдыри — ыпхэдджэе къыригъэзыжыгъ.

«Ащ нахыри нахъ гъэшIэгъонэу сид ышIэрэр?» — ыIуи аужым къызеупкIым, Саусырыкъо: «Хыкъумэм макIуи лъэхъомбэфодджэе щытэу псэр ытэмашхъэ къытабзэу хэ-уцо, уазэ харэйгъэтакъуи чэш-мэфищэ зыхегъэштыхъэ. «КъеIэ!» зайджэе еуи мылхэм ыпшъэтыкъ къыхеIын къыхэкIынжы», — ыIуагъ. Иныжъэр хыкъумэм кIуи лъэ-хъомбэфо закъоджэе щытэу псэри ытэмашхъэ къытаб-зэу зыхэушом, Саусырыкъо хьамцIый уазэ куахъ щэкI ха-рэйгъэтакъуи зы кымафэм чыIэу къэхъуштым фэдиз чэш-мэфищым чыIэ къышИ иныжъэр хэйгъэштыхъи Сау-сырыкъо: «КъеIэ, иныжъ!» — ыIуагъ.

Иныжъэр имытIырыгъэ щыгугъи шхъакІэ къыфы-хэкIыыгъэп. Саусырыкъо исэфо къырихи иныжъым ышхъэ шIунупкIынджэе зэйжъэм Тхъожъыер къачи, о уисэ-

фо аш ышъхъэ шъуиупкыыштэп, иныжъым ыпашъхъэ пылъагъ жъанхъопсэр Ыадэмджъэ къахы мылым тадзи пиупкыишт» зөлом, Саусырыкъо клу жъанхъопсэр къезехым иныжъэр къаджы: «Ай анасын! Саусырыкъо лъэкъеңлаш алоу бгым удэкъеу зэхъум узэрэллэкъеңлащэмджъэ узэрэ-Саусырыкъор сшагъэ... Сшъхъэ зыштоуупкыышдже къумбакъаим дэжь лъитфэ горэ къидэцьыжъукыышт, а лъитфэр нарт хъакъемэ бгырыпхыдже зэтыхахы, бгырыпхэу шы!» — ытуагъ.

Саусырыкъо жъанхъопсэрмым тыридзи ышъхъэ шүүхыгъ. Лъитфэр къыхыйхындже зыфежъэм, Ткъожъыер къачи: «Үадэмджъэ къыхэхи а щыты къумбылыжъым еупсекъ, зэрэхъурэ плъегъун» — ытуагъ. Саусырыкъо зыреупсекъым къумбылыжъэр зэпыйгъэзыгъ.

Саусырыкъо: «Бгырыпхэу сшыгъэймэ сыйукыыштыгъ!» — ытуагъ.

Саусырыкъо машбор къыхьи къекложы: «Машбор къэзыхыгъэр зы ыахъэ лыеджъэ зыхешуубытэшт, ыахъэгуашэу хъущт» ытуи, ыахъхэр ыугощэу ыашъекъ-ыашъохэр шъхъафэу ыгъэтылъэу зыфежъэм: «Мыхэмэ сид угу афхэлъэр?» — алоуагъ.

Адрэми: «Ар зышэрэ тхэтэп» — ытуагъ. Аныбжыхэр къаригъялоу зэхъум, зым илъэс шъибл, зым — илъэс шъитф алу шъхъакъэ, «Хъау-хъау!» ытуи афыйдагъэп. «Тхъор осэпсэу, мыхъор мыхъокъэ осэу къизэйсигъэр зышэжхырэш шъухэтымэ естьн» — ытуагъ.

Адрэми: «Ар зышэрэ тхэтэп» — заюм, Саусырыкъо: «Ашыгъуэм сиши згъехъушшэу сийлашэ зэйслэу сыхэтигъ» — ытуи ыашъекъ-ыашъхэр айхыгъэх.

Ялыягъэу ыахъибл къыхьи къекложыгъ.

159. НАРТ САУСЫРЫКЪОРЭ ИНЫЖЪЫМРЭ

(А б д з э х э т е к с т)

Саусырыкъо ахэмьтэу нартхэр бывымыхъэ къогъагъэх. Бывымхэр къагъоти, къежэжхыхи Къойданэм къэсигъэх.

Саусырыкъо дэмьсигъэу щытыти, къыхэйижын, янэ дэжь къихъажыгъ.

— Сыгъашх, тян, — ытуагъ Саусырыкъо.

— Сыгъашх, сыгъашх ою зэпыйти, ушыс, модыне нартхэр бывым къахын, Къойданым къэсигъыгъэх, — къиритуагъ янэ.

— Нартымэ сирямыгъусагъэми, аш къахырэмэ анахьышыюмие садэгошэн, тян, — ыуагъ.

Пэстэ шыи щтыгъ, лы жъогъэ щтыгъ, щыбжый-шыгъу атетэкъуагъэу Ганэм къытыригъууцагъэх янэ. Саусырыкъо пластир ыфызи, псыр къынфыгъ, лыр ыутхыпки мылыхэр къылигъэтекъуи ышыхыгъ.

— Ныбжы нахь дэгъоу сибгъешхагъэп, тян, — ыуи къинижьыгъ.

Саусырыкъо Тхъожъием къитеысхыи, Къойданым къонзу ежъагъ. Саусырыкъо къактоу нархэм залъэгъум, шыныгъэ иэу зы лы горэ ахэти: «Саусырыкъо мыгъо цыкыур къэккозы, «фэсэжь апиши, нархэ», зиои «тхъэугэгъисэу» — шуюю нахь, «ахад» — шумыю», — къари-уагъ.

Зэриуагъэм фэдэу, тидэе ахэхъагъэми «тхъэугэгъисэу» къирауагъ нахь, «ахад» къирауагъэп. ЕтГанэ, Саусырыкъо губжыи, ежь зыфиорэр къидэхъоу щытыти, щэшиш гъурин шыи ѡэм зэтыригъэллагъэх.

— Мэшио тээкту тэзгъэгъотырэр Ихъэгъу тшыишт зы тахьи, — ауагъ нартымэ.

— Сэ шъозгъэгъотышт, — ариуи, тау-таш горэм түгъо тээкту къидихъу ыльэгъууцагъэти, Саусырыкъо аш куагъэ.

Лэгъупышхом лы илъэу, пхъэцэитиу, зы иныре, зы цыкыурэ пэльэу, иныжъыри аш къещэигъэу пэйулъэу къиуухъагъ. Маштом икъыпхэиу хъуштыр Саусырыкъо ымышиэу егушицыэ щытызэ, Тхъожъиер къэгушыи: «Уишиядзэ къиихи, упкэ цуакъэ сфер. Бажэм фэдэу зызгъэзэшт, цызэм фэдэу сыкъекюшт, лъэгонжэмышхъэе зесидзыхынызы, пхъэцае иным уемиэу, цыкыур къашти, тхыны тыкюжьыщт, — къириуагъ.

Ишиядзэ къиихи, упкэ цуакъэ фишыгъ. Къекуалии, Тхъожъием лъэгонжэмышхъэе зыридзыхыгъ. Саусырыкъо пхъэцэе цыкыум еэ шюшызэ, иным еи, иныжъым тыригъафи, къигъеуущыгъ. Къэлаби, Саусырыкъо рилъэшъохи шыр шъхартупшэу хъугъэ, Саусырыкъуи иныжъым ипшъхъагъ Гилъхъагъ.

— Сыд уилъэгъунэу укъызыфэккуагъэр? — ыуи иныжъыр къеупшигъ.

— Шыи ютылэти, мэшио тээкту схынэу сыкъеккуагъ, — ыуагъ.

— Тидэ укъиирэ?

— Нарты сыкъи, — риуагъ.

— Саусырыкъо ихъэгъо-шагъохэмэ ашыщэу зы къаумэ къысауи, устуупшыжьышт, — ытуагъ иныжъым.

— Саусырыкъо ихъэгъо-шагъомэ ашыщэу сэ зэхэс-хыгъэу зы къаумэ къысюон, ау сэ ежь слъэгъугъахэп, — ытуагъ. — Саусырыкъо жын щэрэхъыр къушъхъэм даретъхъые, къыра регъэфыхи, копкъышъхъэле еозы дефые-жьы.

Саусырыкъо дихыиен ылъэкъыштэпти, ежь иныжъым жын шэрэхъыр къушъхъэм дихий, Саусырыкъо къырыргъэшхыгъ. Иныр копкъышъхъэле къеуи, къыдифье-жьыгъ.

— Аш пэмыиу пишэрэ щыиэмэ, къайо, — ытуагъ иным.

— Цобзэ-шибзыр плъижьыбзэу егъэплъызы, ыжэ клоцI делъхазы егъекиасэ алоу зэхэсхыгъэ, — ри туагъ.

Иныжъым цобзэ-шибзыр плъижьыбзэу ыгъэплъи, ынжэ дилъхыи, ыгъекиасагъ.

— СлуклоцI хъутэ-плъйтэшти, ыгъэусени, сигъэтхъэжьыгъ. Ай нэмыиу си пишэрэ? — ыти къеупшигъ.

— Ай нэмыиу, псыр егъажъо, псы жъуагъэм хэгъуатъхъэзы зегъэпскай.

Иныжъым гьоплъэ хъэкъуашъо псыр къыгъажкуи, машюор иешыхъагъэу хэгъуалъхы зигъэпскай.

— Шъохъу-тэхъум сигъалIэштыгъ, сидэу Iэзэгъу шагъо къысэптуагъ, си ял, — къыри туагъ. — Джыри сидышиу зэхэпхыгъэр?

— Ай нэмыиу, ытыкъын къесэу псым зыхигъэштыхъати, щэнц-мэфищэ хэтыштыгъэ, етланэ къыкъутэти къыхэйжыштыгъ, — алоу зэхэсхыгъэ.

— Адэ ар таущитэу ыгъэштыгъэ, сид ышIэштыгъэр? — ыти иныжъыр къеупшигъ.

— Сшиэрэп, зыгорэ еюшы псыр егъэшты алоу зэхэсхыгъэ, — ытуагъ Саусырыкъо.

— Адэ къэши, мэхъумэ тегъэплъ.

— Псым хэуцу, — ыти ытыкъыны къесэу псым хигъэуцуагъ.

Ежь Саусырыкъо ышIэу щытыти, щэнцишым къэхъунтштырыгъуир къыши, иныжъыр хигъэштыхъагъ.

— КъеI, — ыти къызеIэм, мылыр къыгъэшIацIэу, къыгъячэу хуугъэ.

— Зэ зыгъэбыяу, щыгъупшагъэ сшигъэ. — ытуагъ Саусырыкъо.—Саусырыкъо мылыр къыхичыти, псы къытиригъэлъадэштыгъ, хуаурэ хитакъоти, ыгъэштыжьыти, къытыригъэсэжьыштыгъэ.

Аш фэдэу ышИ: — КъеI, иныжъ,—зыреом, къыкIай
шъхьаIе мылыр къыфэгъэхъягъэп.

Саусырыкъо ичатэ къырихи, иныжъым ышъхъэ шIун-
хынэу зыфежъэм: «Аш сэ сиукIыштэп, цыф цыкIу, сиу-
укIыштым сэ сичатэ къахы, джаIе сиуукIын плъэИишт
нахь, — ыIуагъ иныжъым. — Сшъхъэ зыпыупкIыхэе,
къурбичымIе кIэтIишихунц къиIини, къыдэкIоешт.
Щымэ ящаIе хэпхымэ, биряпхыIе дэгъу хъушт».

Саусырыкъо къежы, чатэр къыхынэу бгым дэкIуае
зэхъум, иныр къеджи:

— Сиоплъыгъэп нахь, Саусырыкъо къопцIэ лъэкIэпIэ-
щэ цыкIу аIогъагъ, укъесшIэн фэягъ, Саусырыкъор оры,
хъилэIе укъыздезэкIуагъ, — ыIуагъ.

Саусырыкъо Тхъожъые къыпэгъоIи къеупшIыгъ:

— Тыдэ укIошт, Саусырыкъу?

— Иным ичатэ къесхынэу сэкIо сиуIиштызы.

— Ау щитэу укIоIе къэпхын плъэИиштэп, ар къэгу-
бжынызы учуIышт. Лъэпшты иIэдэ жъэхъуIе уубытыни,
чэтэ Iапшъэр къызыIэIебгъэхъан фае, — ыIуагъ Тхъо-
жъием.

Саусырыкъо. Лъэпшъ дэжь кIуи, иIадэ къыхыгъ. Чат-
тэм еIЭны къыхихынэу зыфежъэм, къэгубжы, къежы
шъхьаIе, ИадэмIе еIи чэтэ Iапшъэр къызыIайгъэхъагъ.

Чатэр къыхы иныжъым ышъхъэ шIунупкIыгъ. КIэ-
тишихху зыфиIуагъэр чэтапэм пылъагъэу къыхихи, бгым
къыдэкIоежы, пэтэу Тхъожъье къыпэгъоIигъ.

— Си пшIышт, Саусырыкъу, мы къэпхырэр? — ыIуи
къеупшIыгъ.

— БгрыпхыIе дэгъу ыIуагъэзы, сыбгы ислъхъашт, —
ыIуагъ.

— Мыйдэ, мы псэифы шыгым еупцIэИи, еплъ, — къы-
риIуагъ.

— Псэифы шыгым зыреупцIэИим, зэфэдитIоу зэлигъэ-
зыгъ.

Саусырыкъо, машIор къыхын къэкIожкыгъ.

— Пкъыгъо зырыз! — зёIом, зым: «сIэ» — ыIуагъ, зым
«слъакъо!» — ыIуагъ, машIом раригъэгъэугъ. Ежь
хъабхъохъоу уцуи, зыригъэугъ.

— Мый ежь зыфиIорэр етэшъумыгъэт, тэ зыфатIорэр
ары нахь, — къариIуагъ зыгорэм. — Къолэнныжъыр,
шъофIанэр, псыщыкIоцуакъэр, — ахэр ары къиIоштыр.

— А пкIэншэхэр тIихыщтэу, аш нахыбэ къымыо-
щтымэ, дэгъуба адэ, — аIогъ.

Лым емыдэIухэу:

— Сы узыфаер, Соусырыкъу? — аIун еупшIыгъэх.

— Къолэнныжъ, шъофлан, псыщыкIоцуакъ. Ишыр къысэшъутымэ ай нахыбыу сзыфае шыIеп, — ариIуагъ.

Къолэнныжъыр — шы, узыфаеу зыдэшыIэр умышIэрэм уихыщтыгъ. Шъофланэр — къытехъу зыфапIорэр къитехъощтыгъ. ПсыщыкIоцуакъ — псы кIыIум ушырыкIон илъэкIыштыгъ.

Ахэр, лыр кую зэпытзэ, къырати къатIупщижъыгъ.

160. СОУСЫРЫКЬО ИНЫЖЪЫМ МАФИЭР

КЪЫЗЭРАФИИДЫГЪУАР

(Беслъеней текст)

Соусырыкъо ежъа зекю къэту хэтурэ, иныжъхэр къатеори нартхэр зэрэпхъуа, былым зи къахуагъэнакъым.

— А бетамал, Соусырыкъо шыIамэ зыдетщэжъент— жъяIу шысхэт.Ao, Соусырыкъо къэмисыжыхэ жъыхъум, нартхэр щэсхи ябылымхэр къахужьыну ежъа.

Соусырыкъо къэсыжъа еIанэ.

— А бетэмал, Соусырыкъо, сыто кодрэ къэпкIухъа,— жъяIа янэ Сэтэней-гуашэм. Иныжъхэр къакIори димылъкухэр яхъа, былымхэр яхуа, къожъурэ къожъурэ езэши, нартхэр дэкаIа.

— АтIэ, дянэ, псыншIу сыгъашхэри, — жъяIа Соусырыкъо.

Пэстэ щIыIарэ лы дыярэ къыритри, мо ыпIытIурэ мылэр пигъешъешъурэ ишха.

— Тхъэ, дянэ, абы нахъ IафI сымщха! — жъяIа.

Соусырыкъо нартмэ къальежъа. ЯужъкIэ кIоурэ яшIэхъа нартмэ. АдыкIи мыкIофи, шыIэм ригъэзао ашIэхъа.

— О маржъэ хъун, шыIэм дес, мэфIэ тIэкIу къытховгъот, — жъяIа.—Хъун атIэ,—жъяIери Соусырыкъо мэфIахъэ ежъа. Плъэмэ кIоурэ, къушъхъэ тIуашIэм Iугъо къидиху илъэгъуа.

Абы кIуа Соусырыкъо. Нэсли илъэгъуа: иныжъым зыкъырищыхъэкIао мафIэм пылъу, жьео.

Соусырыкъо ельэри, пхъэцакIэр иныжъым къыфIидыгъуа.

Ар иныжъым къышъилъэгъум, иныжъир къыльежъа. Иныжъым Соусырыкъо къиубыда.

— МафIэр ло щIэпхыр? — къеупщиа.

— МафIэ тшIыну, дыпылъати сохъ.

— Ао, Соусырыкъо ихъыбару ло пшэр — жыиїри къеупша.

— Тхъэ, сшіэ хъати шымыїэ, — къижыриа.

— Ао Соусырыкъо ихъыбар сошіэ: пхъечзищом псыгъевар рекїри зыщегъепскї. Хым хоувэри зыхегъаштыхъижъещ — мэхуйблым, тїанэ къыхокыжь.

— Апишыгъом, — жыиїа иныжъым — а пходу сшыфымэ дегъэлъ. Иныжъым хым итэмакъ нэсу хэхъэри зыхигъаштыхъа, жъещ-мэхуйблым. Етїанэ къеїри иныжъым къикүту ригъэжъа.

— О-уну, зэ быяу, — жыиїри, хъэуарзэ хиутэри хигъаштыхъа.

— Иїа, джы, къеїэ-жыиїа, зи къыхогъехъякъым.

— А бетэмал, уильэнкїэпїэ Існїакїэ узэрэ-Соусырыкъор къесшїа! — жыиїа иныжъым.

Етїанэ сэцхор къырихри иныжъым ишъхъэр пиупшыну шъхъэшшува.

— Соусырыкъо бетэмал, ситхунхур къыхэхи уибгым ешэкї, — къельэйуа иныжъыр.

Еори итхынухо къыхихри къэкїожъа Тхъожъей де.

— А Соусырыкъо, мы къэпхъар сыт? — жиїри къеупша ўыр.

— Итхынухор къесхъа.

— Жыгым еупцїэкї.

Къижыриа жыгым риупцїэкїри, зэпихи хэхважъа. Итхъожъей къещэси, мафиэр къыхы нартымэ яде къэкїожъа. Нарт лы шыїэ лахэр игъэхобэжъри, аби:

— Накїо, иныжъым датеон, — жыиїари кїуа. Иныжъэм яхэхъэри, ябылымхэр къахужьри къэкїожъа.

161. САУСЫРЫКЪОРЭ ИНЫЖЪЫМРЭ

(Б жъэдыгъу текст)

Етхъагъэпциїын щымыїэу, Тхъожъыер ѿшїэу шы зэригъэгъоти, шы-онэ зэтель зэригъэфагъ. Зи фэшїу хъун къыхэмькїэу хэтгозэ зы псыхъо горэм икїы пэтэу иныжъгорэ кыїукїагъ. Иныжъым Соусырыкъо ѿшїэрэн, икъэбар зэхехы нахь. Мощтэу иныжъым къыриїуагъ:

— Цыф цыкїу, зыгорэджэ сюоупчы сшїоигъу, къысэпїона? — ѿуагъ.

— Къаїо, — ѿуагъ.

— Соусырыкъо шъыд илїи-лышъу, шъыд игъэпсы-

кіәү пшІэрэ? — ыIуагъ. ЫшІэрэмэ анахь шІагъор къысаIу, — ыIуагъ.

Саусырыкъо риIуагъэр ары:

— Саусырыкъо ышІэрэмэ анахь шІагъор:

Мы къушъхъэм фэдиз зилъэгэгъэ мыжъор къушъхъэм дефье, — ыIуагъ.

Мыжъор иныжъым къушъхъэм дифыягъ.

— Адэ джыри шъыд ышІэрэмэ анахь шІагъоу пшІэрэ? — ыIун къеупчыыгъ.

— Моу мы бгъапэм къесэу псым хэуцо, зыхегъэштахыши «некIу» заIодже къекъутэжы, — ыIуагъ.

Иныжъэр хэуцуи псым хигъэштахыгъ. «НекIу» зеIом, къеIи мылэр къызэхигъэтакъун къыхэкIыжыгъ. Мылэр къызекъутэм лъэшэу иныжъэр гушIогъагъэ.

— Бджыри шъыд ышІэрэмэ анахь шІагъоу пшІэрэ? — ыIуагъ иныжъым.

— Уарзэр зэрилъэшъулIэмэ зэригъэпцилIээ псым зыхегъэштахыши къекъутэ, — ыIуагъ.

Иныжъым арэуштэу ышIыгъ. «НекIу» зеIом, къыфэкъутагъэн, етIани ыIуагъ, ящани ыIуагъ, — къыубэтэнэу амал ыгъотыгъэн.

Саусырыкъо исәшко къырихи ышъхъэ пихынэу зеIжъэм:

— Зы гушIэ закъо къесэгъешIыжь, — ыIуагъ иныжъым.

— Скъош иныжъ горэм уизэрэшыт къисиIогъагъ. Мы къушъхъэм мыжъор къеудзыхынэу уздэкIуаем узэрэльэкIэлIашэмджэ гуцафэ сшIыгъагъэ. Оры ар, — ыIуагъ.

Саусырыкъо ичатэ къырихи, иныжъым ышъхъэ зэужэу пиулIыгъ мылы кIыIум тетэу.

Аш нэужыпкъеджэ етIуанэ илъэс щэкIыре хырэныбжь охъуфэ нэс дунаем хылагъэу хэлтымджэ цIыф фэшIу мыхъоу хэтыгъ.

162. САУСЫРЫКЪО ИНЫЖЪЫР ЗЭРИУКЫГЪЭР

(Проф. Ж. Дюмезиль Францием щитхыгъэ текст)

Зы иныжъ шъхьитф Къэрэшэе хэгъэгум исыгъ, зэужэ шхынэу щIэр ышхыжъэу, цIыфымэ зи къафимыгъанэу. Къэрэщаехэр гузажъохэу гумэкIыхэу, зызэрашIыжын амышIэу, зи зэрэрамышIэшъущтыр ашIэу, ар якIодыжыкIэу кIодыжынэу ашIошIыштыгъ. Нарт ятхаматэ Саусырыкъо а къэбарыр зэхихыгъэ. «Мыщ фэдиз тхъамы-

кагъом хэт цыфмэ слъэктырэр афэсшиэн!»—ыгүи ежын Къэрэцэе куагъэ. Иныжъы шъхитфыр къыгъоти өзөмэзи зэрэфемышшытэр зельгэгум, тхагъэпцигъэм сусагъ.

— Саусырыкъо ныбжын плъэгъугъа? Къэбар зэхэпхыгъа?— агуи иныжъым еупчыгъэх.

— Бэу зэхэсхыгъэ икъэбар, о плъэгъугъа? Зэралорэм фэдэу щита? — ыгүи иныжъыр къеупчыгъ.

— Зэралорэм нахы лыгу ар; аш иджэгукіхэр зиплъэгъурэм бэу бгъашшыон!

— Сэ згъэшшыонэу къэплон зи щыгэу сшшэрэп шъхакіэ, ауми къагүи сегъедэгү!

— Ашыгъум ори аш фэдэу уджэгушьущымэ сегъэплъ.

— Къялоба!

— Саусырыкъо гъучы бэшыр егъэплъи едыри къыдэдзыжы ори ар фэшшышта?

— Бэу сшшын, — ыгүи бэшыр ыгъэплъи ыжэ дитшупщхи ыдьри къыдигъекыжыгъ.

— Аш фэшхьяфэун Саусырыкъо зы гъэшшыоны горэ ешши, ар пфэшшышъумэ, ашыгъум сидки утекуагъэу, лыгъэмкіэ ныбжын къылтемыкіонэу уикъэбар слотэни, цыфмэ язгъэгъэшшыон!

— Зи сэ сыхазыр, сид къаплони сфермыгъэцэкіэшщущтэу сывэплъыжырэп!

— Зы къушхъэ горэ тихэгъэгү ит, а къушхъэм зы иныжъ горэ тес; мыжьюо аш къыридзыхыхэрэр Саусырыкъо ышхъэктээ зэуи шомышшыу фыдедзыежы, ар пшшытэмэ ори къеуни мыжьюхэр къэугъой, мы къушхъэм сэ сыйкъитеуцони къызессыдзыхыкіэ о пшхитфымкіэ къыдэфье, — иныжъым ар зыриагъэм тетэу мыжьюхэр ынгъонхи къушхъэм трилхьхи ежь къехижын ышхъитфымкіэ къыфыдзыежыгъэх.

Саусырыкъо зэрэфэльэктээу мыжьюхэр къыридзыхыгъэх, иныжъым ышхъэхэр шинуутын ихисапэу. Ары шхъакіэ зи фешшыахэр. Зыуи шомышшыу ышхъитфымкіэ къыфыдзыежыгъэх.

Ыгүи кюдигъэу Саусырыкъо къехижыгъ.

— Армэ ыджыри Саусырыкъо ышагъэмэ ашыщэу зыгорэ ослон. Мы псышхъэу щытын хахы мэфэ заулэ хэты; псыр чыгын энгъэштыкіэ мылэу теххухьэрэ къеэты къыхэкыжь!

— Бэу дэгъуба!! — ыгүи иныжъыр псым хэуцуагъ.

— Мызыгъэгум мы Йэжкыр згъэделагъэк! — сэгу-
гъэ! — ыНогозэгъо Саусырыкъо ежъэжыгъ.

Мэфитф зытеш!эм иныжъым къеплъынк!э къыгъэзэ-
жыгъ. Мылым хэтэу, ышъхитф щэхъо къыхэмьщэу
ылъэгъугъ.

— Къыхэк!ыжы! — ыНуи къыри!уагъ,—къызыре!ом,
иныжъым мылым къы!эти къежъагъ. Къыхэк!ыжыщэу
Саусырыкъо ыш!ошты зэхъум:

— Сабыр! Зэ къызэтеуцу, ыджыри икъугъэп! Саусы-
рыкъо к!эупч!, мэкъу къыщэти, псым хилъхъэти ет!уани
мэфитфэ хэтити, мыли мэкъуи къы!этыти къыхэк!ыжы-
щтыгъ. Ар зыпш!эк!э Саусырыкъо сык!они ес!отэн, ежъ
щэхъу аш фэдэ фэмьш!энэу зыпш!уерэмьгъэш!

— Идж дэдэм сэри сык!они мэкъу зыфап!орэм фэ-
диз къэсхыни, псым хэслъани, сыхэуцожыни зыхэзгъэ-
штыхъажын! — ыНуи мэкъори къыхъи, псым хилъхъи,
хэуцожы мэфитфэ хэтигъ.

Мэфитфэ хъун Саусырыкъо къызегъэзэжым иджыри
къыхэк!ыжынк!э т!эк!у енэгуеу, ауми зэрэщищынахы-
гъэр къыримыгъаш!эу къыри!уагъ:

— Армэ, идж къыхэк!ыжын сегъэплъ! — иныжъым зи-
мыгъэссышьоу зигъэхъыенэу зэу ымылъэк!эу мылым
къыхэнагъ. Ары шъхъэк!э, шъхъипл!ыр пиупк!ыгъ, зы-
шъхъэ закъоу гуша!эрэ пиупк!ын ылъэк!ыгъэп. Ины-
жъыр къэгүш!агъ:

— Идж сыэрэбгъэделагъэр сэлъэгъу, Саусырыкъор
оры, хэ!ул!агъэу сыкъэбгъани, сыуукын угу хэль. Зи
амал зэрэсимы!эр сэш!э. П!э сыкъифагъ. Ори а чатэу пы-
гъымк!э сшъхъэ закъоу къэнагъэр ныбжки пыуупк!ын
плъэк!ыщтэп. Уас!орэ пш!эмэ ори нахь Йэш!эхэу ухэ!ы-
жын, к!ори сиунэ зы пхъонтэ ш!уц!эшхо ити, ар къызэ-
техи чатэу дэлтыр къыдэхи, къахьи сшъхъэ пыуупк!ыжь,
сызуук!ыхэрэм сэ ск!эт!ыи къихи убг бгырихым фэ-
дэу къещэк!. Аш уил!ыгъэ къыхигъэхъощт.

— Хъун! — ыНуи Саусырыкъо к!уагъэ: Унэр къыгъо-
ти зехъэм зэри!уагъэм фэдэу пхъонтэ ш!уц!эшхо щытуу
ылъэгъугъ, ау зэтрихынк!э щынагъэ.

Зы гъучы бэшчшхо къышти чыжъэу къеуци а бэ-
шымк!э пхъуантэм ышъхъэ къытырихыгъ. Къызэрзэтэре-
хэу зы чэтэшхо горэ къыдэлъэти дэпкыр ыкъутагъ. Сау-
сырыкъо къыуукы пэтыгъ, инасыпти чыжъэ щытэу зэ!уи-
хыгъ.

Чатэр къыфэмь!этэу бэу къин пихъуагъ, сидэу щыты-

ми къылъэшъугъ. Иныжъир зыдэшыт чыпїэм къызынэсым, чатэр мылым тритIупщхи чыжъекїэ шъхъэр чатэм пригъэупкыгъ. АшьыкIэтый къырихи чыгыжъышхо горэм щэ зырещэкIым чытырь зэпигъукIыгъ. Иныжъым ыгу хэлъыгъэр Саусырыкъо зэпигъэгъукIыни ыгъэлIэнэу ары шъхъакIэ Саусырыкъо акъыл(ым) кIэ текIуагъ.

Ар ихэкIыжъикIэу Къэрэщаехэр тхъамыкIагъом хэкIыжы ерыхъатэу, тхъэжъэу къэнэжъыгъэх.

163. НАРТ САУСЫРЫКЪО МАШЮР КЪЫЗЭРИХЬЫГЪЭР

(Хъатикъое текст)

«Саусырыкъо тхэмыйтими,
Ри-ра-рэш орэда!»
Тхъэм къытитырэр дгъотын — алошь,
Нарт лыхъужъхэр мэшэсы,
ЗэкIешасэшь къыдэкIы.
Къушъхэлъашъхъэр къауахы,
КъайэкIахы шымыа,
ЧынIэм нартхэр регъэза.
Нартхэр чынIэм ефырза:
— О Имыс, машю уна?
Орзэмэс, машю уна?
Нэсрэн-жакI, машю уна?
Лашэмээз, машю уна?
Пэтэрэз, машю уна?
Ещэрыкъор, машю уна?..
Шыу купым зы нэбги
Машю илэу хэмйт.
Нартхэр чынIэм егъалIэ,
Нартхэр чынIэм ефырзы.
Егъэзыгъэу фэмыйфим
Тхъаусыхэр егъэшы:
«Сыд пае сыкъежы,
Мы лэжьаем зыхасхы?!»
ХэкIыпIэхэм яусэу
Саусырыкъо къэсыжы.

Нартхэр.

— Саусырыкъоу тикъан,
Саусырыкъоу тинэф,
ПчымэIуфэр зиашъу,

* Жъыур стих сатыре пэпчъ къаю.

Ашъор зиджэнэкокI,
ПчыкIэр зипэIо шыгу,
Ешыгуаор зичат,
Пзыкъутырэр зиIапшъ,
Губгъо-Тыбгъор зикIуакI,
ХэкIыпIэнчъэ тыхъугъ!
Хэт мэшIуахъэ тфэкIон?
Саусырыкъо тфэкIонба?
Саусырыкъо тфэмыкIомэ,
ТфэкIожьшъуни тхэмит.

Саусырыкъу:

— Мы уашхъор сихъамыгъэпшI,
СепцIыжмэ сипхырыгъэз,
МашIо сышIинэу симыI,
СымыIыгъыми къэсхын!
И Тхъожъые зыредзы,
Хъэрам Iуашхъэ дэкIуае,
Лъэнныкъохэм зегъазэ,
МэшIо гъозыр къыдихэу
ТлокIэжъ горэ елъэгъу.
Малъашъ-манкIэшъ къынэсы,
Лъэсы зешIышъ еплъакIо.

— Ей, си Тхъожъиеjъ,
Чъэрхэр зыкIэмыхъах,
Мыр иныжъым имашIу,
Ышхъэрэ ылъэрэ зэгъэкъугъэ,
Гузэгум машIор илъижъ!
Ежъ иныжъыр мэчъые,
Сыдэуштэу машIор шотхын?

Тхъожъьеr:

— Армэ, Саусырыкъу,
Армэ, лы къопцIэ гъучъын,
Армэ, емынэ шыу,
Шыумэ ямышъогъух,
Сэ сакIыбы къешэс!
Сэ сиши лъэмакъэ
Хъэ лъэ макъэ зезгъэшIын,
Фэлъэ-шIуалъэ зедгъэшIэнышъ
Зы пхъэцIакIэ къэттыгъун!

Саусырыкъо къешэсы,
Чэтыу ушъыкIэу мэушъы,

Чэтыу шэкIуакIэу мэшакЮ,
Иныжъ машюм екIуашъэ,
ПхъэнэкIэ иным кытей,
ПхъэнэкIэ макIэр къелхъуватэ,
ПхъэнэкIэ макIэр мэцIацIэ,
Зы тэй иным тефэжбы!
Мо иныжъир къэтIысы,
ИлхъэнэкIэ елчъижъы, —
ИлхъэнэкIэ къышэкIэ.
Мо иныжъир къэкии,
Зыдэшысым къимыкIэу
Мэфибл гъогу ыкIугъэу,
Мэшитыгъур къеубыты.

Иныжъир:

— О нартхэм яшъау,
Саусырыкъо тэ щына?
ЗыдэшыIэр сэгъашIэ,
ЗыдэшыIэр къэмымомэ
Зэрэшынэу усшихын!

Саусырыкъу:

— Сыд пае сышхына,
ЫцIэ къялоу зэрэсшI,
СегъашIэм слъэгъугъэн.
— Икъэбар къылоугъэмэ,
ИзекIуакIэ ошиэмэ,
ИджэгукIэ сэгъашIэ!
Саусырыкъо тхъэм еукIы,
Иним иукIыкIэ емыши!
— Саусырыкъо слъэгъугъэн,
Алоу зэрэсэIугъэмкIэ:
Шобзэ шобзыр егъеплты,
ЫжэкIэ ретIупщэхы,
ЫхэкIэ ретIупщыхы.

— А джэгукIэр сэгъашIэ!
Зэринуагъэу къифешIы.

Иныжъир:

— Ехъо-еплтыр схифыгъ!
Сышхэн фалIэ сишигъ!

О нартхэм яшъауа,
Мыри джэгукІэ шІагъу,
Нахъ шІагъо ешІэмэ сэгъашІэ!
Саусырыкъо тхъэм еукІи,
Иным иукЫкІэ емыши!..

Саусырыкъу:

— Саусырыкъу зыфайорэр
Къушъхэ лъапэм мэуцу,
Къушъхэ шыгум дахьиешъ
Абрэ мыжъор къатIупши, —
«Ыхы!» еюшъ мэхъапщэ,
НэтIапэкІэ къеожы,
Нахъ лъэшыжъэу дефые!
— А джэгукІэр сэгъашІэ!
Мо иныжъир зыщэлъи,
Къушъхэ лъапэм къэуцу,
Абрэ мыжъор пэжъужъоу
Саусырыкъо къетIупща,
НэтIапэкІэ къеожы,
Нахъ лъэгэжъэу дефые!
КыбыкІэ къытыридзагъэу
Къызищэужышъ, къэтIысы:
— Мыри джэгукІэ шІагъошъ,
Нахъ шІагъо ешІэмэ къысаIу!

Саусырыкъо тхъэм еукІи,
Иным иукЫкІэ емыши!..

Саусырыкъу:

— Зэгу, зэгу, иныжъ,
Зы джэгукІэ къэнагъ.
Саусырыкъо зыфайор
Хы къочъибл зэпрашы,
Нахъ куум ращэкы,
Ылъэ ычІэ нэмисэу,
Ыжэ псыр дэмьюу
Псы куушхом хагъэты,
Чэц-мэфиблэ агъэшты,
КъеIешъ плIэIукІэ къекъутэ,
Мылы къатхэр пыблэблэу
Псы къочъиблым къекIыжы!

— А джэгукIэр сэгъашIэ,
СэмгъашIэмэ уссхын!
ЗэриIуагъэу къыфешIы
Зи шIомышIэу зиIэтэу,
Мылы пытэр ыгъачэу
Мо иныжъыр къежъагъ!
— Щыт, щыт, иныжъ!
Щыгъупшагъэ сферхъугъ!—
ХъамцIый кухьибл кIеутэ,
Чэщ-мэфибл чыIэ решIэкIы,
Псы кIэгъэлъадэ фешIыжы.

— КьеIэ, иныжъ, — къыреIо.
КьеIэ шъхъае ссыжърэп,
КьеIэ шъхъае хъыежърэп:
— СеIэ шъхъае зи хъужърэп!
Саусырыкъо чатэр къырехы,
ЖэхэкIуатэу еублэ.

— Тыдэ укIорэ, Саусырыкъу?
УкъэсмышIагъэу огугъа?!

— Укъхэсхыхынэу сыкъэкIо!
— Сыд пае уичатэ ихыгъ?
— Бэш папкIэу зыкIэсегъяIэ!
— УзэрэлъэкIэпащэмкIэ
Узэрэ-Саусырыкъор къесшIагъ,
КъисэпшIагъэр — сфернаф!
«Пыф!» Елошъ ар къепщэ,
ЩэджэгъуакIо Йуелъэсы.
Сыдэу зишIими къесыжы,
ШIхъэшихыным фежъагъэу
Мо иныжъым къыреIо:

— О уисэшхоу мы пIыгъым
Иныжъ къупшъхъэ пигъущтэп.
Сэ сичатэ, сипхъуантэ
Къызэтэчи, къыдэх,
АшиIэ сшъхъэ зышIопхкIэ,
СызэрэуукIыгъэр къырашIэу
СкIэтIэй бгырхы зыфэшI!

Тхъожъые цыкIур зэкIачъэ,
Иныжъ уналчъэм Йолъадэ:

Тхъожъыер:

— Саусырыкъоу лы къуапцI,
Иныжъым ипцIы фэсакъ!
Пхъантэм ыужкIэ къэтIыс,
Иныжъы исэ къыдэпхмэ —
Мылым чыжъекIэ рыгъачь.
СапэмкIэ кIэтIэир къыхэхи
Псы гъунэм Ыут чыгым еупцI,
Сэ сэпцIымэ етIанэ къэпшIэн!
Саусырыкъо зегъазэ,
Тхъожъые ипсалъэ рэгъуазэ,
Иныжъым ыпсэ Ыугъэзышь,
СапэмкIэ кIэтIэир къыхехы,
Ныхы чыгышхом реупцIы,
Ныхы чыгышхор зэпетхъы!
Къегъазшь машIом къекIужы,
МашIор къехъышты къэкIожы!
Мэшишхо нарт шумэ афешы,
Нахь гушIуагъо нартыжъхэм къямыкIу!

164. СОСЫРЫКЪО МАФІЭ КЪЫЗЭРИХЪАР

(Мэздэгү текст)

Армэ, Сосыр къуапцIэу, орэ-рирэ,
О хай, цыхуфэ гъушIыми, э-ей!...
Мыде емынэ шыу орэ-рирэ,
Нарт шу гупыр мэхасэри, орэ-рирэ
Зэшишасэри ныдокI, э-ей,
Ер, нартыжъхэри езэри орэ-рирэ
Сосырыкъори къакIерыху, э-ей!
Ер, нартыжъхэри, орэ-рирэ,
Шынэм тыргъэпIышIэхъри, э-ей!
— Жынду-жъакIэ, рэ-рирэ, ей
МафIэ уиIэ? — зэуншIхи.
О Имыс, орэ-рирэ
МафIэ уиIэ?
О Сосым, мафIэ уиIэ? -ей
Хъимыщ икъо Гэтэрээ, орэ-рирэ
МафIэ уиIэ?
ЗэфIенауэ нартыжъхэр, орэ-рирэ
Кумыжъ нэшIым¹ шъопсальэ:

¹ Кумыжъ ишI — Гумэжъ губгээ ишI.

Нэсрэн-жъакІэ, орэ-рире
МафІэ уиІэ? э-ей!
— Уашъхъо, соІо, сиІэіым, орэ-ра,
Нарты гупу ежъам, орэ-ра
МафІэ зиІэ къахэкІымэ-ей!
Іалбэкь икъо Тотырэш, орэ-рире
МафІэ уиІэ? — э-ей!...
Іашэм икъо Іашэмэз, орэ-рире
МафІэ уиІэ?... э-ей!
Ер, нартыжъхэр пышІахэуи, орэ-рире,
Сосырыкъори къалъос, э-ей!
Къынэсари зы шушъи, орэ-рире,
О емынэ шушъи, э-ей!
— Сосырыкъоу, о дикъан, орэ-рире,
МафІэ уиІэ? — къельэІуй.
— Уашъхъо къан, э-ей
СимыІами къыпхузгъотыншъ.
Ди Сосырыкъоуи лы къуапшІэм, орэ-рира
И Тхъожъеими зыредз, э-ей!
Хъерам Іуашъхъэ дэжейри, орэ-рира
Зеплъахъэри, э-ей!
Зы чэшъанэхи*, орэ-рира
Іугъо кіэрихуэу ильэгъушъ.
Сосырыкъор а Іугъом орэ-рира,
Шъэху дыдэу йокІусэ, э-ей!
Ар иныжъым иунэт, орэ-рира,
Ар иныжъым имафІэт, э-ей!
Ишъхъэр ильэм етауэ, орэ-рира
Зищыхъауэ ар жьеирэт, э-ей!
Зищыхъауэ ар жьеирэт, орэ-рира!
МафІэр икум илъыжът, э-ей!
Уий, Сосырыкъор къеупшІашъ, э-ей!
— Жъэрхэр, уей зышІэмыхъэжъ, э-ей!
Мыр иныжъым иунэшъ, орэ-рира,
Мыр иныжъым имафІашъ, э-ей!
Ишъхъэр ильэм етауэ, орэ-рира
МафІэр икум илъыжът, э-ей!
Ер, Сосырыкъор абдежым, орэ-рира
Итхъожъеими йупшІашъ:
— Ер, о си Тхъожъеий, орэ-рира
Жъэрхэр, уий, зышІэмыхъэжъ, э-ей!
Мы иныжъым иунэшъ, орэ-рира,

* Чэшъанэ — башнь.

Ишъхъэр илъэм ёгъэкъуашь, е-ей!
МафIэр икум илъыжът, орэ-рира
Зыригъеуру мэжъей, э-ей!
МафIэр даурэ къитхын? орэ-рира
МафIэр дауэ къэтхын? э-ей!

— Армэ, Сосыр къуапцIэ, орэ-рира
Армэ, цыхуфэ гъушI, э-ей!
ПсыншIу сатхыгу къытепсых, орэ-рира
Дэ мэфIахъэ дыкIоншь, э-ей!
А иныжъым дыхуэкIонышь, орэ-рира
Нэхъ гъунэгъу дыхуэхъукIэ, э-ей
Сиши лъэмакъэм, орэ-рира
Хъэлъэмакъ зезгъэшIынышь, э-ей
Нэхъри дыпэкIуатэмэ, орэ-рира
О сихъе лъэмакъэми, э-ей!
Джэду лъэмакъ зезгъэшIынышь, орэ-рира
Чэшъанэжъым сельэншъи, -э-ей!
ХяпкIэ-лъапкIэу зызгъэзэншь, орэ-рира
Уэ, абдежъым, Сосырыкъо, э-ей!
Зы пхъэдзакIэ къэпхъуватэ.
Сосырыкъори къошэс, орэ-рира
Чэшъанэжъими ныкъокIуэ, э-ей
Нэхъ гъунэгъу хохъухукIэ орэ-рира
Тхъожъеижъым, уий, зеIэт, э-ей,
Щы лъэмакъкIэ къежъами, орэ-рира
Хъэлъэмакъэ зешIыжь, э-ей
Гъунэгъупэ шъыхуэхъукIэ, орэ-рира
Джэду лъэмакъу зехъожь, э-ей!

Чэшъанэжъым шынэсым, орэ-рира
Тхъожъеижъым, уий, зеIэт, э-ей
Ар лъэртемытти орэ-рира,
Шылъэм темытыжъыти, е-ей
Банэ чэуми*, уий, нольэ.
Сосырыкъо къепкIэхи, орэ-рира,
Зы пхъэдзакIэ къепхъуватэ, э-ей,
А пхъэдзакIэр шъипхъуватэм, орэ-рира,
Зы дэп ини кIэрыхушь э-ей,
Иныжъ жейм инэжъгъым, орэ-рира
А дэп иныр нытехощь, э-ей!
А дэп иныр зытехом орэ-рира,

* Пэнэ чэу.

Ар иныжъым инабдзэм, э-ей
МафІэшхоуи нышІэнэт.
Ер, иныжъыр къызыштыушъ, орэ-рира
ИпхъэдзакІэр ибжыжьри, э-ей
Зы пхъэдзакІэ къыхоту, орэ-рира
А иныжъым къыштышІэм, э-ей
Сиадэм укъыриухъэкІи орэ-рира
Хэт ихъэкІэ къызэдыгъут!
Губжью жылашъ иныжъым, орэ-рира
Зыдэштысым, мыхъею, э-ей
Ер, иныжъыр къэлабэри, орэ-рира
Сосырыкъор къиубыдри э-ей,
Ер, ипашхъэм къирилъафэшъ:
Нартхэм яІэр Сосырыкъоу, э-ей!
Ери-ей, ар гъушІыпкъыу, орэ-рира
Сызыкосэм къызжъяІэ, э-ей!
Ей, Сосырыкъо зыдэштыІэр орэ-рира
ПсыншІу къызжкумыІэмэ э-ей!
Ер, Сосырыкъуэ къопсалъэ, орэ-рира
Мыр иныжъым жыреІэ: э-ей
— Сэ натхэ сыраІэхъошъ, орэ-рира
Сэ нартхэ сыражъэмыхъошъ, э-ей.
Сосырыкъо слъэгъуакъым, орэ-рира
ЗыдэштыІэри сымышІэ!, э-ей!

Иныжъыр:

— Ер, зыдэштыІэр умышІэм, орэ-рира
ИджэгукІэр сэгъашІэ, э-ей!

Сосырыкъо:

— Ей, Сосырыкъо иджэгукІэр, орэ-рира
Нартхэм жъау зэхэскашъ, э-ей
Нартхэм яхэткъым зы закъуи орэ-рира,
А джэгукІэр холъэкІыу, э-ей
Нартхэм жъаІэ — иныжъи орэ-рира
Ар лъэкІыну шъымыІыу, э-ей!
— Код жъумыІэ, нарт Іэхъо, орэ-рира
ИІэ псыншІу къызжыІэ, э-ей
Сосырыкъо иджэгукІу орэ-рира
Сыт джэгукІэ о пиІами, -- э-ей!

Сосырыкъо:

— Сосырыкъо жыхуа!эм, орэ-рира
Иджэгукъу мыр сош!э, э-ей:
Иджэгукъу мыр сош!э, —э-ей:
Сосырыкъо жыхуа!эр, орэ-рира
Гуашъхэ лъапэм ш!оувэ, э-ей
Абрэ мывэр Гуашъхэшхом орэ-рира
Нартхэ къырагъэжэх, э-ей!
Сосырыкъо жыхуа!эр, орэ-рира
Абрэ мывэу къежэхым э-ей
Нат!эпэк!э йоори орэ-рира
Нахь хуабжъыжкуу дырехуеижь, э-ей!

Иныжъир:

— Ар зымылъэк!уныр сэра?! орэ-рира
И!эт, мывэр къеут!ыпшъхъэх, э-ей!
Ер, абрэ мывэр Сосырыкъо, орэ-рира
Гуашъхэм къырет!упшъхъэх, э-ей!
Абрэ мывэм иныжъир орэ-рира
Нат!эпэк!э йоори э-ей,
Нэхь хуабжъыжкуу дырехуеижь:
— Мыр джэгукъэ ш!агъос, орэ-рира
Синат!эр къигъэшхас, э-ей.
Сишхэни къигъэк!уас.
Уий, нартхэ !эхъо, ора-рира
Сосырыкъо иджэгукъу э-ей,
Сыт нахь ш!агъоу о пшиэрэ?!

Сосырыкъо:

Сосырыкъо жыхуа!эр, орэ-рира
Лъэгужъемышхуу къот!ыс, э-ей
Икъэр ирагъэуш!ри, орэ-рира
Цашъхъэ-шаер жъэдээ яш!, э-ей
Сосырыкъо жыхуа!эм --- орэ-рира
Цашъхъэр егъэнышк!ури э-ей,
Щэкиэр къыжъэдедзыжь.

Иныжъир:

— Сэра ар зымылъэк!ыр?! — орэ-рира
Ижъэр ину еуш!, э-ей
Цашъхъэ-шаер жъэдээ хъуху о-орэ-рира
Сосырыкъом жъэдедзэ, э-ей!

Ари зыри шымыхъуу, орэ-рира
Шашъхъэр егъэнышкүри э-ей,
ШэкІэр къыжъэдедзыжь.

— Ер, нартхэ я Іэхъо, орэ-рира
Мыри джэгукІэ шІагъошъ, э-ей,
Сидзэлышъхъэр игъэцщас, орэ-рира
Сидзэ шар игъэплъяс, э-ей.
Уий, нартхэ я йахъо, орэ-рира
Сосырыкъо иджэгукІу, э-ей
Сытхэр сэбгъешІэн?

Сосырыкъо:

— Сосырыкъо жыхуаіэм, орэ-рира
ИІэшъ нэгъошІ джэгукІи, э-ей!
Сосырыкъо жыхуаіэм, — ерэ-рира
Ижъэр ину еушІри э-ей,
Вабдээ плъяр жъэдадзэ, орэ-рира
Ар иныбэм шъегъэушІыIури, э-ей
ИпхэмкІэ къыредзыжь.

— Сэри апходу сэгъешІыт, — орэ-рира
ЖеІэ иныжъым, къоув, э-ей
Ижъэр ину еушІри.
Вабдээ плъяр иныжъым срэ-рира,
Иныбэм шъегъэушІыIури, э-ей
ИпхэмкІэ къыредзыжь.

Иныжъир:

— Ер, нартхэ я Іэхъо, орэ-рира
Мыри джэгукІэ шІагъошъ, э-ей
СикІэтІийхъэр зэригъэшхс, орэ-рира
О усшхыни къысхуигъэкІошъ, э-ей
Сосырыкъо иджэгукІу орэ-рира
Нахъ шІэгъожкуу сыйт пшІэрэ, э-ей

Сосырыкъо:

— Сосырыкъо жыхуаіэм орэ-рира
Мыри иІэшъ джэгукІу: э-ей,
Щыуаныжъым бдзапцІэр изу орэ-рире
Нартыжъхэм иралъхъэ, э-ей!
Банэ гулъу гулъишъу орэ-рира

МафIу абы щIашIэжь, э-ей
БдзапцIэр зэрагъэткIуу, орэ-рира
Сосырыкъо жыхуаIэр э-ей
БдзапцIэ ткIуами хотIысхъэ.
БдзапцIэр зэрызэнцIу, орэ-рира
Сосырыкъор къоIэри э-ей
БдзапцIэм зыхечыжь.

— Ери-ей, нартхэ яIэхъо, орэ-рира
Сэра апходэ зымылъэкIыр?! э-ей
Щыуаныжъым бдзапцIэ изу ори-рира
Сосырыкъом нырельхъэ, э-ей
Банэ гулъу гулъишъэ орэ-рира
МафIу абы щIашIыхь, э-ей
БдзапцIэ ткIуами иныжъыр орэ-рира,
МакIори хотIысхъэ, э-ей.
Ауэ, ари иныжъым орэ-рира
Зээзышъыхъуи шымыIу, э-ей
Къызэрэу кыхокIыжь.

— Ер, нартхэ яIэхъо, орэ-рира
Ари джэгукIэ шIагъошь, э-ей
Сигур плъыну шъыхуежъэм, орэ-рира
БдзапцIэ кIуари зэпцIыжьшь, э-ей.
О умытхъагъэнцIымэ, орэ-рира
Сосырыкъо иджэгукIу э-ей
Нахъ шIэгъожьу сый пиIэрэ?
Ар зыхадэр жьумыIэм, орэ-рира
О мы бдзапцIэр пхозгъэткIуншь, э-ей
Ер, Сосырыкъо лы къуапцIэ, орэ-рира
Ер, ишIэнур имышIэжьу э-ей,
Иныжъыр къырещажьэ, орэ-рира
Мыр джэгукIу хуеIуатэ: э-ей
— Ей, иныжъ шъхъадыкъуакъо, орэ-рира
Сосырыкъо зинэкъо��ъогъу, э-ей
Сосырыкъо иджэгукIу орэ-рира
Зы джэгукIэ къэсшиIэжьашь, э-ей.
Сосырыкъо жыхуаIэр орэ-рира
Хы къопсибл шъызэхэом, э-ей
ИкуунIэм ныхащэри орэ-рира,
Илъэр шIыми нэмису, э-ей
Ижэм псыр жъэдэмьюу орэ-рира,
Ар хышхоми хоувэ, э-ей.
Жъэшъибл-мэхуибл уаер орэ-рира

Сосырыкъом къырашIækI, э-ей.
Ар хышхом хагъэшътыхъ,
Жъэшъ-мэхуйблыр зэрэфIækIыу, орэ-рира
Сосырыкъор къырагъэIэ.
Сосырыкъор хышхо мылыр, орэ-рира
КъыздеIэтри къыхокIыжь, э-ей.
— Ери -ей, нартхэIахъо, орэ-рира
Сэра апходэ зымылъэкIыр?! э-ей

Хы къонсибл шъызэхэом орэ-рира
ИкуупIэм ныхещэри э-ей,
Ильэр шыыми нэмису, орэ-рира
Ижъэм псыр жъэдэмьюу орэ-рира
Жъэшъибл-мэхуйблкIэ хегъэшътыхъ, э-ей.
— Ей, иныжъ, кьеIэт иджы! — орэ-рира
Сосырыкъом шыыжьиIэм, э-ей
ЗешэшI, зехуэ иныжъими, орэ-рира
КъызэрэIу мылыр къочэ, э-ей,
— Ей, иныжъ, зэ догот зэ догот, орэ-рира
Iэбжъэнабжъэр згъэбыдаIым, э-ей
Уаеу шыыIэри осщэлIакъым, орэ-рира
Мылыр фыю зэрубыдаIым, э-ей
Сосырыкъо иныжъым орэ-рира
Псы шIэлъадэ къыхуешI, э-ей,
Уаем бзаджэр нышIещэри орэ-рира
Нэхъ быдэжъу хегъашътыхъэ, э-ей
Ей, иныжъ, кьеIэт ыджы, орэ-рира

ЗешэшI, зехузыр иныжъими, е-ей
КьеIэ шъхъэкIэ зыхичыфIым орэ-рира,
Джатэр къырек Сосырыкъом, э-ей!
— Ер, Сосырыкъоу гъушынэ, орэ-рира
Нарт емынэ шужъей, э-ей
Ер, шъхъэ къээмышIарт, орэ-рира,
Сосырыкъоу узэринътыр, э-ей
Ер, шъхъэ къээмышIарт, орэ-рира.
Ау, джэтадзэр умыудзэгу, э-ей.
Гугъу пиIэннуу зумыгъэхъ, э-ей.
Ер, уиджатэр сэ сипкъым орэ-рира
Пэлъэшъфынкъым, шыыгъэт, э-ей,
Кло сиунэм, жъэпкъым орэ-рира
Сиджадэр къыфIэх, э-ей.
Сосырыкъо негъазэри, орэ-рира
Иныжъ унэм ныхокIо, э-ей

Сосырыкъо бжэр Йуех, орэ-рира
ИнтЫрышхо нышIедзэ, э-ей
Иныжъ джатэр къольыхри орэ-рира,
ИнтЫрыжъым зыхесэ э-ей,
Сосырыкъо йобгъукЮри орэ-рира,
Джатэ Йапшъэр еубыд, э-ей.
Джатэ Йапшъэр ийгъу орэ-рира,
Сосырыкъор къосыжь, э-ей!

Иныжъыр:

— Ер, Сосырыкъоу, гъушынэ, орэ-рира,
Нарт емынэ шужъей, э-ей,
Ер, сокЮодри сокЮод, орэ-рира
СикЮодыпIэр уимахуэшь э-ей,
Аүэ сишъхъэр ныфIэпхым орэ-рира,
Сипшъэ хошхор къыхэлъэф, э-ей.
Хуэр бгырыпхузышIэпхи орэ-рира,
Къарьюу сиIэр къипхэхъаншь, э-ей.

— Уильэштыгы сыхуейIым! — орэ-рира
ЕIэри Сосырыкъо, э-ей
Иныжъишхъэр фIигъээс, орэ-рира
Иппшъэ хошхо хилъэфс, э-ей.
Иппшъэ хошхо хилъэфри орэ-рира
Мывэ иным ириупцIс, э-ей,
Иныжъ хошхом амбрэ мывэр орэ-рира
ЗэходитIу зэгуигъээс, э-ей,
Хошхо кIапэр къипхъуатэри, орэ-рира
Жыгыжъ иным къириупцIэкIс, э-ей,
Ер, жыгыжъри зэходитIу орэ-рира
Иныжъ хошхом зэпигъээс, э-ей!
МафIэ къыхъи Сосырыкъо, орэ-рира
Нартхэм ядежки къэсыжьс, э-ей!
Нартхэр зэхэпшхъажъри орэ-рира
ЫшиIу тельри шIыIэм ысацъ, э-ей,
ЫшиIэгъ шIэлъри къэннати орэ-рира
Сосырыкъо мэфIэшхо, э-ей
Къэна псоми яхуишIри, орэ-рира
Нарт гъусэхъэр къигъэнэжъас, э-ей!

165. САУСЫРЫКЪОРЭ ИНЫЖЬИМРЭ

(Б жъэдэгъу текст)

Нартхэмэ Саусырыкъо аукын агу хэлъэу зэхахьэни рафыжьэгъагъ. Чыжьэу зэрэфыгъэх, зэрэгъэнштыгъэх, ау зэрэфыхээх, лыгту-лыст чыгэшко къафэхьуй нартхэр зыдэклюжын амышигэу ригъэплихыгъэх.

Саусырыкъо шхъуахышигъэхэр ышэн ылъэкіэу щитыгъ. «Чыгээр къафэзышигъээр Саусырыкъу» аю, чыгэшко къышын ылъекиинэу щитыгъэу аю.

Гъэрет ахэмьлтижьэу, егъэзигъэу зэхъухэм, нартхэр Саусырыкъо ешүжыгъэх, Саусырыкъуй къафэхьагъ.

Нартхэр Саусырыкъо къельэйгъэх: «Саусырыкъу, моншиоу къэнсирэм щыщ къитфэхьэу, моншио тфэпшэу, зытэбгъэгъэфэбагъэмэ» — аишишь.

Ежь Саусырыкъо чыгээ лэтигъэп ашыгум.

— Бую къышууфэсхын — ылуу кю — зэшүжыгъэх, чыгээм ригъэзигъэх, амал ягэжьэп. Арыти, Тхъожьием ешэси чъагъэ.

Ары, еблэми фабэ афишиин ылъекийт Саусырыкъо, ау нартхэр егъэгузажьох ыдж!

Моншиом зэклюм, пхъэтэкъэжьхэр зэтельэу, тэкъэжь мэшлюшком хъураеу Гапли къырищэгэйгъэу, зыргэгэуш юхыгъэу иныжьэр кэлтэрийль. А иныжьери Саусырыкъо ичыгээ шыгъэ къыхиубытагъ.

Саусырыкъо зиати иныжь юхыгъэм ыклюц илкагъ. Моншиор къышти къызепкыжым, иныжьэр къызэлбэки, Саусырыкъо ыбытыгъ.

— Бихы, цыф цыклю, моншиор сшиоотыгъуа? — зөлом иныжьим:

— Пшиосэтигъуми сшиэрэп, ау сымыхы хүйтэпш юхы, — ылуагъ Саусырыкъом.

— Тэ укъэгэйрэ, цыф цыклю? — зөлом:

— Саусырыкъо икъуаджэ сыйкэгэ, — ылуагъ.

— Саусырыкъо икъуаджэ укъэгэймэ, ашыгъум. Саусырыкъо илгэгээ шаплюу, ышээрэмэ анахь шэгээ шаплюэр къисайу, къисэмлюу устгупшижытэп, — ылуагъ иныжьим.

— Олон, — ылуагъ Саусырыкъо, — мын фэдэ штырыгъукылем, Саусырыкъо псыхьом уарзэ харегъэтакъо, хэгъуалхьэшь зыхегъэштахы. Мылэр чым ештылээ зыхегъэштахы, итанэ, «кыкыкы» Ию къекутэшь къыхэгэжы, — алуагъ, ею Саусырыкъо.

— Ар лыгъэ хъатэп ныла, сэри зыхэзгъэштахынба! — ытуи иныжъым уарзэ къыхьи, хитакъуи хэгъольхагъ. Хэгъуальхыи, Саусырыкъо иныжъэр хигъэштхыгъ.

— «Лун» иныжъ, къыкай, — ытуагъ Саусырыкъо.

Иныжъэр къыкай, мылэр къыгъачэ зэхъум: «Зэ, иныжъ, зы щыкагъэ фэхъугъ, — ытуагъ Саусырыкъо.

— Шыд фэхъугъэр? — зеом:

— Саусырыкъо аш фэдэу мылэр къыгъачэ хъумэ, мыл кытум псэу къытэльадэрэм уарзэ харегъэтакъо, икэры-кэу зыхегъэштахыжьишь, итланэ къыкайашь къекъутэ, — атуагъ, ело Саусырыкъо.

— Амэ къыхэтакъу, цыф шыкай, — иныжъым зеом, Саусырыкъо хыжь къыригъяпши, мылэр ыгъэжъуай, уарзэр хитакъуи зэкигъэштахыжьигъэ.

— Къыкай, ыдж иныжъ, — зеом иныжъэр къыкай и шъхвакай къифэгъэхъяягъэп.

— Мыш фэдэр Саусырыкъо къелыхэрэп, адэ сидэу о къыфэмийкуутэра? — зыреом итланэ къыкай и шъхвае — къифэгъэхъяягъэп.

Итланэ иныжъым къызэрэфэмийкуутэтэр зешэм, иныжъым ышъхъэ шуихынэу Саусырыкъо ичатэ рихи ежьагъ.

— Цыф шыкай, ачыдже о сэ сшъхъэ пыуупкын пльэ-кытэп, пыуупкытэмэ одэ сэ сичатэ мыш фэдэ йошхъэ кэогъум къолъышь, кюри къахьи, пыупк, — ытуагъ.

Саусырыкъо итхъугъэу чээ зэхъум: «Тэ учъера, Саусырыкъу?» — ытуи Тхъожъыер къеджагъ.

— Ежь ичатэджэ ышъхъэ шосымыхымэ, сэ сичатэ пимыупкынэу ытуагъашь, — къесхынэу сэко, — ытуагъ Саусырыкъо.

— Э, ыаджэ уеэ хъутэп, узэниупкыт, ыадэр чатэм дэжь шылъышь, къыдэгъани къахь нахь, — ытуагъ Тхъожъыем.

Чатэр ыадэм дэлъэу Саусырыкъо къыхьи пэтэу иныжъэр пльи ылъэгъугъ. Иныжъэр аш щыгъыгъ.

— Сыоплыгъэл нахь, «Саусырыкъо къопцай лъэбышэ цыкай» — аю, сыкъоплыгъэмэ укъесшэн фэягъ, оры Саусырыкъор. Джи сзынуукыдже сатхыцашьо шъолъырищ хэщи, ущээфэ шъоаплэу пфикьут, — ытуагъ иныжъым.

Саусырыкъо еуи, иныжъым ышъхъэ шуихыгъ. Хыжьышко къыригъяпши, «тхъу-тхъутхъу» ыоу иныжъэр къыхилъешьи, ытхыцашьо шъолъырищ къыхищыгъ. Къыхьи Тхъожъыем дэжь къекложыгъ.

— Шыд иләүжыгъу, Саусырыкъу, мы пыгъэр? —
ыуи Тхъожъыер къеупчыгъ.

— Иныжъым ытхыцлашьо шъолъырищ къыхэсхыгъ —
ыуагъ.

— Шыд ешиэт? — къеупчыгъ.

— Ныбәпхы пшыми хъут, бирых пшыми хъут къы-
сиуагъ, — ыуагъ.

— Аңыгъум, мо чыгым хыри еупцикъыри епль, бир-
ыхырә ныбәпхырә пае о укъэненәп, — Тхъожъыем ыуи,
ыхы, зыреупцикъым чыгэр зәпигъэзи ебәджыгъ.

— Джары, о узәптигъяулын ылгъагъе нахь, ар о
унибәпхырә уибырыхырә афәгумәкъытыгъәп, — ыуагъ
Тхъожъыем.

Тхъожъыем къитеистхыи, машлор къыхыи къекло-
жыгъ. Машлор афишыгъ нартымә.

— Пкъынә зырыз нахь машлом ежъугъеу хъутәп, —
ариуагъ нартымә Саусырыкъо. Зылә езгъеугъи, зыпә ез-
гъеугъи, зылъакъо езгъеугъи ахетыгъ.

Ежъ Саусырыкъо «чылә сәллә», — ыуи машлом зы-
тырищаишъ, зэрепсао шлу зыргъеугъ.

Саусырыкъо шхъуахышыттыгъ, джай фәдәхәр нар-
тымә аришыттыгъ.

166. НАТ САУСЭРЫКЪО ИНЫЖЪЭР ЗЭРИҮКЫГЪЭР

(Шапсыгъе текст)

Саусэрыкъо иныжъым зылкъэм мыроущтәу къыри-
уагъ:

— Нат Саусэрыкъо иджъәгукъэ алоу оугъа?

— Сәллә, — риуагъ Саусэрыкъом.

— Аңыгъум сәгъелъәгъу, — иныжъым ыуагъ.

— Нат яцбәзәфо егъәплъи едыри, — зелом:

— Аңыгъум къегъәплъи сәгъәдьыры, — ыуагъ ины-
жъым.

Саусэрыкъо ыгъәплъи иныжъым ригъәдьырыгъ.

— Сыныпсәхәр ыгъәкъуралъи, ари боу джъәгукъэ
шлагъу, аш нахышытагъуи къысалу!

— Гъукъы хъакъошьофом изәу псыр егъажъуи, зы-
ципәмджәэ хахы адырә цыпәмджәэ къыхэкъыжы.

Ари ыгъәцәкъагъ иныжъым:

— Скылъо ихъу-ипль хырифи, боу ари джъәгукъэ
шлагъу, аш нахышытагъуи къысалу!

Саусэрыкъо псыхъом хахы хәуцуи чәщым къызигъэ-
цыгъыдҗәэ, мыләр къекъути къыхэкъыжы, — риуагъ
Саусэрыкъо иныжъым.

— Ашыгъум дэгъу, — ыңи иныжъэр псым хэуцуагь. Натымэ ятхальэй а зэманым къадэхъоу щытыгъ. Саусэрыкъо тхъам ельэйи, псыр къигъэцыгъынэу ышин, итхальэйи къыдэхъугъ.

Иныжъэр псым хигъеуцуагь, чэшым чылэфэ къэхъуи къигъэцыгъыгъ. Саусэрыкъо пчэдыжым къынэсыгъ.

— Кьеңэ, иныжъ! — зөюм, иныжъэр кьеңи къызэхихутэу зэхъум, — зи умыло, иныжъ, джыри икъугъэп! — ыңи, хазэ-узэхэр хигъеутыси ятлонэрэ чэшыми хигъэтыгъ.

Ылперэм нахь лъэшэу псыри пытэу къигъэцыгъыгъ. Саусэрыкъо пчэдыжым жъеу къынэсыгъ.

— Кьеңэ, иныжъ, къыхэкъыжъ, — риуагъ иныжъым.

Кьеңи шхъаджъэ иныжъым къыфэкъутэшъугъэп.

Саусэрыкъо икята къырихи шхъарууцуагь:

— Ухэт о? — ыңи иныжъэр кьеупкыгъ.

— Саусэрыкъор сэры, — риуагъ.

— Сенэгуегъагъ, Саусэрыкъо лъеклэплащ алоу зэхэхыгъагъети, бжъапэм укъехэу зэхъум. Саусэрыкъу, джыгъэсэпэхыхыдэ горэ ослоожышт. Сэ шхъэ о уикъятэ пиупкыштэп, сэ сикъятаджъэ шиупкы, ау лъэшэу мылым къыримыгъачэмэ аши шиупкыштэп.

Иныжъым икята лъэшэу мылым къызыригъачэджъэ Саусэрыкъо ылъакъохэри паупкыштыгъэх.

— Ащ фэшхъафэу, стхыцэ ныфэ къыхэхи бырыпхэу зыпшиджъэ нижки сыйфи фэшюу къэхъужыштэп, — къыриуагъ иныжъым.

Ар бырыпхэу зишиджъэ Саусэрыкъо зэпиупкынэу арыгъэ. Ау иныжъым ылгыитюри Саусэрыкъо ышла-гъэп. Кятэр макъэу мылым къыригъачи ышхъэ шиупкыгъ. Ытхыцэ ныфи къыхихи пхэшъэбэ чыгыро горэ щытыти зеом, чыгэр зэпиупкыгъ.

Ар иукъыкъэу иныжъэр Саусэрыкъо ыукъыгъэу ары.

167. НАРТ САУСЫРЫКЪО ИШИ ЗЭРЫТЕСЭУ ШХУЖЬЫНЭ КЪУШХЪЭМ ЗЭРИКИГЪЭР (Еджэркъое текст)

Егъэзыгъэм цыфхэр йэпэлэх.

Адыгэ псэлзэжэ

Саусырыкъо и Тхъожъые тесэу үашхъэ горэм зипльыхъэу тет. Кіэлаклэй, тыгъэ къокыпшэмкэ кіалэ горэ къикїи къыкїэрыхъагъ. «Зекло укюштмэ некло», — Сау-

саусыркъо къыриуагъ. Дежки кюхэшъи, пшъашъэ горэ къагъоти, къахыи къэкюжыгъэх. Пшъашъэр юашъхъэмрагъяуцыхыгъ.

— Саусыркъу бэ дгъотми, макIэ дгъотми тизэфэдэбэ? — къыуагъ кIалэм.

— Тизэфэдэ.

— Адэ мы пшъашъэр зэфэдитIоу къызэпсыупкIынышъ, уфаемэ ышъхъекIэ штэ, къэнэжьырэ сэ сштэн.—Сэшхор къырихи пшъашъэм еон зеIом, пшъашъэм ыжэ щэджыблэр къыдэкIыгъ, къызыдэкIым кIалэм щэджыблэр ыукигъ. КIалэм къыуагъ.

— Саусыркъо, уфаемэ шыпхъу, уфаемэ шъузы шы. Саусыркъо пшъашъэр кIакIом тыригъэIэсти, кIалэр ежьеjжыгъэти ац ыуж ихъагъ. КIалэм кIэхъагъ.

— Сыд, Саусыркъо, узфаер?

— Узшыщыр къысаIу.

— Сэ сзызыщиым Iоф диушIэн (диуиIэн), гъазэ.

Саусыркъо къыгъэзагъ, къыгъащти. Ау гу зыIэпишъхъэжы етIани иш къыригъэгъэзэжыгъ. Ыуж имыкI-рэ чыжъекIэ ыуж итэу, къушъхъэ гъуанэм шыур ихъагъ. Саусыркъуи ихъагъ къушъхъэ гъуанэм. ШIункI, зыда-кIорэ ылъэгъурэп. Къушъхъэм пхырыкIи шъофым ихъагъ. Ньюожъ шъхъац фыжь цыкIу горэ мэл къаумэ ыIыгъэу шъофым ит. Ньюожъым Саусыркъо къылъэгъугъ. «Алахым къытфихы мы мыгъо лъэкIэпIашэр тэкъикIыгъэн», ныом зеIом, кIалэр къызэплъэкIыгъ. КъызызэплъэкIым Саусыркъо къылъэгъугъ. КIалэм: «Тхъэми фэмыгъо фешI» — Саусыркъо къыриуагъ.

КIалэу плъэгъурэм унэ горэм Саусыркъор ригъэблэгъагъ. КIалэм зы IашIуракIэрэ пIэстэ бзыгъэрэ къыгъэIылъыгъ. «Саусыркъу, мэлакIэ улIэ хъумэ шхы», —ыIуидэкIыгъ. КIалэр шэси дэкIыгъ. Саусыркъо мэлакIэ лIэ къэсми машхэ, хэкIрэп шхыным. (IашIуфакI-мэлым хэль, ыблэбгъу дэжь). КIалэр зы мафэ горэм ынэжгъхэр зэхэхъагъэу къесыжыгъ.

КIалэм Саусыркъо гъудыджым къырищыжыгъ.

«Нартхэр зэIукIагъэу, хъазынэ къахыигъэу язэрэмыгъэгощэу уахэхъажышт, узахэхъэжыкIэ Саусыркъо тхэмтыгъэми тэ тицци, къытхэрэхыи къытферэгощ, — кIалэм къыреIо, — аущтэу заIокIэ, сышуухэмтыгъэми сыкъэкIон къэзгощын, ау мыш фэдэ лIищыр (ацIэ сшIэжьрэп) ешъупхыни. А лIищыр зырапхэу афэбгошынэу зебгъажьэкIэ алрыгъу, шхъэшъопаIор, къамышыр къыхэкIышт. Щыри къыхэхи шти, телъетыжь. ЛIищмэ кла-

Іашт: «Нартыжъ делэхэр, хъэзынэп мы щылъир, хъазынэр мыш ыхрэр ары». Ар къызайокі о яй: «Сышъухетыгъэп, ау топыщэу зэшъозгъэши, къалэм сыдахи, сэрба зыштагъэр. Кіалэм джахэр къыриїи, Саусырыкъо къыутпышыжыгъ. Ау етіани кіалэр зыштыры зэригъашэмэ шойгъуагъ. Кіалэм ыуж къихъэжыгъ. Ящэнэрэу къыримылоу зежъэжым, епхъи къыубытыгъ.

— Сыуукїин е сыкіожын, — ыїи ыубытыгъ кіалэр.
— Хэта узштыры?

— Сызштыры ори, — кіалэм къыїуагъ. — Тауштэу — пхъужь горэм уесэлъыхъущтыгъ. Чэшым ліагъеу хъадэр къычіпхи угольыгъэба? — къыїуагъ кіалэм.

— Сыголъыгъ, — Саусырыкъо риложыгъ.
— А узголъыгъэм бинэу хэкїыгъэр сэры.

Дунаимкіэ ар шъузэу бгъотыгъэмэ, къоу дунаимкіэ сыйгъотыщтыгъэ.

А шъхъац фырж цыкїур ары сянэр.

Саусырыкъо ахэр кіалэм къыригъэїуагъэп.

Саусырыкъо егушиысээ мэзым къыкїоцикїыркїзэ, исэшхо пакіэ зыгорэм еутекїыгъ, гупшиысээ зэрыкїыщтыгъэр шы шхужь къуал. Ар шогъэшигъонэу плъэрэ хъэ къупшъхъэр, цыф къупшъхъэр, шы къупшъхъэр — щыри зэхэмыхъэу инэу щылъыгъэх. Саусырыкъо тхъэ елъэїугъ: Дунаим зэрытетыгъэм фэдэхэу хъафизэу щыри сэбгъэлъетъункіэ. Хьари, шыри, лыри анэ нэшьоу дунаим къитеуцугъэх. Мо шыри лыри цыгум ыїатрэп, пхырэцохъух. Ярэбий сыдкіэ угу къысэбгъагъэ ыїоу тхъэусыхээ, Саусырыкъо сэлам къырихыгъ.

— Мы дунаир сыдэу шүнкїа, сикїал?

Ори аш фэда?

— Хъау.

— А сикїал, тятэм ятэжъхэм къяточжыщтыгъэ, цыф укі къэхъущт аїсти.

— Цыф укі къэхъугъа?

— Къэхъугъ, — ыїуагъ Саусырыкъо.

— Итхальтэйеу къыдэхъоу Саусырыкъо къэхъущт аїощтыгъэ, къэхъугъа?

— Къэхъугъ, Саусырыкъор сэры.

— А сикїал, мыш дэжъым сииф щытыгъ, щытыжъа?

— Щыт.

Зэйабэки сиифыр къыуфи къыпикїи ыныкъо, Саусырыкъо дэжъкіэ къыфыгъ.

Саусырыкъо кіэпкіэти мыдырабгъу къэуцугъ.

— Ушыла?

— Сыщи.

— У Саусырыкъо шылпкъ джы.

— СапэкІэ укъакІом э пахъэм укъигъэкІоштэп, сауж-
кіэ къакІо, сикІал, — кыуагъ иныжъым.

ЫужылпкъекІэ икИ ыІэ къуобытыгъ.

«Е-о-ой гүш, бэу цыкІу, бэу шъабэ, 1а хъунэп, — ыПуи
къыдэхъашхыгъ.

— СикІал, о уитхъэлъе1у сыйкигъэхъужыгъэшъы си-
гъэлІэжь, сэркІэ дунаир былымыжъэпышъ.

— Ари фесшиэн.

Нартмэ саххэхъэжъм э хэт ущышэу ясІожына, —
ыПуагъ Саусырыкъо.

— Залэкъо Еристэм зыфа1орэ сэры.

Нартхэм язэрэмыгъэгощэу былымыр Саусырыкъо къа-
ххэхъэжъыгъ.

Нартмэ: «Былымыр къытферэгощ» а1орэ щэ къылъа-
тъекІуагъ. Ящэнэрэм кІуагъэ.

Лищри чыгым раригъэпхыгъ. Саусырыкъо ыгошыгъ.
Пкъыгъуищыр хихи ежъэжъыгъ.

Къызылъежъэм:

— Топыщэ зызышЫгъэр сэрба! — ари1уагъ.

А топыщэ зызышЫгъагъэр кІалэр ары.

Саусырыкъо къэкІожыгъ.

168. СОСРЫКЬУЭ И КЪАНТЕШЭ ГЪУЭГУР

(Къэбэрдэй текст)

Къасейхъэблэ къуажэм и куэшІкІэ, Бахъсэн псыхъуэ
дехуу, иІэш щытыжь, гъэ мин лъэужым хуэдэу, удз
щхъэфэ трищІэжауэ.

А щытым цыхухэр зэрэджэр Сосрыкъуэ и къантешэ
гъуэгүш.

Ар зи1ысыр сыт жып1эрэ уш1эупщІэмэ, ар Сосрыкъуэ
къантешэж щыхуаш1ам зэрыкІуар абыкІещ. Сосрыкъуэ
щыкІуэм и сэшхуэпэр щым илъэфырти, щытыу дитхъу-
гъауэ арати, абы и лъэужку къэнаш.

Цыхуми ар Сосрыкъуэ и фэеплъу къытхуэнаш.

169. САУСЭРЫКЪО ХЪУДЫМЫЖЬ ЗЭРИГЪЭУДЖЫГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт Хъудымыжъ, Пищещэ Йушъо, Йошхъэныкъо
ыльапсэ чыыеу щылъызы, Саусэрыкъо шъхъарыхъагъ.

Саусэрыкъо енэцГыгъ зэкЮцИпхэнэу. Щылыбыр кIапсэ-
къышти зэкЮцИпхагъ.

Хъудымыжъ къызэуущыжъым, зэкЮцЫпхагъеу къэу-
щыжыгъ.

Къыдэплъишишъ къеплъыгъ.

— Нарт Саусэрыкъу зыфаIорэр ора? — ыIуагъ.

— Сэры, — ыIуагъ.

— СытГупшыжъ, — ыIуишъ къельтэIугъ. —Лымэ арэп
ашIэрэр, — ыIуагъ.

— СытГупшыжъ, Саусэрыкъу, зы мэфэ-зы мафэджэ
сылшъхялэжъин.

— Зызакъоджэ устГупшыжъыт, — ыIуагъ.

— Къяло, шыыд узыфаер, слъэкЮйтэр пфэсшЭн, —
ыIуагъ.

— ПлъэкЮйт, орыдже къин хъутэп, Хъудымыжъ, —
ыIуагъ. Щыгъу куахьибл хы Iушъом укЮу къызысфэп-
хъыдже устГупшыжъыт, — ыIуагъ. Тэдэ къэх еблэми.

— Къыфэсхын, — ыIуагъ.

— Тхъа къысфаIу.

Хъудымыжъы «къыфэсхынджэ»—ыIуи тхъэ фиIуагъ.
ЕкIуалIишъ ыIэтэжъыгъ.

— Хъудымыжъ, ыдже унашъоу бдэсшIырэм къедэIу,
— ыIуагъ Саусэрыкъо. — Мы чыпIэу сыздэшысым
сышысыт, мээз пIуалъэ остыт, мазэ зыщыхъурэм мы чы-
пIэм сүтесыт, щыгъу куахьиблэр къэпхъэу укъэкЮжымэ,
мы чыпIэм шыкIэпшынэ сеоу сүшысыт. Сэ «иккугъ»
сэIофэджэ ууджыт, щыгъу куахьиблэр птамэ зэрэтельтэй.
«Иккугъ» сэIофэджэрэ узыуджыдже, устГупшыжъыт
шъхъартГупшэу.

Хъундже зэдаштагъэ, ау къахьыкIэу иIэтэр ышIэрэп.

Саусэрыкъо лы хыилэти, моущтэу риIуагъ: «Мы
ихъэшъэбэшкомэ ашыц горэ куахьиблэри ифэнэу, иууIу-
чыкIыны изы къэпшыны къэпхъыт» — ыIуагъ.

Хъудымыжъ еуцуалIишъ хъакъуашъор ышIыгъ,
щыгъу куахьиблэр зэрыфэн фэдиз иинагъэу.

Хъудымыжъ щыгъухъэ ежъагъ, хъакъуашъор ытамэ
тетэу.

— Тэдэ сүкЮомэ къэзгъотын, сүшыгъуазэп, — къыри-
Iуагъ.

— Моу занкIэу кIори, хым узеулIэджэ, хым урекЮ-
кIымэ къэбгъотын, — риIуагъ.

ЗанкIэу ежкишъ, хым иэсигъ. Ау щыгъор ыгъотырэл,
рекЮкIымэ лъыхъузэ, щыгъум лъэшэу къин пильэгъуагъ.

Шыыдэу щытыми, къыгъотыгъ.

Хъакъуашъом щыгъор изы къышИишъ къежъэжъыгъ. Мэфэ пIуалъэу фишигъэм къэмисыжы хъутэпти, мэфэ пIуалъэу фишигъэм къэсыжыгъ.

Саусэрыкъо плъэмэ ельэгъу Хъудымыжъ. Саусэрыкъо шыкIэпшынэм еонэр ыублагъ. ДэгушаIэмэ зэхихытагъ.

— ШыкIэпшынэр сэгъеуцужыфэ укъешъот лъэкIэу үиIэмджэ! — ыIуишъекууагъ.

ШыкIэпшынэм къыхыригъэдзагъэу удж орэдэр къирегъяIо. Хъудымыжъи къешъонэр ригъэжьагъ. Зыпари зытамэ темылым фэдэу, псыникIэу, пхъашэу къашъо. Аш тэтэу къашъозэрэ, Саусэрыкъо езэшыфэджэ пщынэм еуагъ.

— Хъугъэ, Хъудымыжъ, икъунэу сэIо, — ыIуагъ.

Хъудымыжъ къежъэжы Саусэрыкъо къекIолIэжъыгъ. Хъудымыжъ къызыщиуджыгъэмрэ, Саусэрыкъо зытесыгъэ үашъхъэмрэ метрэ шъиплэй фэдиз азфагугъ (къэбар-Iуатэм ячылэ Къунчыкъохъаблэм а үашъхъэр дэт)¹.

Хъудымыжъ къызыщиуджыгъэр мэшэшко ришигъыгъэу ыгузэгү йошхъэ цыкIу иIэу, Къунчыкъохъаблэ, чылэ кюцы джы хъужыгъэ. Ар нахылэм хэгъуашъхьатагъ.

170. НАРТ САУСЫРЫКЪО НАРТ ДЖЭГУМ ЗЭРҮҮКЮГЪАГЪЭР

(К Iэмгүе текст)

Саусырыкъо нарт джэгум зэкIом, джэгум үухий уцу-гъэ, зы куп шIукIай щытыгъ. Ешхэ-ешъо нахын джэгү ыIошын, хакIэши уни къыгъэнагъэп, унэм зэрэзэтесэу ашIуихъагъ, къашIуикIыжыгъ. ЕтIанэ Саусырыкъо лэхъупхъабжъэр къышырати, къышыришьу:

— Хэт сэ къыспырикъужына, — ыIуи къежъэжъыгъ.

Шъоф гурышхо горэм къихъажыгъэу къэкIожь тетзэ, зы шыу шIуцIэшхо горэ къитэджагъэу къакIоу ыльэгъугъ.

«Хьайт!» — ыIуишъ шыу шIуцIэшхор ригъэдэдажын шыу шIуцIэшхом къыгъази, чэтэ тыкумкIэ кьеуи, Саусырыкъо къыриутэхыгъ. А къыриутэхыгъэм шъхъашыуци ичатэ ыIыгъэу ыукинэу шъхъашыуцаагъ.

— Непэ мэфэ мыгъо, тхъаумэфэ маф, мэфэ пIальэ къысэт, мэфэ пIальэм сыкъыземыкIуалIэкIэ синартыцIэ осэты.

¹ «Нарт НэжIушной иIуашъхъэ» Къунчыкъохъаблэ дэжэ шай. Аш хыншьзу пытлыр къэбарIуатэм ышIэрэп. — Хь. А.

Мэфэ палъэр кырыти Саусырыкъо кыутушикъыжыгъ, бэрсекшор япальэу, Харам йашхъэ палъэр ашыгъ.

Саусырыкъо къекложки Тхъожъыер шэшым рищэжки унэм ихъажыгъ. Саусырыкъо джэнныкъо пашхъэм пэтысхъажыгъеу лъешэу епэгъогъоху щысызэ, Саусырыкъо янэу, Сэтэнэе-гуашэр къихъажыгъ. Шыу джэгугъо ыгъотыгъэм ыпсэ кылуихыгъеу егупшиисэу щысызэ, Сэтэнэе-гуашэр къихъажыгъ. Сэтэнэе еупчиыгъ:

— А си Саусырыкъу, сыда узегупшиисэрэр?

— Ундоф хэлъеп сэ сывэгупшиисэрэм, шъузум яхасэп сэ сывдэшчиагъэр, о хэпшихъан щылэп, — ылуагъ.

— А си Саусырыкъу, шыу джэгугъо бгъотыгъэм иши-ю-шышъо къисаюи, ышхъэ къизыосымыгъехъыкъэ, унэм сикымэ сикъимыгъехъаж, сикъихъажымэ сиахъэ сэмыгъэшхиж, — кырилуагъ.

— Нарт джэгум сывэклиом ешхэ-ешъо нахы джэгу сүн уни хъаклэши къесымыгъанэу зэклэ зэхэскъутагъ. Бжъери къисати, лыхъубжъери къисшъуи, шьофым сикъихъажыгъеу зы шыу шыцлэшхо ислъагъуи «хъайт!» сүн езгээдэдажки, шыу шыцлэшхом къитыригъази сэшхуацэри къисимыгэсэу, сэшхо тыкумкъэ сиринутэхыгъ. Нартымэ яжъогъэ пцумибгъу плэйуклэ рысигъэтхъугъ, анэ быдзыщи къисаюнагъэп, сшхъэ шыухынэу къизысшъхъашуцом хъоры-шэрыгъэм секлужки, непэ тхъаумэфэ маф, непэ мэфэ мыгъо, мэфэ палъэр къисэт сүн, мэфэ палъэр къисхи сикъекложыгъ.

— Е симыгъо закъоу ахэзгъахы, шыу дэджэгогъоу бгъотыгъэм изэрэшт къисаюи, — ело Сэтэнэе-гуашэм.

— Шыу джэгогъоу згъотыгъэр гобгъо-табгъоу мэзеклэ, изеклаклэ нарт фэд, нартымэ яжъогъэ пцумибгъу плэйуклэ рысигъэтхъугъ.

— Е симыгъо закъоу ахэзгъахы, а шыу джэгогъоу бгъотыгъэр талбэчыкъоу Тутарыщ, Едыджыкъо зэшибли-мэ ашхъэ ыхыгъ, пшхъэ ыхыни, суненхъути, симыгъо закъу, — ылуагъ Сэтэнэе-гуашэм.

Сэтэнэаэр Тхъожъыем дэжь кылуагъ. Тхъожъыем ри-луагъ.

— Непэ нарт джэгум шъузэклиом сид хайнапа къис-фэшхъухыгъэр?

— Тхъожъыем кырилуагъ:

— Хэгъэгоу сывэрысыр

Гъэблэло-гъэблашъу.

Мэл гъунэ сечышы

Чыгу гүнэм сэчъэ,
Чэшырэ сыдэгъэчъягъ.
Хайнаар къэтхымэ сэрэу,
Щытхъу къэтхымэ о пкъоу! —

Кознечыр къызэхигъетакъу Сэтэнаер къырифыгъ.
Сэтэнаер шэшыпчъэм Йууци ельэйугъ Тхъожьем.
— Хъагъумрэ фыгъумрэ озгъашхышт, пчэдыхъ къэси
шычэлэгыкІ уязгъэшхышт. Хъэджэбз дахэхэр фэзгъэбзэн.
Етланэ Саусырыкъо дэй Сэтэнэе-гуашэр къэклижыгъ.
Саусырыкъо риуагъ.

— А симыгъо закъу, хъэджэбз дахэхэр фэзгъэбзэн,
шыу джэгогъоу бгъотыгъэм ышъхъэ къызыосымыгъэхы-
кІэ, сикІымэ сикъимыгъэхъажь, сикъихъажымэ сиахъэ
сэмыгъэшхижь.

Палъэу шыу джэгогъум ритыгъэр къэсы фежъагъ,
хъэджэбз дахэхэр фигъэдагъэх, фигъэбзагъэх, шэкл плъ-
жыхэр Тхъожьем ысэкуи ыкІышъуи, ыкІи — зэклэми
ахидагъэх Шы нэклапэми шы сэкуми, шыкІэми оджын
зэфэшхъяфхэр ахишигъ. Шэкл плъжыхэр, шуцлэхэр,
фыжыхэр — зэклэми ахишигъэх. Етланэ палъэр къэси,
Саусырыкъор ежъэнэу зэхъум риуагъ:

— А, синкІэлэ мыгъо закъу, сэ къыуаслорэм укъызе-
мыйдэйукІэ, пшъхъэ ыхъышт а шыу джэгогъоу къылфэхъу-
гъэм. Едыджыкъо зэшиблым ашъхъа зэрихъыгъэу.

Ежъэнэу зэхъум риуагъ, пчэдыхъым ежь къэмисызэ
Йушхъэм блэклыни мэzym хэуценэу унашъо фишыгъ.
Шыу джэгогъур къэсыни Йушхъэм зиплъыхъэу теуцощт:
«О тхъэм симыуки, мы мыгъожы цыкІур къэклишты-
ба!» йлоу. Етланэ о укъыхэхъуштуны, ыкІыб къылфэ-
гъэзагъэу зыхъурэм, Йушхъэм дэчъаи, лъэшэу Тхъо-
жьем зегъэутхыкІ, шы пхъашэм лъэшэу зызиутхып-
кыкІэ, шы пхъашэр лъэшэу къызызэплъекІыкІэ, мо къо-
лэнхэм къагъэштэни, шыр кіэпкІэтышт, шыр къызызэха-
фэкІэ шыури къефэхынышъ, шыжэпкъитури къыхиутуни
шыри ыкІышт, Саусырыкъом ичатэ ыыгъэу шхъашы-
лъэдэшт, етланэ шыур къельэйущт: «Непэ мэфэ мыгъо, не-
пэ симафэп, мэфэ палъэр къысэт, мэфэ палъэм сикъи-
земыкІоллэжыкІэ синартыци къыосэты,» — ылони къе-
ллэйущт. Нахынэм о укъожыгъагъ, джы сэ сыгъэклиж.

— Джы тхъэм укъыситыгъэу узысыутуупщижыкІэ,
афэдэ мафэ згъотыжынэп, — ылони ышъхъэ къылиулкы-
ны, Сэтэнэе-гуашэм къифихъышт.

Джары Шъэофыгъ Иэпшъабгъом ышъхъэ къызври-
хыгъэр нарт Саусырыкъом.

171. САУСЗРЫКЬО КЫЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Рязанскэм удэкыгъэу укю зыхъуджэ ГЭС-м ылъэны-
къоджэ, апэу къутыр цыклоу джы узыгыкыэрэм дэжь щыт
Гуашхъэм, ижъым бэ шагъэу нарт Чэлэгъстэн тесыгъ.
Чэлэгъстэн ежь пелнуаныжтыгъ. Пхью дахэ ишагъ.
Ылхъу идэхагъэ хэгъэгум тэдджи щызэлъашагъэу щы-
тыгъ. Пшъашъэм ышагъэр Іэкуанд.

Нарт Шэбатыныкъо Іэкуанд идэхагъэ зызэхехым
Чынты къикйи, къекуагъ пшъашъэм дэжь. Чэлэгъстэн
икъуаджэ щымыгъуазэу щытыти чэмахъоу губгъом итым
еупчыгъ.

— Чэлэгъстэн иунэ сыйыгъуазэмэ сшионгъу, — ылуу.

— Унэ фыжы, унэ клахь, ильэгүц шыбгъэлыбэм къэ-
сы, пэнэпциэ сэрайджэ шахыгъэ Іэгур, къеблэччэ дэхъэ-
гъоу иэр Іэкуандэ псэлъыхъоу фыдахъэрэмэ аутагъ, ухэ-
баджэу ухафэмэ уукытэжкын, — кыриложыгъ чэма-
хъом.

— Тхъэм семыплъэу, сывэмымплъижымэ Іэхъомбэ
түуакыем удэзгъэпшыни, — ылуагъ Шэбатыныкъо.

Пшэнэу щыиэр кырилуагъети кую дэхъагъ Шэбаты-
ныкъо. Чэмахъом зыфилуагъэр зэрилуагъэм тетыгъ.

Шагум дахын, шым епсыхи, школур шышлоум шхъя-
ридзи, Іэкуандэ дэжь ихъагъ. Шэбатыныкъо унэм къизеп-
лъым нарт кіэлэж ютэшъуагъэхэр къекиэнакиэхи къэ-
блачъэу зэрэдэхъагъэм сэхыхэр арагъачъэхи, хыалыхэр
дагъэзыхъажыгъ: «Бэлахымэ ар кыидэкижын»,
аюу. Ахэр зельэгъум рашибагъэр шишхъаклоу къэтэджи
къикйижыгъ. Шхъакло ышин къикйижыгъети исагъан-
дакъ пчэлупэм кыичиси¹, шым къешэси щэ огъу кыри-
хи къэлапчъэр Іунтхъэу шыбгъэджэ пэнэпциэсэраер кы-
къути кыидэкижын къежъэжыгъ.

Пшъашъэм ятэу Чэлэгъстэн псынкыэу макъэ рагъэлугъ.
Нарт клаэмэ къэблачъэр зэрэзэтрагъэпытахыгъэри,
Шэбатыныкъо шхъакло ышин, сагъындакъэр пчэлупэм
кыичиси, къэблачъэмдже къэмыйлоу шыбгъэджэ пэнэ-
пциэ сэраер кыиунтхын къизэрэдэкижыгъэри рацуагъ
зэкіэ.

— Шэбатыныкъо кыичисэгъэ сагъындакъэр кыичи-
зычырэм сипшъашъэ естьт, — ылуу макъэ ыгъэлугъ Чэ-
лэгъстэн.

Пшъашъэр зэрэцэрылом пае нарт клаэу зэхэзыхы-

¹ Сагъындакъэр нахылэм шхъакло зэрэундэр кыушыхъатэу часэштыгъэ-
пчэлупэм (къэзийотагъэм игүүшү).

гъэхэр зэкІэ кІуагъэх къычІачынэу. Зымى къычІичын ылъекІыгъэп.

Чэлэгъстэн ыгъэIугъэ макъэр нарт Саусэрыкъуи зэхихъгъэ. Аш лъыпытэу Саусэрыкъо къэсыгъ.

— Шэбатыныкъо къычІисэгъэ сэгъындакъэр къычІэзычырэм Iэкуандэ естьт Пуагъэу зэхэсхыгъэ, шынпкъар — ыIуи Саусэрыкъо еупчыгъ Чэлэгъстэн.

— Аш фэдэ макъэ згъэIугъэ. КъычІепчымэ остыт сипшъашъэ, — къыриложыгъ. Нарт Саусэрыкъо хъор-шэрэу щытыгъ. Сагъындакъэу ипчэIупэ чэсагъэм къекIуалИ бэрэ еплъыгъ — къеплъыжыгъ. Сагъындакъэр къычІичынэу тыриубытагъ. Зымى къымылъэгъу зыхъукІэ псы кІикІэзэ къычІилъэшъугъ.

— Сагъындакъэр къычІэсчыгъ Iэкуандэ къысэптытымэ, — ыIуи еупчыгъ Саусэрыкъо, Чэлэгъстэн.

— Тхагъэпцы цыкIу, псы кІапкІэзэ къычІеплъэшъутгъэ пae пишъашъэр къуатытэп, — къыриложыгъ.

— Пфэхъу-пфэмыхъуми къысэптын, — ыIуи шъхъакю ышIи къидэкІыжыгъ Саусэрыкъо Чэлэгъстэн ишагу. А щагум Шэбатыныкъо шъхъакю ишIу къизэрэдэкІыжыгъэр ешIэти ыужы къихъагъ. Бэрэ къекIуагъэу къыкІэхъагъ.

— Шэбатыныкъу, шъхъакю сиIэу сыкъыпкІэхъагъ, — ыIуагъ Саусэрыкъо. — Сишъхъакю къыздэгъэшъхъакIу, орырэ-сэрырэ зыны тыкъылъфыгъэмэ.

— Къяло шъхъакю уиIэр, — къеупчыгъ Шэбатыныкъо.

— Iэкуандэ ипчэIупэ сагъындакъэу чэпсагъэр къычІэзычырэм пишъашъэр ритынэу ятэ Чэлэгъстэн макъэ ыгъэIугъ. Ар зызэхсэхым сыкъакIуи къычІэсчыгъ, ау пишъашъэр къыситыгъэп. Къыздэгъэпий, — ыIуагъ Саусэрыкъо.

— Боу къыбдэгъэпин, ами сэри сыгу ябгъэу сыкъыдэкІыжыгъ, — ыIуагъ Шэбатыныкъо.

БгычІэмджэ Шэбатыныкъо кIуи иш епсыхыгъ.

Саусэрыкъо бжъапэм къидэкИи бгым тетIысхъагъ. Мэлэхъо-чэмахъоу къидэкІырэр Саусэрыкъо дегъэзыхъажы. Губгъомджэ къидэкІырэр хэшъуакIохэр Шэбатыныкъо дегъэзыхъажы. НэбгыритIумэ чылэм зи къидагъэкІырэр. Лъэтемытэу Чэлэгъстэн макъэ рагъэIугъ. «Чэмэхъо-мэлахъоу лъэгуанэм ихъэрэр зы шыу итышы къидегъэзыхъажы. ХэшъуакIоу губгъом ихъэрэр хэгъуашъхъэм Iууты Iуашъхъэм теты лъым къидегъэзыхъажы, цыф дагъэкІырэр», — аIуи раIуагъ. Чэлэгъстэн кIуи

Лъэпишь гъукІэ бэлахъэу щытыти бзнту лИтIумэ язырызэу къыригъэшЫгъ. Къыхъэу къекІожкызэ, мэз Іапчъэм къычІекІыжкызэ, шэр къашти ридзыхи зы бзэр зэпикыгъ. Зы бзэу къэнагъэр къыхъи къекІожкыгъ. Пыеу иНэр — тIу, бзэу иНэр — зы. Иэкуандэу ишъашъэ Чэлэгъстэн еупчЫгъ.

— Бжъапэм тетым сеона, лъэгуанэм итым сеона, — ыIун.

Лъэгуанэм итыр зэрэ Шэбатыныкъор ешІэти пшъашъэм, ар къыгъэнэнэу ыгу хэлъэу;

— Лъэгуанэм итэр сиузы, бжъапэм тетым еу, — къыриIуагъ ятэ.

А чыпIэм ятэ хъор-шэрти къышIагъ, Шэбатыныкъо къыгъянэ зэрэшIоигъор.

Чэлэгъстэн щэгъое-бзэгъуаештыгъ, заорэм щымьюхъоу. ЫIхъу Саусэрыкъо ригъао шIоигъуагъ нахь мышIэми Чэлэгъстэн Йохъу Шэбатыныкъо еуагъ. Щэгъое-бзэгъуаети ынэшъэгу ригъафи аджалы фэхъугъ. Шэбатыныкъо джауштэу ащ хэкIодагъ.

Бжъапэм тет Йушхъэм Саусэрыкъо тетыти зэкІэ къылъэгъугъ, Саусэрыкъо ар зельэгъум зигъалIи Йушхъэм тегъольхъагъ.

Чэлэгъстани къекІожки епсыхыжкыгъ, «зэр хэкIыгъэмэ адрэм зи ышIэжкынэп», — ыIун.

Шэбатыныкъо иНфи хэкIыгъэу, Саусэрыкъо къемылъэгъожы зэхъум чэмэхъо-мэлахъохэри лъэгуанэм ихъажкыгъэх, хэшъуакIохэри губгъом ихъажкыгъэх.

ХэшъуакIо дэкIыжкыгъэмэ ащыц горэм зиплъахынэу Йушхъэм зыдэкIуаем, Саусэрыкъо лIагъэу тельэу ылъэгъугъ. Ащ лъыпытэу чыи Чэлэгъстэн риIуагъ.

— СыукIыгъэп. — ыIуагъ Чэлэгъстэн.

— Сэ сиIухъагъ, лIагъэу щыль, умыукIыгъэ хъуна, — ыIуагъ мыдрэ чъагъэми. Чэлэгъстэн лIым зэрэмыуагъэр ешІэти, «бырыушкор шъухыри ылъэдакъэ шъуубрыури, илъэдий куцI шыщ бырыум щиз къэшъухь» — къариIуагъ.

Саусэрыкъо дэжь кIохи ылъэдакъэ аубырыун бырыу — щиз лъэдий куцI къахы къекІожкыгъэх. Чэлэгъстэн куцIым епэмыгъ. СыукIыгъэп, илIыхъужкыгу мэльэралъэш щыль», — ыIуагъ Чэлэгъстэн. Иэкуандэ ащ дэжым щытыти Шэбатыныкъо зериукIыгъэмджэ гужъ иНэти — «тят», щэрэм зишIэжкырэба, — илIыхъужкыгу, жъажкээрэп, ихъадэжкыгу мэжъэражъэ нахь ащ», — ыIуагъ пшъашъэм.

Былхъу къыришагъэм пае шъхъакто ышши, шым тетъыхи, ичатэ ышти, киуагъэ Саусэрыкъо дэжь. Саусэрыкъо йушхъэм тельеу киу шъхъарыхъагъ. Шым зыригъелэлэхи, «ущылты зэптыта», — ышши чэтапэмкиэ киэлагъ. Аш лынытэу фарт тоу Саусэрыкъо къызыщыхъути лым къеуи ышхъяджанэ къытырнутыгъ. Дээбан ышхъяджанэ къытырилложни Чэлэгъстэн къекложни ар аджалы фэхъугъ.

Иэкуандэ лымдже зыфэягъэр Шэбатныкъу арыгъэ шъхъай, Саусэрыкъун лы фэхъути къыдэклиожыгъ. Саусэрыкъо джар икъещакто Иэкуандэ къышагъэу къа-ютэжы.

172. ЛЪЭПЩ И ПХЪУР СОСРЫКЪУЭ КЪЫЗЭРИШАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэ я тхъэлъэшхуэу санэхуафэ яшт. Лъэпши абы бгъуэшшису щиэт. Сосрыкъуи и шалэгъуэу бжэкъуагъым къуэтт. Нарт шалэхэр къышшэлъэдэжхэри Бэдынокъуэ зэрыблэхым и хъыбар щыжашт, нартхэр зэрышшэхри къырагъэблэгъаш.

Бэдынокъуэ къеблагъэш, ядефэш, шэклижри шэсыжаш. Бэдынокъуэ и щытыкто иштэхэм ягу ирихъаш. Нартхэр абы щытепсэлъыхым, Лъэпщ жиаш:

— Си пхъур изот абы киэлъицшэлхъэм, киэлъицшэлхъэу бгъуруувэм, бгъуруувэу епсэлъэфым, — жи-иэри. Сосрыкъуэ ар щызэхихым, тээу лъэгъуэ хуримыкъуу унэм къышшэлиаш. И Тхъэжьеийм зыридзри нарт Бэдынокъуэм бгъурууваш.

— Сынолъэш, нарт Бэдынокъуэ, Сэ Сэтэней сырицшалэш, унблэгъену, Сэтэней и санэхубжэе укъытухефэну, — щыжинэм, Бэдынокъуэ къигъэкиэрахъуэри Сэтэней деж шепсыхаш. Ар ялтагъури нартхэм я санэхуафэр, Лъэпши яхэту, абы зэрыхъаш. Ефе-ешхэр ину зэшахаш. Нартхэр зэргээкийри псоми зыжъеу жиаш, Лъэпщ шахэкиэ:

— Уи пхъур Сосрыкъуэ ихъаш, — жиэри.

— Жэмыхъуэжкын и къуэм ест нэхърэ, лыншэу къанэм нэхъыифиц си пхъур, — жиэри Лъэпщ къышшэлиожаш.

Нартхэр ефэу зэхэсиху, Лъэпщ и пхъур и гункиэ иригъэтшэхэри къуршым күэжаш.

Нартхэр ефэнкиэ ирикъуа нэужь, Бэдынокъуэ щышэсихым, Сосрыкъуэ дэшэсаш. Лъэпщ деж зэгъусэу ектуалэри Лъэпшир ягъуэтыхакъым. Лъэпщ и гулъэужыхым-киэ яужь нувэри гур лъапэм щышшэхъэм, мыдрейхэри нэ-

саш. Лъэпщ и пхъур гупкіэм исти къырапхъуэтри къахь-
ри къэкіуэжащ. Апхуэдэу Лъэпщ и пхъур Сосрыкъуэм
къихъащ фызы.

**173. СЭОСЫРЫКЬО НАРТМЭ МЭШИУАХЬЭ
ЗЭРАФЭКІУАГҮЭР**

(Кфар-Камэ щатхыгъэ хъакіуцу текст)

Сэосырыкъоу сикъана,
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъоу синэфа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Шъэофыжхэр Іэпшъабгъуа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Губгъэ-тЫыбгъоу мэзекіуа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Пчэгыежхэр блэнапцIа,
Ри-ра-рэш-арэда,
КъурапцIэм нэсэу мэлъата,
Ри-ра-рэш-арэда,
Нартхэр дэшэсикIы,
Ри-ра-рэш-арэда,
Гъод-гъод къалэ екIугъа
Ри-ра-рэш-арэда,
Къушхъэ-лъашхъэр къауахъа,
Ри-ра-рэш-арэда,
КъайлэкIахы шымыIа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Нартхэр чыIэм егъалIа
Ри-ра-рэш-арэда,

— Хэт мэшIуахъэ рэкIона?
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо рэкIона.
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо рэмыхомэ
Ри-ра-рэш-арэда,
РэкIоныхэ тхэмыта!
Ри-ра-рэш-арэда,

Сэосырыкъо ежъагъ — Іуагъ
Ри-ра-рэш-арэда,

Хъэ ушъыкIэу мэушъа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Кетыу щэкIуакI мэшакIо,
Ри-ра-рэш-арэда,
ПхъэцэкIэ иным къышхьаIа
Ри-ра-рэш-арэда,
ПхъэцэкIэ макIэр къепхъуата
Ри-ра-рэш-арэда,
ПхъэцэкIэ инэр къызыщъхьэIа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо къеIи къеубыты:
Ри-ра-рэш-арэда,
— Сэри гущэм учхына?
Ри-ра-рэш-арэда!

— Шыды мыгъом сифэпищха?
Ри-ра-рэш-арэда,
— Сэосырыкъо иджэгукIы
Ри-ра-рэш-арэда,
КъызысэмыIуатэрэм
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэры гущэм учхын! — Iуагъ.
Ри-ра-рэш-арэда!

— Джан кощерыхъыхэр
Ри-ра-рэш-арэда,
— Сэосырыкъо иджэгукIе
Ри-ра-рэш-арэда,
Аюу зэрысэIугъэр:
Ри-ра-рэш-арэда,
Цобзэ-шибзэр егъэплъа
Ри-ра-рэш-арэда,
Ыишъэджъэ ретIупищэх
Ри-ра-рэш-арэда,
Ыхэджъэ ретIупищыжъа...
Ри-ра-рэш-арэда!

— Ехъо-еплты хырефа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Шхэны фаеу тыкъещIа
Ри-ра-рэш-арэда,
— Ныбэуз бзаджэр схырефа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Шхэны фаеу сыкъещIы,

Ри-ра-рэш-арэда,
Нахы сашІэгъо сэмьіомэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэры гушэм учхын — Іуагъ.
Ри-ра-рэш-арэда,
КопкъыкІэеуи регъечэхы!
Ри-ра-рэш-арэда,
ШъхъэпкъыкІэеуи кІегъэлъа,
Ри-ра-рэш-арэда,
Къущхъэм зэпкъэу дэфыя,
Ри-ра-рэш-арэда!

— Шъхъэуз бзаджъэ сыІэти
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэры гушэм схифыгъа
Ри-ра-рэш-арэда,
Щхэнэ фаеу сыкъещІа
Ри-ра-рэш-арэда,
Нэхы шІагъо къызсэумыІорэм
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэры гушэ учхын! — Іуагъ.
Ри-ра-рэш-арэда,
— Псы — орыжъым хэуцуа
Ри-ра-рэш-арэда,
Мэфиблымэ егъэцыгъ.
Ри-ра-рэш-арэда,
ЛъэпхъэбэфитІор къеІы къыхеч
Ри-ра-рэш-арэда!

— Чыгъупщагъэ къэсщиыгъ,— Іуагъ
Ри-ра-рэш-арэда,
Хъэмцый куахыбл хырелъхъа
Ри-ра-рэш-арэда,
Мэфиблымэ егъэцыгъа.
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныр къеІи къыхемыч,
Ри-ра-рэш-арэда,
Сэосырыкъо ежъагъ — Іуагъ.
Ри-ра-рэш-арэда,
— Тэдэокло, Сэосырыкъу?
— Укъхэсхындже сыкъакІуа
Ри-ра-рэш-арэда,

— Уикатэхэр шъыда ихыгъ?
Ри-ра-рэш арэда,
— Бэчы папкіэ зыкІэсэгъай!
Ри-ра-рэш арэда,
— Аш гуцэм пиупкІыштэп
Ри-ра-рэш арэда,
Унэм илты пхъуватэмэ —
Ри-ра-рэш арэда,
Дэльэр къэпхымэ пиупкІын — гуш
Ри-ра-рэш-арэда!

— УзэрэлъэкІэпІашэмдже
Ри-ра-рэш арэда,
Узэрэ-Сэосырыкъор
Ри-ра-рэш арэда,
Гурышхъо къыпфэсшыгъа,
Ри-ра-рэш арэда,
Уичатэ спиупкІышъущтэп,
Ри-ра-рэш арэда,
Сэ сикатэу ихъуватэм дэлъым
Ри-ра-рэш арэда,
СуукІынэу рэхъумэ
Ри-ра-рэш арэда,
Ныбэ гъэлыцІагъэр
Ри-ра-рэш арэда,
Псым къыдихьемэ
Ри-ра-рэш арэда,
Иныжъэр зэрэуукІыгъэмдже
Ри-ра-рэш арэда,
Цыфмэ къыуалъэгъулІэнэу
Ри-ра-рэш арэда,
НыбэгъэлыцІэр бгырыпхэу
пишыжын!
Ри-ра-рэш-арэда!

Сэосырыкъо ежъагъ...
Ри-ра-рэш арэда,
Саосырыкъо идул-идул ело:
Ри-ра-рэш арэда,
— Пхъуватэм ыпекІэ утЫскъон!
Ри-ра-рэш-арэда,
Иужыдже къызэтеха,
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныжъым ышъхъэ зышлоуупкІрэм,

Ри-ра-рэш-арэда,
Ныбэм иғъэлың! Эр къыздыхыерэм
Ри-ра-рэш-арэда,
Сәшхуапәмджээ къаштэ
Ри-ра-рэш-арэда,
Псыгъунэм йут чыгыжъмә яупц!,
Ри-ра-рэш-арэда,
Ящышырэм еплъы!..
Ри-ра-рэш-арэда,
Иныжъым ышъхъэ шүеупк!,
Ри-ра-рэш-арэда,
Маш!ор къехъри къэкюжъя?
Ри-ра-рэш орэда!

*174. САУСЭРЫКЬО МАШИОР
КЪЫЗЭРИХХЫГЪЭР*

(Шапсыгъэ текст)

Натэу Саусэрыкъу!..
Саусэрыкъо дәмысәу
Натыхэр дәщэсык!ыгъэу
Саусэрыкъор къесыжъи:
— Натхэр тыдэ к!уагъэ? — е!уи
Саусэрыкъо к!эупк!э.
— Тхъам къититрэ къэтхъын,— а!уи
Натхэр щэсыгъэх,
Саусэрыкъор къальежъи,
Къушъхъэ-лъэшъхъэхэр къык!уахъи,
Къа!ек!эхъагъи щымы!эу
Натыжъимә къагъэзэжъыгъэу
Саусэрыкъо къа!ук!и,
Натыжъимә къарегъэгъазэ:
— Гъочәджыпхъэ шъумыхъэу
Шъузмә апашъхъэ шъуихъажымә
Хъайнапәуи шъухъун, — е!уи
Натыжъхәмә къаригъэгъази,
Чәщ-мәфиблым ичы!эр
А зы чәщым регъэш!ы.
— Натджә тызэтэл!ахъы, Саусэрыкъу!

Мәш!от!ек!у къызаш!ым,
Пкъыгъо-пкъыгъэу ежъугъэу, —
ы!уи,

Натхэм пкъыгъо-пкъыгъоу
зырагъэу,
Саусэрыкъо къэгубжыи,
Ебжымайи хигъафи,
Ебжымайи хигъаки,
Хыфуз ехни машюор хедээ.

— Е-о-ой, Саусэрыкъу,
Е-о-ой, хым машюор къыхэкла,
Ныджэм уц къекіэжья,
Е-о-ой, тызэтэллахьы!

Саусэрыкъо Тхъожые къещэси
Хъарамы йашъхъэ къекіугъ.
Хъарамы йашъхъэм дэкиуай,
Саусэрыкъо зиплъахьи
Іугъо макіэ ылъягъуи,
Жыыбгъэм фэдэу тифафи,
Псыми фэдэу тилъаки
Еун зызытефарзэм:
— Самбыр, Саусэрыкъу,
Мыхэр иныкъы машіу,
Иныжъым къыгъольяхыгъэу,
Шъхъэмрэ кіэмрэ зэтэлъэу
Иныкъыр мэчье щыль.
Сакіиу епсыхи,
Чэтуу лъэгоу зыкъеши,
Иныжъым шъхъапыуцуки
Пхъэціэджэ екъум къыщыхъу
Пхъэціэджэ есыр къыздашти,
Сакіиу укъызыхъужыиджэ
Тхъам ыуагъэр къэхъун!—
Тхъожъем ыуагъ.
Саусэрыкъор епсыхи,
Чэтуу лъэгоу зыкъешы,
Мэкіэ-макіэу екіуашьи,
Иныжъым шъхъапыуцуки
Пхъэціэджэ екъор къыздештэм,
Жъоку занэр къыпызи,
Иныжъым ыбгъэгу къытэфи,
Шъхъар ифэнэу пхырежьы
Иныжъэр къызыщицохъуи:
— Ехъорыщэу, хъарыш,
Хъарыщакиоу ухэт,

— Нат яшъау, усыубытыгъ! — ыуагъ.—
Саусэрыкъо иджэгукIэхэр
О къысэмыIуатэмэ
О пэр умыкIожын!
— Саусэрыкъо иджэгукIэ
Сэ шыды фэсшэн, — ело —
Аюу зэрэсэIугъэмджэ
ИджэгукIэр осIон:
— Хъарам Iуашъхъэ дэкиуае,
Джаджэр къырегъечехы,
Шъхъаджъэ еуи, дефье!
— Арымэ къэсэгъэлъэгъу.
Иныжъ делэр решажьи,
Хъарам Iуашъхъэ решалIэ,
Жъэлкъым кIегъэтIысхыи,
Саусэрыкъо дэкиуае,
Джаджэр къырегъечи,
Иныжъэр шъхъэджэ къызеом,
Кыбыджэ зэхигъэтIысхъэ
Хъузазэу реуты.
Чэтэ пакор ихъушъути,
Иныжъыр къызщытIысыкIи;
— Тэдэ учэрэ нат яшъау, — ело.
— Укъэстхахынэу сыйкачэштыгъ,
— Шыд къуишIагъ, иныжъ.
— Шъхъаузы бзаджэ тиIэти,
Шъхъаузы бзаджэр сэ схифи
Шхэн фаеу сыйкъешI,
Бэу джэгукIэ шъуадж
— Аш нахь шIагъо къэмымомэ
О пэр, умыкIожын!
— Саусэрыкъо иджэгукIэ
Шыд гущэм фэсшIэн!
Аюу зэрэсэIугъэмджэ
Псы щуанибл къегъажъо,
Гъоплъэ хъакъуашъом къидекIэ,
Зы цыпэмджъэ хэсыхъэ,
Адырэ цыпэмджъэ хэсикIы.
Амэ къэши сегъэплъ.
Псы щуаниблэр къегъажъо,
Гъоплъэ хъэкъуашъоми къидекIэ,
Зы цыпэмджъэ хэсыхъэ,
Адырэ цыпэмджъэ хэсикIы,
ХэджэгукIэун мэтиIысы,

— Шъыд къышишагъ, иныжъ?
— Шъохъу-шъоплъэу сыщытти,
Шъохъу-шъоплъэр къысхи
Сыщхэн фаеу сишигъ.
Бэу джэгукIэ шъуадж ар.
Ащ нахь шагъо къэмомэ
О псэр, умыкIожын!
— Аюу зэрысэIугъэмджэ
Шобзы-цобзэр къыгъэплъи,
Жъэм маскIъехэр къыпихэу
Жэ клоцым къыдегъэцуахъо
Иу клоцым хегъэучыы,
«Пыф!» еIo, къызыIуедзыжы.
— Амэ къэши сегъэплъ!
Шобзы-цобзэр къегъэплъи,
ЖъэкIэ маскIъэр къыпихэу
Жэ клоцым къыдегъэцуахъо
Иу клоцым щегъэучыы,
«Пыф!» еIo, къызыIуедзыжы.
— Шъыд къышишагъ, иныжъ?
— СыныпцIашхъэ ыгъэшхъуи,
СиуныпцIэфуи зэпижъи,
Сыгу рижъыним IуигъакIыи,
Щхэны фаеу сыкъешы,
Бэу джэгукIэ шъуадж ар!
Ащ нахь шагъо къэмомэ
О псэр, умыкIожын!
— Саусэрыкъо иджэгукIэ
Шъыд гущэм фэсшIэн,
Аюу зэрэсIуагъэмджэ
Хыми макIэуи хэуцо,
Ытыкъыны къынэсэу
Хы гущэм зыхегъэцыгъэ.
— Амэ, нэкIо, — къыреIo
Иныжъы делэр рецажъи,
Хы гущэм, радэ рецалIи,
Ытыкъыны къынэсэу.
Хы гущэм къыхегъэцыгъэ.
— Амэ къеIи, сегъэплъ!
«КIы-кIы-кIыхэр» регъяIуи,
— Самбыр, иныжъы дел!
Щыгъупщагъэ сэ сишигъэ, —
ЛъэхъомэфитIум тэуци,
Псы тIэкIухэр тырекIэ,

Хъарзэ-уарзэр хетакъо.
Чэш бзыгъиши тегъакIo.
КъеIи зыкъыхечыжы!
Амэ, къэшIи сегъэплъ!
ЛъэхъобэфуитIум теуцо,
Псы тIэкIухэр тырекIъэ,
Хъарзэ-уарзэр хетакъо,
Чэш бзыгъиши тегъакIo.

— Амэ, къеIи сегъэплъа, —
Саусэрыкъо къыреIo.
Иныжъэр къеIэ шъхъае,
Пытэу хэцыгъехъагъ.

— Саусэрыкъо лъэкIэпIашэ алоу
СэIугъэти, — eIo, — усшIагъ.
Пшъхъапэ къыосIожын, — eIo, —
СтхыцIашъо шъолъыр хэгъэчыжы
Бырыхыпсэу ябгъэшIымэ
УщэIэфэ фикъун, — eIo.

Саусэрыкъо мылым зытехъэм
Тхъожъыер къыдэгушаIи:
«Сабыр, Саусэрыкъу,
Ипсао уимыукIыгъэу
Ихъадэ уиукIыжышт, — eIo, —
О уичатэ аш хэхъащэп,
Мэзым хахъэри, — eIo, —
Зэе къаныцу къыхэхи
Мылым щызэбгыупкIи
Зэекъацумджъэ кIаIаби
Иным ичатэ Гапшэ шIогъанэри
Иным ичатэ къызипхыдджъэ
Мылы чыIум рыгъачьи
Иным ышъхъэ шIуихышт» — eIo.
ЫтхыцIашъо шъолъыр къыхихи
Ыбгы рилъхъанджъэ къызежкъэм
Тхъожъыер къыдэгушаIи:
— Сабыр, Саусэрыкъу,
А шъолъырэ, — eIo, —
Стхъумылы чыгым къещэкIыи
Зэрэхъурэм зэ еплъ! — ыIуагъ.
Стхъумылы чыгым
къызырещэкIым,
Стхъумылы чыгэр зэнигъэзи!
Арэу иныжъым ар тэкIo,
Саусэрыкъо къэкIожы.

175. САУСЫРЭКЬО МАШЮР КЪЫЗЭРИХЫГЪЭР

(Б жээдэгъу текст)

Нарт Саусырэкъо дэмисэу, «Тхъам къититрэр къэтхын», — айи нартхэр дэкигъэх.

Арэущтэу хъугъэу Саусырэкъо зекю къикыжьи ядэжьы къесижьыгъ. Нарт Саусырэкъо ихажьи:

— Тян, тээку сэгъешки, — янэ зыреом.

— Шкэнэр уигугъо о укъесижьыгъ, — ытуагъ Сэтенае. — Мыш фэдэ лымэ: «Саусырэкъо тхэмитмэ зекю тымыкюшьут понэу, шыд пае тыщысын!» — айи, нартхэр зекю дэкигъэх. Ашыдже шихъакю къуахын агу хэлъ! Саусырэкъо щыбжий щыгъурэ пэстэ гъугъэ тээкурэ къыригъешки, янэ къыдитиушигъ...

Ишэу Тхъожьем къамыш щэ огъу къирхи, Саусырэкъо быбатэу къалъежьагъ. Къеомэ къакюзэ, бэрэ къэкиуагъэу къыдэкигъэ нартхэр кюу ылъэгъугъэх. Адрэхэр къызызэплъэким нарт Саусырэкъо къалъэгъуи, къашэжьыгъ.

Саусырэкъо нартмэ къизашэжьым, агу изыгъ. Нэбгырихымэ ашыц горэм моуштэу ытуагъ:

— О куп, мы къакюэр Саусырэкъу. Ар губжыгъэу къакю. Арышь, мы орзэ хъадзом ыкъогъу тыкъожьугъахъэри тежкугъаж. Къызысыдже: «Шыдэу укъемыжьэу бэрэ упэлъыгъ? Тэ тууажэшь тыщыт!» — тонышь етиот, айуагъ.

Джарэу аши, нартхэр орзэ хъадзом ыкъогъу къоуцуагъэх.

Нарт Саусырэкъо а чыпээм къызынэсим, купэр орзэ хъадзом ыкъогъу къикъоки, Саусырэкъо къыпэгъокыгъэх:

— Саусырэкъоу тикъан,
Саусырэкъоу тинэф,
Шыдэу бэрэ упэлъи,
Тыкъыппалъэу тыщыт! — айи раиуагъ.

Ар айи, Саусырэкъо ыужы ихажыхи, зекю гъогум техажьыгъэх.

Купэр бэрэ шэкиуагъэ, бэрэ чъагъэ, пшыгъэ пагъэ.

Кымафэр кымэфэ чыпэшкоу щытыгъэти, загъэфэбэниу машю ашын фае хъугъэ. Купым машю ашын фае хъугъэ, ау тэ къэпхын! А лъэхъанэм мыжю шицээм гъучи хафэмдже еохэмэ бзыуцыф жъуагъэм мэшшуацэр хидзэмэ къыхигъанэу щытыгъ. Джащтэу машю ашытыгъэ.

Купымэ джарэу аши, бзыуцыфым хагъэнагъ, ау пхээ-

жъыер осым ыгъеуцыныгъэу, ыгъаштыгъэу щитыти афыхэмегъанэу бэрэ пылъыгъэх.

МашIOR афызэхэмегъанэу пылъыхээ бзыу цыкlu горэ ашъхагы къибыби:

Псэер-цыцы! — къариуагъ.

Псэер-цыцы! — къариуагъ.

Аш къIOR эр Саусырэкъо зэхихыгъэ. Купымэ зи ари-
мыIOу псэи гъугъэр къышти зэхихыцii, зэтэрилъхагъ.
Етланэ бзыуцыфэу машIOR зыхэлъэр аш кийлъхын, епшэ-
зэ машIOR зэхигъэнагъэ.

МашIOR зызэханэм, Саусырэкъо купымэ моуштэу ари-
гуагъ:

— Хэти зы пкъыгъо нахь ригъэу хъутэп. Арышъ, анахь
чъыIэ лIэу пкъыгъо шъухэтыр ежъугъэу.

Ар зеIом, зым — сIэххуамбэ, адрем — слъеххуамбэ
нахь чъыIэ малIэ, — ыIуагъ.

Ежъ Саусырэкъо:

— Сэ скохэр анахь чъыIэ малIэ, — ыIуи хъабыкъо-
хьюу машIOR еIыстыIагъ. Купымэ пкъыгъо зырыз нахы-
бэ амыгъэфабээ ежъ Саусырэкъо дэгъоу зызегъэфэбэ нэ-
үжым пхъэ машIOR хъатэу зекIэплъахыгъэу, кочIэ икъу
ыгъотыгъэу щитыгъэпти, кIосэжкыгъэ.

МашIOR ямыIэжкы зэххум, купэр чъыIэм ригъэзыгъ,
зыдэкIожкытэр ашиэрэп.

Ежъ Саусырэкъо зыфэягъэри купымэ къин зэраригъэ-
лъэгъутэу, ядэжкы апсэ пыт къодыеу зэренигъэсыжкы-
нэр, къадигъэхъащхынхэр арыгъэ. Ау чъыIэ лIэрэмэ ыгу
ягъугъ.

Архити:

— Мы чыпIалъэм шъуимыкI, сэ машIOR тэдэ щыIэмн
къисхыт, — ыIуи зыдэштыт чыпIэм IумыкIынхэу къафи-
гъэпыти, Саусырэкъо мэшIOR лъыхъо ежъагъ. Саусырэкъо
машIOR лъыхъоу кIозэрэ бэрэ кIуагъэу, къушхъэ тIуакIэ
горэм мэшIOR нэф къидэпсэу ылъэгъутгъ. ЗэкIом зы иныжъ
горэм ылъакъомэ ышхъэ ателъэу, ыгузэгуджэ пхъэтэ-
къэжъ мэшIORшко илъэу, иныжъым машIOR зыригъэуээ
чыеу ылъэгъугъ. Саусырыкъо цыкlu-цыкluу иныжъым
дэжъ Iухын, ишэу Тхъожкылем епсихи, иныжъым мэки-
макIэу ельэбакъуи, пхъэцIЭкIэ мэшIOR жъокушко къы-
штагъ.

МашIOR къирхыхыжкы, иныжъым къельэбэкъожкын-
дже зежъэм, машIOR горэ Iэпзыи иныжъым тефагъ. МашIOR
зытефэм, иныжъэр къэущыгъ.

Саусырэкъо иши къекІолІэжкыгъеу, иныжъэр къизэплъэкІи къылъэгъугъ.

Саусырэкъо иныжъым къизельэгъум, иныжъэр къизэ-ІэбекІи Саусырэкъо шым тейистхъэжкыгъо римыгъафэу къуубытыгъ.

Саусырэкъо иныжъым ыубыти къизэрищелІагъ. Ар Саусырэкъоми иныжъым ышІэтыгъеп. Саусырэкъо иныжъым къизызэрещалІэм:

— СызэрэоупчІырэр тэрэзэу къизысапІоджэ устуулшыжыт, амырымэ усыукІыт, — къуагъ.

Саусырэкъо иныжъым емыхъагъэпцІэкІымэ къыІэ-ІэкІыжкын зэrimылъэкІытэр мы чыпІэм дэжы ши-шагъ.

— Саусырэкъу зыфаІорэр ошІа? — ыуагъ иныжъым.

— СэшІэ, — ыуагъ Саусырэкъо.

— Адэ аш шъыд фэдэ шІагъо ышІэу, шъыд фэдэ лыгъэ зэрихъеу пшІэрэ? — ыуагъ иныжъым:

— Аш ышІэу сэ зэхэсхыгъэр осІопэн: гъучІэр плъжыбзэу егъэплъышь едыры, ау зыпарэу щыхъурэп, ыунрижъыкІырэп, — ыуагъ.

Иныжъым гъучІэр ыгъэплъи ыдырыгъ, ау зэу щыхъүгъэп.

— Аш фэшъхъафэу Саусырэкъо шъыд ышІэу зэхэпхыгъэ? — ыуагъ иныжъым.

— Джы фэдэу кЫмэфэшкоу, чыІэу зыхъуджэ, Саусырэкъо ытыкъын нэсэу хыпсым хэуцошь чэшым ренэу хэты, пчэдыхъым: «Дэгъоу зыгъэпкІыгъ, сыучыІэтагъ», — елошь, мылэр къекъутэшь къыхэкІыжкы, — ыуагъ Саусырэкъо.

Иныжъэр пчыхъэм хыпсым хахы ытыкъыны къесэу хэуцуи, чэшым хэтыгъ. Арыти пытэу хэштахыгъ. Пчэдыхъым нэф зэшъым, мылэр къизэхигъэтакъо иныжъэр къыхэкІыжкынджэ зежъэм, Саусырэкъо къекууагъ.

— Арэп Саусырэкъо зеришЫрэр! Орзэ куахьитІу харгъэтакъошь ежь джащ хэуцошь зыхегъэштахы нахь!

Иныжъым орзэ куахьитІу фэдиз хитакъуи, ятІонэрэ чэшыми псым хэуцуагъ.

ЯтІонэрэ чэцэр апэрэм нахы нахь чыІэжкьэу хъугъэ, псымрэ уарзэмрэ иныжъэр ахэштахыгъ. Пчэдыхъым иныжъэр къыкІыры-кЫрыкыжкы шыхъай, уарзэм зэхипцІэгъэ мылэр къекъутэн ылъэкІыгъэп.

Саусырэкъуи зыфэягъэр арыти, исэшко къырихи ины-

жъым ышъхъэ пиупкЫнэу ечъэлIагъ, ау иныжъэр къызеп-шэм Саусырэкъо хъуахъоу мылы чыIум къытыридагъ.

ЕтIанэ иныжъым моу щытэу къыIуагъ:

— УакIыбыджэ сыкъызыоплъым, укъесшIагъ узэрэ Саусырекъор! «Саусырэкъо лы къопцIэ лъэбышэ цыкIу» аIоу зэхэсхыгъагъэти, пиIэтэр зэзгъэшIэн сыгу хэлъыгъэти зи сIуагъэп нахь. Нарт Саусырекъу, джы о пIэ сэ сыкъифагъ, ау о уисешкоджэ сыуукIын плъэкIытэп. Арышъы, сиунэ кIори пхъуантэу итим сисэшко дэлъишъ, къыдэхи къахь. Джар мылым къыщыгъачъэри сшъхъэ пихыт.

Саусырекъо иныжъым исэшко къыхынэу ежъагъ. КIо-зэ зы лыжъ жэкIэ фыжъ цыкIу горэм Саусырекъо къыIуагъ.

— Тэдэ укIорэ? — ыIуи къеупчIыгъ лыжъэр.

— Иныжъым исэшко къэсхынэу сэкIо, — ыIуагъ Саусырекъо.

— А сикIал, сэ сIорэм къедэIу. УасIорэм тетэу зекIо: иныжъым исэшко сэшкоцахъэу щыт, Iэ пIанэджэ къыдэпхын плъэкIытэп, — ыIуагъ лыжъым. — Пхъуатэр зызэтепхыдже сэшкоцахъэр къыдэпкIынышъ о пшъхъэ шIуиупкIыт. Ар ешIэшъ ары а иныжъым узыфигъакIорэр! Арышъ, Лъэпшъ-гъукIэм дэжь нэси, игъучI Iэдэшко къыIых. Пхъуатэр зызэтепхыдже, сэшкор Iадэм къыдэпкIыт. Джар зыбгъэцакIэрэм иныжъым ышъхъэ шIопхыт.

Лыжъ цыкIум зэриIуагъэм тетэу Саусырекъо зекIуагъэ. Сэшкор къыхъэу Саусырекъо къэкIожъэу иныжъым къызельэгъум, иныжъым ыгу ушкъоингъэ.

Саусырекъо къызэссыжъым, иныжъым мөштэу ыIуагъ:

— Саусырекъу, джы о пIэ сэ сыкъифэгъап. Джы сывэрэолъэIужырэр сфергээцэкIэжь, — ыIуагъ иныжъым, — шъхъэ зыпыуупкIыджэ, сывэрэуукIыгъэр къирашиэнэу скIэтIый бырыхы шIы, — ыIуагъ иныжъым.

— Ащ сэ есшIэтэр сшIэн, — ыIуи Саусырыкъо, иныжъым жъэу къыIукIырэм зэrimыгъэкIуалIэ зэхъум, сэшкор мылым тыритIупшхы иныжъым ышъхъэ шIуригъэхъигъ.

ЕтIанэ Саусырекъо сэшкуапэмджэ иIаби иныжъым икIэтIышко къырихи сэшкуапэм пыльэу хы ныджым къыдэкIыжъыгъ.

Иныжъым икIэтIэи ыIыгъэу Саусырекъо бгым къызыдэкIыжъым, етIани лыжъ жэкIэ фыжъ цыкIор щытэу къычIэкIыгъ.

— СикІал, мы кіэтіер шыыд? — ыңуи лыжъ цыкіор Саусырекъо къеупчыгъ.

— Бырыхы сшыжынәу иныжъер къиселъэугъ, — ыңуагъ Саусырекъо.

— А сикІал, аш о шұу уилъэгъуджә ар ыңуагъеп, ежъ ихъедашъхъэ о уригъеукыжынәу ары нахь. Моу мы чыныжъеу щытым еупціекі кіэтіер, — ыңуагъ лыжъым.

Саусырекъо кіэтіер чыныжъым зыреупціекіым, чыныжъер зефедиттоу эзпиғъезыгъ.

— Тхъауегъепсөу, тят, оры мыхъугъемә сәри сыйқодыни, — Саусырекъо ыңуи пхъе машіор амыгъекіосагъеу щытыти, пхъеціекі джадә ышти, Тхъожыные кытейистэжы иғъусәмә адәжъ къекіожынәу къежъажыгъ.

Аш фәдизым Саусырекъо игъусәхәр чыныәм хәтых, чыныәм еғъаліх, ацәхәр зеутәкіы. Саусырекъо джа лаузэр къигъәцекіагъеу, Саусырекъо игъусәмә адәжъы къизәсүжым, купымә апсә хәлъыжъ къодыуе къатефәжъи, мәшішко афиши, «х-ох!» алоу заригъәгъәбәжыгъ. Къигъәшәсүжъхи, чыныәр къахәмыйәжъ шағыу ядәжъы къышәжыгъәх.

176. СОСРЫКЪУЭ МАФІЭ КҮЙІЗЕРИХЪАР

(Къәбәрдай текст)

Сосрыкъуэ яхәмиту нартыжъхәр ежъат, куәду жыжә кіуауә уае псае бзаджә къатехъуат.

Нартхәр зеупшыжырт:

Нафіә иңыгъ, уә Сәсым? Нафіә пыгъ, уә Ину? Нафіә пыгъ, Инуукуй? Нафіә пыгъ, Жыннуу къуй? Нафіә пыгъ, Жындужжакі? Нафіә пыгъ, Зәбгъәзенаті? Нафіә пыгъ, Аркыншо? Нафіә пыгъ, Нәсрән-жъакі? Нафіә уиі? — жиіуэрә иныжъибгүр щыныәм иғъедийри зептишхәжаяуэ Сосрыкъуэ щууэ жәурә хуэзаш.

— Алыхъ-алыхъ, хәкум нартыжъеу исыр исраф мәхъю! — жери гузәфащ, зиплұыхъаш. Жыжәу адә арыкъым үүгъуэ тіэкіу щилъэгъуаш. Шіәпкъуэри жәуэрә кіуаш. Нәсли, зы иныжъышхуэ гуәрүм сишихъя и лъапәм и щхъэр тельтуу и кум нәфіәшхуэ илъыну рихъәліаш. Шіәпым хуәдәу ищәр кіырт и цхәр зәрзызыу щхъәдәхри зы пхъе дзакіә ин къинштери къышхъәдәхыжащ къышыщхъәдәхыжым щыгъуэ дәпүр кіәрүхүр иныжъым и цым хәхуаш ар нафіә хъущ, абын и цым щіэнәри лыгъэм хуәдәу илаш.

Иныжъыр къеушри:

— Мы си цыр исраф зыщар ло? — жиіәри нафіәр иғъункыфіаш.

Къаплъэри, Сосрыкъуэ пхъэ дзакIэ ийгъыу нэкIум къильэдэжауэ къильэгъуаш. Къапхъори иубыдыжаш: — Сыт, йей цыкIу, мы сицыр мыпхуэдэу хъэ исраф пщIа? — жиIаш.

— Ярэбий укъэзмыгъэушын щхъэкIэ йэфIыу ужейрти гузэвэгъуэкIэ сыкъеийжьат, нарт шууфIхэр щыIэм исуу сыйтирихъэлIати. Абы сихуэпашцIэу пхъэ дзакIэр къышыштэм, дэпыр кIэрыхури къыптехуаш. Армыхъумэ, жэгъуэгъуэгъэкIэ уэсшIакъым.

АтIэ, нарт Сосрыкъуэ и джэгукIэу сыйт пщIэрэ? — жиIэри кьеупшIаш.

— Йэджэ сощIэр, — жириаш.

— НытIэ, къызжеIэ! КъызжумыIэм, успIытынщ, — жириаш.

Гузэвэгъуэ сыйтишIэкIуар зыфIэзыбгъэгъэкIтэмэ, сыйбутишIыжрэ сыбгъэкIуэжтэмэ ныбжесIэнт. Сосрыкъуэ и джэгукIэр ныбжесIэнт, — жириаш.

— УкъэмыхIуэжымэ успIытынщ, — жириаш.

КъэкIуэжщ нартыжыхэри игъэхуэбэжщ, абы кIуэжаш.

— УлIыфIщ, иджы укъэкIуэжаш, Сэсрыкъуэ и джэгукIэу сыйт пщIэрэ? — жириаш.

— НытIэ, абы и джэгукIэу джэгукIиш сощIэри, а щым я нэхъ хъэлэмэт яхэткъым. Нартхэ мо къуршым докIри амбырэ мывэр къырагъэжэх. Сосрыкъуэ натIэкIэ жыхэуэрт адэкIэ шхъэдихухыжырт. Мо къуршым накIуэ къедгъэгъэжэхи деплъыным, уэлэхьи, — жири ишааш. Дишири нывэр къыригъэжэхаш, щхъэдихухыжаш амбрэмывэр.

— Алыхъ-алыхъ, натIэм ихъу-ибжыр иреху ар сыйту хъэлэмэт! Сыйт джэгукIэфI! НэгъуэшIи сыйт пшIэрэ? — жиIэри еупшIаш. Адыгэ вэбдзэгур ижъэмкIэ жыыдегъахуэр и пхэмкIэ къыргъэхуж, — жиIаш.

— Сэгъэгъэплъи сеплъынщ абиkI! — жириаш.

Лъэпш и деж ихъри вабдзэр иригъэгъэплъаш. Ар ижъэмкIэ жыыдигъахуэри и пхэмкIэ къырыригъэхужаш.

— Алыхъ-алыхъ, ныбэм ихъу-ибжыр ирехури! — абы жиIаш.

— НэгъуэшIи сыйт пшIэрэ? — жиIэри еупшIаш.

Щымахуэ уаем тенджызым хэувэрти хъэуазэ хыригъадзэурэ жэшишрэ-махуишрэ абы хыригъэштхъаш абы къыхэмыхIу.

— КъеIэ иджы, — жиIэри къару хуигъуэтакъым, абы къеIэфакъым. ЫкIи къэрүурикI пэлъэшцакъым.

— Ей цыкIу, уэ амбрэ мывэр къыребгъэжэхыну къур-

шым ушыдэкіым укъесщіаш узэрыш! Акъуэ нәпцир узэры-Сосрыкъуэр! Ауэ уи джатэм сә си шхъэр фіихынкъым, си лъыр къуниутхыныш! Ауэ модә сихуэшысэр къэхы, мылым къытегъелъади мис абы си шхъэр фіихынш.

Лъәпиц идек кіуэри Іәдэр къылыхри, хуэшысэр абыкіэ ихьри мылым тригъелъадэри абыкіэ иныжым и шхъэр фіиригъэхаш. Ар Іәкіэ еіусәгъяуэ щытатәми, хуэшысэр мәкъхъедисти зыштишэнү иукыннут, ар щыжиар арат. Арщхъэкіэ Сосрыкъуэ еіушәкіри иубыдаш.

177. САУСЫРЫКЪО НАРТЫМЭ ПХЪЭЦІКІЗ МАШІО КЪЫЗЗРАФИХЫГЪЭР

(Х ы а т и къо е т е к с т)

Нартымэ ягъом сә сышылагъеп, ау къайлou къызэресә-
Іугъэмдже, ое-фыртынәшхо къэхъугъети, яджэгу машіо
ыгъэкіосагъ.

А лъәхъаным машіор гъотыгъоягъэ. Цыфхэр къыоб-
гыхэмә, анахь бэлахъэу къыпфеҳын зылъэкіитмә афәдэу:
«Уиджэгу тхъэ егъәжъех!» алоштыгъэ, къыпфаупсәхэмә,
кіо уиштугъоу ушылә ашыигъомә: «Уиджэгу тхъэ ерэмы-
гъәжъех!» алоштыгъэ.

Ары, етланә: «Тә машіо къэтхыхыжыхән?» — алуагъ.
Одырэм еупчыгъэх, мыдырэм еупчыгъэх. Кіо щылахәп,
истәуми ямашіо кіосагъэ. Упщәрахыни фае, зыбгъәфәбә-
ни фае.

Нарт Саусырыкъо дәшәсыкіи, къушхъэ тіуакіэ горәм
инијхъэр дәсихъеу ешіти кіуагъэ. Иныжъ зәшиблымә
анахыжъыр чыңеу машіом пәлъти, Тхъожъые зәрәтесәу
епшилі, пхъәцікіэ машіор къыштигъуи къызежъә-
жым адырэм къышлагъ, алуагъ. Къызешіәм, къәбани
шхъае, Тхъожъыер кіәбгүлүи, Іәкіәфагъәхәп, алуагъ.
Къылатхъуи, уакъыкіахъәмә упәт, пхъәцікіэ машіор
къахы къәкіожыгъэх.

178. САУСЫРЫКЪО МАШІОР НАРТЫМЭ КЪЫЗЗРАФИХЫГЪЭР

(Б жъәдүгъу т е к с т)

Пасәм цыфымә сырныч ялагъәп джы фәдэу. Машіор
лоғышкуагъэ. Арыти, къыобгынхә хъумә: «Тхъэм уи-
джену егъәжъех!» аломә, аш еу щыләр, бэлахъэр къыра-

гъэкІэу щытыгъ. Джы зэІукІэхэмэ «сэлам!» цыфымэ зэрзэрәорэм фэдэу, ижъ земаным: «уиджэгу тхъэ егъабл!» зыфэПоным фэдэ горэджэ сэлам зэрахытыгъэу Сэмэн Едыджыхэмэ* къяотэжъэу бэрэ зэхэсхыгъэ.

А ижъ дэдэрэ земанэр арэу къичІэкІын, — зэгорэм нарт ябын иныжъ зэшибл горэ къатеуи, былымэу Яэри дафи, ямашIуи атырахи ежъэжъыгъэх. Мыхэр дэсыгъэп, бзыльфыгъэ калэмэ шъыд афэшІэшъуни! Иныжъ зэшиблэр шъхьагъэгъунапIэ ихъажыгъэу нартылIыхэр къыхэкІыжыгъэх. Къэбарэу щыIэр зашIэм, шэсихи елбэтэу ауж теуцхи алъежъагъэх. Былымэр Йофа, Йофышкор машIор ары, — кымраф, лыгъу-лист.

Еомэ зырагъахызэ кIокIаеу алъыкIуагъэх, ау ежыхэри гъогу къытекIыжыгъакIэхэти, ежъ зэрэфэмыехэу яшымэ къахэIагъ, къэумэзэхэуи фежъагъ. МэшIо тIэкIу агъотымэ нэмыкI дао амышIыжынэу нарт шыххэр чынIэм ригъэзыгъэх. Арыти, къушъхъэ лъэпэ лъэгуанэ горэу жъаугъуаджэу зэрагъэгъоти ащ къышыуцугъэх, шыхэми Iупхъэ тIэкIу аратыгъ.

Нарт Саусырыкъо къушъхъэтих горэм дэКIуайй Iэгъюблагъор къыплъахыгъэти, Iугъо тIэкIу горэ чыжъекIае щыIэу къылъэгъугъ.

— ШъушIуабэ шъумыгъэшIащэ, зежъугъэкIыкъон! МашIо амал иIэмэ къышьуфэсхыт, —ыIуи и Тхъожъые кIэпщ огъущ къырихи, елбэтэу къушъхьиблмэ азэпырылни Iугъом екIугъ. ЕкIуемэ, пхъэ мэшIошко, чыгыжъ зэхэгъэогъэ машIо «кIыкI» макъэр пыIукIэу щылъ. Ащ фабэм ыгъэблэрэгъи пэчъяхыжыгъэу иныжъ горэ мэчьешиш пэль. Чые пырхъ еошъ, ыпэбзыджынэм жъэу къарыкIырэм уриутынэу бэлахь! Къушъхъэ тIуакIэм изыбгъуджэ, пхъэ шъхъапэхэр пагъукIышъ былымхэр дэтих.

«Iхы! — ыIуагъ ыгуджэ нарт Саусырыкъо, — утырихъагъеджэ угугъэн ыдж! Мы былымхэри мы машIори тэ тиех!

— Шъыд тиIэмэ нахышIу, Тхъожъый? — ыIуи иши еупчIыжыгъ Саусырыкъо.

— ТыкъышIэмэ мы емынэм шIу тэ тигъахытэп. Ау зыхъуджэ онэ кIадзэр сэ упкIэ цуакъэ къысфэшIи, сэ чэтыу кIуакIэ зысшият, —ыIуагъ Тхъожъые. — Иныжъэр умыукIымэ, былымхэри уигъэфыжытэп, машIори уигъахыжытэп, — ыIуагъ Тхъожъые. — Ау, — ыIуагъ Тхъожъые, — о уичатэджэ ар уукIын плъэкIытэп. Арышъы, текIошIэнышъ, чэтэ Iапшъэр пытэу къызIэбгъэхъа-

нышъ, укъыкIырыунышъ сапIэм къиплъэшъут. Къэрэуш еблэми, — ыIуагъ Тхъожъые, — мощ фэдиз чые зиIэм анэмIэу къышIёжышишъутэн. Уеонышъ ышъхъэ шIуэгъехыт.

Тхъожъые зериIуагъэм фэдэу аши, иныжъым ичатэ нарт Саусырыкъо къызIэкIигъахы, емынэм ышъхъэ зышIуехым, ябылымхэри ямашIуи Iэрыфэгъу къафэхъужыгъ. МэшIошхъэ пхъэцIэкIешко ежъ зэрэфIэти, къышти, былымхэр къырафыжъикъхи ягъусэмэ адэжъ къзыжыгъях.

Игъусэмэ мэшIо тIэкIу арити:

— Зыжкугъэфэбэжыхэмэ былымхэр игъорыгъозэ къэштуфыжых, — ариIуи, ежъ Тхъожъием тесэу, Iэ сэмэгумджэ пхъэцIэкIешко машIор ыIыгъэу къежъэжьи, нарт ябин егъэзыгъэти, елбэтэу ядэжъ зыкъыригъахыжыгъ.

Сэтэнае-гуашэр гушIоу къыпэгъоки:

— Саусырыкъоу сикъан,
Симыкъанми синэф,
Пчымэйуфэр зиашъу,
Ашъор зиджэнэкоки,
Пызыкъутрэр зипчышхъ,

Мы мэшIуашхъэр тэ къэпхи?! — ыIуагъ:

— Тхъэм къытигъахыгъ, ащ къынэузыпкъэдже Тхъожъий къытэзгъахыгъэр! — ыIуагъ нарт Саусырыкъо. — Тибылымхэри къафыжых адырэмэ.

ПхъэцIэкIешко машIор Саусырыкъо къыIихи, Сэтэнэ-гуашэм гушIозэ унэм рихъажыгъ.

179. САУСЫРЫКЪО ИНЫЖЪЫМ МАШIО КЪЫЗЭРЭННУИЖХЫГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Саусырыкъо лы дэнгъэп ало а лъэкъанэм. Арыти, иныжъымэ ябылымхэр афыгъэхэу, нартыхэри хъалэчы къашIыхэу щитыти, къэнэгъэ нартыхэр шыу купы хъухэу зы чыпIэ горэм ыщэнхэу рищэжъагъэх¹.

Рищажъэхи клохээ фыртынэ къяхъулIагъ, чыIэ къяхъулIагъ. МашIо ашIын фаеу хъугъэх. IэпцIэ-лъапцIэхэу загъэгъунэн амылтэкIэу чыIэ лIэхэу зэхъум:

— О куп, сэ сылъыхъон, машIо къэдгъотымэ зыгорэу

¹ МагнитофонкIэ пленкэм къытеттхагъ. — Х. А.

тыхъужыкын, — ыңи Саусырыкъо а күпмә ахэкін мәшілдыхъо ежвагъ.

Ежы кіозэрэ, күншыхъо тіуакі гөзм ғугъо тіәкіу кыдынхъу зельзгъум, ащ кіун дәхъагъ. Даңын — иле укто мә унәмым хъуна — а чыніәм көсигъ. Чөлгүнкінші тікъытъеу, итіор зәголъеу, мәшишко дәдеу, машіори уләбжәгъе хъазырәу, ау жъокушкоу, чын къугамәм пыкыгъе тіәкіу-шъокіухэр стыххеу, мәшиш тохобзә тіәкіу-хэр апыустхукіеу ылъзгъугъ. Машіом зыригъесу, чынеу ащ иныкъер пәлъыгъ.

Арыти, мы чынг къутамәмә ашышшән пікірдікір ныкъост горә къышти, къызырехъыжъем, жыбыгъэр ащ къызыләкірәум, тәнәр къыпизи, иныжъым ыбгъегу дәгъезиягъеу щылтыти, ащ ыбгъәцы тәнәр хәфагъ. Иныжъым ыбгъәц ныджычым фәдеу щытыти, жыынгъе къыкапашәз, лыгъер шыкіо хъугъэ. Ар «кыкыкі» Йоу сты зәхъум, иныжъэр къеуши, «моу ышин» (къәзышатәрәм ынә ыныбә регъачъе) машіор ынәджә ыгъәкіосәжъыгъ.

Къызышшәйстыкын, Саусырыкъо къыльзгъугъ. Ынәхэр кіахыти, къәлаби ыубытыгъ.

— Алажь-алахы! — ыңиагъ, — шыныну дәгъу укъызәрәсфәкіуагъэр, — зыгореджә джәуапы укъысфәхъун. Хәгъегу къебархэр къысәп! Сә сшъхъәхэр тіәкіу мәузых, мәхъутә-плъитәх. Нарты Саусырыкъу алоу зыгорә шъүнхәгъегу исәу, Ынә-шысәхэр инәхәу, къәло-къәшін Ыофхәри ышіеу зәхесхыгъэ. Ыхы джы, Саусырыкъо шъхъаузәр зәргъәхъужырәр къысау.

— Ежы зыдәшысым шысәу Ыашъхъэм къырагъечъэхъро мыжъом шъхъәджә пәкірәушъ, шъхъаузәу инәр хефы, — ыңиагъ Саусырыкъо.

— Ашыгъум, ар тәрәзмә зәдгъәшін. — ыңи мыжъор Ыашъхъэм Саусырыкъо къырыригъетіуашшәхи, ежы шъхъәджә пәкірәуни, ыгъәшшъашшъеу зәгуиутыгъ.

— Шъхъаузәр сшынгъәкіодыгъэм, — ыңиагъ иныжъым.

Иныжъым Саусырыкъо къаигъе къызәришшынным лъәхъути, етіуани:

— Скыншъохэр мәхъутә-плъитәх. Үзы бзаджә къыс-фәтәджыгъ. Аш фәдә хъуме шыныдашшъеу зәғәзәжъыра Саусырыкъо? — ыңи къеупчыгъ.

— Хъакъошъошком псы гъәжъуагъе рарегъакіешъ, ащ хәгъуалъхъе; оучтыныфә хәлъышъ, зи имыләжъәжъеу къыхекійжы, — риуагъ.

Аүштэуи ышыгъ, псы жъуагъэм зи къыримыш! Эу иныжъэр къыхэк! Ыжыгъ.

Кю иныжъэр ыгъэл! Энэу ары Саусырыкъуи зашэрэр.

— Адэ, джыри къысау, — ытуагъ иныжъым. — Ренэу сэсүмэджэ зэпйт. Узы къыомык! Ужынэу шыдэуштэу ышыра?

— Чэц-мэфищэ мылым зыхегъэштахы. Ет! Уанэ къызыхэк! Ыжьджэ, сымаджэ хъужырэп, — ытуагъ.

Чын! Эшкоу щытыти, хым чэц-мэфищэ иныжъэр хингъэштахы, ет! Уанэ зыктыхичыжын ымылъэк! Ыжы зэхъум Саусырыкъо хъор-шэрэу щытыти, ыку! Йынэу зытыришэягъ. Арыти:

— О уичатэ сэ сихырэп, — ытуагъ иныжъым. — Мой сэ сичатэ збгъодэхи, ашыджэ сшъхъэ шох, — ытуагъ.

Саусырыкъо лы мыделэти, лы йушыти, йадэмдже чаттар мылым къыхилъэшъугъ нахь, йепциланэджэ ейагъэп. Арэуштэу зериширэр къызелъэгъум, иныжъэр къэгъигъ:

— Пхъэц! Э тыгъугъэр зеохыжъэм, моу сикъызыллэк! Йырэплъым, узэрэлъэк! Эп! Ашэм пае, «Саусырыкъо лъэк! Эп! Аш» аюу зэхэсхыгъагъети, гуцаф сшыгъагъэ, — къыри! Уагъ. — Оры, гъэнэфагъэу Саусырыкъор! Уихъор-шэргъэджэ укъыстек! Уагъ. Ау, — ытуагъ, — сэри исаоу узы! Эк! Эзгъэк! Ыжытэп.

Саусырыкъо иныжъым ышъхъэ шуухи, маш! ор нарт-мэ къафихын къэклиожыгъ.

180. САУСЫРЫКЪО МАФИЭ КЪЫЗЭРИХЬАР

(Къэбэрдэй текст)

Нарт шу гупыр мэхасэри
Зэц! Йашасэри ныдоки
Иныжыдзэм еуэну,
Чынтыдзэшхуэр хагъэш! Эну.
Сосрыкъуэ къагъанэри
Нартыжъхэр гъуэгу тоувэ.
Нартыжъхэр гъуэгу тету
Уае бзаджэ къатохуэ:
Адки-мыдки мык! Уэфу
Нартхэр щы! Эм зэц! Ештэ.
Зэц! Эштхяауэ нартыжъхэр,
Къум¹ гъуэгужьми къытонэ,

¹ Къум — гумэ губгъуэ нэки.

ЗэфІенауэ нартыжъхэр
Къумыжь нэшІым щопсалъэ:
— Уий, Имыс, мафІэ уиІэ?
— Си тхъэрыІуэш, симыІэ.
— Уий, Сосым, мафІэ уиІэ?
— Си Мэзытхъэ, симыІэ.
— Жынду ЖъакІэ, мафІэ уиІэ?
— Уашхъуэ, соІуэ, симыІэ.
— Арыкъшу, мафІэ уиІэ?
— ЛъепщикІэ соІуэ, симыІэ.
— Ашэм и къуэ Ашэмэз,
МафІэ уиІэу пІэрэ уэ?
— Псатхъэ, соІуэ, симыІэ.
— Хъымыш и къуэ Батэрэз,
МафІэ уиІэу пІэрэ уэ?
— Щыблэ, соІуэ, симыІэ.
Нарт шу гупу ежвахэм
МафІэ зиІэ къахэкІкъым,
ХэкІыпІэншэу къышынэм,
Нэсрэн-жъакІи къопсалъэ,
Нартыжь шухэм жареІэ:
— Ди къежъэгъуэр, нартыжъхэ.
Ліэужь ліэгъуэ тхуэухъути,
ХэкІыпІэншэу къум бзаджэм
Дэ нартыжъхэр дыкъинэти!
Дэ дымыделатэмэ,
Уей, ди СосрыкъуапцІэр,
Ди лыфІыцІэ гъущынэр
Ди емынэ шужьеир,
Зи лъэужьыр тхуэмахуэр,
Зи афэхур тхуэпашэр,
Зи шэм псори фІэлІыкІыр,
Зи бжыкІыр тхуэгъузэр
Гъуэгу гъуазэр тхуэзыгъуэтыр
Чынтыр тхухэзыгъашІэр,
Уаэм дезмыгъащтэр
Димыгъусэу нартыжъхэ,
Дыкъежъэни хуеякъым.

Сосрыкъуэ зэрахэмым,
Нартхэр хушІегъуэжауэ
Уей, Сосрыкъуэри къос.
Имыс япэ иту
Нартхэр Сосрыкъуэ ныпожъэ:

— Армэ, Сосрыкъуэу лыхъужь,
Армэ, ди лэужъ дышэ,
Армэ, ди лэужкыифI,
МафIэ уиIэм тхущIэгъанэ!
— Уий нарт шухэ, мафIэншэу
Гъуэгу теввэу хэт щыIэ?
Уий, нартхэ, фымыгухэ,
Фэ мафIэ фимыIэмэ,
МафIэ фхуэзгъуэтынкъэ!
— ЖеIэ ари Сосрыкъuem
И шабзэжыр зэIуедзэри
Вагъуэдзэм нахоуэ.
МафIэр къыпылъэльу
«Уэху!» — жаIэу нартыжхэм
Вагъуэ хъуаскIэр къапхъуатэ.
Ауэ вагъуэм и хъуаскIэр
ПсынщIэ дыдэу мэункIыифI.
МыункIыифI мафIэр къихъыну
Ди Сосрыкъуэу лы къуапцIэм
И Тхъуэжъейм зыредз,
Хъэрэмэ йуашхъэ дожейри
АдкIэ-мыдкIэ зеплъыхь.
Зы чэщанэ, гъуэгужым,
Йугъуэ тIэкIуи къыриху
Сосрыкъuem къельагъу.
Сосрыкъуэр а Йугъуэм
Щэху дыдэу йокIуасэ.
Ар Иныжым и унэт,
Ар Иныжым и мафIэт.
Банэ сэреиблми
А Иныжъри ныдэлът,
И щхъэр и лъэм етауэ
Зишыхъяуэ ар жейрт,
МафIэр и кум илъижт.
Уий, Сосрыкъуэр абдежым
Тхъуэжъеижым йоупши:
— Армэ, уий, си Тхъуэжъенжь,
Жэрхэр, уий, зышIэмыхъэж,
Мыр Иныжым и унэнж,
Мыр Иныжым и мафIэнж,
И щхъэ и лъэ зэгъэкъуаш,
МафIэр и кум илъижт,
А Иныжъри мэжей,
МафIэр дауэ къитхын?

Тхъуэжъенжъри къопсалъе:
— Армэ, СосрыкъуапцІэ,
Армэ, лыфыщІэ гъущынэ,
Армэ емынэ шужьей!
Сэси щыб къэшсит,
А Иныжым дыхуэкIуэнц,
Нэхъ гъунэгъу дыхуэхъухукIэ,
Сэси шыльэ макъым
Хъэ лъэ макъ зезгъещынц,
Нэхъри дыпэкIуатэмэ,
Сэси хъэ лъэ макъыр
Джэду лъэ макъкIэ схъуэжынц.
Чэшанэжжым сельянци
Хъэлъэ-къалъэу зызгъэзэнц.
Уэ. абдежым, Сосрыкъуэ,
Умышынэу епхъухи
Зы пхъэдзакIэ къепхъуватэ.

Сосрыкъуэри къошэс
Чэшанэжжими ныхуокIуэ,
Нэхъ гъунэгъуи хуэхъухукIэ,
Тхъуэжьеим и лъэр ехъуэж;
Шы лъэ макъкIэ къежъами
Хъэ лъэ макъи зещыж,
Гъунэгъупэ щыхуэхъукIэ,
Джэду лъэ макъыу зехъуэж.
Чэшанэжжым щынэсым
Тхъуэжъенжжым, уей, зеэт.
Ар лъэритеэмитти
Щылъэм темытыжти
Банэ чэуми, уий, нольэ.
Сосрыкъуэ къолъыхри
Зы пхъэдзакIэ къепхъуватэ.
А пхъэдзакIэр щипхъуватэм
Зы дэп ини къерыхуш,
Иныжж жейми и нэжъгъым
А дэп иныр нытехуэш,
Ар Иныжжым и набдзэм
МафIэшхуэуи ныщIэнэт.
Сосрыкъуэу ди къаныр
Жэшибл-махунблкIэ къэжауэ
А Иныжжри къизызыщуущ,
И пхъэдзакIэхэр щИбжжыкIри
Зы пхъэдзакIэ къыхуэту
А Иныжжым къышинцIэм, —

Си адэм укъыриухъэки
Хэт и хъэкіе къызэдыгъут!

Губжыу жиIәш Иныжьми,
Зыдэшысым, мыхъейуэ,
Гъуэгүшхъиблыр зэпиIәбыхъщ,
Сосрыкъуэр къиубыдри
Ар и пашхъэм къирильфафэш.
Неплъщ, къеплъ Сосрыкъуэми,
«Мыр дээ папшIә схуэхъунуш»,
ЖиIәш ари Иныжьми
И жъэм заншIәу жъэдицэш.
А Иныжьым и зы дээ
Iуаудауэ щытати
Ар Сосрыкъуэу ди къаным
ТысыпIәфи щыхуэхъущ.
ДзитIым я кум ар дэсу
И джэтэжкыр къирех,
Иныжьыпсэр ныхихыу
ДзитI зэхуакум дотIыхъ.
Ар Иныжьым хуэмыхьу
Сосрыкъуэр къижъэдедзыж.
— Уий, нартхэ я лIакъуэ,
Ныкъуэкъуэгъуу сзылъыхъур
Нарт лIыхъууэ Сосрыкъуэш.
Сэтэнейми и къуэ закъуэрш.
Дэ Иныжхъэм къитпашIу
Нартхэм яIэр Сосрыкъуэу,
Ар жырыпкъыу, гъушIыпкъыу
Сзыхуэээм къизжайэ.
Уий, уий, нартхэ я лIыпциэ,
Лыпциэ Iыхъэу усшхынкъэ,
Фи Сосрыкъуэр зыдэшыIэр
ПсыншIәу къизжумыIэмэ,

Сосрыкъуэ къопсалъэр.
Мыр Иныжьым жыреIэ:

— Сэ нартхэ сыраIэхъуэш,
Сэ нартхэ сиражэмыхъуэш,
Сосрыкъуэ слъэгъуакъим.
Ар зыдэшыIэр сымышIә,
И хъыбарым ухуеймэ,
И хъыбар пхуэсIуэтэнш

— Ар зыдэшы! Эр умыш! Эм,
И джэгук! Эр сыгъаш! Э

Сосрыкъуэ къогушхуз
Иныжьышхуэр къышажъэ,
Къышажъэри мыр жыре! Э:
— Сэ, Сосрыкъуэ и джэгук! Эр
Нартхэм жа! Эу зэхэсхаш.
Нартхэм хэткъым зы закъун
А джэгук! Эр хулъэк! Ыу.
Нартхэм жа! Э иныжын
Ар лъэк! Ыну шымы! Эу.

Ар Сосрыкъуэм шыжин! Эм,
Къоль, къогубжыр Иныжыр:

— Куэд жумы! Эу, нарт! Эхъуэ,
И! Э псынци! Эу къызжы! Э,
Сосрыкъуэ и джэгук! Эу
Сыт джэгук! Э уэ пиц! Эми.
— Сосрыкъуэ жыхуа! Эм
И джэгук! Эу мыр сощ! Э:
Сосрыкъуэ жыхуа! Эр
Иуашхъэ лъялэм щ! Оувэ,
Абрэ мывэр Иуашхъешхуэм
Нартхэм къырагъэжэх.
Сосрыкъуэ жыхуа! Эр
Абрэ мывэу къежэхым
Нат! Эпэк! Э йоуэри
Нэхъ хуабжыжу дырехуенж:
— Ар зылъэмьк! Ынур сэра?
И! Эт, мывэр къеут! Ынишхъэх!

Абрэ мывэр Сосрыкъуэ
Иуашхъэм къыреут! Ынишхъэх.
Абрэ мывэм Иныжыр
Нат! Эпэк! Э йоуэри
Нэхъ хуабжыжу дырехуенж:

— Мыр джэгук! Э щ! Агъуэш,
Си нат! Эр къигъэшхаш,
Си шхэни къигъэк! Ыаш.
Уий, нартхэм я! Эхъуэ,
Си нат! Эпэ уэним

Ихъу-ибжь ирехури.
Сосрыкъуэ и джэгукIэу
Сыт нэхъ щагъуэу уэ пшIэрэ?

Сосрыкъуэ Тхъэм нукIш,
Иныжым и укIыкIэр имышIэ.
Къирешажъэ Иныжьри
Мыр джэгукIэу хуеIуатэ:

— Сосрыкъуэ жыхуаIэр
Лъэгуажъемыщхъэу къотIыс,
И жъэр ирагъэушIри
Шашхъэ-шаер жъэдэз ящи.
Сосрыкъуэ жыхуаIэм
Шашхъэр егъэныщкIури
ШэкIэр къыжъэдэдзыж.
— Сэр ар зылъэмкIыр? —
ЖеIэ арыхэу Иныжьми
Абдеж дыдэм къотIыс,
И жъэр ину еущI.
Шашхъэ-шаер жъэдэз хъуху
Сосрыкъуэм жъэдедзэ.
Ари зыри щымыхъуу
Шашхъэр егъэныщкIури
ШэкIэр къыжъэдэдзыж:
— Уий, нартхэ я Iэхъуэ,
Мыри джэгукIэ щагъуэш,
Си дзэлышхъэр игъэшхаш,
Си дзэ шар игъэплъаш.

Уий, нартхэ я Iэхъуэ,
Сосрыкъуэ и джэгукIэу
Нэхъ джэгукIэ щагъуэу
Сытхэр сыбгъэшIэн?

Сосрыкъуэ Тхъэм нукIш,
Иныжым и укIыкIэр имышIэ.

— Сосрыкъуэ жыхуаIэм
Инэш нэгъуэшI джэгукIи.
Сосрыкъуэ жыхуаIэм
И жъэр ину еущIри
Бабдээ плъар жъэдадзэ,
Ар и ныбэм щегъэушIури
И пхэмкIэ къыредзыж.

— Сэри апхуэдэу сыгъэшЫшт, —
ЖеIэ Иныжым къоув,
И жъэр ину еушIри,
Вабдээ плъар Сосрыкъуэм
Иныжым и жъэм жъэдедзэ.
Вабдээ плъар Иныжым
И ныбэм щегъэушЫиурн
И пхэмкIэ къыредзыж.

— Уий, нартхэ я Iэхъуэ,
Мыри джэгукIэ щIагъуэш,
Си кIэтIийхэр зэригъэшхш,
Уэ усшхини къысхунгъакIуэш.
Сосрыкъуэ и джэгукIэу
Нэхъ щIагъуэжу сый пицIэрэ?

Сосрыкъуэ Тхъэм иукIш,
Иныжым и укIыкIэр имышIэ.
Къышажъэ Иныжьри
Мыр джэгукIэу хуегъуэт:

— Нарт Сосрыкъуэ жыхуаIэм
Мыри иIэш джэгукIэу:
Шыуаныжым бдзапцIэр изу
Нартыжхэм иралъхъэ,
Банэ гулъэу гулъищэ
МафIэу абы щIашIэж,
БдзапцIэр зэрагъэткIуу,

Сосрыкъуэ жыхуаIэр
БдзапцIэ ткIуами хотIысхъэ.
БдзапцIэр зэрызэпцIу
Сосрыкъуэр къоIэри
БдзапцIэм зыхечыж.
— Уий, уий, нартхэ я Iэхъуэ.
Сэра апхуэдэ зылъэмькIыр!

Ар Иныжым щыжиIэм,
Шыуаныжым бдзапцIэ изу
Сосрыкъуэм нырелъхъэ,
Банэ гулъэу гулъищэ
МафIэу абы щIешIыхъ.
БдзапцIэ ткIуами Иныжьыр
МакIуэри хотIысхъэ.
Ауэ, ари Иныжым
Зэрышхъуи щымыIэу

Къызэрэйэу къыхокыж.

— Уий, нартхэ я Іэхъуэ,
Ари джэгукіэ щагъуэш
Си гур плъыну щыхуежъэм,
Бдзапціэ ткіуари зэпциыжц.
Уэ умытхъэгъепцімэ,
Сосрыкъуэ и джэгукіэ
Нэхъ щагъуэжу сый пиціэрэ?
Ар къызжыїэ. Жумыїэм,
Уэ мы бдзапціэр пхуэзгъэткіуунц

Сосрыкъуэ Тхъэм иукіш
Иныжым и укіыкіэр имышіэ.
Уей, ищіенур имышіэжу
Къышажъэ Иныжкыр,
Мыр джэгукіэу хуеїуатэ:

— Уий, Иныжъ щхъэдыкъуакъуэ,
Сосрыкъуэр зи ныкъуэкъуэгъу,
Зэ сумышхыт, щытыт, щытыт,
Сосрыкъуэ и джэгукіэу
Зы джэгукіэ къесшіэжаш.
Сосрыкъуэ жыхуаїэр
Хы къуэпсибл щзыихэуэм

И куупіэм ныхашэри
И лъэр щыими нэмису,
И жъэм псыр жъэдэмьуэу
Ар хышхуэми хоувэ.
Жэшибл-махуибл уаер
Сосрыкъуэм къирашіекі,
Ар хышхуэм хагъэштыхъ.
Жэш-махуиблыр зэрыфіекіыу
Сосрыкъуэр къирагъеїэ.
Сосрыкъуэм хышхуэ мылыр
Къыздеїэтри къыхокыж.
«Сэри апхуэдэу сыгъэшійт»
Жеїэ заншіэу Иныжым.
Сосрыкъуэ, Иныжкыр
Хы къуэпсибл щызэхэуэм
И куупіэм ныхешэри
И лъэр щыими нэмису,
И жъэм псыр жъэдэмьуэу
Жэшибл-махуиблкіэ хегъэштыхъ.

— Уий, Иныжь, къеIэт иджы! —
Сосрыкъuem щыжиIэм,
ЗешэшI, зехуз Иныжьми
КъызэрэIэу мылыр къочэ,
— Уий, Иныжь, зэ догуэт, догуэт,
Iэбжэнабжэр згъэбыдакъым,
Уаеу щыIэри уэсшэлIакъым,
Мылыр фIыуэ зэрубыдакъым.

Сосрыкъuem Иныжьым
Псы щIэлъадэ къыхуещI.
Уае бзаджэр ныщIешэри
Нэхъ быдэжу хегъэшыхъэ.

— Уий, Иныжь, къеIэт иджы!
ЗешэшI, зехузыр Иныжьми
КъеI щхъэкIэ зыхичыфкъым.
«Хъуаш иджы си Iуэхур!»
Джатэр къырех Сосрыкъuem.
ЩхъэфIэхынам щыхуежъэм
Къопщэ Иныжьыр Сосрыкъуи
Махуэ гъуэгукIэ къыIуедз.
Уий, арщхъэкIэ, Сосрыкъуэр
И Тхъуэжьеим жъэдэуэш,
Щхъэщылъадэш Иныжьми
Къеуэ-неуэм щыпыхъэм
Дыркъуэ закъуи тридзэфкъым,
Зы щхъэцыпи пихуфкъым.
Уий, Иныжьым къыжеIэ:
— Уей, сэ сымыделэтэм,
Уэ Сосрыкъуэу узэрыштыр
Уи лъэкIампIэ псыгъуэмкIэ
Сэ щхъэ къэзмыщIарэт.
Уий, Сосрыкъuem гъущынэ,
Нарт емынэ шужьеи,
АлекIэ гугъуи зумыгъэх,
Уи джэтэдзэр умыудзэгу.
А уи джатэр сэ си пкъым
Пэлъэшынкъым, щыгъэт.
КIуэ си унэми, си джатэр
Бжэпкъым фIэлъщи къыфIэх,
Си щхъэр абыкIэ фIэпхынщ.
Сосрыкъuem негъазэри
Иныжь унэм ныхуокIуэ.
Иныжь унэм щынэсым,

Сосрыкъуэ игу къок!
А Иныжым гъепц!агъэ
Къырихынкэ шынагъуэу.
Сосрыкъуэм бжэр йуех,
Ари унэм щЭмыхъэу
ИнтЫрышхуэ ныш!едзэ,
Иныжъ джатэр къольыхри
ИнтЫрыжым зыхесэ.
Сосрыкъуэ ѹопхъуак!уэри
Джатэ IЭпщэр еубыд.
Иныжъ джатэр йэрөхъэри
Сосрыкъуэ къок!уэж.
Ар Иныжым щилъагъум,
ГүIэгъуэшхуэу къопыхъэ:
— Уий Сосрыкъуэ, гъущынэ.
Нартемынэ шужьей,
Гугъэ сщ!ати си джатэм
Уи щхъэр къемылыну.
Сэ сок!уэдри сок!уэд,
Си к!уэдьип!эр уи махуэш,

Ауэ си щхъэр ныф!Эпхым,
Си пщэ хуэшхуэр къыхэлъэФ,
Ар бгырыхыу зыш!Эпхн,
Си къарур ныпхыхъэнш,
Зы нарт шуи ппэмыльещу.
Зы иныжын къылтемык!уэу
Дунейм телищэу утетынщ.

Ар Иныжым щыжиIэм,
Сосрыкъуэр къэпсалъэш:

— Уи лъэшыгты сыхуейкъым
Уэрьиншэуи сылъэшщ!

ЖиIещ ари Сосрыкъуэ
Иныжыщхъэр ф!игъээш,
Иныжыщхъэр пигъэшри
И пщэ хуэшхуэр хилъэфш,
И пщэ хуэшхуэр хилъэфри
Мывэ иным ириупц!ш.
Иныжъ хуэшхуэм мывэ иныр
Зэхуэдит!у зэпиупц!ш.
Хуэшхуэ к!апэр къипхъуатэри
Жыгыжъ щытым къыришэк!ш.

А жыгыжьри зэхуэдит! У
Иныжь хуэшхуэм зэпигъэши.
Иныжь хуэшхуэр къарууншэ
Ишшапхуэдэу Сосрыкъун
Иныжь хуэшхуэр Тхъуэжьеим
Шыныбэхыу къыш! Ипхэш,
Иныжь маф! Эр къыздинтэри
Нартхэм я дежи къэсыжь.
Сосрыкъuem маф! Эшхуэ
Нарт гъусэхэм яхуни! Ири
Нарт гъусэхэр хуэбэжь.
Сосрыкъuer яхэмиту
Ди япэ зэи емыжьэну
Нартхэм тхъэн зэхуай! Уэш.

181. САУСЫРЫКЬО МАШЮ КЪЫЗЭРИХЬЫГЪЭР

(Проф. Ж. Дюмезиль Стамболы щитхыжьыгъэмэ ашыщ)

Саусырыкъо дэмысэу нартхэр станицэ къат! Эк! Йынджьэ къоныхэу зэхъум, Сэтэнэе-гуашэ чэмыйгъибл арти мэфиблы ригъэштуагъэхи шъяхак! Э, Саусырыкъо къызэмийгъожым нартыхэр емыжэхэу станицэхэр ат! Эк! Йынджьэ къуагъэх.

Саусырыкъо къызэк! Йожым Сэтэнэе-гуашэ гъэу фежын «Аллахь-аллахь, сэ сигъоцхэджыпхь... Нартхэр станицэ къат! Эк! Йынэу къуагъэх...» Ыло зэхъум, «О тянэ гуаш, сыда узыфаер? Нэбгээ токлищ къэсхын лъэхъоцым исыдзагъэх, шыуанэ зэтель токлиши къесфи щэшым къэсиздзагъэх, ахъщэ щтэмэлибл шыгъэу мы джэхашьом сыйкытэхъажыгъ. Сыда узыфаер нахыбыэу?» Сэтэнэе-гуашэм: «Нартмэ къахырэ былымым сафай!» — ы! Уи, Саусырыкъо тэджки Тхъожъием ыдэжьы чыйй «о Тхъожъий хъач! Йык! Эу цэк! Ах, шы зык! Эмыхъэрэ, Сэтэнэе-гуашэ сиритгъэрэп» — ы! Уагъ. Тхъожъием «фэгъур сфягъеш! мэ-къу гъугъэ тэк! У сыхэгъэцагъу! Сыщэу шыгъэ къызызгъанэджьэ сакъыхани хъэмэ сягъещ! Ул! Эу, уил! Гъэ къызыбгъанэджьэ укъыхэсынэп! — ы! Уагъ.

Саусырыкъо янэ дэжы къак! Уи: «Тян, гъогурыкъом фыгук! Эр игъус!» — ы! Уагъ. Янэ щэджыблэ блырыбл ахэлъэу Эрэп бжъищырэ аркъ бжъищырэ къыритыгъ. Саусырыкъо щэджыблэхэр пак! Эджехэе хи! Ул! Йыхын аркъэ — бжъищыр ришъуи Эрэпбжъищэри пэджеэ ыкъун нартмэ станицэр къат! Эк! Гъэу! Ахъхэр амь угогошыгъэу

ахэхьагъ. «Нартхэр, сэуагъэ!» зөлөм «Тхяаугъэпсэү!» зыгыагъэхэри къахэкъыгъ, зымыгыагъэхэри къахэкъыгъ. Нэфэлжъ горэ къахэкъи «ЛъэкИэнПэшэжъ», о утхэмитэу станицэ горэ тшхымэ сид фэгыагъ?» зөлөм зыкъыригъэхъи, еун гъумтIэмэу риутыгъ. «Сынартхэкъи гошаклоу сышуши!» — ыгыагъ. — «О унарт хэкъи гошаклоу утшынджъэ огугъэ шъхъакъэ утшынштэн!» — «Сышуумышымэ шульзгъун! — ынуй оефор къышли чилэр чыгын ээтэригъэллахъэу хъугъэ.

Нартхэмэ «Машло къытфэзыхъырэр зы йахъэ ляягъеджъэ зыхэтыубытэн» — зөлөм, Саусырыкъю, «Сэ къесхъин!» — ынуй ежки кгыагъэ. Зы иныжъ горэ чьеу зы машло горэм пэлъэу йукли пхъэцнакъэ горэ къырихъыжки къэйжъэжки шъхъакъэ иныжъэр къэушши ыгээ ыубыти: «Хэты уашыщ?» — ынуй къэйупкыгъ.

«Нартымэ сащыщ» — зөлөм, — «Нартымэ Саусырыкъу аюшь зы лы бланэ горэ я! Саусырыкъю сид анахь гъэшигъонэу ышшэрэ?» — ынуй къэйупкыгъ. «Сыусырыкъю ышшэрэ, маклини къушхъэмэ анахь йетыгъэм кгэуцо. Нартэу щынэмэ анахь батырэу нэбгих-нэбгиблымэ жланщэрэхъэу къырагъэукIорэхырэр шъхъеджъэ еун шъуеу дырефыежы» — зөлөм, иныжъэр клини къушхъэмэ анахь йетыгъэм ыкIэгъ кгэуцун нартих-нартиблымэ къырагъэукIорэхырэ жланщэрэхъэм шъхъеджъэ еун шъуеу дырифыежыгъ.

«Аш пэмикIэу сид ышшэрэ?» — зөлөм, Саусырыкъю, «Копкъыджъэ еун дырефыежы!» — ыгыагъ. ЕтIуанэу къырагъэукIорэхырэр копкъыджъэ еун дырефыежыгъ. — «Сид ышшэрэ?» — ынуй етIуанэу къызеупкIым, Саусырыкъю, «Аш нахьыри нахь гъэшигъонэу ышшэрэ, цуабзэфоу щынэмэ анахь инэр щыдыбжыблыджъэ аригъэгъэплын ышшэрэхъэдже едьри ышшутыгуджъэ къырэйтIупчижы» — зөлөм, ёбзэфоу щынэмэ анахь инэр щыдыбжыблыджъэ аригъэгъэплын ышшэрэхъэдже ыдьри ышшутыгуджъэ къыригъэзыжыгъ. — «Аш анахьи нахь гъэшигъонэу сид ышшэрэ?» — ынуй аужым къызеупкIым, Саусырыкъю, «Хыкъумэм маклини лъэхъомбэфоджъэ щытэу псэр ытэмашхъэ къытабзэу хэуцо, уазэ харэгъэтакъи чэшмэфищэ зыхегъэштахъэ. «УтI!» заходжъэ еун мылыхэм ыпшъэтыкъ къыхекъи ежыри къыхэкъижы». Иныжъэр хыкъумэм клини лъэхъомбэфо закъоджъэ щытэу псэри ытэмашхъэ къытабзэу зыхэуцом, Саусырыкъю хьамцIый уазэ куахь щэкли харэгъэтакъи зы кIимафэм чыгын ээтэригъэллахъэу хъугъэ.

шИ иныжъэр хэйгъэштыхи, Саусырыкъо «КъеI, иныжь!» — ыIуагъ. Иныжъэр имытIырыгъэ шыгугын шъхьакIыэ къыфыхэкIыгъэп. Саусырыкъо исэфо къырихи иныжъым ышъхъэ шIуупкIынджъэ зэйжъэм Тхъожъыер къачи, «усэфо ащ ышъхъэ шъуупкIыщтэп, иныжъым ыпашъхъэ пылъагъ жанхъопсэр Iадэмджъэ къахьи мылым тадзи пиупкIыщт» зеом, Саусырыкъо кIуи жанхъолсэр къызехым иныжъэр къаджьи. — «Ай анасын! Саусырыкъо лъэкIьеIаш ало, бгым удэкIьеу зэхъум узэрэлъэкIьеIашэмджъэ узэрэ-Саусырыкъор сшIагъэ... Сшъхъэ зышIсуупкIыджъэ къумбакъам дэжь лъитфэ горэ къыдэцIыжъукIыщт, а лъитфэр бгырхыджъэ зэтирахы, бгырххэу шIы!» — ыIуагъ. Саусырыкъо жанхъолсэр мылым тырыйдзи ышъхъэ шIуихыгъ. Лъитфэр къыхыйхынджъэ зыфежъэм, Тхъожъыер къачи: «Iадэмджеэ къыхэхи а щиты къумбылыжъым еупсIэкI, зэрэхъурэ пльэгъун» — ыIуагъ.

Саусырыкъо зыреупсIэкIым къумбылыжъэр зэпийгъэзыгъ. Саусырыкъо «бгырххэу сшIыгъэймэ сүукIыщтыгъ!» — ыIуагъ.

Саусырыкъо машIор къыхын къэкIожьи «машIор къэзыхыгъэр зы Iахъэ лыеджъэ зыхэш्यуубытэшт, Iахъэгудащэу хуущт»—ыIуи Iахъхэр ыугощэу IашъекI—Iашъохэр шъхьафэу ыгъэтIылъэу зыфежъэм, «мыхэмэ сид угу афыхэлъэр?»—аIуагъ. Адрэми «Ар зышIэрэ тхэтэп»—ыIуагъ. Аныбжыхэр къаригъялу зэхъум, зым илъесэ шъинбл, зым —илъес шъитф аIуи шъхьакIыэ, «Хъау-хъау!» ыIуи афыйдагъэп. «Тхъор осэпсэу мыжъор мыжъокIыэ осэу къизэй-сыгъэр зышIэжыре шъухэтымэ естьн», — ыIуагъ. Адэрэми «Ар зышIэрэ тхэтэп» аIуи, Саусырыкъо «Ашыгъуэм сийщи згъехъушIэу сийIашэ зэйсхъэу сыхэтыгъ» ыIуи IашэкI — Iашэхэр аIийхыгъэх, ялыягъэу Iахыбл къыхын къэкIожьыгъ.

182. САУСЫРЫКЪО ИНЫЖЬЫР ЗЭРИУКИГЪЭР

(Х ь а т и к ь о е т е к с т)

Сэтэнай:

— Нартхэр, шъошIэ шъори,
Симылъфыкъоу шъао си.
Лъепш-къаны къыфишIыгъэу
«Саусырыкъу» ащ цIэун иIэр.

Да шышытэр, хасэ шъушымэ
Зы лы папкіэу зыхашъущэмэ, —
Тинахыжъмэ ахэдайомэ
Бушыгъэ горэ къахихы...

Нартхэр:

— Тэ тихабзэп нарт хасэм
Хэт илъфыгъи етшалІэу,
Лыгъэ зехъэу щытыгъэмэ
Тэ бэшІагъэу къэтлъэгъуни
ТельІуни къытхэхъанэу!

**183. НАРТ САУСРЫКЬО ПХЪЭКІЭНЭР
КЪЫЗЭРЭХИХЫГЪЭР**

(Бжъэдыгъу текст)

Алэу пхъэкіэн сантІращэр къыхэзыхыгъэр нарт Саусрыкъу ары. ЕшІакіэ зышІэрэ щыІепти, Іэ сэмэгумрэ Іэ джабгъумрэ сантІращи зэдьригъашІэтыгъэх. Цыфхэм ашІогъэшІэгъонэу еплъыхэу фежьагъэх.

«Саусрыкъо сантІрашэ сыдешІэн», — ыІуи фежьагъэм унашъо къыдишІыгъ:

— Узгъэмартыми усыукІыт, сыбгъэмартыми усыукІыт.

Ыгъэмартырэри, къэзыгъэмартырэри ыукІынэу зеом, нартхэр щыщтагъэх. Саусрыкъо дешІэн ымыгъотэу, Іэ сэмэгумрэ Іэ джабгъумрэ зэдьригъашІэу щысызэ, кІалэ горэ къакІуи къихъагъ. КІалэр зи ымыІоу къеплъэу уцугъэ. ТІэкІурэ щити:

— КІэны тызэдегъашІ, Саусрыкъу, — ыІуагъ кІалэм.

— ТызэдегъашІ, кІал, — ыІуи Саусрыкъо кІалэр къытгъэйстыгъ. — Унашъоу пылъэр ошІа, кІал, мы тызэшІэтым?

— Къяло, сшІэрэп, — ыІуагъ кІалэм.

— Узгъэмартыми усыукІыт, сыбгъэмартыми усыукІыт, — ыІуагъ Саусрыкъо.

— Хъун, тызэдешІэн, кІо сүукІ фаеми.

ЗэдешІэхи, кІалэм Саусрыкъо къыгъэмартыгъ. Зе-гъэмартым, Саусрыкъо ичатэ къырихи, кІалэм еонджэ ежьагъ.

— Самбыр зэ, Саусрыкъу, — ыІуагъ кІалэм, — сыбгъэмартыгъэмэ сүүукІынжи хъун шъхъаджэ, сэ узгъэмартыгъ, шъыд пае сүүукІыт? — ыІуи къеупчыгъ.

Саусрыкъо ригъэгупшиагъ.

— Шынкъэ къызыфәпIуагъэр. Ашыгъум джырп тызедегъашI, — ыIуи Саусрыкъо, итIани зэдешIагъех.

ИтIонэрэ зэдешIагъум Саусрыкъо кIалэр ыгъэмартыгъ.

— Шындеу пIорэ джы, кIалэ? УсыукIыт! — ыIуагъ Саусрыкъо.

— КIо джы зи есIуалIэрэп, сыукI уеблэми, сыбгъэмартыгъешь, — ыIуагъ.

Саусрыкъо ичатэ къырихыгъ. Еонджэ зежъэм, кIалэр IЭКIЭКIыжы, ежъажыгъ. Саусрыкъо зыщылъети кIалэм лъежъагъ. Лъюмэ нэмисынэу, Саусрыкъор кIалэм ыуж итэу лъячъэзэ, чыжъэу чъагъэхэу, губгъом Iуашхъэ горэ итыти, кIалэр а Iуашхъэм дэчъаишь ечъэхыгъ.

— Тхам семыукIи, тэдэ кIуагъа мы кIалэр, губгъэ пIанэм шыбзэхына? Мы Iошхъэ чIэхъагъэ нахь, ар зыми кIуагъэп, — ыIоу Саусрыкъо Iуашхъэр къылъыхъоу фежъагъ. Къылъыхъузэ, ятIэр къыIузыгъэу чIапIэм зеIабэм, пчъэ иIэу къыхингъэшыгъ. Пчъэм зеIукIэм къызэIукIи, Саусрыкъор Iошхъэ чIэгъым чIэхъагъ. ИтIани, лъыкIуатэзэ, пчъэ горэ хэлъэу IукIагъ. Унапчъэр Iуихи зехъэм дэхэ дэдэу бзылъфыгъэ хъадэ горэ илъэу, плЭкIор горэ щитэу ылъэгъугъ. Хадэм ышхъэ дэжыиджэ зи Iанэрэ зи плхэнтIЭкIурэ шытгъ.

— Мыр шынд лIэужыгъо хъад, шындеу гъешIагъоны мы слъэгъурэр! — ыIоу Саусрыкъо ыгъешIагъозэ, хъадэм еплъэу Iыстыгъэ.

Унэ плIэнэпэм, пчъэр къыIуихи, зи кIалэ къычIЭКIыгъ.

— Фэсапши, Саусрыкъу, шъузэпэшхэмэ Саусрыкъу? — ыIуи мыдырабгъурэ плIэнэпэмджэ пчъэр Iуихи кIалэр чIэхъажыгъ.

Саусрыкъо тэджи, унэ плIэнэпитIор ыплъахы, ылъыхъун шхъае пчъэхэр хигъотагъэп. Пчъэхэр земыгъотым, къызэIакIуи Iыстыжыгъэ.

Адырабгъурэ плIэнэпэмджэ, пчъэр къыIуихи, ыжакIэхэр фыржъэу зи лыжъ горэ къычIЭКIыгъ.

— Фэсапши, Саусрыкъу, шъузэпэшхэмэ, Саусрыкъу? — ыIуи мыдырабгъурэ плIэнэпэмджэ пчъэр Iуигъеччи, лыжъэр чIэхъажыгъ.

А лыжъэр къызэрчIЭКIыгъэри зэрэчIэхъажыгъэри, Саусрыкъо ылъэгъугъ шхъае, пчъэр хигъотагъэп. Саусрыкъо къызэIакIожы, Iыстыжыгъэ. Бзылъфыгъэ хадэм еплъэу шысызэ, бзылъфыгъэ хъадэр къещхыгъ.

— Мы сызэрихыл! Агъэр шыид шыу! — ыИуи Саусрыкъо зэ къэштэу! Угъ, ау ит!ани гу къызы! Эпиш! Ахъыжки, хъадэм къеупчыгъ:

— Шыид адэ, о ухъад сшиш! Йыгъ, шыид уздэхъашхырэр?

— Оры сыздэхъашхырэр, Саусрыкъу, — ыИуагъ. — Гъэш! Эгъонэр, псауи хъади зэк! Эми Саусрыкъо ыц! Э къа! Io! Сыбдэмыхъашхы хъуна, сант! Ирашэр къыхэпхыгъ, сант! Ирашэр къыхэпхыгъэм къыбдеш! Эрэр уук! Йынэу п!ун ц! Йыфхэр бгъэштагъи уизакъоу уеш! Э ущыс, ар хъуна, Саусрыкъу? К!алэ горэ къихъи, сант! Ирашэ къыбдеш! Агъэба, Саусрыкъу? — ыИуагъ.

— Къыздеш! Агъ, — ыИуагъ Саусрыкъо.

— А к!алэр уук! Йынэу къеупфыжъагъэба?

— Къесфыжъагъ, — ыИуагъ.

— А к!алэу къеупфыжъагъэр ары мышдже к!алэу къыч! ЭК! И ч! эхъажыгъэр, мышдже лыжъ жэк! Эфэу ч! эхъажыгъэри. Аро пкъо, Саусрыкъу, — ыИуагъ бзыльфыгъэм.

— Къо тэдэ къисхын, шъуз сими! Агъэу, ар шыид пae п!орэ? — ыИуагъ Саусрыкъо.

— Хъау, шъуз уи! Агъ, къуи фэбгъотыгъ, — къыри! Иуагъ.

— Шъуз си! Агъэп, къуи си! Эп.

— Мыш фэдэ къуаджэм дэсэу нарт пшъашъэ горэ бгъэрэзгъагъэба, Саусрыкъу? — ыИуи къеупчыгъ.

— Згъэрэзгъагъэ.

— П!алъэ фэпш! Йыгъагъэба а пшъашъэм?

— Фэсш! Йыгъагъ.

— П!алъэр къэмисэу! Агъэба пшъашъэр?

— Агъэ, шъыпкъэ.

— Ар л!и загъэт! Илъ, ужым, бэнэр п!ЭК! И удахъи, пшъашъэу бгъэрэзгъэм ихъадэ удыдэлъыжъыгъэба? — ыИуагъ пшъашъэм.

— Ары, сыдьдэлъыжъыгъ, — ыИуагъ Саусрыкъо.

— Адэ а бзыльфыгъэр сэры, мы к!алэр, о пхэк! Йыгъэу сэ къэслъфыгъ. Ори пкъо, сэ скъо. Сант! Ирашэмджэ зепхъэр! Иофэр зэхэтхы зэхъум: «Тятэ ыш! Эрэр хъутэп, си-к!он хезгъэнэт», — ыИуи уадэжъы къэк! Иуагъ. Дунаеми щэзек! Io, ахъретыми щэзек! Io. Сэри аш нахъ си-къэгуш! Эжъынэу щытэп, а хъэбарэр ос! Йокъынэу си-къэхъужъыгъагъ ны! Эп. Сант! Ирашэм къыбдеш! Эрэ ц! Йыфэр бгъэмартыми, уигъэмартыми уук! Йынэу зэрэп! Иуагъэр хъунэу щытэп, ар аш щыгъэт! Илъ, сант! Ирашэр ц! Йыфымэ къахэрэн, — къыри! Иуи бзыльфыгъэр л! Эжъыгъэ.

Саусырыкъо къычIэкIыжы къэкIожыгъ. СантIращэм-
джэ — цыфмэ сантIращэр къахэнэжыгъ.

184. САУСЫРЫКЪО «ПШЫЗЭ ЗЫКЪЭР» КЪЫЗЭРЭРИГТЭЖЬАГЬЭР

(Б жъэдигъу текст)

Нарт Саусырыкъо шыуитIу игъусэу шэси ежьагъ.
Гъогу техъагъэу кIозэ, чыжъэу IукIыгъэу, ины лъэпкъхэу
шыу тIокI хъухэу аIукIагъ. Шыу тIокIэр хэтакIохэу бы-
лымти зылъыхъухэрэр, «мы шыуищым нахь тIасхъэ тэ
дгъотынэп», — аIуи къапыхъагъэх.

Нарт Саусырыкъоми ашIэрэп зыпыхъагъэхэр.

— Шъуепсых, — аIуагъ шыу купымэ, мыдырэ шыуи-
щымэ къонтхъэу апылъэр ахын яморадэу.

Ары шъхъай, Саусырыкъо фепсыхыныя!

— Хъау, тепсыхытэп, — ыIуагъ Саусырыкъо.

— Шъуепсых, шъуепсыхыри къонтхъэу шъупыльэр
къызыышъух, шъо шыуищ нахь шъухъурэп, тызэзаозэ
лые шъотхын, тэ шыу тIокIы тэхъу, — къираIуагъ.

— Тепсыхытэп, — ариIуагъ.

— Ашыгъум, тызэзаот, текIорэм къонтхъэр ыхын, —
аIуагъ шыу тIокIымэ.

— Хъау, арэу тэшумыгъэши, — ыIуагъ Саусыры-
къо. — Тызэзаомэ, тэри шыубэ тыхъурэп шъхъай, тэ тIэ-
тэри шъори шъушIэрэп, ау зыхъурэм, зы тэжъугъашIэ.

— Къаю.

— Сэ «пшызэ зыкъэ» сIони къезгъэжъенышъ, «къитIу,
къиц» сIозэ тIокIым нэс къэслытэт, тIокIэр зытефэрэр
сыукIыээ сшият, сэ къистефэми, сэри сышъуукIыт, къанэ-
рэм къонтхъэр иахь, — ыIуагъ Саусырыкъо.

— Хъун, — аIуи купэр къезэгъи, Iуагъэ зэдашIыгъэ.

Джы, ар къэзылъытэрэм, ежь зыфаем «тIокIэр» тыри-
гъэфэн зэрилъэкIытэр ашIэрэп шыу купымэ. КIо, ау си-
дыми зэрэтеф ашIошI нахь гулъытэ фыряIэп.

Саусырыкъо къыригъажы «пшызэ зыкъэ, къитIу,
къиц...» йомэ къылъытээ тIокIэр зытефэрэр ыукIызэ,
«пшызэ зыкъэкIэ» шыу тIокIэр аЧыпIэм ринаагъ. Джай-
шытэу игъуситIуи «тIокIэр» атыримыгъафэу къыгъани,
шыу тIокIэу къапэгъокIыгъэр ыукIыгъ, къонтхъэу апы-
лъыри къахьи къэкIожыгъэх.

Саусырыкъо, джар ышIэгъагъэу къаютэжы. «Пшызэ
зыкъэр» апэу къезгъэжъагъэри нарт Саусырыкъо аю.

185. САУСЫРЫКЬОРЭ НАТ БЗАДЖЬЭХЭМРЭ

(Проф. Ж. Дюмезиль Францием щитхыжыгъэ текст)

Саусырыкъо Жыутэ дэсигъ.

Натие нат бзаджьэхэ дэсигъэх. Іаехэу, нэзакъохэу, бжъэхэр атэтэу.

Саусырыкъо аш фэдэ нат бзаджьэ зыПукIэджъэ ыу-
къыштыгъ. Арти, пиеу яIэмэ анахь инэу алъытэштыгъ.
Язэуэнджъэ Саусырыкъо зэ ежы кIуагъэ.

Сэтэнай-гуашэ янэм шIсигъуаджку папшIэджъэ къы-
мыгъанэу кIуагъэ. Язауй шъхъаджъэ аубытыгъ. Заубы-
тым аукIынджъэ ежыагъэх.

— СышъукиIынджъэ сырраз шъхъаджэ, ныбжыджъэ
зээгъэшIэн сымылъекIыгъэр сымылIэзэгъо зээгъашIэу
сшионгъу.

Натыхэмэ аIуагъ:

— Тэрэз, узыфаер фэтшIэн, къаIо.

— Зы цу горэ щыIагъ ылъакъохэр Мэшы-къушъхэм
тэтэу зыхъуджъэ ышъхъэ Эльбрус-къушъхэм нэсыштыгъ,
ыкIэ къызигъэхъиеджъэ, Iэгъо-благъом итырэр къыри-
гъэтэкъохыштыгъ.

Зы мафэ горэм къолэжы горэ къехи цур ыIэти дихыягъ.
Дихыний зэIитхти ыл ышхи къупшъхъэхэр къы-
ригъэтэкъохыгъ. А котэр къолэжъым зешIэм, фытынэфо
рэхъугъэ, уашъор зэIахьи, щыблэр къеуи, оешъухо къы-
шIыгъ.

Мэлэхъо кIэлэцIыкIу горэм щти, зыздигъэбылъин зе-
мышIэм пчэнным ижъакIэ кIэтихъяагъ.

— Хъугъэр шъыд? — ыIуи къыкIэплъигъ. КъызыкIэп-
лъым ынэ зыгорэ къыкIэфагъ:

— Озэ налъэштын синэ къыкIэфагъэр, сянэ къыкIез-
гъэхъжын, — ыIуи яунэ чэжъыгъэ. Янэ зеплъым, цум
иблэбгъу къыкIихыгъ. КъызыкIехым, хым хидзагъ.

ТIэкIу-тIэкIузэгъуэ къупшъхъэр кIыгу хъураеу хым
хэхъуахыгъ.

Сыфыхэр тэтIысхьи чылэшъухуэ тэхъуахыгъ.

Зы мафэ горэм кIыгор къесысыгъ.

— Къэзгъесысыгъэр шъыд? — аIуи зэплъэхэм, баджьэ
къупшъхэм къэкIуи къэпIэстхъыгъ. Пщым нэбгыре шъи-
тIу зэIуигъакIи баджьэр аукIынджъэ ищаагъэх. Баджьэр
заукIым, ышъо трахынджъэ ежыагъэх. Ары шъхъаджъэ,
ыныкъо зытырахым баджьэр къафэмыгъазэу хъуи, адирэ
нык'өр афытэмыхэу къагъенагъ.

Пчэдыжым зы шъузы горэм чэмыхэр дифызэгъурэ ба-

джъэ укыгъэр ылъэгъугъ. Зельэгъум, баджъэу а лы-
котмэ къафэмыгъэзагъэр къыгъази, шъо лъэныкъор три-
хыжыгъ.

— СикIэлэцIыкIу паю мый фикъумэ фэсшIын, — ыIуи
иунэ ыхыжыгъ. Арэ шъхъаджъэ, зеплъым, шъо ныкъор
кIэлэцIыкIум пэIуалхъэ фикъугъэп.

«Натхэмджъэ лыгъэ зэрэшъухэлъэр зэхэсхыгъэ, идж
актыл шъуйIэмэ къыкIэкIышт. А котэу къышъуфэсIо-
тагъехэмэ анахъэу анахь кIуакIэ зыхэлъэр къысашъуIу»

Нэ зимыIэ натыр къэгушаIи къыIуагъ:

— Цоу ущ фэдизым азыфагу итырээр зэужымэ анахы-
ин.

Адырэхэм:

— Удел! Къолэжъэу ар зыIэтыгъэр тэш фэдэн фай?—
аIуагъ.

Адырэхэри къэгушаIэхи, аIорэр зэтэмьгъафэу, зэшы-
хъажыхи зэзауэжыхи зэрэуIыжыгъэх, нэ закъуэ на-
тый щэхъу къэмьнэу.

Саусырыкъо: «Сэ сзыфаер ары!» — ыIуи, къэнэжьы-
гъэ закъор ыукIыжьи, псэоу рэкIуажыгъэ.

186. НАРТ СОСРЫКЬУЭ ДЖАТАКИЭ ЗЭУА СЫНЫР

(Къэбэрдэй текст)

Инжыдж и щитхым зы сын гуэр лъагэу, и щхъэ дыдэр
пхъэхкIэ зэгуахам хуэдэу зэгуэзауэ тетш.

А щыпIэр Сосрыкъуэ и зекIуапIэу щитащ. Зэгуэрым
Сосрыкъуэ и Тхъуэжьейм тесу, жэшу мыбыкIэ блэкIуу
Тхъуэжьейр къэштащ. Шым елъэдэкъауэри къызэры-
штам щхъэкIэ зэгуэпауэ ирихуллаш фыцIагъэ ину щы-
тым. И джатэр къырихри сытми имышIэу еуащ. А щы-
кIэм тету Сосрыкъуэ зэгуиупщIыкIауэ аращ ар зищIысыр.

А синыр иджыри щитш.

187. САУСЫРЫКЬО ИГОЩАКІЙ

(Шапсыгъэ текст)

Гъуд-гъуд къалэ заштэм, натмэ пкъыгъуиплI; «псы-
рыкIо цуакъ», «нэпх паIу», «къамыщ паку», «шъоIэнэжъ»
къыдахыгъагъ.

«Нэпх паIор» зыщальэу, «шъоIэнэжъым» зытэти-
хъэу, «къамыщ пакомджъэ» зеохэджъэ цыиф къыкIэмь-
хъэу, нэрымыльэгъоуи узыфаем уихынэу щитыгъ. Хым
унэсымэ «псырыкIо цуакъэм» уиуконоети узэпырыкы-
штыгъэ.

Мэлакъэ улэ хъумэ шъоIэнэжъым утэуIэмэ, гъомла-
пхъэр тэзы хъущтыгъэ.

Аш фэдагъ а пкыгъуиплIэр. Мыхэр фэшъхваф мылъ-
кумэ ахэльэу Гъуд-гъуд къалэ натхэмэ къызыдахым:

— Саусырыкъу, мы кIэнэр къытфэугош, — натмэ
айуагъ.

— Бэу къышъуфэсыгошын, — иайуагъ. Ау мы нэбгыри-
шхэр зэкIоцIышиупхи жъугъэтIиси, къэгушаIэхэмэ, зыу-
кIышытхэри ашхъяаштыхэу шъушIымэ етиуанэ кIэнэр
шъуфэсыгошышт, — ариайуагъ.

Аш натхэр къезэгъыхи, а нат нэбгырищэр шъхъафэу
агъэтIысыхи, къэтэ ихыгъэхэр аIыгъэу шъхъагъырытхэр
афашигъ.

— Джыы къеугош, — иайуагъ натмэ.

Мылъкур зэфэдэу натмэ афигошызэ, нэпх паIор къы-
зыхэкIым:

— Ма, кIал, шахъо укIомэ пшыгъын, — иайуи нэпх
паIор пшэрахь кIалэм ритыгъ.

— АI, — иайуагъ пхыгъэхэмэ, къызэплъыжъыхи. Ау къэ-
гущэIэнхэ фитхэп.

Етиуанэ мылъкор ыугошы пэтзэ, псырыкъо цуакъэр
къызыхэкIым:

— Ма, кIал, шахъо укIомэ пшыгъын, — иайуи ари ип-
щэрыхь ритыгъ. Пхыгъэхэр гумэкIхэу зэплъыжъыгъэх.
Етиуани үогошынам хэтзэ, шъоIэнэжъэр къыхэкIыгъети:

— Ма, кIал, мыри, шахъо ушыIэ хъумэ ушыщхэн, —
иайуагъ.

Аузэ етиуани къамыщ пакор къызыIэкIафэм:

— Ма, кIал, о ущахъу щахъо укIомэ пшыгъын, —
иайуагъ.

А пкыгъуиплIыр къызыхэкI нэужы:

— Мыйдрэ къэнагъэм шъугу зэрэIу, — иайуи Саусыры-
къо тэджъыжъыгъэ.

Псырыкъо цуакъэм иууци, нэпх паIор зышилъи, шъо-
Iэнэжъ ыблыгу къыкIилъхи, къамыщ пакомджъэ еожыи,
кIодыгъэ, — къэгъотыж!

УкIяхъэмэ пэт!..

188. САУСЫРЫКЪО ИГОШАКИ

(Бжъэдыгъу текст)

— Нартымэ Iоф зэхалъхагъэ мылъку къахъынэу,
Гъунд-Гъунд къалэ кIонхэу, — иайу Хъымыщиkъо Пэ-
терэзы мафэ горэм Саусырыкъо къыриIогъагъ.

— Сэ сзышижырабэ аш дэс, агу къисэбгъэт. Ары, сэ зычжэзгъэот. Шъукъызыкюжытым сыйсэйжыт аш къытезгъафэу.

Нартмэ загъэхъазыришь, дэкихи Гъунд къалэр къауцуахъишь, мазэрэ Йулъыгъэх. ХъацЫргъэр ашишь, ыкюцидже къиуахиши дээм яашэ гъэлагъэу къалэм дэхъагь. Ар зылъэгъугъэм кийтхъужыгъ.

Саусырыкъо дэжь Пэтэрэз киуагъэ, Йофэу хъугъэр зэклэриотагь, мылькор афигощынэу елъэуагъ.

— Саусырыкъу, мы нартмэ боу мыльку къабзэу къахъыгъ, ау язэрэгъэгощырэп, — иуагъ.

— Пэтэрэз, сахэтигъэп, къадэсхыгъэп, ау зы нартымэ ахаиу, — иуагъ: — «Мылькор къызытэхым Саусырыкъо тхэтигъэп, дэсыгъэп, ау къэкютгъагъэ. Мы мылькоу шүүиэр ыгощынэу аш щэхъу жъугъотытэп Йори яиу», — иуагъ.

Пэтэрэз ар ахиуагъ.

— Дэсимэ шъукъедж а тхъагъэпцы цыкюум, — ауагъ.

Лъыкюагъэх.

— Сыкъэкютэп, шыид Йоф фыси, сахэтигъэп, сэ Йоф сиэу ыуж ситыгъ, сиЙоф ахэлъэп, — къариуагъ.

Етани, ящани лъыкюагъэх. Саусырыкъу зылъыкюагъэхэр. Мыльку къабзэу къахъыгъэр зэтетэкъуагъэу щыллыгъ: къутынхэр, алырэгъухэр, пэмыкхъап-щып къабзэхэр хэлъ. Тыгъэ хъажъом пэджэгушь къахъыгъэр щылъ.

— Мир згошыт, ау мы чыпнэм щынагъю Йумыльэу згбщын слъэкюйтэп. Щынагъоу хэлъытэр пхъэцэцэ зырыз чаинэу шъушыт ар жъабгъу Йэмдже пытэу шъуубыт, алэ къэгущаэрэм готэр еонышь ынэ лъэныкъо рикюит. Мы мылькум дэгъуи хэт, дэйй хэт. Къыхэсхызэ зэдгъунэжъэу ястыт, шъхъадж инасып къызериубыт, — иуагъ. Зэриуагъэу Йофэр ыгъэпсигъ. Еуй къыготым ритмэ къирекюизэ ежь къызнэсым ахэнлъахыиуишь хэтмэ анахь дэгъор ылаштхээ къыгъэйлъыгъ. Етани къаритымэ къыкюахъызэ ежь къызнэсым ыпэрэми нахни нахь дэгъоу къихихи ыгъэйлъыгъ. Ар къызелъэгъум ашыщ горэм «еплъ у тхъагъэпци лъэкиэпнэшэ цыкюум ышээрэм, къытхэтигъэп шъыдэп, анахь дэгъор хихыгъ» — зеом къыготэр къепиджишт къэзыиуагъэм ынэ лъэныкъо рикюигъ. Аш ыуужим зыми зи къиуагъэп, гошэнэр аухыгъ. Саусырыкъо нахни деиэхишь ядэжь фахыжыгъ.

189. НАТЭМЭ САУСЭРЫКЬО
ЗЭРАДЭГОЩАГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Гъуды-Гъуды къалэ лъэшэу баигъэ, ыджьи, ащ пае, мыжъо дэпкъ зэкиоцтыиблыджъэ къешлахыгъагъ. Ащ сыйфэу дэсымэ натыхэр дамыгъахъэу, ежыхэри къыдэмыкIэу зэхъум, натыхэр губжыхи къалэр аштэнэу ежьагъэх. Саусэрыкъо дэмысэу натыхэр дэшэсыкИ Гъуды-Гъуды къалэ екIугъэх. Къалэм зи дэхъапIэ фамыгъотыхэу Хъымышэкъо Пэтэрэз топым ралъхьани дадзэнэу натымэ агу къекIыгъ.

Дзэр къыIухъагъэу залъэгъум къалэм сийфэу дэсэр усэрэжъым еупкIыжыгъ ашишьущтымджъэ.

— Мыщ къыдэлъапIэ иIэпи натымэ Хъымышыкъо Пэтэрэз топым къыралъхьани къыдадзэшт. Ари мэшэ куушъутIи ащ машIо ишъушлахъ. Ари икъуштэп, мыжъофонхэр къашьушэхи Пэтэрэз машэм зифэджъэ мыжъохэр ишъутэкъоштых. А кортэр шъущIэмэ амалэу шъуфэхъуми шъуезэгъын.

Ащ ыужжым Пэтэрэз кIапIэу къызыдыIуфэштэр ари-гъэлъэгъугъ.

Усэрэжъым зэриIуагъэм фэдэу ашигъэу къалэм сийфэу дэсэр Пэтэрэз паплъехъэу аублагъ.

Мыдьиджъэ натымэ Пэтэрэз рагъэтIысхы топым дэпкъ зэкиоцтыиблым шъхьададзыгъ. Хъымышэкъо Пэтэрэз машэм зэрэфэу мыжъохэр лъыратакъо аублагъ, ау ежь кятэр къыриихъоти ыцэ дэгъэзыягъэу ышъхъачыIу къышIэтигъ. Мыжъоу кетацэм еутэкIырэр зэгоути ыбгъуитIуджъэ ефэхыштыгъ, ышъхъэ зи тэфагъэп. Мыжъоу ратакъорэмэ къатеуцоризэгъу Пэтэрэз машэм къашIуикIыжыгъ. Хъанэ-гъунэм Iутэр зэхигъэтакъуи гъукI-къелэпчиблэу зэкиоцтым екIугъ. Къелапчъэхэр Гъуды-Гъуды къалэ дишагъэх.

Натэмэ къалэм сийфэу дэсэр зерапхъуагъэ, мылькоу дэлъэр къыдаши къагъэзэжыгъ.

Саусэрыкъо къызыдэхъажжым, янэу Сэтэнаем къыриIуагъ:

— Саусэрыкъу, о удэмысэу натэхэр дэшэсыкIыгъэхин былымыфо къахыгъ.

— Ашыгъум сыкIони садэгощэн, — ыIуи Саусэрыкъо, натэу къэзгъэзэжыгъэмэ апекIуагъ. Саусэрыкъо натымэ захахъэм, зыими зи къыриIуагъэп, ежыхэр былымэу къа-

хырэр зэрагошицт шыкIэр амышIэу зэнекъокъущтыгъехэ нахь. Саусэрыкъо натэмэ:

— Сыжъудэгощэшт, — ариIуагъ. Адрэмэ ар адагъэп:

— Тауштэу укъытдэгощэн плъекIын, утхэтыгъэп, укъыддэзэуагъэп.

Натыхэр зэрэгъэбрысырыгъэх.

— Аиыгъум хыкумыджээ сышъодэошт, — ариIуагъ Саусэрыкъо. Хыкумэтэр къызащэм Саусэрыкъо ыIуагъ:

— Натэхэр, апэдэдэу къэлапчэхэр къыIуикIи Хымыщэкъо Пэтэрэз къызыдэкIым, ыльэгъу шIоигъуагъэр сэрымырэу зыхъуджээ сэгъази сышъухэкIыжы.

Пэтэрэз къащи еупкIыгъэх. Арыти:

— Къэлапчэхэр къыIуикIи сыкъызыдэкIым Саусэрыкъо икятдэжээ зэхигъэтакъохэу сыкъыIукIэнджеэ сышагъэмэ, бэмэ апэу къэсштэни! Ар нахь зи натымэ ащищыгу къихъагъэп а лъэхъаным.

— Сэ сиугошицт былымэр, — ыIуагъ Саусэрыкъо. Натыми зи раIолIагъэп, ау джынэу ахэтмэ адагъэп.

— Саусэрыкъо мыгъо, хъоры-шёры гощикоу зышъушыджеэ къэшъухыгъэм ыныкъо нахыбэ шIуихъышт, — ыIуагъ джынэмэ.

— Сэ сышъухэтыгъэми хъакъынчэу сигощэшт, ау гощикэнэр езгъэжъэнэй ыпэу джынэхэр ешъупхыныхи, пхъэцацэхэр шIуишIини къэрэгъулэхэр ашъхъагъ ижъугъэуцшт. Ащищэу къэгущаIэрэм ынэ ишъукIышт, амырымэ ерэхь-ерэхъятау тагъэгощэштэп, — Саусэрыкъо натэмэ ариIуагъ.

Натэми аш тетэу ашIыгъ, гощикэнэри рагъэжъагъ.

Саусэрыкъо мылъкор зэхихыризэгъу къамыш пэко-жъыр къахихыгъ.

— Мыр сишахъо естьн, къамышым гу щифахэрэпи, — ыIуи языгъу къамышэр ыгъэтIылъыгъ. Аш ыужым шъо Iэнэжъэри къызахэкIым:

— Сичемахъо Iанэ иIэпи естьн, — ыIуи ыгъэIылъыгъ. Къамышымрэ Iанэмрэ шIуагъэу апылъэр зышIэрэ джынэмэ ащищ горэ къэкууагъ:

— АI, шъуегъунэхъу, нарты делэх!

ЕIэхи къэкууагъэм ынэ ракIыгъ. Аш ыужым цокъэжъитIу къызахехым:

— Мыхэр симэлахъо фэсхын, — ыIуи ахихыгъэх. Ахэр Iахь хэмэйчэу ыштэхи, ади дышни шъиди тафэрэри аIихи:

— ШъхазэфэшIу сехъафэ джынэхэр къэшъумытIуп-

шых, зы гушаи къяшъумыгъай,—къариши Саусэрыкъо шэси Йукыжыгъ.

Джынэхэр шъхвафит зэрэхъужыгъэхэм тетэу къайагъ:

— Ей, натэ делэ куп, къалэри зыфэшъуштагъэр Саусэрыкъо ехьи мэкиожы! Къамыш пэкоожьымджэ шъюэнижьым уеомэ узыфае шхынэр къытехвашт. Адрэ цокъежъитор псыщыкюцуакъэх!

Хъамышэкъо Петэрэз Саусэрыкъо лъежъагъ, ау адрам къызелъэгъум Тхъожьыем псышхъамджэ къыкюуахынэу риши ытиши, ежь псыщыкю цуакъэхэр зышилли псым тахы ашикъижыгъ.

190. САУСЫРЫКЬО НШЬАШЬЭМ ЯТЭ ЗЭРЭДЭЗЕКИУАГЪЭР

(Проф. Ж. Дюмезиль Стамболы щитхыжыгъэмэ ашыш)

Пшыхэр¹ зэхэсэу зы пши горэ губжи зэйжъэжым пшэу зыйунэ исихэм «Заорэ банэрэ хэмэлтээ мы ежъэжыгъэ пшым хэты къырыйгъэгъазэми сипшашъэ естьн!» — ыши гъоу ыгъэджьагъ. Саусырыкъо къахэкъи «Сэ къэйзгъэгъэзэн», — ыши лъэйжы ыпэджээ зыкъыйщи къырыйгъэгъази къыши къэкиожыгъ.

— Уипшашъэ къисэт, — зөлом — къыбдакюмэ остын, — ышиагъ.

Саусырыкъо пшашъэм дэжь күү: «Уятэ укъыситыгъ, къыздакю!» — ришиагъ.

«Сыбдэкионэп, Саусырыкъу! О уигъочьэджы лъэбхъу, учэмэхъо хэкъ!» — къыришиагъ.

Саусырыкъо губжын «Хъабзыуд! Пшыхъац быбэу убыдз лъатэу укъязгъэхын!» — ыши къийгъэзэжыц гъоо зегъаджьэм Гъэрэшыкъофорэ Блыкъыкъиэкийирэ нахь гъусэ фехъунэу къыхэкъыгъэн. Мы лүшэр Саусырыкъо Гъэрэшыкъоффо, Блыкъыкъиэкий пшым ичилэ кюхи Саусырыкъо мыжъоджээ ос къырыйгъэсыгъ, Гъэрэшыкъоффо унэхъыбим дэтымэ яомэ ыкукюэу, Блыкъыкъиэкийми жъанцэрэхъыфор къушхъэм къыригъэчхэу, унэхэр ри-гъекъиэу фежъагъэх.

Шъуз уд горэ Табыр ышиэу къыунэджээ айгъэу зытэйплъэрэ мыжъоу ыгъэчэу щытыти къызыкъиляшым, Сау-

¹ Мыш дэжым: лы-тхъэматэхэр, лыхэр.

сырыкъорэ БлыпкъкІьэкІырэ джынэ щыу зашіи зырагъэгъочехыгъ.

Гъэрэшыкъофо дэйлэ-дэйлэу щытыти къызытэйплъэм мыхъофеу чыгъэ. Саусырыкъо кІуи а чилэм зыIуигъэллахыгъ. Шъуз псыхъэмэ залъегъум, пшым дэжкы клохи «Саусырыкъо псынэм Іуллахыгъ, хъамлыухэр къыхэтекъу!» — раIуагъ.

Пшым: «Ар лагъэп, сэ сыйукІын фэшIыджъэ зыIуигъэллахыгъ! ЫлъекуцI бырыуджъэ къийшъухи къэшъухи лагъэмэ сшIешт», — ыIуагъ.

Клохи ылъекуцI бырыуджъэ къирахи къахыгъ. Еплъи «(ы) коцI фабэ, лагъэп, сыйукІын ыгу хэлъ!» — ыIуи шъхъакІэ, чылэ шъузымэ «Сыдэу мыллагъэу, Саусырыкъуйкъ и Тхъожкъинкъ хъамлыухэр къахэтекъу щылъых!» — заIом, пшэр укІытэй: «Ар лагъэмэ сшIешт!» — ыIуи щыу гъусэхэр ышыIи шъуз-кІалэхэр чэумэ атыригъэуци, «Саусырыкъо мыллагъэу къыкІьэкІымэ къысэонджъэ зыфэйжъэрэм «еллэ, еллэ!» шъую ариIун къэйжын къэкIуагъ.

Саусырыкъо дэжь къызесым «А уды лъэкІьэнлаш! Хъамлыухэр къыпхэтекъу, хъамэ уязгъэшхын!» зэйIом, Саусырыкъо къызыышъхъэшти: «А хъэйтIумэ къахэтекъыгъ!» — ыIуи бзэмрэ щабзэмрэ къызэIуйлъхын къэйуи ышъхъэ къызэтыриутыгъ.

Икъятэ къырихи къеонэу къызытельадэм, шъузы-кІалэме: «Еллэ, еллэ!» аIуагъ. Мэуштэу заIом: «Щыблэкъо иныжъ цыккум ногъурэ сиогъурэ зэтейфагъ», — ыIуи чылэ къыгъэзжыгъ. А пшым ышъхъэ зыдыжышт гъоплъаштэм: «Бадэ ихъэнэу гъониш фэумышЫимэ усыукиын», — ыIуи гъоплъашэр зэйгъаштэм бадэ ихъэнэу гъониш фиши пшэри лагъэ.

191. САУСЫРЫКЪО НАРТЫМЭ АШТРАМЭР ЗЭРАРИГЪЭУЛЪЭГУГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

«КIуачIэу сиIемджэ зысшэтэжыт», — ыIушъ Саусырыкъо аштрам дзыунитф къыхыишъ ыулъэгугъ», — аIушъ къэбар агъэIугъ.

— Ашыгъум ущ ышагъэр тшIажыным! — аIушъы, нартымэ аштрам куахышкохэр къашэхишъ, унэм ратакъунишъ зыхэуцохэм, алъэгухэр ыгъэузхи илъэсым къехъурэ афэмыгъэхъуяку эу пылъыгъэх.

192. САУСЫРЫКЬО ИГУШЫ
(Кіэм гуе текст)

Іашъор зэмышъо-мыпцІэу,
Чылъэр зызепцыгъакіэм,
Бештэу къамзэгу такъэм зыфэдэм,
Индылым кіаләхэр ебакьюу зыщетым
Джманщэрыкъым сытесэу
Лыжыи зишүгъоу сыщытэу
Аркыы ыбгъуу секіокіыштыгъ,—
іежь ыныбжъе ехылайгъэу ылощтыгъ ало нарт Саусырыкъо.

193. СОСЫРЫКЬУЭ ИПСАЛЬЭ
(Къэбэрдэй текст)

Дунеижъри, ой жи, щымыджәмымыпцІэм
Уэ-э-э...
Щылъэ щхъуантІэри, ой жи, зызепцІэгъашІэм.
Уэй-ра, уэй-ра, уэй-ра, уэ-э-э...
А земанмә, ой дуней, сыгущәхэлтъ*
Уэ-э-э...
Дунеижъри, ой жи хъыкІэ щаухуэм
Уэй-ра, уэй-ра, уэй-ра, уэ-э-э...
Щылъэ щхъуатІэри, ой дуней, мәлкІэ щаубәм,
Уэ-э-э...
А земанмә, ой дуней, сышкІахъуэ щІалэт.
Уэй-ра, уэй-ра, уэй-ра, уэ-э-э...
Бештоужъри, ой дуней, кънзэгу щыхуәдэм,
Уэ-э-э...
Бештомәзри, ой дуней, щымычмыбжәгъум
Уэй-ра, уэй-ра, уэй-ра, уэ-э-э...
А земанмә, ой дуней, сылІенныкъуәфІт.
Уэ-э-э...
Инджылыжъмә, ой дуней, лъапсыр щебакъуэм
Уэй-ра, уэй-ра, уэй-ра, уэ-э-э...
Жәман щарыкъым, ой дуней, сытесу
Уэ-э-э...
Арыкъы ибгъу, ой дуней, сокІуәкІ
Уэй-ра, уэй-ра, уэй-ра, уэ-э-э...
А земанмә, ой дуней, сылІенныкъуэтхъут,
Уэ-э-э...
ЩхъәкІуем, ой дуней, сигъэтхъупаш*
Уэй-ра, уэй-ра, уэй-ра, уэ-э-э...

194. САУСЭРЫКЬО НАТ ШЫУХЭМ АРИШИАГЬЭР

(Шапсыгъэ текст)

Саусэрыкъо дэмысэу натхэр дэшэсүкіыгъэу хъэбар къызырауатэм; Саусэрыкъо алъежьагъ.

Іошхъэ-сашхъэхэр къауахыи, къауыгъи щымыїэу нат шыумэ къагъэзэжыгъэу Саусэрыкъо къылукіэхи:

— Гъощэджыпхъи шъумыхъэу,
Шъухырэ шАгъуи щымыїэу
Шъузымэ апашхъэ шъуихъажымэ

хъайнапэ шъухъун», — ыIуи натымэ таригъэгъази чы-Іэфор, къатыришIахыи натихэр зэтэгъэлIахыгъ. Ештаун машIо къафиши.

— Пкъыпэ зырыз ежъугъэу, — ыIуагъ.

Зым ыIэ регъэу, адырэм ылбакъо регъэу. Саусэрыкъо зынэсэм: зы пкъыгъо сэ схэт еIуи хъабэкъохъоу теуци дэгъоу зегъэфэбэжы. ПхъесІэкІэфор епхъуаты хым ехыи хыредзэ. «Хым машIо къыхэкIырэп, хыныджэм уцы къикIэжырэн», — еIуи натхэр зэтигъэлIахыи, якъотхъыхэр ашIуишхи Саусэрыкъо къэкIожыгъ. Мир пшынальеуи къаIо.

Саусэрыкъо къехъулIэгъэ Іофымэ аыш.

195. ИНЫЖХЭМ Я ГҮҮСЭУ СОСРЫКЪУЭ ТХҮЭЛБЭИУМ ЗЭРҮҮШИАР

(Къэбэрдэй текст)

Зы нарт фызыжк тхъэлъIу иIэт. Абы къеджэри Сосрыкъуэ иныжых и гүүсэу кIуаш. ЗыдэкIуа фызыр гуфIэри пщафIэу щIидзаш. Лэгъупыр тригъэувэри дзажэналъитI, мэл дзажэналъэу хилхъаш. Іэнлъэр къигъэуври хъэжыгъэ ІэмьшIитI ирикIутэри ипшу щIидзаш.

Иныжхэр зэIущэцжэри жаIаш:

Зым жери:

— Дыщивмыгъэс мыбы щхъэкIэ, хъэжыгъэ ІэмьшIэр зыIурыскIутэнши сшхинш, — жиIаш.

Адрей иныжым жери:

— ДзажэналъитI къудейр зыIурыслъэфэнши сежъэжынш, мыбы щхъэкIэ дыщивмыгъэс, — жиIаш.

Ауэрэ фызыжым ипшурэ хъэжыгъэр Іэнлъэм имыхуэж хъуаш. Лыри вэри лэгъупым из хъуаш.

Иныжхэри Сосрыкъуи игъэтIыси игъэтхъаш, шхэн яуха нэужж фызыжым еупщати:

— Дунейр бэву щыщыта зэманым Сосрыкъуэ къалъ-

хунущ жаірти згъэтілъыгъа гуэр щизиіәм деж къес-
щтэжинц жысіәри, — къажырилаш фызыжым.

196. ИНЫЖЪ ЗЭШИБЛЫМРӘ САУСЫРЫКЪО ИКУПРӘ

(А ды гәрмәл текст)

Иныжъ зэшиблыр зэгъусеу Быргъусанты къыдәкіыхи, Хъәжъынтыпә дәкіуаехи, Шәхекіән къыдәхъагъәх. Ахәр аши къыдәкіыхи Хы Іушъом къылухъагъәх. Пшахъом хәгъуалъхъәхи тыгъәм зауләрә зырагъәугъ. Иныхәр мәлакіәм къыригъәзигъәхети «некіох, хым тыхәжъугъахы хыкъохер къыхәтәжъугъәхи тәжъугъәшхы», анахыжым къызелом, пстәуми зыжәу «некіох!» айни къызыщишыгъәх.

Хым иныжъхәр хахъәхи язырыз къыхахи, къэтәгъажъә, тәгъәжъәжы амылоу, зэрәңынәхәу піэтіраохәзәзи рамыгъаю акъу-акъузхи тәысыжыгъәхәу щысхәзә, тыгъәстырым нәжъо-Іүкъо ышыгъәхети амышіахәу хәчъиягъәх. Япирхъ макъә хъәкіә-къуакіәу зәхәзыхрә къякіол-Ләнкіә щынәти кіитхұужыщыгъәх, апәмә жъәу къарылъесыкірәм пшахъор жыхыларә ышыти, ошыогум щызәрилъасәштыгъ.

Къемыншхәу чәң-мәфиблкіә чъыягъәхәу, янәрә мағәм лъәшәу шыбләр гъуагъоу, пчыкіәр хъушіәу, ошхымрә ошъумрә ерагъәу афәмыхъоу къыгъәуышыгъәх. Тхъәмағәрә умышхәмә гъаблә уимыгъалә хъуна, аныбәмә ятхъожыхәу къэтәдикхи ошъур етіупщыгъәу къатехәзә хым хахъәхи къошхохәр язырызәу къыхахыгъ. Ныджәм Гутысхәхи хыкъо цынәкіә шыоу загъәшхәкійжыгъ, уаери теужыгъәу «некіох джыри къыхәтәжъугъәх» айни хахъәхи зерафахъзу къахы къекіожыхи, джау нахъ къогъылом тәысыгъәх.

Къомә ашыгушіукіы щысхәзә зыгорәм «хәты икъо нахъ ин ион?» зейом, «сә сикъо анахъ ин!» пәмыйым къылуагъ. «Модә, модә сә сикъо нахъ ин ею мүкіштәу, нахъ нныр ма, мыры»—йыуи къор къылати ытхыкіә еңакъи ыжәшиз къыхитхъыгъ. Сыдми зәдамыштәзә зәшыхъәхи къохәмкіә зәзаохәзә нартхәр къызыкъохәм ошіә-дәмьышіәу «Сыд пае шъузәзаорә иныхәр?»—йыуи псынкіәу Саусыркъо къызелом, «Тә тызәзаорәп, къоцынәкіә зыдгъәзихекіыгъәшшы тәдикәгу, шъунинасыпты тыныбә изәу шъукъытефагъә нахъ, бәкіау шъагъәти цыфылы зытымышхыгъәр шъутшынти шъульы тетшұуахъәжынгъи» — иныжым къылуагъ.

Айш къыншагъем нартыжъхэр къыгъэштагъехэу къычэйкын, Саусырыкъо «мыр зиңүакиэм мэлакиэ къалиэхэмэ тыңуагъекын», — ыңи хъогъешагъем къеусагъ: «Мыхэр сидэу хыкъо цыкъух, шъуфаемэ мэу благъэу къошхохэр зыхесим шъущсэн», — зөлом, — неклох, неклох!» — айи гушлохэу къэтэджыгъэх.

«Къызытэмьгъахъекиэ зэгъашээ пчыхъэшъхээ зэкэ шъутшыщт, о сэ усийахь, мыдэрэхэр сшынахыкимэ ялахъэх», — анахыжъым къыншыңкыгъэх.

Къокиэбгыкимэхъор горэм рищэллагъэх.

— Шъольэгъуа мо псэу къыншатхэрэ?

— Тэлъэгъу, тэлъэгъу, — айуагъ.

— Шъольэгъумэ, псынкимэ шъухахъэ нахь, загъэбыллыжъышт, — Саусырыкъо къизарелом, зым ыужы зыр итэу анахыжъыр апэ итэу хахъэхи хыр зэлашиэу хэуцуагъэх.

«Нахьри шъукыуати куум шъухахъ», — ыңи Саусырыкъо зякуо плъэгъурэм куум хэхъагъэх.

Саусырыкъо зэкэиэм хьотыр зэрихъэу гъукышхо ыший, зэкэ шъильжъхэр хым хигъэштыхъагъ гъогыхээ.

Саусырыкъо игъусэмэ адэжы къэкиожы къохэри зэрхэтэу иныжъмэ яким къахьи нартыжъыхэр къэкиожыгъэх.

197. САУСЫРЫКЪО ИШ НАРТМЭ ЗЭРАГЪЭКЮДЫНЭУ ФЫКАХЫГЪАГЬЭР

(Хъатикъое текст)

— Саусырыкъо иш үүш, тихъор-шэрыгъэхэр къешээ, зиер къиттырэгъакло, ар пшээжь хүн тофэу щитэп! — нарт губжыгъэмэ айуагъ. — Саусырыкъо тэц нахьи нахь үүшэп, нахь акъылэп, нахь лъэшэп, ау ишитхъу Нарты тыригъэссыжырэп. Иш шоогъекюдигъэн фае! Иш Тхъожъые псаоу, ар иш тесэу, тэ Саусырыкъо тытеклон тлъэкийтэп.

Игъогупэхэм мэшэ куухэр ащашигъ, къуанцэхэри тыраухъумежъэ. Ау Тхъожъые ашыщ горэми ифагъэп. Ишэш пчэйчүпэ үүнэхэр щыхалхъагъэх, ау ашыщ гори ыльзакъо хэуагъэп.

Усэрэжъ дэжь үюхи еупчиыгъэх:

— Къытайу итэсхъапиэр, Саусырыкъо иш тымыгъэклиоды хъутеп, ежыри кэлльитымыгъекижы хъутеп.

Усэрэжъ щыхыгъэ.

— Саусырыкъо, — ыңуагъ, — чатэджэ уеоджэ зи еп-шээн плъэкийтеп. Иши джащ фэд. Итэсхъапиэр шъо зэ-

жъугъешІешъутеп. Ыуж шъуихъэмэ, гулъытэ ин лымни шымни яішъ, шъукъашІэт, шъузкІэльрагъехатеп.

— Адә шъыд тиІэт?

— ШъукІожы шъуІыстыжъ. Сә софтэн горэм сыйкъылыхъутышъ, чәщ-мәфиблыджә садәкъы шъукъакІу, — Усэрәжъы къариІуагъ.

Нартхәр ыдәж къызекІыжыхъэм:

— Пәнин! — ыІуи ныожъэр джагъе. — Уиса, тыдә ушыла?

— Мыдә сыйши, — ыІуи плІэнныпІэ шІункI горэм «нынын» ыІоу Аргъоир къыкъобыбыкыгъ.

— Мы къекІогъагъехэм къаІуагъехэр зәхәлхыгъэха? — ыІуагъ.

— Зәхәсхыгъ, — ыІуагъ Пәнини.

— Адә зәхәлхыгъэмә, ежъәри Саусырыкъорә Тхъожъыерә адәжъы зегъахъ. Мы чымрә мы омрә азыфагу итхэмә къәгъотыхъ. Къәгъотхәри чатэр хәхъанәу, шәр хәхъанәу аш акыншыо иІә чыпІәхәр къызәгъашI.

Аш фәдә унашьо Усэрәжъы къызыретым, ин химыІуагъәу Пәнин къежъи, мәфәзы-Ту горә тешІагъезу къәбыбыжыгъ, пшыгъезу, пагъезу ныбаджи хъугъезу.

— Шъыд, къызәбгъешІагъя?

— КъызәзгъешІагъ, — ыІуагъ ябгәу Пәнини. — Тхъожъые ишкIә налье къистефи, стәмә лъэнныкъо ныкъозәпүты къышыгъ. Ерагъезу жым сыйкыпекІозә сыйкъесыжыгъ.

— МәхапІәу яІәхәр шъыд фәдәх?

— Саусырыкъуи Тхъожъый мәхапІәу, чатәм пиупкынәу, щә хәхъанәу лы къызәрыкІоу яІәр алъакъохәр ары: Саусырыкъо ыкыншыо мәхапІәу иІәхәр ылъэгуанджәхәр ары: Тхъожъые мәхапІәу иІәр ылъэгучІәгъыхәр ары.

— Шъыдәуштәу къәпшІагъ?

— Чылехә зәхъум, — ыІуагъ Пәнини, — ашъхъэ къыщысыубли сыйтәйстәмә спә дыд хәслүзә акыншыо сыйкIуагъ. МәхапІәмә сазынәсым къэтхуагъэх.

— О уитхъагъепцIыгъе-Іушыгъе а тIумә ахәлъыжыгъеемә, дунаим атекІон къитеткIыжыныеп! — ыІуагъ Усэрәжъы.

Палъәу птырәр къесын фәеу щытыти, палъәри къэсигъ, арти, яшымә къяшэсихи нартхәр Усэрәжъ дәжъ зыкъырагъахыгъ.

— Шъыд къәбар?

— Къәбар щы, — ыІуагъ Усэрәжъы. — Къәбар пае

шъо шъукъэнэтеп, шъо шъуфэшшъун щыїэмэ сиһэрэп нахь!

— Къэбарыр зэхэтхымэ тшшэтэм таусэн, — агуагъ нартмэ. — Шиғъэн фаеми тышыбгъэгъозэн.

Усэрэжыи зихъу-зилъи къариһуагъ:

— Псыцыкыу кыбы шыу зэбэн-джэгу щышъуш. Ащ къашытекорэр апэ итэу къикыжынэу гъучи лъэмидж дахэ щышъуш. Еланэ, шыу къеколдэгээ пистэуми къэбареу а лъэмиджым пылтыр яшьуйотэн фаем. Саусырыкъорэ Тхъожыверэ нэкъоккуалэхэш, къин хъатэ амынъоу аткэйтых, — къижүгурыйуагъя? Шыу зэбэн-джэгум пэлтыфэх гъучи лъэмиджым мэшишко чиэшъушаны, моу жъеражъеу, шы лъабжээр нэсмэ ыгъэткиунэу илтижышишьо-шхъонтиашьоу, шъо техъэ-шъо текиэу шъушы. А лъэмидж плъыгъэм Тхъожые зытежкугъэльадэлжэ иоф шъуогъахэу шъултытэ.

Усэрэжь итхагъэнцигъэ тетэу Тхъожые шы йушэр Саусырыкъо нартмэ шиагъэкодын агу хэлтыгъ. Ау Тхъожые делэ пшишха гъучи плъырым техъэу! — ебгүүнджаоу елти ежъэжыгъ.

198. НАРТ САУСЫРЫКЪО ИБЛЭНИЙ ЗЭРНТИГЪЭР

(Хъатикъое текст)

Пэсэрэ нартхэр лыгъэм киэдэухэу щитыгъэх, шошьхуныгъэ пыти яагъ.

Нарт ліэкъуищмэ — Инымыкъохэм, Чынтымыкъохэм, Хъымыщикиохэм ешкэ-ешъо афишынэу исанэдики игъомылапхъэлжи зызэтригъэпсахы, макъэ аригъэйугъ:

«Ей, Инымыкъохэу — синкъош,
Ей, Чынтымыкъохэу — ліэблан,
Ей, Хъымыщикиохэу — ліэблан,
Ей, Хъымыщикиохэу — гуих,
Сумэки шъухэмыхъэу шъущэй,
Нэшъур — Іапэки къэжкугъэс,
Пистэухи тиунэ шъукъакыу,
Мыклошъурэр кибдже къыздэшъухь, —
Хъакиэу садэжыи шъублагъ!»

Лышиун-Лыний, лъащи нэшъуи, Іаши-Чуши зэраюу, зи къэмийнэу нартхэр къэзэрэугъоигъэх. Ешкагъэх, ешъуагъэх, къэбарым зытрагъэкиагъ, щитхъубэ шайтагъ. Орзэмэджэр лъэшэу а чыпїэм щижэшүагъ. Нарт Саусыры

къо бынмэ ихъяр алъегъунэу, илЫыгъэ хигъехъо, зэптынэу, нарт шъаомэ лъэпНэныгъэр афыриНэнэу, ешхэ-ешъом къекIолIэгъэ нэжъ-Иужъхэм ябжъэмэ къараIолIагъ. Къа-Иу-аIожьми, ежъ Саусырыкъо хъохъу къыIуапхъэу алъыти, гушайэр къифагъэшъошагъ. Арыти, Саусырыкъо иджыбэ иНэбэжки бжыщ къырихыгъ, блэкIыгъэу дахэхэу. Апэрэбжъэм санэр изы къаригъэши:

— УкъимыгъэукIытэжъинэу, хахъэмэ хэкIын ылъэкIынэу къо бланэ зиIэм къэрэтэджи къерэIу, — Саусырыкъо ыIуагъ.

Шысымэ яплъ-къяплъыжьи, Орзэмэдж къэтэджыгъ. Къэтэджи:

— Ащ фэдэу къо сэ сиI, — ыIуагъ. — Кюорэр къыздэмыкIыжырэм кIуагъэу къэт.

— Тхъэм дахэджэ къехъыжь! — ыIуагъ Саусырыкъо. — Мы бжъэр осэты, итым ешъори, зэрытыр штэ, — ыIуагъ.

Арэущтэу Саусырыкъо иапэрэбжъэ кIуагъэ. Ар гъэшIэгъонба! ЕтIани хъурэм мыдэ шъукъедэIу армэ!

Саусырыкъо ятIонэрэбжъэр, ыпэрэм нахъ мыдахэмэ нахъ мыIаеу къышти, санэр изы къышши:

— Мы бжъэр зэтти тшIоигъор ары, — ыIуагъ, — укъымыгъэукIытэжъинэу бзылъфыгъэ сиунэ ис зыIорэм къэрэтэджи къерэIу, — ыIуагъ.

ЯтIонэрэу Орзэмэдж къэтэджи:

— О куп,—къыIуагъ. — Иадыиф ышыпхъу къышэнэу скъо кIуагъэ. Къыгъэгугъагъэу шытышъ, ар къызыдакIоджэ, ащ фэдэ бзылъфыгъэ хэтрэ нарти иунэ къиплъын ылъэкIыштэп.

— Ащыгъум, — ыIуагъ Саусырыкъо, — ятIонэрэ бжъэри о уифэшъуаш, итэр уихъэлэл, ежъ бжъэ дахэри мафэ пфэхъу!

Арэущтэу ятIонэрэбжъэри Саусырыкъо ытыгъэу хъугъэ.

ЕтIани Саусырыкъо ящэнэрэбжъэм санэр къышъхъашыжъукIэу изыбзэ къышши:

— Шыгъу-пластэджэ фэдэ хъалэл мыхъунэу зиунагъо бзылъфыгъэ исым, — ыIуагъ, — ащ фэдэ зиIэм къерэIу, — ыIуагъ. Къэрэтэджи мы бжъэр сIерэх, итым ерэшъу, бжъэу зэрытэри тхъэм мафэ фешII!

Арэущтэу нарт Саусырыкъо къызэлом, етIани Орзэмэджыжъэр къэтэджыгъ.

— Скъо Иадыиф ышыпхъу къышагъээмэ, ащ фэдэу

шыгъупастэджэ хъэлэл Нартые ис лаакъомэ къахэклиынэп
— ыуагъетланы Орзэмэдж лыжъым.

— Тхъэм нысэм ихъяр уегъэлъэгъу! — ыуагъ Саусырыкъо.
Мы бжъэм итэр уихъэлэл, бжъэри мэфэ шыныкъэ
шъуфэхъу!

Арэущтэу ящэнэрэбжъэри нарт Саусырыкъо ытыгъ.

А пистэури ауштэу хъугъэу, адьдэжэ йадынф ышынхъу
джыри калэм къыдэмыхыгъэу щитызэ, Орзэмэджы-
жым иогъэ-шагъэхэр ытхэеклиумэ ридзэжыгъэх. Пшъашъэ-
р пшъэшъэ делэгъэн фаеп. Къегупши: «Олахъэ уш
фэдиз дэхагъэ сферзыиогъэ лыжъым, уш фэдиз цахын-
шко къисфэзышырэм нысэджэ сифашэмэ нэхъоишхуй
шхъэкиэфэшхуй къисфырийным!» — ыуи, къэтэджи
Орзэмэджым ыкъо къыдэйогъагъ.

Ары сэ мы къэбарыр къайоу зэрээхэсхыгъэр. Джэгу-
шкуи пшъашъэм фашыгъэн фае, ау аши сыхэтигъэп,
сыкъыишишъонэун хъугъэп.

Нысэр нарт лыжъым зэрийогъагъэм фэдэу, шыгъу-
пастэджэ хъалэлэу, шыу куп дахьэми къыхыаклиу, дэн-
бээн юфымджи бэлахъэу, азы мафэм шъошиблэр къыгъэ-
чымэ къызэригъэйлэхлиу, нысэ мэфэ шыныкъэу хъу-
гъагъэу къайотэжытыгъэ.

199. НАРТ САУСЫРЫКЪОРЭ ЯНЭРЭ

(Проф. Ж. Дюмезиль Стамболы щитхыжыгъэмэ ашын)

Ар лыхъужь пхъашэ хъугъэ. Ипийхэр чэши мафи
амылоу ыуж итыгъэх. Ахэмэ аш ятэжь ауклигъ. Зы мэфэ
дахэ горэм, зы чыпли горэм аш зыкъыишиуагъаклии банд
къырашиллагъ. Яашэу щэрэхкэлэ заджэхэрэр къите-
лъади яеу къыулагъ. Улагъэр ядэжь къахыжын, еплын,
улагъэр зыгъэхъужжин горэм лыхъухэу фежьагъ.
Ишъэогъухэр еүичлигъэх: «Хэты едгээлъэгъун о уулагъэ?
«Сянэ зыфэжъугъаз, — джэуап къаритыжыгъ, — ар
пистэумэ анахь дэгъушт». Ахэмэ янэ рауагъ. «Щигъу-
шынс жъугъэхъазыры, — ыуагъ аш, — ар пхъэчайм
ништуклии аш сэ скъо хэжъугъэтлихъ». «Ар хъунэн, ар
хылъэ къыишихъун». «Сыда шъуишиклагъэр. Шъо-
суагъэр шъушлэй! Етанэ, аш зэриуагъэм фэдэу, шыгъу-
шынсам ар хагъэтлихъагъ. Шигъум гузэжъогъу ридза-
гъэти, аш орэд къайоу фежьагъ:

«Зэныбджэгъуиту шту зэрэлъэгъу...

Пчэдыжым угу осэпсам ыгъэушъэбын...

Ошхым ифэбагъэ губгъэр егъэбагъо...

«Таяа» дэгъумэ, гъэжьо шъуатэр күуачиэ,
 Бзылъфыгъэр дэгъумэ — осэнчье...
 Вагъышъу ыпхъу, сыйд ыдын ылъэкйирэ?...
 Цуакъэр пүуакиэмэ, сыйдкээ былым?...
 Лажъэрэм ящихъу кырагъэчирэп...
 Къомэ ашхыгъэр умыхъаджыжъмэ, сыйдкээ
 былым?
 Пчэнным ыц сыйдкээ былым?...
 Коцым ишүуагъэ зэралтытэрэр шъоталъэба?...

Мэфэ заулэ тешлагъэу, Саусырыкъуа щигъущыпсым
 къызыхэкйижым, янэ Сэтэнэир ежь иунагъо аригъэшэ-
 жыгъ. Аригъэшэжын зэхъум, ку кюцым тыйдэки эзфэ-
 дэу Йунэхэр раригъэуцуагъэх: кур сыси къэси насыпын-
 чъэм Йунэхэр хаощтыгъэх. Аш тетэу ар ядэжы кюжы-
 гъэ.

Джары сэ сшиэрэр.

200. СОСРЫКЬУЭ БЖЬЭ КЬЫЩЫРАТАР (Къэбэрдэй текст)

Уий, Сосыми, ди Нэсрэн-жыакиэ,
 Нарт Iэкиых Жыакиэпэсиси,
 Имыси, Хъымыши къуэжыи,
 Къанж и къуэ Шэуен,
 Гъэм и бэвым и тхъэлъэIуу,
 Тхъэгъэлэджым и хъуэхъу махуэу,
 Санэхуафэу зэхэст нартхэр.
 Нартхэр Iэмыш хуохъуахъуэ,
 Созырэши хожууэ.
 Мыужыхыхыжыр я Хасэти
 Нартхэ я къурагъ хыщиэ
 Iэнэ-Иэнэхэр зэпэштыш,
 Санэхуафэр яублэ,
 Бланэр я хъуэхъу Iусу ягъавэ,
 Вы ехъуар нышу къытрадзэ.
 — Уий, чынтыдзэр хэдгъаш! —
 — Нарт зыщыгъухэм ди махуэш!
 — Нобэр ди лэгъуп зэфиэдзэш!
 — Зыщиэзыдзэр чынтыжыпиш
 — Ди яишэкиэ къыремытIысхэ,
 — Нарт уэкээ дгъэлъагъуакиэш!
 — Зэ дызылъэгъуами, доIуэр,
 — Нарт удын щымыгъуэшэн!

Нартхэм я лэгъупхэр
Адыгэ жъэгум пэрымыхуэ,
Я сэнэху къэвахэми
Кладэшхъэр тырауд,
Іэнэ узэдахэри
Шхыным егъэшIыщи,
Кіапэ мыупIыщиуахэри
Сыхъэным щоуфафэ,
Уафэр бжыыфIэ макъми
Гуапэу къыдоушэ,
Емышыжын щауэхэм
Джатэр ягъэдалъэу
Шурэ-льэс мэджэгу.
Джэгур яублаши
Я блэр зэрыIыгъыу,
Шылъэр ягъэзджыздж,
Щауэм лъэкIыныгъэу
Иіэр къегъэлъагъуэ,
Я Іэпэгъу пщащэми
Къатоуфэрэзэ,
Къауфэрэзыхь,
«Ехыр» жырагъэIэ.
КъеIэ-неIэм щIадзэри
Нартхэр зэрогъэпщ.
Я пщы Тхъэмадэри
Арыхэу къотэдж,
Тхъэгъэлэдж и хъуэхъур
Хъуэн хэмилъу къеIуатэ,
Хасэбжъэ къиIэтами
Мыхэр тыжыреIэ:
— ИIэт, нартхэ, къыжыфIэт,
Хэт мы бжьэр хүэфашэми,
Хэт нэхъ щауэ пхъащэми,
Хэт нэхъ мышынэжми?

Нартхэр зэшIохъае,
Нартхэр зэшIотаджэ:

— Ди Бэдынокъуэш
А бжьэр зыхуэфащэр.
Ар фащэншэ шукъым,
Нартхэм я лы икъущ,
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъущ,
Щауэ хужь Іэпщагъуэш,

Ар гъуэгупэрыкIуш,
Ар ешхакIуэ-ефакIуэкъым,
ЛэгъунакIуэ щауэкъым.

Нартхэр зэшIохъае,
Нартхэр зэшIотаджэ:

— Хъэуэ, Бэдынокъуэр
Ныкъуэкъуэгъу лы закъуэш,
Нарт щауэгъу зимыIэш,
Нарт гъунэгъун зымыдэш!

Нартхэр зэшIохъае,
Нартхэр зэшIотаджэ:
— Уий, ди нарт Тхъэмадэ,
А уэ бжьэуэ пIэтари
Зыхуэфащэр Хъымыш и къуэрш,
Хъымыш и къуэ Батэрэзш.
Ар жиIэм темыкI лы хахуэш,
Зы махуэм Барс губгъуэм нос,
Пши Марыкъуэ зи джатэм ихъарш.

Нартхэр зэшIохъае,
Нартхэр зэшIотаджэ:

— Хъэуэ, хъэуэ, Тхъэмадэ,
Хъымыш и къуэ Батэрэз
Псом нэхърэ нэхъ щауэфIкъым,
Ар Марыкъуэ щыхуэзэм
КIэзызауэ жаIэжыр!

Нартхэр зэшIохъае,
Нартхэр зэшIотаджэ:

— Уий ди нарт Тхъэмадэ!
Тхъэлэджыр зи Iупэгъуу,
Уэгъум ди щыр къезыгъэл,
Дэ лы Iыхъэ щыдмыгъуэткIэ
Амыш Iещыр тхуэзыгъуэт,
Зауэ губгъуэм щихутэкIэ
Аслъэн хабзэу зэшIэппльэу
Бийм плъапIэ езымыт,
ЗекIуэ гъуэгум темыкIыу,
Гъуэгу текIами мыгъуашэр,

Гъуэмымлэджэу къэмынэу,
Емынэжыр зи Іашэр,
Дэ мафІэншэу дыкъанэм,
Ныйжъ мафІэр къэзыхъ,
Бийм и шхъэр, мышынэу,
Н унагъуэ зыхъиж,
Шыхъ перыткіэ ди щапхъэр,
Пхъэр хъумэ ди пашэр,
Зи гушхъэм лыгъэ изыр,
Фызыр зымыгъэтхъэкъуэр,
Ныкъуэкуапіэм имыкыр
Уий, уий, ди Сосрыкъуэш!
Тхъэгъэлэджыр зи ГупэфІэгъуэш,
Амыщыр зи ГэпэгъуэфІш,
Ди Сосрыкъуэш, ди Сосрыкъуэш!
Щауэбжъэр зыхуэфащэу
Хъуэхъубжъэр зыхуаІэтыр
Ди Сосрыкъуэш, ди нэхущ!
Зи мэГуху дышафэрш,
Афэр зи джанэ куэщІш,
Дыгъэр зи пыІэ шыгуш.

Нарт Тхъэмадэм щауэбжъэр
Сосрыкъuem къырет.
Сосрыкъuem хъуэхъу еІэтри
А шауэбжъэр иреф.

201. САУСЫРЫКЬО ИЛЛАКІ

(Х ь а т и к ъ о е т е к с т)

Лыгъэр щигъэзний, тхъэгъэлцІыгъэм зытыригъакІи,
Саусырыкъо Галбэчкъо Тутарышэ ыукІи аш ышъхъэ янэ
къызыфехым, Сэтэнэе-гуашэр кынгъэ, кууагъэ:

— Сыбгъэунэхъугъ, сышихъу икІэлэ закъо бгъунэхъүн! — ыГүн.

Лэнистэр ыгъабзэу щысыти къызышылъэти, ыкъо
къыкІэлъидзыгъ, ылъэдэкъапэ къытыригъафи ыцытхъагъ,
лъытІэкІун къыригъекІыгъ.

Ар пэублэ фэхъуи, нартмэ Саусырыкъо агъэкІодынэу,
арэу амышІэмэ еунэхъулІэнхэу аІуагъ. ИукыкІэу хъу-
тым пылъыгъэх, ау зи амал фамыгъотыхъ зэхъум, Усэ-
ржъ ышІэу зы нюо удыжъ горэ яІети, аш еупчижыгъэх.

— Нарт Саусырыкъо зышэсэдже, зыкъыфэжъуутІэс-

хъи, щэр ылъэгу чIэфэнэу шъуеуий, щышырэр шъулъэгъун, — къариIуагъ. — Лъэныстапэм ыуIагъэм щэр фэхымэтэп.

Нартхэр шэсихи, Саусырыкъуи ахэтэу нэпкъ горэм ре-
кюкIыхээ, къылагъэIыстыгъэхэр хъазерти, къеохи, ылъэ-
гу шэр къычырагъэдзагъ. Ар аджал фэхъуи нарт Саусы-
рыкъо лагъэу тихакIэщи тижъхэмэ къышаIотэжъэу зэ-
хэсхыгъагъэ.

202. САУСЫРЫКЪО ИЛЛАКИ

(Б жъэдыгъу текст)

Нартэу Нарт хэгъэгум исхэр зэкIэ зэIукIэхи Саусыры-
къо игъекIодыкIэ хъутым егушигъэх.

Саусырыкъо зы нарти къелытэп—зэкIэ тыIэкIэкIодэт.
Ау зыхъуджэ ежь тэ дгъекIодымэ нахышНуба, — аIуагъ
нартэу къызэIукIагъэхэмэ. Саусырыкъо игъекIодыкIэ
хъутымджэ зы нью уд горэм еупчыгъэх. Нью удым къа-
риIуагъ: «Къэзгъотын». Къыгъэгугъагъэх.

Саусырыкъо шъузы кIасэ горэ иIагъ.

Зы чэцы горэм Саусырыкъо а икIэсэ шъузым дэжьы
кIуагъэ.

Шыоу чэупчъэм зыIохъэм, гъэшIэгъон ылъэгъугъ:
икIэсэ шъузым игъунэгъу лыжъ цыкIор сэхырыгъачьэм
хъалэ папкIэу дIугъэу ылъэгъугъ.

Саусырыкъо ар ыгъэшIэгъуагъ.

Шэр чэум ригъалти дэхъагъ. Шэр рипхи, ежь унэм
ихъагъ. Зехъэм, нахь гъэшIэгъонижь ылъэгъурэр: икIэсэ
шъузым иунэйт бзылъфыгъэ жантIэм дэсэу мэшъхъау-
къэ, ызыIэ машIом пэлъэу Iугъо — пкIэгъосаер къинехы.

Ари Саусырыкъо гъэшIэгъоны фырикъугъ.

Адырэ унэм ихъагъ. Аши рилъагъорэр гъэшIэгъоны:
икIэсэ бзылъфыгъэм ятэ мэчъиешты щыль, ыбзэгушхъэ
блэм зышеIуантIэ, кIешъу тес. ИкIэсэ бзылъфыгъэм янкI
Iэгубжъэм къирехи бзаджэ ешки щыс.

Саусырыкъо ари гъэшIэгъоны фырикъугъ.

ИкIэсэ бзылъфыгъэм илэгъунэ ихъагъ.

Шкагъэ. Сэнэфы ешъуагъ. Зэгъолъижым гъэшIэгъо-
ны къехъулIэрэр: икIэсэ бзылъфыгъэ ызыбгъу машIом
фэдэу мэплъы, мажъэ, ызыбгъу лъэныкъо мылым фэдэу
чъыIэ.

Ащ дэжьым Саусырыкъор еупчыгъ:

— Шыда мыш щызэххъуахъэр? Чэупчъэм сыйкъы-

зыгохъэм, уигъунэгъу лыжъ хъалы папкэу сэхырыгъа-
чъэм дэлъэу сыкъиукагъ. Уиунэйт бзыльфыгъэ жан-
тээм дэсэу мэчъые ыгэ машю пэлъэу йугъо — пкэгъоса-
ер къипехы. Адырэ унэм уятэ щечъые ыбзэгу блэм зыши-
шахъэу кэшъу тес. Уянэ йэгубжъэм къирехы бзаджэ
енки ѿыс. О уазыбгъу машю, уазыбгъу мылы. Къы-
саолъ, мырэу кызызэххъуахъэр шъыда?

Икээ бзыльфыгъэм арэу ѿитэу къириуюагъ:

— Саусырыкъо синэф, нартэу нартмэ яхегъэгу исэр
зэкээ зэйукэн о уагъекюдьинэу унашъо ашыгъ. Нью уды
горэ къагъоти о уигъекюдьикэ амалэр къыгъотынэу
ыпшъэ ралъхагъ. Джыдэдэм о мышы ѿиплэгъугъэр
зэкээ а нью уды бзаджэм ишагъ. Нэущы шъуадэжъ
укюжызыкъурэм фэсакъ: гъогум уапэ къыщифэрэ зы
лэужыгъо гори къемышт. Къызыпштэджэ, зэгъашэ —
уукыт.

Бүжрэ мафэм Саусырыкъо ядэжъ къэкюжы тетзэрэ,
льэххээ плъыжъ гъогум тельэу ылъэгъугъ, — къыштагъэп.
Ащ зышокын аркъэн ылъэгъугъ, — къыштагъэп. —
Ящани дышъэ тандж гъогум тельэу ылъэгъугъ:

«То гъогогъу сапэ къифагъэр къесштагъэп, ау мыр
къесымыштэу сыблэкынэп», — ыуу дышъэ танджэр къы-
штагъ.

Ащ ыуж Саусырыкъо ауштэу и Тхъожъые риуюагъ:

— Илъесыбэрэ орыре сэрыре тызэгъусагъ, ау джырэ
нэси лыгъэу тхэлъэр зынэрэ тишагъэп. Непэ зыгъунэ-
фыжынээтихъагъ, си Тхъожъый.

Тхъожъием къириюжыгъ:

— Сэ силыгъэ къыщыкюдэжэ, оджырэ нэсы уизакъоу
губгъом укынэу къыюкүгъэп. Сэри о уилыгъэ имыкъу-
дэж шъхъарытюпшэу шъофым съкъинэу хъугъэп. Ащ
игугъу гуущиэ тэгъэгъэйлъи нахышу, ащ шиу къынэ-
кютэп. Мышъуакиэ сыхэмыхъэмэ, сэ къыцтечын зы хай-
уани мы дунаем тетэп. Арышты, мыжъокиэ гъогу сывэрэ-
хэмыхъэжынам фэсакъ.

— Шъыд фэдэ Гаши, слъэгуанджэхэмэ къатемыфэмэ,
зи къысишиэн щиэп, — ыуагъ Саусырыкъо. — Слъэ-
гуанджэхэр цыфы пкъышъол кызыэрэрих, ащ къатефэ-
мэ, чатэми пыхыгъошюу пихыт.

Саусырыкъо ар кызыэрэлоу, дышъэ танджэр шъхъа-
шыпкин кюдыхъыгъэ.

Саусырыкъо псынкэу янэу Сэтэнай дэжъ кюжыгъэ.

Сэтэнээр къынэгъоки, мырэу къириуюагъ.

— Саусырыкъоу лыхъусэжъ,

Лы нэгъуаджэу гъучыниту,
Зиашэ емынэр игъус,
Зиджэгъогъу лъы мышэж къытезымын!
Нартэу Нарт хэгъэгум исыхэмэ
Уагъэклодынэу морад ашыгъ.
Зыфэсакыжь!

Ащ үүж Саусырыкъо Хярам Йушхъэ чъагъэ. Зэпльэм, нартэу Нарты хэгъэгу исэр зэклэ ащ шызэрэугъоитъэу куп-купэу щызэхэтэу ылъегъугъ.

Нью удым ауштэу нартымэ къариуагь:

— Жъанщэрыхъым Саусырыкъо ыпкышъол ришэшъун щылэп. Ау жъанщэрыхъэр Саусырыкъо ыкопкышхъэ рыкюомэ, ришэшьутэр сшээрэп!

Саусырыкъо Хярам Йушхъэ къызэрэнэсэу, нартхэр къекууагъэх:

— Ей, Саусырыкъоу лъэгубгъу, нартмэ ячэмэхъожъ хэкыгъ! Жъанщэрыхъэр къыпфакю! Натэджэ кьеу!

Саусырыкъо натэджэ еуи, жъанщэрыхъэр Йушхъэм дифыежыгъ.

Етиуани къырагъечъехыгъ.

— Лъапэджэ кьеу, — къекууагъэх.

Саусырыкъо еуи, апэрэм нахь лъешэу дифыежыгъ. Ящэнэрэми жъанщэрыхъэр къырагъечъхи, къекууагъэх;

— Улъэшымэ, копкышхъэдже кьеу!

Саусырыкъо губжыгъэ. Еонир ымыдэн ылъэклитыгъэп, — нартмэ ар къэрэбгъагъэу къыфалъегъутгъэ. Саусырыкъо ыкопкышхъэдже жъанщэрыхъым зеом, ыкопкышхъиту къыпиупкигъ.

Саусырыкъо псынклю и Тхъожъые зыридзи ежэжьыгъ, ау игъогу мыжъор тизэу къытратэкъогъахэу къичэклигъ.

Тхъожъыер мычъэжышъоу къызэтеуцуагъ. Нартхэр къэхъагъэх.

Саусырыкъо къуачиэ имылэжьэу фэхыгъэу щылтыгъ.

Нартхэр къэсхий, къолэбзыоу, хайуанэу щылэмэ яджагъэх:

— Лыхъусэлты хэт ешъон, лыхъусэл хэт ышкын? — ауи.

Ныбгъор къэбыйгъ.

— Лыхъусэл сешъонэп, — йуи быйжыгъэ.

— Сиклющ тхъапэ макъэу пылуклюрэм фэдэр уйтэмэ макъэу, узыбыбыдже цыфхэр бгъаштэу охъу, — риуагъ Саусырыкъо.

Тыгъужъэри къэсигъ.

— Лыхъусэлъи сешъонэп, лыхъусэли сшынэп, —
ыи ари Саусырыкъо илъы ешъон ымыдэу йучьыжыгъ.

— Сэ киуачIэу схэлъэр блы сэши, изы бланэ осэты.
Узилъыджэ улыхъусэгоу, кызыбыгъазэджэ ушъузы къэ-
рэбгъэгоу охъу, — кыриIуагъ аши Саусырыкъо.

Ары аIуагъ, тыгъужъэр кызилъыдэжэ узэшIуунтынэу
Лыхъужъэу, зигъезэжыдэжэ къэрэбгъэ дэдэу кыщытэр.
Саусырыкъо ыкIуачIэ зэкIэ къыхилхъагъэмэ, цыф пы-
рикъужыниеп аIуагъ.

ТхакIумкIахъэри Саусырыкъо ылъы ешъон ыдагъэп.

— Си Тхъожъые ныкъольяхъэу зэрэчъэтэм фэдиз
үичъэргъэу охъу, — риIуагъ аши Саусырыкъо.

КъуанчIэр къэбыби, тетIысхьи, Саусырыкъо ылъы
ешъуагъ.

— Иуджэ укIэнIэу, тхыцIэджэ угъуалхъэу охъу, —
ыи Саусырыкъо къуанчIэм къебгыгъ.

Тыгъурыгъори Саусырыкъо ылъы ешъуагъ.

— Дунэе нэфым укъытехъан уфимытэу, чэцы мэзахэм
ухэтэу гъашIэр пхынэу охъу, — риIуагъ аши.

Саусырыкъо ахэмэ ариIолIэгъэ пстэури аши шыубла-
гъэу, аши тетэу хъугъэу ало.

— Саусырыкъо мы дунаем лЭгъу щидгъэфэнэп, —
ыи нартхэмэ Саусырыкъо зэрэпсау чIатIагъ.

Гъатхэ къесми Саусырыкъо игурим макъэ чIичIэгъым
къычIэIукIы алоу. цыфмэ къэбарэу ахэль.

203. САУСЫРЫКЪО ИЛЛАКИ

(К Iэмгуе текст)

Нартхэр йошхъэшхо шыгум тетыхэу, Саусырыкъо адэ
лъэгум итэу бэрэ зэдэджэгугъэх. Нартымэ джанщэрэхъыр
Хъэрам йуашхъэ къырагъэчъэхти, лъэгум ит Саусыры-
къом кыфагъачъэштыгъ.

— Уй, Саусырыкъу, джанщэрэхъыр къыокIу, — аюти
къеджэштыгъэх.

Саусырыкъо шхъэкIэ еуи, — джанщэрэхъыр йуашхъэ
дифьеjжыгъ, итIани къызырагъэчъэхим, Саусыры-
къо лъапэкIэ еуи, дифьеjжыгъ, ящани къызырагъэчъэ-
хим, блимыгъэкIыхэу, блыктышхъэкIэ еуи джанщэрэ-
хъыр йуашхъэ дифьеjжыгъ. Саусырыкъо нартхэр
йуашхъэ тыригъэпшыхъагъэх, тыригъэпшыхъагъэх. Сау-
сырыкъо афэмүкIынкIэ агу зэкIодым, нартхэр усэрэжъы
еупчIыжыгъэх.

— Мы Саусырыкъоу зыфашъуIорэр гъуаплъэкIэ фэ-

пагъэ. Ыкопкъышъхит^{лоу} гъуплъэ зытемылъхэмк^иэ къежъугъаомэ, щэрэхъым копкъышъхит^{тур} пихынышь, джар иук^ык^иэу шъуук^ыщт, — къари^уагъ усэрэжъы.

Нартхэр гуш^ыуагъэх.

— Тызымыджеугъэр бэ ш^ыагъешь тэзэщи, тыжку-гъеджэгуу, — а^иуи нартымэ Саусырыкъо макъэ рагъэ^иугъ.

— Хя-хъаймэ тыджэгун, бэу игъу, — ы^иуи Саусырыкъо, джэгуп^иэм къек^ыуал^и, йошхъэ лъэгум иуцуагъ.

Нартхэм джанцэрэхъыр Хъерам йошхъэ шыгу къы-рагъечъехи, Саусырыкъо макъэ къызырашъым, шъхъэк^иэ еүи, дифиежыгъ. Ят^ионэрэу къызырагъечъехыни блы-нкъышхъэк^иэ еүи дифиежыгъ.

— Саусырыкъу, ул^иеу пак^иэ птетымэ копкъышъхын-тиук^иэ къеуни, джанцэрэхъыр Хъерам йуашхъэм къидэ-фыежь! — а^иуи, яшэнэрэ къегъечъехыгъом нартхэр къе-кууагъэх.

Саусырыкъо копкъышъхит^иук^иэ зеом, копкъышъхын-тиук^иэ къеуни, джанцэрэхъым пихыгъ. Саусырыкъо ижь хэтыхъ къодьеу, копкъит^{лоу} пымытижымэ лъыр къак^иечъэу зельэгъум: «О, мардик хъужын, лыхъулъы ешъон щы^иэмэ къэрэк^иу!» — а^иуи джагъэх.

Тыгъужъыр кую макъэм къызек^иум: «Саусырыкъо ыль лыхъулъы с^иоу сешъошъунэп», — ы^иуи ыгъээжыгъ.

— Зыфэбгъазэрэм сыгу фэдэр, фыунгоу, зыбгъээжык^иэ узэрэхъагоу, бгъэш^иэнэр охь, — ы^иуи Саусырыкъор тыгъужъым фэл^иэ^иуагъ.

Ныбгъури джемакъэм къыхишигъ. «Саусырыкъо ыль лыхъулъы с^иоу сешъошъунэп», — ыгъээжыгъ.

— Укъизхэлъетырэм сик^иэнш^и огъу умакъэу, гур ипхэу охъу! — ы^иуи ныбгъуми Саусырыкъо фэл^иэ^иуагъ.

Цундыжъыр къебыби: «Саусырыкъо фэдэм ыль уемы-шъоштымэ, лыхъуль тэдэ къинхына!» — ы^иуи лъыр ри-шъоу зырегъажъэм, Саусырыкъо къебгыгъ:

— Иук^иэ ук^иэн^иэу,
Тхыц^иэк^иэ угъуалхъэу
Уищирмэ уашхыжъэу,
Бгъэш^иэнир къэохь!

204. САУСЫРЫКЪО ИЛЛАКИ

(Бжъэдигъу текст)

Саусырыкъо мафэ горэм шэси дэкыгъ. Гъогум техни-рык^иозэрэ, гъогум дышъэ чысэ горэ телъэу ылъэгъутъ. Саусырыкъо зынэсым шым е^иэбэхи, чысэр къыштагъ. Къышти, ыгужъуак^иэ дилхъагъ дышъэ чысэр.

— Шъыд ил!эужыгъу, Саусырыкъу, а къэпштагъэр? —
ы!ун Тхъожъыер къеупчыгъ.

— Дышъэ чыс, — ы!уагъ.

— Тэ пхыгъэ? — зөлом.

— Сыгужъуак!э дэслъхагъ, — ы!уагъ.

Тхъожъыер гъыгъэ а ч!ап!эм.

— Уип!алъэр къэсыгъ, Саусырыкъу, — ы!уагъ, — оры-
рэ сэрыре тызызэрэгъстыгъэмэ къагу укъысемыупчы-
жъэу къыхэк!ыгъэп непэ ехъу. Угужъуак!э дэплъхагъэр
къыдэхыжь, Саусырыкъу, — ы!уагъ Тхъожъыем.

Саусырыкъо ыгужъуак!э зыдэ!эбэжым чысэр дигъо-
тэжъыгъэп.

Саусырыкъо к!озэ бгы лъагэ горэм зынэсим, джынэмэ
джанкущэрхъэр бгым къырагъэчъэхэу ык!агъ. Саусы-
рыкъо джынэхэр къеджагъэх.

— Саусырыкъу, — сыл!ыхъужъ о!ошъ, ул!ыхъужъы-
мэ мы джанкущэрхъэр къедгъэчъэхыни, нат!эджэ къы-
лек!ыреури къыдэгъэчъэежь, — къыра!уагъ.

Джанкущэрхъэр бгышъхъэм къызырагъэчъэхым,
Саусырыкъо нат!эджэ еуи, джанкущэрхъэр дигъэчъэ-
жыгъ.

— Джыри къедгъэчъэхыни, лъэгуанджэджэ къеун,
къыдэгъэчъэежь, — а!уи къырагъэчъэхыгъ.

Саусырыкъо лъэгуанджэджэ еуи, джанкущэрхъэр
бгышъхъэм дигъэчъэежыгъ.

Яшэнэрэм: «Мы джанкущэрхъэу къедгъэчъэхырэр
къэгъольи, лъэтхыджэ къеун къыдэгъэчъэежь», — а!уагъ.

Саусырыкъо гъолъи, лъэтхит!уджэ джанкущэрхъэм
зеом, ыльэтхит!у къыпнугъ.

Ит!анэ джынэмэ Саусырыкъо ашти, бгым дахыгъ.
Тхъожъыери магъы щыт.

Ит!анэ джынэхэр куоу хъугъэ: «Лыхъулъы ешъон,
маджэ хъужын!» — а!оу кусу хъугъэх.

Ныбгъу к!акор къэсыгъ къолэбзыумэ апэу.

— Хэт мыр? — ы!ун ныбгъу к!акор қъяупчыгъ.

— Саусырыкъу, — а!уагъ.

— Е-о-ой, тхъам сигъэл!агъ, Саусырыкъо ылъ
уешъо хъуна?» — ы!уагъ ныбгъу к!аком.

— Си Тхъожъые к!эпшымджэ сызеоджэ макъэу пы!у-
к!ырэр, сик!эпшэо макъэ осэты, — ри!уагъ ныбгъум Сау-
сырыкъо. Ныбгъу к!акор ары зэри!уагъэр.

Ныбгъор къыхэбыбык!ымэ макъэу пы!ук!ырэр Сау-

саусырыкъо икІэншэо макъ. Саусырыкъо зэриIуагъеу ныб-
гъор хъугъэ.

ИтГані джэхэ зэхъум, цундыжъэр къэсыгъ (бзыу).

— Хэт мый? — ыIуи къяупчыгъ цундыжъэр.

— Саусырыкъу? — раIуагъ.

— Ащ ылъ уешъомэ лыхъулъы уешъуагъ, — ыIуи
цундыжъэр Саусырыкъо ылъ ешъуагъ.

ИтГанэ къебгыгъ: «Гуджэ укIециIу тхъа уешI, —
ыIуагъ, — тхыцIеджэ утельэу кIэнкIэр къиншэу тхъа
уешI, — ыIуагъ, — мыгъэ къипицырэмэ уаукIыжъеу тхъа
уешI» — ыIуагъ.

Цундыжъэр Гуджэ мэкиIцы, кIэнкIэр къикIециIырэр
тхыцIеджэ тельэу, ыIу дэгъэзыягъеу къирешы. Ту нахь
къириншырэп. Зыхъурэ зыбзыре къириншырэп. Мыгъэ къи-
рицыгъэмэ аукIыжы. ЗышюшI мыхъурэм цундыжъ-
ерэхъу.

Саусырыкъо джар икIодыкIеу кIодыгъэ.

Дышъе чысэу Саусырыкъо ыгъотыгъагъэр джынагъе
нахь, дышъе чысагъэп.

Саусырыкъо ылкъы фыкъонэу хэлъэр зэригъешIе-
нэу джынэм дышъе чысэ зишIи, Саусырыкъо зыригъештэ-
нэу гъогум зытырильхъагъ. Чысэр Саусырыкъо ыгужъуа-
кIе зыделъхъэм, къамзэгу зишIи, Саусырыкъо ыIэнкъы-
лъэпкъыхъэр зелъыхъум, ылъэтхитIу фэшъхъаф хъыенэу
хигъотагъэп, арти кIожи джынэмэ ариIуагъ.

Саусырыкъо иягъэ джынэмэ якIыти, аукIыжыгъ.

205. САУСЫРЫКЪО ИКЮДЫКІЭ

(Адыгэ хэкум шыщ къ. Ходз щатхыгъе текст)

Саусырыкъо янэ, жъаIеу зэрээхэсхамкIэ, адыгэпхъу-
ядэ нарт, нарт Орзэмэдж. Ези Саусырыкъо — нарты ны-
къо: ыныбыдж шъегъэжъао ишъхъагъыр — нартылкъ, ад-
рехэм эн къэмыну цыхупкъ.

Алходу зэрэшъытыр цыху горэм ишIашъ. ЕтГанэ а
лыым нартмэ яжъыриIашъ:

— Саусырыкъо хынлыгъекIэ къифтокIо нэхъ, абы
ылъэмэ къарую яхэлъ шъыIекъым. Джы жъанщэрэхъым-
кIэ фыджэгу шъыхъукIэ, нэхъапэ Саусырыкъо Гашъхъэм
тевгъэувэ. Жъанщэрэхъыр нартым къышъыдихуеижъы-
хэрэм инэужъ, Саусырыкъо къидихуежын хуео ичэуз
къэсашъ.

Саусырыкъо Йашъхъэм къевгъэхи, Йашъхъэ лъапэм дэжь вгъэув. Жъанщэрэхъыр къыхуевгъэхъэху абы къышъеокIэ илъэпкъ цыху цыкIу лъэпкъшъи — пиудынушь илъэ.

Абы къизэрыжкийам тету нартхэр Саусырыкъо къыдызекIухэ. Харам Йашъхъэ лъапэр Саусырыкъом кюдипIэ шъыхохъуашь.

206. САУСЫРЫКЪО ИКЮДИ

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт Iалэджыпщиры Саусэрыкъорэ зэпништыгъэх. Саусэрыкъо Лъэпшъы ельэIугъагь «Iалэджыпшиым ышъхъэ зэгосыупкIыштызы, зы Йунэ етыпIэ гъуанэу къисфэгъян», — ыуизы.

Нартымэ Саусэрыкъо агъэкIодымэ ашIуегъоу ыуж ихъагъэх. Нарт Саусэрыкъо ылъэконжитIу нэмийеу сэшхо зыхэхъэн пкы хэлтыгъэп. Нартымэ Саусэрыкъо ымышIахэу ылъэкуанжэ илъэгагъэу зытефэштыр ашыгъ. Нарт Iялэхэр Саусэрыкъуи ахэтэу Харам Йашъхъэ дагъэкIоягъэх. Харам Йашъхъэ зы дэкIоенIэ закъу иIагъэр. А гъогоу дэкIуаерэм пчэгъуитIу Iяси чатэм ыщэ Саусэрыкъо къыздикIышт лъэныкъомIе гъэзагъэу, ылъэкуанжэ тегъэпсихъагъэу чатэр пчэгъуитIум арапхыгъ.

ЕтIанэ мыдыIе Йашъхъэ лъапэм щитымэ кую-хъаушхо къялатыгъ, Саусэрыкъо мо дэкIоягъэмэ анахь исынкIэти, къечъэхыгъ, чатэм дэжь къизынэсым ылъэгонжитIу ат-фи, къыпнгъэшыгъ, лъэкъуитIур джау къитени ежыр мыдыIе къышъхъапуукиорэиIигъ.

207. СОСРЫКЪУЭ И КЮДЫКІЭ

(Къэбэрдэй текст)

Сосрыкъуэ езыри къэхъури лы блани хъури нартхэ я пашэнэгъэр иубыдащ, унафэшчи яхуэхъуаш. Нартыж күэдир жэгъуэгъу къыхуэхъури яукIыну мурад ящлащ, щхъухыщIэжхэми жыраIаш Сосрыкъуэ и тIэсхъапIэр къацIыхуну. Нарт лыхъужжэхэр зэхуос Сосрыкъуэ ираджэ. Сосрыкъуэ Хасэм нытхыхъэ жыраIэр. СынекIуэнш яжыреIэр. Сэтэнейуэ - гуашэри ахэм яхуэдэ щхъухыщIеш.

Сосрыкъуэ къыжыре! Сэтэней-гуашэм:

— Сосрыкъуэу си щалэ, хъэпшип дахэ ушщэм къомыштэ, гъогуи уздэкиуэм псынэ дахэ ушщэм уемыфэ.

Махуэ хуабэм и Тхъужьейм тесу здэкиуэм упшэпыиэ къегъуэтри зышет!агъэ. Аршхэкиэ упшэпыиэр уdt. Уд къинштаэ Сосрыкъуэм ишхуакым.

«Мы нартыжхэм нат!ек!э къеуэ жа!эмэ жан шэрхъым, йуэхукъым, плыпкъылек!э къеуэ жа!эми йуэхукъым, пъэгуанжъек!э къеуэ жа!эми йуэхукъым, куэпкъек!э къеуэ жамы!ашэрэж жи!эри» — и щхъэм хужи!аш Сосрыкъуэм.

Удыр зыхуейр рати, ф!ек!уэдыжри нартыжхэм яжыри!экаш.

Абы тету Сосрыкъуэ нартхэ хасэм яхэхъэр.

— Уи, къак!уэ, къак!уэ,

Сосрыкъуэу ди къан,

Уэ дикъануэ ди нэху,

Уэ лыкъуапц!э гъущынэ,

Ем хузэтегъуауэ Сосрыкъуэ,

Нобэ нартхэр ди джэгуш,

Ди жан шэрхъыр бгъэджэгуну дыноль!у! — къыжыра!аш Сосрыкъуэ.

Я жан шэрхъыр къыздаштэри бжъэпэ лъагэм дэк!аш нартхэр.

— Сосрыкъуэу лыхъужь, нат!епек!э къеуэ! — жари жан шэрхъыр къираутыпшхъэкаш.

Нат!епек!э еуэри дырихуеижкаш, плыпкъылек!и, лъэтгуйанжъек!и дырихуеижкаш.

— Сосрыкъуэу ди лы бланэ, уи куэпкъит!ымк!э къеуэ! — жари куэпкъит!ымк!э щеуэм и куэпкъит!ыр къынишаш.

Нартхэ зыхуейр арати, Сосрыкъуэ и л!ек!э ар хъуаш.

Къуалэ-бзухэр зэхуэсаш. Сосрыкъуэ и лъым ефэну. «Къуагъ-къуагъ» — жи!эрт вынд нэ плъыхыгъэр, — нартхэ я лыхъущхъэу, нартхэ я лыхъульым хэт ефэн? — жи!эрт.

Дыгъужыжыр къынэсат. — Уи адэ егъафэ нартхэ я лыхъущхъэу нартхэ я лыхъуль!

— Е, дыгъужыжь,

Си Тхъуэжьейм и лъерыхыгъэр уи лъерыхыгъэу,

Уи гур къэрабгъэу тхъэм унци!

Вынд нэ плъыхыжыгъым папш!э:

Фи лъэпкъыр маш!эу,

ІукІэ фыкІәцІу,
ТхыцІәкІэ фыгъуалъхъэу,
Фи цы пхъашэр къидәжмә
Фи лъәпкъыр къивәжэрә фашхыжу
Фи лъапсэр апхуәдәурә
Тхъэм машІә иш!
Езыхәри машІәш.

208. САУСЫРЫКЬО ИЛЛАКІ

(Шапсыгъэ текст)

Саусырыкъо хъор-шэрэу, тхъагъэпсІеу ары къизэрало-
тэжъеу зэхэсхыгъэр, — сэ слъегъүгъэп, пІопэн хъуме.

Натымэ лы сІэрыIуабэ яIагъ, лыгъэшхо зэрахъэу
апшъэ уамыгъэкІонэу. Ау ахэмэ асІэ нахьи Саусырыкъо
ысІэ сыйфымэ нахь зэлъашІеу зэрэштым фэшІыджъэ,
агъэкІодынэу морад ашIыгъ.

«Щыгъэчэ джэгу тиIэшь шъукъекІуал!» — аIуи
пстэуми макъэ арагъэIугъ. Арыти, улIымэ — сылI зыIоу
Натые исэр къэзэрэугъоигъ. Къызәпчагъэх, щыбгышъ-
хъэиуты ешIагъэх, псагъэм езэрэгъеуагъэх. ЕтIуанэ плъ-
гъурэм — ыхы джы! — чан щэрэхъым рыджэгунхэу
аублагъ. Саусырыкъо Іошхъэ лъапсэм агъеуцу, ежыхэр
ышыгу тетхэу чанщэрэхъэр къырагъэчэхышь, мыдырэ
зэ плІэIуджъэ еошъ дефыежы, зэ шъхъэджъэ еожы. Мэ-
фэ ренэм ауштэу джъэгугъэх, ау Саусырыкъо агъэфыкъон
алъэкІигъэп. АлъэкІиепи, зэбгыкІиижыгъэх.

Чэшым натымэ нэгъукІыцэ горэ къякІуашьи:

— Саусырыкъо шъукІинэу ыужь шъуит, ау иукІи-
къэ шъушIэрэп, — къариIуагъ. — Саусырыкъо зэфэд-
джъэ гъукІы. МыгъукІеу хэль закъор ыкопкъитIоу
Лъэпшъ Iадэмджъэ ыпсахыижь зэхъум ыубытыгъэу
штыгъэр ары. Ай нахь махэ кІыпIэ хэлтэп. Чанщэрэхъым
зэ копкъиджъэ къежъугъаui шъуеплъы рэхъурэм, —
ыIуагъ.

Ыужьыре мафэм арэу зашIым, — «копкъыкІэ къеу, Са-
усырыкъу!» — заIом къемьюмэ емыкІу рэхъункІэ рэгу-
гъуи, копкъиджъэ къеуагъ фоу, ыльэгоджъэ зэрэтыпIэм
дэй къышыипхъугъ.

— О Тхъожъий, мардж! — зөлом иши къэси, амал
зэриIэдикъ щэри лъэгоджъэмшхъэджъэ рэтIыси, Сау-
сырыкъо дэпшыягъ.

Зыдэпшыем «Зыгъэпыт ыджы!» — ыIуи, Саусырыкъо

ыпсэ зэрэптийн а кийом кыбыуихыжын, еун хы Йушъом кыхыжыгъ. Лъабжъэкъе еоз мэшэшко ытни. Саусырыкъо ыпсэ зэрэптийн зыкиригъэтнагъеу ало. Ентанэ «къэгъэсэй» ашиг, йошхъэшко ай икъэ тырашахыжыгъ. Джи къызнэсыгъеми Саусырыкъо иуашхъэ сыйфимэ ашиг, а лъэныкъом рэктэрэмэ къалъэгъоу ало.

209. СОУСЫРЫКЪО И КЮДЫКІЭ

(Беслъэней текст)

Соусырыкъо нартхэм ядэджэгу шынта Хъарэм Йуашхъэм шыиджэгу. Жъанщэрэхъир кыригъэжъеху, езыр на-тнекъе еу дихуежьу шынта. Иллыгъекъе, иакъылкъе къате-күү шынти, нартхэр егупшыса:

— Яробий, мы Соусырыкъо таурэ укла хъун? — жье-иэри осэрыжъ де киа нартхэр.

— Соусырыкъо дгъекъодыну дыпырикъукъым, амал къыджыла, — жырала.

— Атиэ, Соусырыкъо копкъкъе къевгъаокъе жъаншэрэхъым! — къажырила. Къэкюжыхэри нартхэр Соусырыкъо жырала:

— Накло, Соусырыкъо, — жье-иэри Хъарэм Йуашхъэ яща. Ящэри Хъарэм Йуашхъэ жъаншэрэхъир кырагъэжъэхри на-тнекъе къеуа.

— Уй, маржъэ хъун, копкъкъе къео, — жье-иэри кырагъэуа. Къеори икопкъитыр пиха. Соусырыкъо поо шиатнену хъуни, — къеори жье-иа. Соусырыкъо яукыным ипекъе:

— Маржъэ хъун, блэнэл хэт ищхин! — жырила.

Дыгъужыр къэкия:

— Атиэ! сэ блэнэл сщхыкъым, блэнэлтын сефэкъым, — жи-иа.

— Атиэ, сипшъэм къэру хэлтыр тхэм уипшъэм къыхелхъэ, — жи-иа.

Ентанэ вынтныжъир къэкия.

— Сэ блэнэли сощх, блэнэлти софэ, — жи-иа.

Арати, мыпходу Соусырыкъо жи-иа:

Иукъе укэкия, бгыкъе угъуальхуу атхъэм уиці.

Апходэни хъуа жи-иа.

Аш яужь ныбгъор къебыба.

— Блэнэли сщхырэп, блэнэлти сефэрэп, — жи-иа.

— Атиэ сидэмэкъиплым къарью ахэлтыр ундэмэкъи-плым, къыхилхъэ, — жи-иэри ехъохъуа.

Джабы ходу къыжъяIажь.

Джы ныбгъор къэлъатэмэ цыхур къегъаштэ «др-р-р» жыIу.

210. СОСРЫКЪУЭ ПСЭУУЭ ЩАТЛАЦ

(Къэбэрдэй текст)

Сосрыкъуэ нартхэр игъэпсэуртэкъым. Лыгъэрэ амал-рэкIэ Сосрыкъуэ къыпэлъещ, жэргээкIэ и «Тхъуэжъейм» къышIыхъэ щыIэтэкъым. Езыр зэраукиныре и «Тхъуэжъейр» къызэраубыдынре къагъеутыртэкъым. Зы фыз уд гуэр, щхъухь-псыхъышIэу, дэтхэнэ зы сурэтми ихъэфу щыIэти, абы ельэIуаш Сээрыкъуэ игъэкIуэдыкIэ хъунур къахшишIену, яригъэукимэ, былымкIэ жиIэр хуашIену. Сэтэней джэшыдзти къицIат, яужым уд къызэрыраутышихъар. Сосрыкъуэр нарт джэгум щежъэм и анэ Сэтэней къыжриIаш:

— Щхъухь-псыхъ къыпкIэлъизерхъэри уздэкIуэм ибүэгум тель лъэпкъ къэпштэну амал иЭкъым — жиIэри. Сосрыкъуэр ежъау нарт джэгу зыдэкIуэм, зы таж хъэлэмэт гуэр гъуэгум тельу хуэзащ. «Жан шэрхъым сыйшеукIэ мы тажыр шхъэрызгъагъынц», — жиIэри и анэм къыжриIар и гум къэмымкIыжку къицIат и жыпым ирильхъаш. ЗыдэкIуэм жыжъэу плъэри, «Хъэрэмэ Иашъхъэ» нартхэр щызэхуэсауэ щилъагъум:

— Фи ней къысщыху, ИдакъекIэ жыфIэмэ, сыхъэзырщ, натIэкIэ жыфIэмэ — сыхъэзырщ, сыткИн сыхъэзырщ, ауэ лъэгуажъекIэ жамыIэмэ, — жиIаш.

«Дыздэвгъажэ» жаIэмэ дэнекIи сыхуэгъэзащ, «мывэлъэмкIэ жамыIэмэ», — жиIэурэ и щхъэ хуэпсалъэрт. Нартхэ я джэгупIэм нэсли и джэгукIэхэмкIэ джэгуаш. Жан шэрхъ къырагъэжэхыну «Хъэрэмэ Иашъхъэ» дэкIуеяхъэш. Жан шэрхъыр къырагъэжэхри, ИдакъекIи, натIэкIи дрихуеижкаш.

Нартхэм:

— Сосрыкъуэ, атIэ улIмэ лъэгуанжъекIэ къеуэ, — жиIаш. А сыхъетым и анэм къыжриIар и гум къэкIыжри и жыпым ипхъуэри илъыжтэкъым. Абы щыгъуэ къицIаш зэрышиуар, нартхэм я дежкIэ емыкIут, хабзэтэкъым, жаIэр умышIену.

Арати сый ишIэжынт, — лъэгуажъекIэ еуэри и лъэдийр къызэпихащ. Сосрыкъуэ и «Тхъуэжъейм» зыридзыну щIэнхъуа щхъекIэ и лъакъуэм имыгъакIуэу укIурияш.

Нартхэр къызэхуэсри Сосрыкъуэ щхъэшылъэдахъещ.

— Лыхъужылъ ефэ,

Лыхъужылъ зышхын! — жаIэри нартхэр гуэуахэш, хъэкIэ-къуэкIэ, къуалэбзыухэм я дежкIэ,

Дыгъужым жиIаш: «Лыхъужылъ сефэнкъым, лыхъужыли сшхынкъым. Сосрыкъу дунейм щытетым щакIуэл ишхакъым. ТхъэмьшкIэмрэ къуалэбзуухэмрэ яритыжырт, — жиIэри.

Сосрыкъу эжиIаш:

— Сикъарур блы щIауэ и бланэр дыгъужым и пщэм дызолъхъэ, — жиIэри.

Абы шхъэкIэ дыгъужым лыхъужыгъэр иIэ хъуаш. Сосрыкъу экъару псори жиIауэ щытамэ, дыгъужым хэти пэлъэшцыжынүйтэкъым.

211. САУСЫРЫКЬО ИЛАКИ

(Сирием щатхыжыгъэ текст)

Зэрапсыхыагъэм пай Саусырыкъом иIэпкъэлъэпкэ зэкIэ гъучы чырырэущтыгъ, гъучI Iадэр зынэсыгъэ лъэгоджитIум пэмыкIырэр, айтIор лыкъупшхъэу къэнэгъагъэх. Саусырыкъо щыщынэджэ нартхэр зэIукIи:

— Саусырыкъо къызытэмьблэжыджэ, ежь тигъэ-кIодын нахы, тэ ежь дгъэкIодымэ нахышиу, — аIун унашъо ашIыгъ.

Саусырыкъо зы чэщи горэм шыоу икIэсэ дахэм икъа-лэ зыIохъэм, къэлапчъэу нэпх зытэльым пчъэдадзэ фэдэу зыIуилъаштюу зы купрэ зэриIыгъырэр ыгъэшIагъоу, ашкъызыIэкIэкIыжым, къызэкIакIун Тхъожъием зельэдэ-къаом, пэнэпцIэ къэлэ лъагэм шъхъэрыпкIи щаум дэп-кIагъ. ШышиIум рицхи унэм зехъэм, икIэсэ дахэм иунэ-иут пхъэцIэкIэхальэм хэсэу кIыеу, ыIэхэри машIом пэлъэу ыстэу ылъэгъуни ыгъэшIэгъуагъ.

ЕтIонэрэ пытым зехъэм гъэшIэгъоны зыхэхыагъэр: кIасэм ятэжъ щылъэу зы бли ыбзэгу кIыIу телъэу ебзэеу, яни ыпашхъэ ит сыхъаным илъ уарзэр ышхэу ылъэгъугъ. Аш нахь гъэшIэгъонэр, икIэсэ дахэм илэгъунэ ихыи, сэнэ-фибжъиблэри риштуи, икIасэр пIэм хэлъэу зызгуеушком. изыкIэлъэнкъор стырэу, мэшIо лыгъаеу, адрэ кIэлъэнкъор чыIабзэу, мылым фэдэу шыгъэу ылъэгъуни, кIасэм зыфигъази:

— Шыда шъухэхъуахырэр? — ыIун еупчIыгъ. ИкIэ-сэ дахэм къыриIуагъэр ары:

— А сик!¹асэу Саусырыкъу! Нарт хэкужъым ис нарты ябын зэфэс аш²и уаукынэу, уагъэк³одынэу аухэсыгъ. Агъотыгъэ нэгъучыцэ ныомэ узэрагъэк³одыт амалым еплынхэу унашъо афашигъ. Мы бгъэш⁴Иэгъорэ пстэури а шыф ныом ихъоршерыгъэх. Неушы зыбгъэзэжыджэ шъуиунэ гъогум тэбгъотэт Иаш⁵агъэмэ ашыщ горэ къэпштэкъон! Зыгорэ ашыщ къызыпштэджэ узэрэк³одыгъэр зэгъаш⁶!

Ят⁷онэрэ мафэм Саусырыкъор жьэу къэшэсыжы ядэжы къэк⁸ожы пэтзэ, гъогум зы к⁹эпсэ плъыжыбзэ тыригъуати шъхъам, ик¹⁰эсэ дахэм къыри¹¹уагъэр ыгу къэкыжы, емы¹²эу къебгъук¹³уагъ.

Т¹⁴ек¹⁵урэ к¹⁶уагъэу ет¹⁷ани аркъэн горэ гъогунапцэм тельэу ыльэгъуи шъхъак¹⁸э, ари къымыштэу къыблэк¹⁹ыгъ.

Ящэнэрэм хазырэу гъогууанэ къык²⁰угъэу дышъэ ашъо горэ лыдэу, тыгъэхъажъум пэджэгу зыфайорэм фэдэу, гъогу к²¹ы²²у дэдэм тельэу зельэгъум, енэц²³и:

— Икъун ар, мы ящэнэрэм сыблэк²⁴ыжьшъунэп, —
ы²⁵ин, ашъо джанэр къышти мыгумэк²⁶ыхэу зышилъагъ.

Ет²⁷анэ иш Тхъожъые зыфигъази ри²⁸уагъ:

— Тхъожъый! Мыфэдизрэ илъэсэм тызэк²⁹ыгъу; ауми тил³⁰ыхъужъыгъэ ип³¹алээ зыдинэсирэр тфэш³²агъэп. Ари, непэ тшэтэн фае!...

Тхъожъием ащ иблэк³³эу къыри³⁴орэр ары:

— Непэ къесфэрэм сэ зэуап³⁵э укъисынэу сежъэжыгъэп, ори п³⁶аль эс³⁷къиунаагъэп. Ыдж т³⁸орэм шъыд пк³⁹и⁴⁰Лыгъэш⁴¹ап⁴²э тимыфэу. Шыпкъэр т⁴³омэ, сэ ем щыгъо мыжъо джэнап⁴⁴э симыфэмэ, къыстек⁴⁵он зи псэушъхээ зэрэшмы⁴⁶эр ош⁴⁷э. Ащ уфэсакъэу пчэгум уихъэмэ, гук⁴⁸одыгъо си⁴⁹эп.

Ащ иблэк⁵⁰эу Саусырыкъо къы⁵¹уагъэр ары:

— Сэ слъегуанджэ къытемыфэмэ, къысхэхъэн Йашэ дунаем тэтэп. Ар лыкъупшъх ны⁵²эпышъ, сэшком ш⁵³эхэу зэпихыт; ащ фэшъхъафыджэ сэ сыйрак⁵⁴эн алъэк⁵⁵ытэп.

Саусырыкъо мы гуща⁵⁶эр зышиухынэм, дышъэ ашъоджанэр шыхъуштыгъэу, шымыгъыжъэу ыльэгъугъ.

Саусырыкъо Хъэрэмэ Йашхъэу Йашхъэ мафэм нартхэр щыээ⁵⁷ук⁵⁸ижыгъэу къырихъыл⁵⁹ижыгъ.

Нэгъучыцэ ныом нарты я бынэ ари⁶⁰уагъ:

— Саусырыкъо къэсийжыгъ, ау шъо шъузшыгугъурэ чанщэрыхъым ащ п⁶¹эпкъ-лъэпкъихэр зэпнупк⁶²ытэп. Ыльэгоджыит⁶³о атемыфэмэ.

Саусырыкъо Хъэрэм шыгум пэгъунэгъоу зэхъум, нартхэмэ макъэ къирашьыгъ:

— Эй, нартмэ ячэмехъо Іепшъабгъо къыхэкІыгъэ Саусырыкъу! Чанщэрыхъэр къыокуу, уздэкІожырэр тлъэтгъун, уліхъупхъэмэ ашкъенэтІау, — къырауагъ.

Саусырыкъо чанщэрыхъым натІэджэ зыпекІырэум, Іошхъэ шыгуу къызыщатІупщиgъэм дифыежыгъ.

ЕтІани нартыхэр къекуугъэх.

— Ыджы улЫ хафэмэ плъакъоджэ къеу! — заіом, ыпэрэм нахь пхъашэу ылъакъоджэ еуи, чанщэрыхъэр къушхъэ шыгум дигъэлъэежыгъ.

Ящэнэрэм, щэрыхъэр кыратІупицэхи:

— Арэу укІочІэшкоу узыщэгүгъужымэ, плъегуанджэджэ къеу, — къырауагъ.

Саусырыкъо, «узыщэгүгъужымэ» піомэ шъхъэкІоышынным фэдизэу лыгъэм кіэнекъокъути, губжи щэрыхъым ылъэгоджитІуджэ зыпекІырэум лъэкъуитІор къыпихи ІантІрахъоу къыхигъефагъ. Ауми Тхъожъыем зыридзыжы ежъеки, шъхъам, зыххъэжыгъэр мыжъо Іаести, Тхъожъыер пхырымыкІышъоу нартхэр къателъэдагъэх.

Саусырыкъо шым къефэхыгъэу, Тхъожъыери ашкіэрүүцожыгъэу щытэу залъэгъум, гушІохэшъ къолэбзыурэ хъэцІэ-пІацІэрэ къяджагъэх:

— Джыгытылъы ешъон щыІэба? Ліэхъупхъэл зышкын къэнэжыгъэба? — ауи.

Тыгъужъым къапиІожыгъ:

— Джыгытылъы сешъонэп,
Лыхъужъыли сшынэп.

Саусырыкъо мы мэзым къышиушэкІутыгъэхэр ежъзыІуймылхъэу, тхъамыкІэрэ къолэбзыурэ аритыжъэу аригъэшкыжъэуштыгъ.

Саусырыкъо ар зызэхехым:

— Сэ скІуачІэ блэу сэгочышъ, яблэнэрэр тыгъужъым къыфесэгъянэ, — къырауагъ.

Мый пай тыгъужъым ынэ мыущакоу, кІочІэшко зыкІи-Іэр. Саусырыкъо ыкІуачІэ зэкІэ къыритыжыгъэу щытгъэемэ тыгъужъым, кІуачІэджэ пекІожын къэхъунэп.

Нартымэ Саусырыкъор афэмыгъалІэу, «мы дунаим щэрэмым!» ауи, ыпсэ зэрэпытэу чытІагъ.

Саусырыкъо ауми иджыри чычІэгъым щэпсэу, мыліэжкыныпсэ пытыгъ ай!..

Гъэтхапэ къэси дунаим ишхъонтІэгъу — идэхэгъум Саусырыкъо чыгум къычІиукІэу зэхахырэр мырары:

— А уашъор ошъуашхъу,

А чылъэрн шхъонтІабз,

Аш фитэу сыйтэйнэу
Мэфибл нахь сыфаен:
Пымэ сыйгүжъы атезгъэпшэхэнэу,
Анэ шхъогъулэхэр къистхъыжъынэу...

212. СОСРЫКЬУЭ ЗЭРАУКЛАР

(Къэбэрдэй текст)

Сосрыкъуэ и бий нартхэр зэхуэс. Иныжъхэри къыраджэ. Сосрыкъуэ и псалъэ гуаэ хэт лъысами, Сосрыкъуэ и щюпшыр хэт техуами, Сосрыкъуэ и удын хэт ихъами — псори къырашалы. А зэхуэсахэр Сосрыкъуэ нытогие. А нартыжъхэр Сосрыкъуэм нытобгэ. Бгыр зыкъутэ иныжъхэми батэр ягъэш. Емышыж нартхэми псалъэ ягъэй; иныжъхэр зэшлэуяхэци къопсалъэ:

— Дэ дыкъэзыгъапцэу пыкылэ дызыукыр Сосрыкъуэш!

— Дэ ди мафыр тфызыхьу ди щхъэхъынми хэмыхыр Сосрыкъуэш!

— Ди жылапхъэр зыдыгъуу и гугьу тщынкээ дызышынэр Сосрыкъуэш!

— Дэ — иныжъхэр зыукыр зыми тхуэммыкыжыр Сосрыкъуэш!

Арти, иныжъхэр зэшюпльэ, нартхэр плъыну хъэзырти, уй, нартхэми батэкъутэр ягъэш!

— Армэ, Сосрыкъуэр емынэрыльхуш!

— Къезыгъэлъхуар зымышшэжым ди нарт напэр къытирихьуу, абы и фэр дэ тедмыхьу дунейм щхъэ дытетыххэш?!

— Армэ, Сосрыкъуэ уаер къыдишшэжыу, е ешшэжыр и йашэу, дызышшэмыхьэр и шыжьу ар щхъэ дгъэпсэуххэ?!

— Армэ, Сосрыкъуэ, Лъэпш и джатэр йашшэлъу, тиэшшэлъ йашшэр пигъэшту, нэху гъэшыгъуи къыдимыту, деуэнкээ дыдзыхьу, деиэнкээ дышынэу щхъэ дышыт?!

— Армэ, Сосрыкъуэ, дэ нартхэм нэхърэ зигъэжьуу, дихьу, дубзхэр фыллыкыру, дэ тлъэммыкхэр и башшэр нартхэм щхъэ ддэхэрэ?!

— Армэ Сосрыкъуэ санэхуафэм ныхыхъэм, хъэ нэмыси къытхъуимышыу, ди нарт къадэм елъэпауэрэ къир щхъиблым щхъэдизхьуу щхъэ хуэддэрэ?!

— Армэ, Сосрыкъуэ нарт пщащэхэм я нэхъ дахэр шынилэрых къытфыншыу, ар ди нарт бзылхугъэхэм хъуэпсалыу зэрашэу даяз дэ дынарт?!

— Армэ, Сосрыкъуэ еzym нэхрэ нэхъ хахуэ нартхэ кытшимигъахъуэу, выщIэм хуэдэу кытхуэгъуахъуэу щхэ ар дгъэпсэуххэ?

Нартхэр кызэещIоплъэ. Иныжхэр зэщIеплъагъэхэти унафэ ящI: Сосрыкъуэ ямыгъэпсэуну, Сосрыкъуэ яукыну. Аүэ, кьеуэ-неуэ, наIуэкIэ, хэтIэ-хэсэ къабзэкIэ, джатэрыуэ лъэшкIэ Сосрыкъуэ нартхэми, иныжхэми яхуэу-кынутэкъыми Нарт хэкум уду исхэр зэхуашэсри Сосрыкъуэ и укыкIэ хъунум мыр амалу кыхуагъуэт...

Нартхэм зэрахэхъуэгъэшIагъэр Сосрыкъуэ имышIэу Тхъуэжъейм уанэ трелъхъэри дэклыну хуожьэ. Сэтэней и Iэлъынам йоплъыж. Сэтэней и Iэлъыныр афэшхъуафэу зэшIонэри лъыфэ-плъыфэ мэхъуж. Ар Сэтэней щилъагъу-кIэ Сосрыкъуэ кыкIэлъыщIокI.

— А си щIалэ, уемыжьэ, уэ гъуэгу мыгъуэ кынпэ-щылъщ. Си Iэлъыныр афэшхъуафэу зэшIонэри лъыфэ-плъыфи мэхъуж. Уемыжьэ, мы зэм уи ежъэныр къэгъа-нэ, — йолъэIур Сэтэней и къуэм.

— Iэу, си анэу Сэтэней, сыйт а жыпIэр? Уи Iэлъынам зигъащхъуэрэ афэлъыфэу зыкъыриIэм си ежъэнри къэз-гъэнэн, уи кIэ къуагъ сыкъуесу сэ кызэжъэ си бийхэри згъэзэшын? — жеIэ Сосрыкъуи мэшэс.

— КызэдаIуэ, уемыжьэ! — мэлъяIуэ Сэтэней.

— Хъеуэ си анэ, сэ кынспэллъэ бийм сихуэмэзэу сигу зэгъэнукъым.

— Уежъеу щитми уаукIынуш, — жеIэ Сэтэней.

— Лыгъэншэу лIэшIыгъуищэ къэбгъащIэрэ лъэ-ужыншэу укIуэдыж нэхтэрэ, машIэ дыдэ бгъащIэрэ лIэ-шIыгъуищэкIэ уи лъэужыр мыкIуэдыжым нэхтыфIкъэ! — жеIэ Сосрыкъуэ.

— Уэ уи гущхъэр бжэгъум фIаIуми къэбгъэзэнукъым. Зэ ежъэныр кынпцыхъамэ, ухъэзырщ, — жеIэ Сэтэнейи мыр дышIегъур: — А си щIалэ, гъуэгушхъэм сыйт телъу ухуэзэми уемыхъуасэ, хъуапсэгуу ушымыт, зыри кыу-мыштэ.

— Ар сыйт щхэкIэ, си анэ?

— Си Iэлъынам зещI, зехъуэж. Хээпшып гуэрхэри къош. А хъэпшыпхэм лъы къапож.

— Уий, си анэу Сэтэней, зэзи гущхъэр кынштыкам пшIыххыр пэжу кыфIошIыж. Умышынэ, си анэ, ар зы-фIэшIым сахуэдэлIкъым, — жеIэ Сосрыкъуи дошэсыкI.

Еуэм, кIуэм, лъэрэ, зыкъомыфIи икIуауэ Сосрыкъуэ зы жыгышхуэ ныIуощIэ. А жыгышхуэм и лъабжъэм зы Iэфэ вакъэрэ, зы лъахъстэн вакъэрэ уий-уейуэ щизэ-

рошх. Іэфэ вакъэри жыгышхъэм дэжеину хэтш, лъахъстэн вакъэм ар иутЫпшыркъым. Лъахъстэн вакъэри а жыгышхъэм хүщөбэн. Сытми, вакъитЫр жыгышхъэм зэрыдолъэфей, къызэролъэфэхыж. Лъахъстэн вакъэр жыгышхъэм зэрыдэкІуейуэ, жыгыр мэгъу. Іэфэ вакъэр зэрыдэкІуейуэ, жыгыр къогъэгъэж.

Сосрыкъуэ ар игъещІагъуэу ѹопль, ѹоплъри, щІопшыкІымкІэ вакъитЫр зэкІешІедз. АрщхъэкІэ, вакъитый аргуэрү зызэрадзыжри зэрофыщи, жыгышхъэм зэрыдолъэфей, къызэролъэфэхыж. Ар Сосрыкъум телъиджэ шыхъуауэ блокІри йожъэж.

Аүэ куэд имыкІуу нэхъ гъещІэгъуэнныж хуозэ. Гъуэгу напшІэм деж чеңжынІ ныхуозэр. Зым санэхур изыбээши къышхъэшху, адрейр нэшІыбээши чей изым и Іуфэр къефыхъ. Чей нэшІым зегъещхъ, зегъэджэрэз, зыкъеуб, зеубыж. Чей изыр щытщи щытщ, зигъэхъеиркъым, зигъэшхъыркъым. Ар щилъагъукІэ Сосрыкъуэ, чей изым бгъэдохъэри къеІэт, а чей изыр чей нэшІым щхъэшхъэри егъэшІей. АрщхъэкІэ чей изым ит санэхум и зы ткІуэпси чей нэшІым иткІуэркъым.

Ар Сосрыкъуэм игъещІагъуэу блокІри йожъэж. Аүэ куэд имыкІуу нэхъ телъиджэ ныхуозэ. Гъуэгушхъэм кІапсэ кіыхъ тельщ. А кІапсэм зешэшІ, зешэшІри, зеукъуэдийри зешыхъыж. А кІапсэр Сосрыкъуэ къыпогъуэлъ, зыкъыпеукъуэдий. Сосрыкъуэ зэрыбгъэдыхъуэу зешыхъыж. Сосрыкъуэ кІапсэ кІапэр къеубыдри ирелъэфажъэ. Зыкъомрэ илъэфа нэужж кІапсэр хыфІедзэж. КІапсэм аргуэрү зешыхъыжри Сосрыкъуэ къыпогъуэлъ.

Ари игъещІагъуэрэ Сосрыкъуэ адкІэ макІуэ. Нарт жылэжым щынэблагъэкІэ, игу къокыж, а жылэм дэс и щІасэр.

«Ныжэбэр си щІасэм деж щызгъэкІуэнщи пишдэй нартхэм сахэхъэнщ», — жеІэ Сосрыкъуи, и щІасэм и пишІантІэм дохъэ.

ПишІантІэм зэрыдэхъуэ Сосрыкъуэ мыр ельагъу бжэІу-пэм Іулъ хъэжьыр мэжайри щыльщ. Абы и ныбэм иль хъэпшырыр Сосрыкъуэм къобэн. Ари игъещІагъуэрэ Сосрыкъуэ и шыр бом щІешэри егъэзагъэ. КъышІокыжри и щІасэм и адэ-анэр зышІэль унэм бгъэдохъэри щІоплъэ. ЩІэплъэмэ, нэхъ телъиджэжу мыр ельагъу: анэжым и жъэм хъуаскІэ къыжъэдольэлъ, адэжым и жъэм блэжжъэдопшхъэ, къыжъэдопшыж.

Ари Сосрыкъуэм гъещІэгъуэн щыхъуауэ адкІэ макІуэри и щІасэм пщащэр зышІэс унэм щІохъэ. Щыхъэмэ, и

щасэр хэлъщ. Ар кынгъэушыну Сосрыкъуэ абы ейусэкиэ, хъыджэбзым и зы щылъеныхъуэр мафийм хуэдэу пштырш, адрей щылъеныхъуэр мылым хуэдэу щыиаш.

Ари Сосрыкъуэм игъешиагъуурэ пщащэр кье гъеуш.

— Уэ къеблагъэ Сосрыкъуэ! — же лэ хъыджэбзими къышолъэт. Сосрыкъуэр нэшхъейуэ къышильягъукэ къоупши:

— Шхъэ унэшхъей Сосрыкъуэ, хэт и гуауэ уигъэдзыхэт?

— Сэси лъакъуэ лъэрьгъ исльхъэу шы щыб сывиритиысхъэрэ нобэ хуэдэ гъешигъуэн зэи сихуэзакъым.

— Сыт апхуэдизу уэ гъешигъуэн пшыхъуар? Нартхэм жа лэ уэ нэхърэ нэхъ гъешигъуэн къэмыхъуауэ...

— Сыт нартхэм жа лэ Иуэху щытипи љыхыр? Иныжити къуршкээ зэзауэу иджыри къэс зылъегъуа нартхэм яхэткым.

— А иныжити къуршкээ зэзауам нэхъ гъешигъуэну сыт къэхъун!

— Нобэ нартхэм сахыхъеныр си мурадти, сикъежъаш, — къыригъэжъаш Сосрыкъуэ. — Сыкъыздэкиуэм зы тельиджэм къыкіэлъыкіуэр нэхъ тельиджэжурэ уи унагъуеми сикъесаш.

— Я дэди тхъэ, сыт апхуэдэу уэ плъегъуар? — къыщопши нартхэ я пщащэр.

— Сыкъыздэкиуэм зы жыгыжь гъуэгу напщиэм тету сикъыхъэзащ. А жыгыжым зэм и лъабжьэм, зэм и щхъэгум зы Иэфэ вакъэрэ зы лъэхъстэн вакъэрэ щызэрыфыщырт, жыгыщхъэм зэрыдэлъэфейрт, къызэрельэфэхижырт. Сабгъэдыхъэри си щыопшикіимкэ лъахъстэн вакъэр зы лъэныкъуэки хыфіэсхуаш, Иэфэ вакъери адрей лъэныкъуэмкэ хыфіэздзаш. Арщхъэкиэ, аргуэрэ зэбгъэдэлъэдэххэри зэрыфыщу хуежъэжащ, а жыгыщхъэр яхузэрымыгъэгъуэту, — жиаш Сосрыкъуэ.

— Атиэ абы щхъэкиэ щхъэ унэшхъей? — жиаш нарт пщащэм, — абы къикіыр къыбгурымыиуэмэ, сэ ныбже-сїэнш. А уэ плъегъуар лъэпкъышхуитиим я зауэш. Ар къэхъуну зауэшхуэш. Иэфэ вакъэр хуэмышиаш поэухэрш, лъахъстэн вакъэр тепшэнэгъэр зы љыгъхэрш. А жыгыщхъэу ахэр щызэрыфышиари дунеижжым и тхъапіэрш.

— Иэу! Гъешигъуэныр къызжэпшан, — къэпсэлъаш Сосрыкъуэ. — А вакъэжжитиим сикъыблэкири зы теуэгъуи къэзмыкіиуэ чеижжити сирхъэлшаш. Зы чеижжым изыбзэти санэхур къышхъэзихурт, адрей нэшыбзэт. Чей изыр щытти щытт, чей нэшыим чей изыр къихуэрэзы-

хырт, зигъещхырт, зиублэрэкірт. Чей изыр къесіэтри чей нәшім искіэн си мураду згъещіеяти зы тікіуәпсі са-нәхү искіәфакъым.

— Ар зиңізыраш, — жиіаш Сосрыкъуэ и щасә пщащэм, — иғъаші лъандэрэ изымрә ныкъуәмрә зәрышаркъым.

— Ізу, гъещіәгъуәныр къызжәпіай! — къепсалъаш Сосрыкъуэ.

— А ченжитім сакъыфіекіри зы теуәгъуи къезмыкіуауз гъуэгу напшіем телъу зы кіапсәжь сиріхъелаш. Кіапсә кіапэр къезубидри къесльәфәкъаш. Къесльәфіш, къесльәфри кіапсә кіапэр хыфіәдзәжри сежъәжати кіапсәм зишихъыжри си гъуәгупәм къытегъуәлъхъәжаш. Артуру еслъәфажъәри хыфіәдзәжати аргуәру зишихъыжаш. Зишихъыжри си гъуәгупәм къытегъуәлъхъәжаш.

— Ар зиңізыраш, — жиіаш Сосрыкъуэ и щасә пщащэм, — а кіапсәшхуэр уи анә и бынжәш. Уи анәм фіемыфіу укъежжати и бынжәр къылқіәльеукъуәдий, апхуәдизкіә къылтогузәвыхъри. Кіапсәм зиңішихъыжыр уи анәм уигъәгъәзәжынуши арш. «Уи анә и бынжә уфіемыкі Сосрыкъуэ», къыбжеләр уи анәм а кіапсәжымкіә.

— Ізу, гъещіәгъуәныр къызжәпіай! — къепсәлъаш Сосрыкъуэ.

Кіапсәри щопщиқымкіә гъуәгум тездзәри сеуәри се-жъәжаш. Зы теуәгъуи къезмыкіуауз фи пішіантіем си-къышыдыхъәм фи бжәіупәм Іулъ хъәжъыр жейрти зигъе-хъеякъым, абы и ныбәм иль хъәпшырыр къызәбәнаш.

— Ар, — жиіаш Сосрыкъуэ и щасә пщащэм, — ди япекіә къехъуну бынхәр я адә-анәхәм япә яфіишү, абы-хәм я дәуегъуу, ятекіуәу къэтеджынуущ.

— Ізу, гъещіәгъуәныр къызжәпіай! — къепсәлъаш Сосрыкъуэ.

Ари зыгуэр хъунш, ауэ мыйбы сыйт къикійр? Уи адә-анэр зиңіәль пәшым нетіә сиңіәплъяти ахэр зәлъепа-гъыу зәпәшылт; уи адәм и жъәм бләжъ жъәдәпшхъәрт, къылжъәдәпшыжырт, уи анәм и жъәми мағіә хъуаскіә хъылжъәдәлъелъырт.

— Ар, — жиіаш Сосрыкъуэ и щасә пщащэм, — си адәжъу къәплъәгъуам пситі я къуәпсыр зәшічати бғыры-пхыу гъуәлъыпіә къуапәм фіидзәжар бләжъ хъужауэ жъәдопшхъәж. Си анәжку къәплъәгъуам піші куәдыіуэ нупсати, хъәдагъ щыІзу и гум ильыр жимыІзу жъәкіә гу-Іати иджы бәлыхъ ешчыж.

— Іэу, гъэшІэгъуэныр къызжәпІай! — къәпсөлъаш Сосрыкъуэ.

— Ари зыгуэр хъунц, ауэ мыйбы сыйт къикійр? Уә укъышызгъеушым сыйнусати уи зы щылъеныхъуэр мағіэм хуәдәу пщтырт, адрейр мылым хуәдәу щыіэт.

— Ар, сэ уә гүйтІ-щхыитІ сыйпхуәхъуащи арш, — жи-Іаш Сосрыкъуэ и щіасә пщащәм. — Уә гъуэгу жыжъе ушыІэу уигу сэ сыйкәкІыжыркым, гъуэгу благъәкІә ушыбләкІә зәш тегъеуу сирүїІэш.

— Іэу, гуауэ къызжәпІай! — къәпсөлъаш Сосрыкъуэ.

И щіасә пщащәм жиІар и жагъуэ хъуауэ Сосрыкъуэ къэтәджри щыбым щІэплъаш. Дунейр уәфІт, махуэ шәджағъуэт. Сосрыкъуэр унәм щыщІэплъым дунейр зәүэ къызэйхъаш. Махуэр жәш кыфІ хъужаш. Борәныжыр губжъауэ, дуненижыр зәрызехъэ хъуаш.

Сосрыкъуэ зыщІәс унәм къуанщІэ фыщІэхәр Іәрамә-Іәрамәурә къышхъәшүлъетахәу дамәкІә унашхъэр трауд.

Ар Сосрыкъуэм иғъәшІэгъуащәри и щіасәм еупшІаш, — Жәщым къуагъхәм къалъетыхъу хәт иғъашІәм ильз-гъуа? Сыту піэрә ахәр ныжәбә жәщым щызызуер? — жиІәри.

Сосрыкъуэ и щіасәм зыри жимыІэну хуежъат, арщ-хъәкІә Сосрыкъуэм щыхигъәзыхым, жимыІэу хъуакъым.

— Мис ар, — жиІаш пщащәм, — уи дежкІә фыкъым, Сосрыкъуэ. Хәту щытми уи яужъ екІә зыгуэр къи-хъаш. Абы узэрыхуәззүи укіуәдүнүш. Уи палъэр къәсауз аращ, Сосрыкъуә!

— Сә си палъэр къәмысу зы махун сыйпсәуакъым, — жиІәри Сосрыкъуэ дыхъешхащ. — Сә си палъэр къәсауз иныжхәм мыйзә-мыйІэу къызжайат, нарт лыхъухәми ар къызжайэу Іәджәрә зәхәсхат. Ауэ си палъэр блокІри ар къызжезІэхәм я палъэр къызогъес.

— Хъеуэ Сосрыкъуэ, — жиІаш щіасәм, — сә иныжхәми сахыумыбжә, нарту щыІэхәми сумылъыт. Къызәда-Іүз, уежъәну уи мурадми, уемыжъә. Пщәддҗыжъ Сэтәней деж күәж.

Апхуәдәу щіасәм къышыжыриІәм, Сосрыкъуэ къәгуб-жъаш.

— Си анәм уемыжъә къызжиІэу, си щіасәм гъэзәж къызжиІэу сэ сыйапхуәдәл!

Унәм къышІәкІри и шыр бом къышІишри шэсыжащ. ПщіатІәм щыдәкІыжым Сосрыкъуэ жиІаш:

— Бийм, сиғъәгуләзу зы жәш згъәшынум сырелІә!

А Сосрыкъуэ и псальэр нархэм я тельхъэ Уашхъуэ щызэхихым ар Сосрыкъуэ щышынэжри жэшыр махуэ ишыжащ. Сосрыкъуэ и Тхъуэжьеир Хъэрэмэ Йаашхъэкіэ ишэшІаш.

Еуэм, кІуэм, лъэурэ, куэд, икІуа, машІэ икІуа — Сосрыкъуэ и кІуекіэр фэ фошІэ, — арти, зы данэ лъахъэ гъуэзэджэ гъуэгум тельу ирихъэлІаш. Сосрыкъуэр данэ лъахъэм ехъуапсэри ар къицтэну щеэбыхым Тхъуэжьеир къэпсэлІаш, — Уи анэм къыбжиар пицыгъупшэжка? — жиїери.

— Уий, си Тхъуэжьеинжь, данэ лъахъэкіэ игъащІэм усьлэхъакъым, мыр къэдгъащтэ, — жиїери Сосрыкъуэр лъэІуаш.

— Хъэуэ, дыхуейкъым, — жиїещ Тхъуэжьеинжьми, да-иэ лъахъэм ныблихащ Сосрыкъуэр.

Еуэм, кІуэм, лъэурэ, — Сосрыкъуэ и лъекіэр уи къаным хабээ хухъу, — арти, Хъэрэмэ Йаашхъэ и гъуэгур зыкъомкіэ хигъешиІауэ, къудамишу зэкъуэту къамышыкій гъуэзэджэ гъуэгум тельу ирихъэлІаш. Сосрыкъуэ и къамышыкіир щІэтхъати, — адэ — фшІэжыркъэ, кІапсэ щыхуэзам ар къамышыкіэ шыхыфІихуэм щІэтхъат, — ар къицтэну мурад ишІаш. Ар ауэ сыйти къамышыкіт! Ды-шэ, дыжкынхэр тебзыхъыжауэ фыим и фыжт!

— Мыр къесщэнц, — жиїэу Сосрыкъуэ щеэбыхым аргуэру и Тхъуэжьеир къэпсалъэри, — щыгъэт, Сосрыкъуэ, къумыштэ ар! — жиІаш.

Сосрыкъуэ Тхъуэжьеим жиїэм едаІуэри къамышыкіэр къицтакъым. Ауэрэ, кІуэм, лъэурэ, Хъэрэмэ Йаашхъэ нэблэгъауэ гъуэгущхъэм зы дыщэ таж тельу Сосрыкъуэр ирихъэлІаш. Ар ауэ сыйти дыщэ тажт! Ар дыщафэ натІэт, ар дыгъэпсу лыдьрт.

Сосрыкъуэ а дыщэ тажым ехъуэпсэшти, ар къицтэну щеэбыхым, Тхъуэжьеир аргуэру къэпсалъэри, — къумыштэ ар, Сосрыкъуэ, Сэтэней къыбжиар шхъэ пицыгъу-пицэжка? — жиїери къегиящ шыр:

Арщхъэкіэ, тажым Сосрыкъуэ ехъуэпсэшти, Тхъуэжьеим едэІуакъым.

— Мыпхуэдэ пыїэм дауэ сыблэкын? Мыр ауэ сыйти пыїэ? Дыщафэ натІэш, дыгъэпсым хэшІыкІаш. Къес-щэнци натІэпэtes къесщынчи нархэм садэджэгунц, — жиїещ Сосрыкъуи, тажир къицтэри зышхъэритІэгъащ.

Пыїэр зышхъэритІагъэри, ауэрэ кІуэм, лъэурэ Хъэрэмэ Йаашхъэ щынэсым Тхъуэжьеим и лъэр зэринащ.

— Уий, си Тхъуэжьеижь, щхъэ хуэм ухъуа? — жиIэри еупщIаш и шым Сосрыкъуэ.

— Сэтэней-гуашэ жиIам уемыдаIуэу а тажыр къызЭ-рыпштар си жагъуашэ хъуаши си лъэр схузэблэхыжыр-къым, — тхъэусыхаш Тхъуэжьеир.

— АтIэ абы щхъэкIэ умынэшхъей. НакIуэ, Хъэрэмэ Iуашхъэ дынэсым едгъэлъагъунщ нартхэм уэкIэ. Сэ си-зыщишынэ щыIэкъым си күэпкъышхыитIыр мыхъумэ. Сэ езыр сижишишхыим юдэкIэ иIыгъя си күэпкъышхыитIыр мыпсхъяуэ къенаачи абы сироши-нэр нартхэ я жан шэрхъым IедакъэкIи, бгъэгукIи, натIэ-кIи сеуэфынущ, ауэ «куэпкъкIэ къеуэ» жиIэм си куитIыр пихынущ. Арщ си тIасхъэр. Уэр Ѣэ, Тхъуэжьеижь, сый уи тIасхъэр? — жиIэри еупщIаш и шым Сосрыкъуэ.

— Уэри жыпIэн хуекъым уи тIасхъэр. Иджы сэ гуэ-рым жызумыгъэIэ, — къэлъэIуаш Тхъуэжьеир.

— Хъэхэм уашхыжи, уэ къэрабгъэр! Псалъэ жыпIэн ушынэу! Сый си анэми, си щIасэми, сиш гуэрми, нобэ къыфщIэIуар? — къэгубжьаш Сосрыкъуэ.

— Хъунщ атIэ, жысIэнщ, — жиIэри къыригъэжьаш Тхъуэжьеим. — Сэ си-зызыгъэшынэу тIасхъэу сиIэр си лъэгурщ. Сэ къыспэхкун лъабжъэ зыфIэт дунеижкым тет-къым. Сэ къысщIыхъэн амали щыIэкъым. Ауэ, си лъэгур щабашэчи, псыхъуэрыжэ сумышI закъуэ. Псыхъуэрыжэ сыхъумэ, си лъэгур мывэм щIиудынурэ сиизепшишцэу си-къененущ. Араш си тIасхъэр.

Тхъуэжьеим ар зэрыжиIу, Сосрыкъуэ щхъэритIэ-гъяуэ щыта тажыр щэхууэ Сосрыкъуэ щхъэрлытэри, — макIуэ мэлъей — кIуэдыжааш.

— Уи тажыр пщхъэрыгъыж? — жиIэри къеупщIаш Сосрыкъуэм Тхъуэжьеир. Сосрыкъуэ дэIэбеймэ — тажыр щхъэрыгъыжтэкъым.

— Мис арат ди тIасхъэр жыдумыгъэIэ щIыжысIар, — жиIаш Тхъуэжьеим.

Сосрыкъуэ а къыщищIар игъэшIагъуэурэ Хъэрэмэ Iуашхъэ нэсаш. Сосрыкъуэ плъэри — Хъэрэмэ Iуашхъэ нартхэмрэ иныжкхэмрэ зэхыхъэжкауэ тетхэт. Сосрыкъуэр къышалъагъум нартхэр зэрыгъэкIияц, иныжкхэр зэры-гъэгуюаш.

— Уэ, хъэхьеий, Сосрыкъуэ, дэ ди ныкъуэкъуэгъу, ёмы-нэрылъху, къэзылъхуар зымышIэж, лъы тщIэжынущи къэгъазэ уи ней! — къокIий нартхэр, къогуу иныжкхэр.

— Уий, нартхэ фи ней! Уий, иныжкхэр, флъэкIээмэ къэ-

вмыгъанэ! Фыкъауэмэ, нэуэж фльагъунш! — жаIэр Сосрыкъуи, Хъэрэмэ Йуашхъэ и лъабжъэм щюувэ.

— Уий, Сосрыкъуэу уаер къыдэзышIЭКI, е ешIЭКIыр зи Iещэу дызышIЭмыхъэр зи шыжь, мы жан шэрхъым, лыгъэ уиIЭм, кьеуэт IедакъекIэ, — жаIэр иныжъхеми, жан шэрхъыр къаутIыпш, жан шэрхъыу къеджэрэзэхым Сосрыкъуэ IедакъекIэ йоуэри Хъэрэмэ Йуашхъэ дрехуениж.

— Уий, Сосрыкъуэ, ар сыту хуабжьу укъеуэжт! Уий, Сосрыкъуэу, Лъепш и джатэр зыIещIЭлъ, тIещIЭлъ Iещэр пызыгъэш, нэху гъэштыгъуи къыдэзмыйт, лыгъэ уиIЭм бгъэгукIэ кьеуэт мы жан шэрхъым! — жаIэр нартхеми жан шэрхъыр къаутIыпш. Жан шэрхъыу къеджэрэзэхым Сосрыкъуэ бгъэгукIэ йоуэри Хъэрэмэ Йуашхъэ дрехуениж.

— Уий, Сосрыкъуэ, ар сыту хуабжьу укъеуэжт! Уий, Сосрыкъуэу дэ ди мафIэр тфIэзыхъу, ди щхъэ хынным хэмийкI, лыгъэ уиIЭм натIепекIэ кьеуэт мы жан шэрхъым! — жаIэр иныжъхеми, жан шэрхъыр къаутIыпш, жан шэрхъыу къеджэрэзэхым Сосрыкъуэ натIепекIэ йоуэри Хъэрэмэ Йуашхъэ дрехуениж.

Нартхэр мэгуIЭж. Иныжъхэр мэгузасэ. ЗэрогъэкIийхэр, зэрогъэгуюхэр, Сосрыкъуэ и укIыкIэр къахуэмышIЭ. Арыххэу, Хъэрэмэ Йуашхъэ Бырымбыху къыдожей. Бырымбыхут Сосрыкъуэм пэтIысар. Ар удти зэм данэ лъахъэ зищIри Сосрыкъуэм къыпэтIысат. Данэ лъахъэр Сосрыкъуэм къыщимыщтэм къамышыкIей зищIри аргуэру къыпэтIысат. КъамышыкIейри Сосрыкъуэм къыщимыщтэм, дышэ таж зищIри, ещенэу Сосрыкъуэ и гъүэгум къытетIысхъат. Сосрыкъуэ тажым ехъуапсэу къышиштэм, а тажир щхъэрыгъуу и Тасхъэхэр къыщиштэм, — Бырымбыху арт зыхуейри зигъекIуэддыжащ.

Бырымбыху, нартхэмрэ иныжъхэмрэ къахэлъадэри яжыриаш:

— Фэ Сосрыкъуэ фукIыну фыкуеймэ жан шэрхъым куэнкъкIэ къевгъяуэ!

Ар нартхэм щызэхахым, ар иныжъхэм къыщащIЭм, нартхэр зэрыгъэкIияш, иныжъхэр зэрыгъэгуюаш.

— Уий, уий, Сосрыкъуэ, уэкIэ куэдхэр дэзыгъэлъагъу, зи Iедакъэ уэкIэр тфIэгъэшIЭгъуэн, зи бгъэгу уэкIэри нэхъ гъэшIЭгъуэныиж, зи натIапэ уэкIэр нэхъенж, лыгъэ уиIЭм, мы жан шэрхъым куэнкъкIэ кьеуэт, — жаIэри, нартхэр мэкий, иныжъхэр мэгую. Нартхэмрэ иныжъхэмрэ жан шэрхъыр зэпаубыдри Хъэрэмэ Йуашхъэ къираутIыпшхъэх.

Уей, гущэ, Сосрыкъуэр губжьаш. Уей, мыгьюэ Сосрыкъуэр къэплъаш. Жан шэрхъым пэнцолъадэри куэлкъкіэйоуэ — а узыжэгъуэнүм къышыушт ар — Сосрыкъуэ и куитыр жан шэрхъым ныпех.

Нартхэр зэройэт. Иныжыхэр зэрызохъэ. Джатэхэр къыралъэфри Сосрыкъуэ и фэр трахынэу Хъэрэмэ Гуашхээ къожэххэ. Сосрыкъуэ зопшыпщэ. Иий, иныжыхэр къос, уий, нартхэр къесылаш.

Сосрыкъуэ мэгую, — Тхъуэжьеижьу си тхъэмыйгъэпци, сумыгъэпциынэу жыпнати? Дэнэ ушыгэ?

Тхъуэжьеир къосри зыргэгъэштэх.

— Псынщэйу, псынщэйу Сосрыкъуэ, плъэмыхахэр зылъэгъэки къыздэпщай! — жеир Тхъуэжьеим.

Сосрыкъуэ лъэмыхахэр зылъегъэкири Тхъуэжьеижым ныдопщей. Тхъуэжьеир йольри йожъэж, Сосрыкъуэ Сэтэней деж ирехъэжъэж.

Иныжыхэр мывэкиэ кіэлъоуэ, нартхэм шабзэхэр трактутэ.

Уий, Тхъуэжьеижьыр яфиокиуэж, Сосрыкъуэ яфиөхъиж! Нартхэр мэгуиэж, иныжыхэр мэгузасэхэр!

Сосрыкъуэ шым жэрэй:

— Тхъуэжьеий, дэнэ сыздэпхыыр? Щхээ си бийхэм са-хэнхэрэ? Сэ си куитыр симыгэжми сэ си Гитыр си гэж. Си гур гуишэу зэшгэлъаш, нэгъази а си бийхэм ээ сайгъаплъэт, сэ абыхэм нэплъэгтээ езмытынкіэ си тхъэрыгэш!

— Хъэуэ, хъунукым дгъазэ! — жеир Тхъуэжьеим.

— Сэ игъацшэм сышгэлхуяаэ, си щыб бийми хуэзгъезааэ езы тхъэми ильгэгъуакъым, уэ си Тхъуэжьеиж, си напэр тумых, си лэгъуэр къэсами си зы лэгъуэр лэгъуити умышгэш, нэгъазэ! — жеир, уей, мэлъаиуэ Сосрыкъуэр.

Аршхъэкиэ Тхъуэжьеим имыгъазэу Сосрыкъуэр Сэтэней деж ехыиж. Нартхэр зэшгэгъуахъуэ, иныжыхэр зэшгэгъуэ, Сосрыкъуэ ягэшши.

Бырымбыху ар шилтагъукіэ нарт, иныжыхэм къахолъадэри къахокийе:

— Нарт жылэу күэдыхынхэ, Сосрыкъуэ и псэр хэту фогъэкиуэжри? Псыхъуэрыйжэ Тхъуэжьеим хуэфши ар фэ фиэшгэкинкъым!

Иныжыхэм Тхъуэжьеим мывэхэр ипэм къырадзэурэ псыхъуэрыйжэр къыхуашгэ. Тхъуэжьеижьу лъэгү щабэм и лъэр псыхъуэ мывэхэм шауд. Тхъуэжьеижьыр мыкыгэжыфу, бауэбапщэу псыхъуэ ныдджэм къытонэ.

Нартхэр къоблагъэ, иныжъхэр къос.

Ар Тхъуэжьейм щилъагъукІэ Сосрыкъуэм къыжэреэр:

— Сэ къескІунур — къескІуаш, схулъекІыжри пхуэсшІэнш. Си фэр техи си фэ кІуэцЫм итЫсхъэ. Си фэ кІуэцЫм уису жэшибл-махуиблкІэ нартхэмни, иныжъхэмни уезэуэфынш!

Сосрыкъуэ Тхъуэжьейм и фэр трехри фэм и кІуэцЫм йотЫсхъэри жэшибл-махуиблкІэ нартхэмрэ иныжъхэмрэ йозауэр. Жэшибл-махуибл зэрыдэкІы Сосрыкъуэ и шабзэшэр eux. Бийм зэреуэжын имыІэу Тхъуэжьейм и фэм йобэмпІых.

Аргуэру жэшибл-махуибл докІ. Сосрыкъуэ бгъэдыхъэфын нартхэмни, иныжъхэмни къахэкІыркъым. Аргуэру жэшибл-махуибл докІ.

«Лауэ къышІэкІынш иджы» жайэри иныжъ, нартхэр зэгъусэу Сосрыкъуэм бгъэдохъэ. Бгъэдыхъэмэ, Сосрыкъуэр щылъщ мыхъеийүэ.

Нартхэр зэрогъэгушхуэ, иныжъхэм ягухэри къызэрогъуэтых.

— Уий, емынэрылъхуу ди щылъху зылъагъу мыхъууэцита! — жайэри иныжъхэри нартхэри Сосрыкъуэ йобгъэрыкІуэ.

Сосрыкъуэ зыкъещІэжри и напІэр къызэтыхрех.

Абы и напІэр япэ зытеплэя нартхэри, иныжъхэри маштэхэри малІэ.

Къэнэжа нартхэмрэ, иныжъхэмрэ зэхолъадэри я шабзэхэмкІэ Сосрыкъуэ йоуэ. АрщикэкІэ зыри яхуещІэркъым.

Щымыхъужым, шабзэкІэ Сосрыкъуэм зыри щахуемышиэм, иныжъхэри, нартхэри зэгуюувэ, я джатэхэр къырах. Псори зээуэ Сосрыкъуэм зэдоуэ. Зэдеуэ щхъекІэ зыри яхуещІэркъым. Нартхэри иныжъхэри Сосрыкъуэ и Іэнкъицэпкъым щылъэмийшым, унафэ яшІ: Сосрыкъуэ псэууэшым шІатІэну. Ар ягъэблэрэгъын щхъекІэ нартхэр абы къосуиш:

— Сосрыкъуэ, уи насып къиттекІуа. Дэ уэ дыппэльэшынукъым. Дэнэ утхым нэхъ пфІэфІ? Зыхэхъуэ лъэнкъуэмкІэ утхын, хъэмэрэ зыхэшІ лъэнкъуэмкІэ утхын?

— ЗыхэхъуэмкІэ сыйхь! — жиIаш Сосрыкъуэ, дуненжыр зыхэхъуэу илъытэerti.

Нартхэмрэ иныжъхэмрэ зыхэхъуэу ялъытэр Хъэдьрыхрати, Сосрыкъуэ яхыну хуежъа щхъекІэ, и джатэр зылъыІэсым нэс зыбгъэдимыгъыхъ щыхъум, нартхэр ежэри и хъуреягъкІэ къатІыхъ, куууэ-къыратЫкІаш и лъаб-

жъэр щIатIыкIыжри Сосрыкъуэр псэууэ машэ куум ирагъахуэри абрэ мывэхэр трагъэукIуриежаш, щIыри тратхъуэжри Iуашхъэ траубэжаш.

А Iуашхъэ щигум нартхэмрэ иныжхэмрэ Санэкуафэ къышызэIуахри жэшибл-махуиблкIэ щефащ, щешхащ, щыджэгуаш, Сосрыкъуэ псэууэ зэрышIатIам и гуфIэшхуэу.

Сосрыкъуэ псэууэ щIым зэрышIатIэ лъандэрэ гъэ къэс гъатхэр мэгъагъэ, удзхэри щIым къыхопиц.

Езы Сосрыкъуэ и псэр хэмыхIауэ щIым щIэлъши мы Дунеишхуэм къыхуюIэ.

КъыхуюIэр, дунейм бзаджащIэу тетхэр, къуаншагъэ зезыхъэхэр дунейм трихуну. Сосрыкъуэ мы дунейм къыхуеIеху, и нэпсыр къышIеху.

Кавказ къурш лъапэхэм къышыщIэж псынэ пштырхэр Сосрыкъуэ и нэпсц.

«Сэ цыхухэм сэбэп сащыхуэмыхъужыфкIэ си нэпс утащIэхэр абыхэм сэбэп яхурехъу», — жеIэр Сосрыкъуэ, Сосрыкъуэ и нэпсыр зэIусэ сымаджэхэр узыншапэ мэхъуж.

213. САУСЫРЫКЬО КЪАРИЮРЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Гъатхэр къихъэ къэсы, —
«Тхъаркъожъым зиубгью
Ныбгүум «къугъ» зэрийоу,
Чы чIэгъым зэрэшIэу
Саусырыкъо къареIо:
«Уашъор зыкъашхъоу,
Чылтэр зыххуантIэм
ЗыкъэсIэтэу мэфиблэ
Сызэреблэу мы дунаем
Сыкъытехъагъэемэ,
Сиджэгъогъухэм анэ
Пстэуми сэ къистхъыни,
Чым мэзахэу тетэр
Сэ зэбгырысфыни!»

«Саусырыкъо ыпсэ хэтэу чIатIагъ, — ало цыхфмэ. — Ар джыри лIагъэп, чычIэгъым щэпсэу!»

214. НАРТХЭМ ЖЭУАПУ КЫРАТЫМРЭ СОСРЫКЬУЭ ЯХУЖИИЭМРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм:

«Сосрыкъуэ дунейм щыдгъэлІэнкъым,
Хьэдрыхэм псэууэ едгъэхынш,
И гъашІэр мыгъуэуэ едгъэхынш», — жаIэри Сосрыкъуэр
псэууэ щІатIаш.

Цыхухэм: «Сосрыкъуэ гъэшІэгъуеныхъэ куэд бгъэдалъхъэу щыташ:

— Сосрыкъуэ лакъым,
Щы щІагъым мылIэу щІэсщ,
Илъэс къэс гъатхэм деж
Тхъэрыкъуэфым зиубгъурэ
Ныбгъум «къуу» щыжайэм
Щыым къышIогуэукI:
— Уафэр щыкъащхъуэу,
Щылъэр щыщхъуантIэм
Махуйбл къудей
Хуиту къыщыскIухын
Дунейм сыкъытехъэжащэрэт!
Си жэгъуэгъухэм я нэр,
Псори сэ къистхъынт,
Щыым мызахуэу тетыр
Сэ зэхүэдэ сшынт».

215. САУСЫРЫКЪО ЫУСЫГЪЭ ТХЬАУСЫХЭ ОРЭД

(Шапсыгъэ текст)

Уцымрэ пкIашъэмрэ къызызэлъыхъурэм,
Мэлымрэ шынэмрэ къызэлъйой,
Мэлымрэ шынэмрэ зызэлъйойджъэ
Тутарыщи гущэр сыгуми къекI,
Тутарыщэр сыгум къызыкIыиджъэ
ШъхъэкIуаем сыкъызэгуеч,
КыпцIажъ гущэр зэготчыжынти,
Тутарыщэр лъэгъуапэм — тес,
СыблэмыгъекI!

**216 СОСРЫКЬУЭ ДУНЕЙМ КЪЫТЕХЪЭМЭ
ЩЫМ ДАГЬЭР ЩЭКИНЫНУШ**
(Къэбэрдэй текст)

ЫпэкІэ жаіу щытащ: «Нарт Сосрыкъуэ дунейм къытехъануш, ар дунейм къытехъа нэужым щыым идагъэр щіекІынуш, берчэт щіэлъыжынукъым» жаіу. Цыхухэр абы иригузавэрти жаіэрт: «А угъурсызыр дунейм къытехъэмэ, дыпсэужынукъым» жаіу. Нэшхъей ирихъуху щытхэт. Абы хуэду зы зэмман гори екІуэкІаш. Ауэ нарт Сосрыкъуэ дунейм къытехъэри, шу гуп щыгъуу ежъаш. КъакІухурэ зы фызыжъ гуэрэм деж еблэгъахэц хъэшІэнху. А фызыжъым къуиш иіат. Зыр мэкъумәшшишІу, зыр мэлыхъуу, зыр гъукІу. Щыри ліат. Фызыжъым нарт Сосрыкъуэ хужаіэ хъыбархэр щызэхихым, абы икъүэхэм яшІенин къашІенахэр иғъетІылъат.

ХъэшІэхэм яхуэпшэфІэн хуейти, яхуэпшэфІаш. Зы хугуу зэгуиудри иплІанэр хилъхъаш, иғъавэри ину шыунышхуэм имыхуэжу из хъуаш. Ар икъуэ мэкъумәшшишІэм къышІенам щыщт. Шыуан зэригъавэмрэ лъяхъш, бэлагъ, гухъу, Іэнлъэ зэрыпщафІэхэмрэ икъуэ гъукІэм къышІенам щыщт. Зы дзажэ къыпихри зы дзажэналъэ къыхигъэзещ, ар зэпиудри иплІанэр лэгъупым хилъхъэри къигъэващ. Ари ину лэгъупышхуэм имыхуэжу из хъуаш. Мыри икъуэ мэлыхъуем къышІенат. Сэр, пэгуныр, дзасэр икъуэ гъукІэм къышІенам щыщт. ХъэшІэхэр ешхащ, ефащ, яныбэ из хъури къадэхуэжащ. ХъэшІэхэм ар гъэшІэгъуэн ящыхъури фызыжъым еупщиахэц:

— Ар сыйт гъэшІэгъуэн, ар дауэ хъунхуей? — жаіэри.

— ИпэкІэ, нарт Сэсрыкъуэ жыхуаІэр дунейм къыщытемыхъэм, щы дагъе щіэлъу, абы шыгъуэ беркэтри щышІу щытащ. Мы сэ фызэрызгъэхъэшІэр, а зэмманым псэуа си къуищым къашІена щІенинм щыщт. Иджы щыІэ цыху цыкІухэм къалэжыхъэм абы хуэдэ беркэт хэлъыжынукъым, нарт Сосрыкъуэ угъурсызу дунейм къытехъащи. Сэ ар къызэрэхъунур къызэрыблэгъар сщІерти, щІенинхэр згъекІуэдакъым, хъэшІэдзэ къысхуэкІуэми, абы ящыш сиІэхукІэ, сыгузавэркъым, — жиІаш.

Фызыжъым еупщиар нарт Сосрыкъуэт. Ар фызыжъым къыжриІар зэригъэшІэгъуэн ищІэртэкъым. Ар езыр-езырэу тхъэусыхэжащ:

— Сэ абы хуэдиз си угъурсызагъуу дунейм сафІитехи, — жиІэри.

Зы зэмман дэкІаш. Аргуэру шу гупыр кІуэурэ зы

инијжь гуэр лауз и шхужь гъуанэм махъшэ чирэ икІыу илъэгъуаш. Щилъагъум нарт Сосрыкъуэ жиІаш:

— Іэджэрэ мынрэт ар дунейм щытетым, аджыдэ, мыр псэууэ слъэгъуацэрэт, — жиІери. Нарт Сосрыкъуэ Іуашъхъемахуэ тес тхъэм елъэІаш:

— И нэхэр нэфу инијжыр къэбгъэхъужыну сино-лъэІу, — жиІери.

Нарт Сосрыкъуэ и лъэІур тхъэм къыхуицІерти зэрыжилам хуэдэ дыдэу къигъэхъужац. Инијжыр къэхъужа нэужьым нарт Сосрыкъуэ жиІаш:

— Уи, инијжь, иІэт, тІэкІу къэджэгут, бзаджэжь, жиІери.

— Цыху цЫкІу Іэджи умыпЫтІан уэ бывалымыжым—дыхъэшхац. Ар зэрыжиІэу инијжыр къэгубжьри тэджа. ЕІэри зы арыкъ (Іуашъхъэ) къыричац, щЫр ипЫтІри щІэфри, жиІаш:

— Нарт Сосрыкъо дунейм къытехъэнущ жаІерти укъытехъяц, щЫм дагъэ щІэлъыжъкъым, — жиІери арыкъыр къидзри Сосрыкъуэ къеуа щхъэкІэ, къытехуакъым, и нэхэр иІэжтэкъым.

ЗыкъигъэкІэрахъуэри къепщац: «оф-оф-оф» жиІери, Сосрыкъуэр инијжьым и жым ипхъуватэри жэшибл-махуил гъуэгуанекІэ идзац. Сосрыкъуэ вагъуэ ижти а сыхату къэсыжаш.

Инијжыр къызэрэхъужар сыхъэт пІальэт аурэ, и сыхъэт мардэр къесри инијжыр ллэжац. Шу гупыр ежъэжъяц. Зыкъом якІуа нэужь нарт Сосрыкъуэ нартыжъхэм жан шэрэхъ ядэджэгун хуей хъуаш. Зэдэджэгухэурэ нартыжъхэм нарт Сосрыкъуэ, и ллыгъэр ягъеунэхун папшІэ: «НатІэкІэ къеуэ», — жиІаш. Ар щыжайэм еуэри натІэкІэ джабэм дрихуеижаш.

«Хъуакъым, иджыри зэ къеуэж», — жаІери етІуанэу къырагъэжэхыжац.

Еуэри етІуанэми дрихуеижаш.

Сосрыкъуэ езыр-езырэу: «Ешанэу къеуэ» — жаІэм, аргуэрү — натІэкІэ сеуэнт», — жиІаш.

— Хъэуэ, ллэгуванжъэкІэ къеуэ шыжайэм,

Си ллэгуванжъэр цЫнэши пихынщ, — жиІаш.

Лъэпшъ и кЫшым щагъэжауэ Сосрыкъуэ и натІэм жыр хэлъти ар зыпэмилъэшын нэгъуэшІ жыр щыІэтэкъым.

Аркъудейуэ: «ЛъэгуважжэкІэ къеуэт», — жаІаш.

Сосрыкъуэ емыуэну амал иІэтэкъым, щеуэм и лъа-къуэр пихаш.

Пасэрейхэм «мыр щІэ» жыхуаIэр ямыщІэнур лыгъеншагъеу, яхъехуауэ ямыщІэну амал иIэтекъым.

Сосрыкъуэр щыукIурийм нартыжыхэр:

— Лыхъужыгу зышхын, лыхъужыль ефэн,—жаIэри гуэуахэш. Абы и дежым дунейм къуалэбзууэ тетыр къэлъатэри еуIуу хуежъаш, ныбгъуэм и нэмышI къанэ щымIэу. ИтIанэ Сосрыкъуэ жиIаш:

— Си тхъэхэу Iуашхъемахуэ тесхэ,
Ныбгъуэм и дамэ Iэуэлъауэ макъыр
Си шIопщ макъым хуэдэу,
Цыхур игъаштэу щы, — жиIэри.
Абы хуэдэуи къэнаш.

217. СОУСЫРЫКЬО И ТХЪОЖЪИЕ ИКЮДЫКІЭ

(Беслъэней текст)

Соусырыкъо нартхэм язау шъыта. Арати, нартхэм губжь ящIи, хуабжъу егупшыса. Орсэрыжъ де кIуа нартхэр:

— Сыт амал Соусырыкъо дыхохъун? — жъаIэри еупшиа. Соусырыкъо шъхъэхопсалъу шъыта.

Арати:

— СышIэрыплъын Соусырыкъо-шъхъэхопсалъэм, — Орсэрыжъ къажыриIа. — Ауэ фэри федэIуи, жынIэр къизжэфIэжь, — къажыриIа.

— Хъао Орсэрыжъ, о тIыси абы едэIу, — жъыраIэри Орсэрыжъ пабжъэм хагъэрысхъа. Махом Соусырыкъо нартым язау пэтрэ ишъхъэм хопсалъу зэхиха Орсэрыжъым.

— Нартым яней къысшъыхуа, сищылъэгум щэ къитетыхомэ сикопкъитIым щэ къытемыхомэ, сэ сышъIанэ! — жынIу Соусырыкъо.

ИтIанэ а жынIахэр Орсэрыжъ зэхихати, зэКIэ жынIар нартмэ къажыриIажъа.

Соусырыкъо заом кIуао нартхэр къеори Тхъожъейм илъэгум щэр къытрагъахори, Тхъожъейр къаукIа.

Хуабжъу губжоо ишIэнэр имышIу кодрэ егупшыса.

— Тхъэ, Тхъожъыир псou шъыIэ, — жъаIэ. Ауэ Тхъожъэим ифэр тырихри абы хъэуарзэ рикудэри, пиIантIэм дигъэува. Нартхэр плъэмэ ялъэгъут:

— Тхъэ, Тхъожъыир псou шъыIэ-жъаIэ. Ауэ Тхъожъэир шъыIэжъыртэкъым.

218. СОСРЫКЪУЭ И ШЫ ДЭХУЕИПІЭМ И ХЪЫБАР

(Къэбэрдэй текст)

Енжыдж псыхъуэ удэкІрэ Къардэныдж зэпыпчу Къубыщ псыкІуэцІ урехыу Къуэпэ ижыырабгъум худэпІуэнтійурэ Псыжь уи сэмэгурабгъуу Къэрэчынт уикІмэ, щагъуэ дыдэ умыкІуу «Сосрыкъуэ и шы гъэджэгупІэ» мывэм улооцІэ.

Мывэм и щытыкІэр фыңцафэ щІэлъадэу унэ хуэдизу машцІэу хуэлъэнныкъуабэу араш зэрыштытар. Убгъэдыхъэмэ, шыльэкъуапІэхэр зэрыдэкІуяр белджылы къищІу тэмаму къыхэшү щытащ. И щхъэм удэкІуеймэ гъутхъэпсым къыриха машэри нэрылъагъуу илаш шы гъутхъэпсым хуэдэу гъуэжьу. ЕзырикІ машэм къижа гъутхъэпсым ишцІахэри иІэш. Сосрыкъуэ и шым изакъуэтэкъым ХъэмаскІэ щэкІухъэм и лъэужьри къэнаш.

Таурыхъыр Кхъуэхъу Амбот къиІуэтэжаш, мывэр сэ слъэгъуаш, сыдэкІуэяш, сытеташ, мы щысхәми ялъэгъуаш.

Хъыбарыр къышауатэм ар зэрыпэжымкІэ абы и тельхъэу лыжь къедеІухэм ящыш зы къэтэджри: «Іэгъу, уэлэхьи, абы пциуэ зы псальэ хэмэйлъ, си нэкІэ слъэгъуаш, а мывэр имылъэгъуауэ мыбдеж зы цыху щыскъым», — жилаш).

219. СОСРЫКЪУЭ И НАПЭІЭЛЪЭЩЫР

(Къэбэрдэй текст)

Нарт Сосрыкъуэ къышІенауэ ялуатэу нобәми Къызброн III-нэм щыпсэу Къардэнхэ я унагъуэм напэІэлъэшІ илъш. А напэІэлъэшІыр Къардэн Мухъэж и къуэ Адэм бгъэдэлъш.

НапэІэлъэшІыр инкъым, и къыхыагъыр см 50-ш, и бгъуагъыр — см 44 ш. Езыр фэкІэ — боз илам и фэм ешхыш. НапэІэлъэшІыр зэдэхъурейуэ хэдыкІаш.

НапэІэлъэшІыр зыбгъэдэль Къардэнхэ къызэралуэтэжымкІэ, Нарт Сосрыкъуэ и куэпкъыр жан шэрхъым щыпихам и куэпкъ уїэгъэм къыришэкІауэ щытауэ арш. Ар гум къабыл ишцІынам ешхуу языныкъуэхэр лъыр егуэшІэкІри иІэгъэр щИхуауэ бжыыгъеу иІэш.

Сосрыкъуэ и напэІэлъэшІыр ёзым къахуишІа уэсятыйнпкъ иткІэ и нэмисыр яхъумэу зэрахъэ. Лъяпкъым я нэ-

хъыжым инэмьші зы цыху еусэркым. Сосрыкъуэ и цэ жыпіэм, я нысехэр мэтэдж, напэлъещым іекіе еэбынукъым, ауэ зытель стюол, къинэмьші хуэдэхэм а напэлъещыр телье еусэркым, езыр зыбгъэдэль я нэхъыжым инэмьші мыдрейхэм кваштэркым икіи ягъетылъижыркым.

Къардэнхэ къызерауэтэжыр мыбы хуэдэуш. Иджыпсту зыбгъэдэль Адэм ипекіе зыбгъэдэлья Къардэн Дисцикіу и нэхъыжыгъуэм щигъуэ напэлъещыр ищтэн идакъым «Сыщошинэ» — жиэри. А зэманым ирихъэліэу езы фызыжыри сымаджэ зэцьмышху хъуаэ цыхухэм къыжырааш: «Мыр къызэромыштэр арам ишірэ ушіэсымаджэр?» — жиэри. Иужькіе ар ишта нэужь хъуяш.

1948 гъэм уэгъум щигъэгүжьеим — къирахъэкири уэшх къешхауэ щитащ, — жиэри.

Нэгъуэші емыгусэу абы хуэштиауэ пхъуантэ цыхкіу яхъумэр.

220. САУСЫРЫКЬО ИХЪЭДЭИУС

(Шапсыгъэ текст)

Адыгэ горэ зекіо кіо пэтээ, гъогум чәц зытэхъуахым йошхъэжъ горэм тэгъуалъхи речыягъэ. Ар Саусырыкъо икъеу къыкіэкіыгъ. Арыти, чәцым ліэр ащ тэлъзэ пкыхъаніе ылъэгъугъ:

Къынхьи: — Саусырыкъу! — ынди зыгорэ къеджагъ.

— Шъыд? — ындиагъ Саусырыкъо.

— Къакіо натмэ ешхэ-ешшо яи, — къыридиагъ.

— Сыкъэкіона, хъакіе си, — Саусырыкъо ындиагъ.

Етиуани тіекіу шлагъеу а дэдэр къеджагъ.

— Саусырыкъу! — ынди.

— Шъыд! — зеом.

Ихъакіе къидерәши къэрекіу, — алыагъ.

— Ашыгъум, нэкіо, хъакіе! — ынди Саусырыкъо ліэр дищи рэкіуагъэ.

Зынсхэм, нартхэр зэхэсхэу езэрэгъашхэх, езэрэгъашхэх. Хъакіэр агъэйстыгъ, ау Саусырыкъо ренэу ашъхагъи итыгъ нахь, къагъэшхагъэп. Зэужьми шхэнэр аухи, яланэмэ запекіижхэм, Саусырыкъо щхафэмэ тіекіу ахэшхахыжыгъ.

Къежъэжыхи къэкіожыгъэх.

— Адэ, Саусырыкъу, тызхэхъэгъэ купхэмэ ощ нахьы-

шIуIо ахэтыгъэп, шъыд пае Iанэм упамыгъэтIысхагъ? —
ыIуи хъакIьэр еупкIыыгъ.

— СызфамыгъэтIысыгъэр, — ыIуагъ Саусырыкъо, —
натмэ аужки сыкъинагъэти, сэ хъадэIус, сферзышIын щы-
Iэжыгъэп. Ары аштэу къызкIыздэзекIуагъэхэр. Узде-
жьагъэм кIо. Уиморади къыбдэхъущт. Шъуадэжы бгъэ-
зэжымэ, «Саусырыкъо ихъэдэIус» Iори, Iэнэ заулэ сфи-
зэгъэзэфэжь», — ыIуагъ.

АдыгэлIыр зыдэкIон фаем нэси, иморади къидэхъуи,
ядэжь къызэкIожым, Iанэхэр бэу зэригъафи «Саусыры-
къо ихъэдэIус» ыIуи сыфхэр ригъэблагъэхи хигъэIагъэх.

Ар арэуштэу зешIы нэужым, лIыр къежыи, Саусыры-
къо икъэ пIэштхагъ ышIи, етIуани тэчияхыхыгъ. ЕтIуани
пIыхъапIэ ылъэгъугъ:

— «Саусырыкъу! — ыIуи зыгорэ къэджьагъ.

— Шъыд? — ыIуагъ Саусырыкъо.

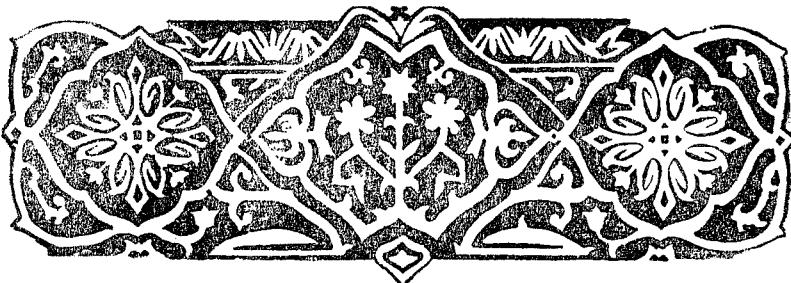
— Натмэ сэнашъо яI, къакIо, — къыриIуагъ.

— ХъакIьэ сиI, — ыIуагъ.

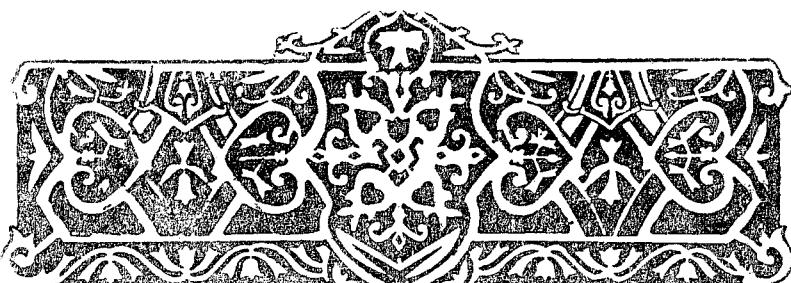
— ХъакIьери къыздащ! — къыриIуагъ.

ХъакIьери гъусэ ышIи натмэ ясэнашъо Саусырыкъо
Iуагъэ. Натхэр къафэчэфхэу къапэгъокIи, Саусырыкъо-
рэ хъакIьемрэ ыпшъэкIье агъэтIысыхи, дэгъоу къахъэ-
кIагъэх».

Арэуштэу адыгэмэ Саусырыкъо хъадэIус фашIыжы-
гъэу къаIотэжыи.

НАРТХЭМ ЯХЫЛІЭГЬЭ АДЫГЭ
ОРЭДХЭУ, ПЩЫНАЛЪЭХЭУ
МАГНИТОФОНКІЭ ТТХЫЖЫГЬЭХЭМ
ЯОРЭДЫШЬОХЭР

1. САУСЫРЫКЪО ИОРЭД

чэфэу

Жыжээхээр-дээрэр

Са-у-сэ-ры-къо-уи ти-къа-на,

Са-у- сэ - ры - къо-уи ти-нэ-фы,

ри - ра

Пщэ-ны 1у - фэ-ри зи-1а - шъо,

ри эи джэ-нэ - ко-ки.

ри - ра

ри - ра

2. САУСЭРЫКЬО ИОРЭД

Самбырэу

Къыхээздээ
рэр

Саусэ-ры-къоуи си-нэ-фэу

Жъыу

Саусэ-ры-къо-уи

Ри-ра-щэ о-рэ-да.

Си-къа-нэу

ри-ра-щэ

о-рэ-да

3. САУСЭРЫКЬО ИОРЭД

Тынчъэу

Къыхээзы-
дээрэр

Саусэрыкъоуи

Жыну

0-рэда о-ри-да о-рэ-да.

ти-къан, Саусэрыкъоуи тинэф Ашырзы джэнэ

о-рэ-да, ори--да о-рэ-да

ко-к[а]!

о-рэ-да, о-ри- дэ о-рэ-да.

4. САУСЫРЫКЬО ИОРЭД

Самбырэу

Са-у - сө-ры-къо-уи ти-нэ- фа

ПЧЫ-МЭ 1У-ФЫ ГУ-ЩЭ-ХЭР 8И-1А-ШЬУЕ,

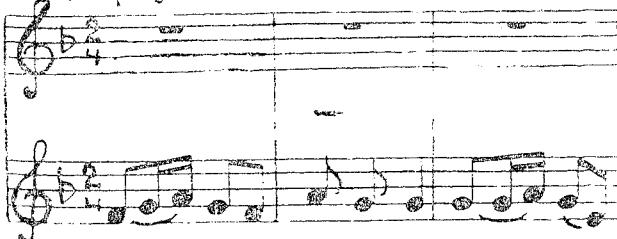
А - ШЬОР ЭИ-ДЖЭ- НЭ-КО- КІА.

5. САУСЭРЫКЬО НОРЭД

Самбэрэу

Къых ээы-
дээрэр

Жъыу

о - рэ-да о-рэ-да, о- - рэ-

На - тэу Са-у- сэ-ры-къуа,

да.

Сау-сэ-ры-къоу ти-къа-на тимыкъаныхэу

ти-нэ-фа Ашъор эи-джэ- нэ-ко-киа.

6. СОСЫРЫКЪУЭ

Къыхээы-
дзэрэр.

Пышнэ.

Пышнк1эу

7. САУСЭРЫКЬО МЭШИУАХЬЭ ЗЭРАФЭКИУАГЬЭР

Сау-сэ-ры-къоу си - къа-на,

ри- ра - рэш а - рэ-да

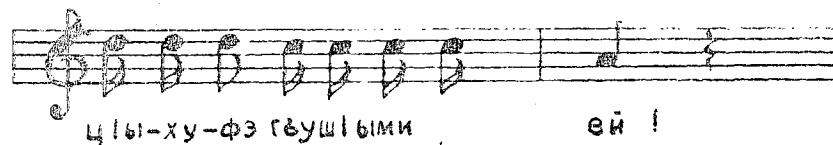
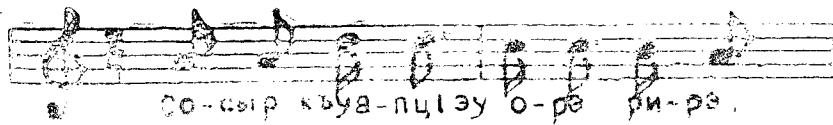
Сау-сэ - ры-къоу си - нэ - фа

ри - ра - рэш а - рэ-да

8. СОСЫР-КЪУАПЦЭ ИЛШЫНАЛЪЭ

Самбырэу

9. СОСРЫКЪУЭ И ПШИНАЛЬЭ

Псынщу

Къыхэзыдэ.

Сос-ры-къуэу

Бжыу

Си къан *mf*

Сос-ры-къу-эу

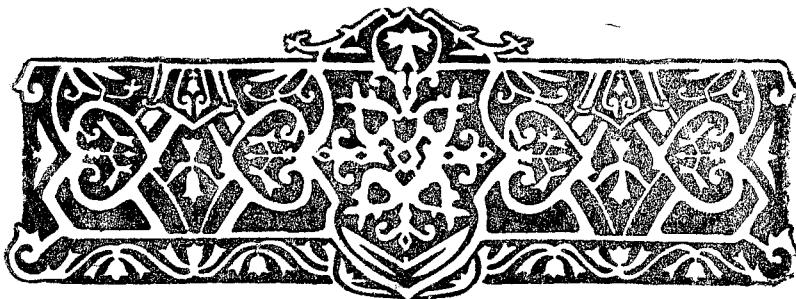
Си нэху

0 - 0 -

Шыкъэпшынэ

Зи-мэ-тухуды-ща-фэ.

0 - - - -

ТИОРЭДЫЮХ ЭМРЭ
ТХЫДЭІУА ТЭХЭМРЭ

Адыгэ хөкүм порэдьЮхэмрэ тхыдэГуатэхэмрэ язэГукIеу 1938-рэ илъесым Мыекъуапэ щыНагъэм хэлэжьагъэхэм ашынхэр. Сурэтэм итхэр

БЭРЭТАР ХЬАБИДЭТ

Бэрэтэрэ Хьабидэт адыгэ бзылъфыгъэ орэдыло Іазэу Адыгэим исмэ ашыц. 1897-рэ илъэсым къудажеу Нэчэрэзье къышыхъугъ.

Ицыкыгъом щегъэжьагъэу адыгэ орэдхэм афэщагъэу, ахэр шу ылъэгъоу, ежыри зэргъэшшэгъагъэхэу щыт. Мэкъэ дэхэ лъэш и.

Аш ирепертуар нарт орэдэу, хьишъеу хэтыр бэ. Ахэмэ ашыых: «Шэбатныкъо иорэд», «Тырышъау», «Лъэлшь илъэшшэжь», «Іакуанде Саусырыкъо зэрэдэкіуагъэр» нэмыхихэри.

ХЬАМТЭХЪУ АЮБ

Хьамтэхъо Аюбэ — тхыдэ-
Иотэ Іэзэ блэкігъэр —
1881-рэ илъесым Пчыхъа-
ллыкъуае къышыхъу гъ.
Адыгэ научнэ-исследова-
тельскэ институтым иоры-
Іуатэхэр ытыххэу зыригъэ-
жъагъэр 1929 — 30-р илъес-
хэр ары.

Хьамтэхъу Аюбэ анахъеу
къыІуатэхэрэр пчыхъэ заулэ
зэлъыклоу къаплоэ узэдэ-
Іун фэдэ тхыдэ шІагъохъу,
адыгэ бзылъфыгъэм ишушы-
гъэ къызыхэшыхэрэр, шІур
ем зэрэтекІорэр къэзгъелъэ-
гъорэ ЙорыІотэ инхэр ары.
Ахэмэ ащыщых «Чечанкъо
Чечанрэ наарт Шэбатыны-
къорэ ятхыдэ», «Мышъе-
стырэ инджылызырэ»,
«Батмэт лыжъым ягуаш»
зыфиІорэхэр.

Хьамтэхъу Аюбэ къэбар-
Иотэ къодыеп, ар етлан мэ-
къэ дэгъу зиіэ оредыло Газ.

Ащ «Хъымышыкъо Пэтэрэзы иорэд» шІу дэдэу къызэриІорэм фэ-
дэу хэти джыри къылоу щыІенэпштын.

БынайжкыкІэ Аюбэ илъес 80-м ит нахь мышІэми, ар колхоз Іофф-
шІэнхэмэ ахэлажье, лыжъ куплашэ илэу, гъэрэ натрыф бэгъуагъэ
къегъекІы, ащ ишытхъу къэбар хэку газетмэ янекІубгъохъэм бэрэ
къарэхъэ¹.

¹ Хьамтэхъу Аюбэ ехыллагъеу епль: Т. Керашев, О сказаниях и сказках
народа эдыге, «Адыгейские сказания и сказки», Азчериздат, 1937, и. 15.

УШЬЕЙ КЫШЫКЪУ

(1883—1963)

Непэ Адыгейм ис орэдьио-
тхыдэютэ Іазэхэу Шъхъа-
лхъо Альим, Хъамтэхъу
Аюбэм ашыщ Ушъый Кы-
шыкъор. Кышыкъор 1883-
рэ илъэсым къуаджэу Псэй-
тыку къышыхъугъ, шапсыгъ.
Гулъитэ дэгъурэ мэкъешИу-
рэ зинэ орэдьиу.

Адыгэ научиэ-исследова-
тельскэ институтым иофы-
шіэхэм Ушъий Кышыкъо
къыІорэ текстхэр атхыхэу
заублагъэр илъэс 1929—30-
хэм адэжь. «Щэбатныкъо
ипшинаалъ», «Іашмэз ипши-
наалъ», «Нарт Орзэмэджы-
хэм бэджапсІэм раіслАта-
гъэр», «Натие» «Гъуае»
ашыкъынэу зэрэфежъегъа-
гъэхэр», ахэмэ анэпэмыкІэ
текстыбэ къыІозэ аригъэт-
хыжыгъ. Грампластикэм тыращэнэу «Іашэмэз ипшинаалъ»
1961-рэ илъэсым иавгуст мазэ атхынгъ.

Ушъий Кышыкъо къыІогъэ текстыбэ адыгэ эпосэу «Нарткэр»
зыфиорэм итхылхэмэ къадэхъе.

КЪЭРДЭНГҮҮШІ ЗЫРАМЫКУ

Къэрдэнгүүші Зырамыко Пётрурэ ыкъор адыгэ цыф лъэлкъекемэ яорэдыю Іэээ блэкіыгъ. Ар 1918-рэ илтэсэм Къэбэртае щыщ къуаджэу Псыгансу къыщыхъугъ.

Ийнкүгъом къыщублагъеу адыгэ орэдхэмэ, тхыдэхэмэ афэшагъ. Ежь къызэрийотэжжерэмкээ, адыгэ Йориатэхэм агу къафэзгъеуштыгъэр ягъунэгъу лыжъ. Иуш губзыгъеу Долэ Хъажыпагу ары. А лыжъым игубзыгъагъе цыфмэ зэлъашаю, шъхакіефэ иккъыфырияїу, ар зыдэшиїэрэ хъакіещым, тысыпїэр хэгъекіыри, щытыпїери шыгъотыгъуаеу щытыгъ.

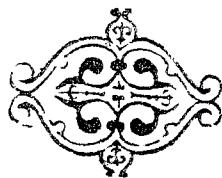
— Чыпїе чыжъэ шыоу Хъажыпагу клон хъумэ — ишиплїэ сидигъэтїысхъэштыгъ, благъэ лъесэу клон хъумэ ыкыбы сыритьгъуалхъети сиздихыщтыгъе, — къеотэжжы Къэрдэнгүүші Зырамыко. — Пчыхъэрнэм, аужыпкъэм чэштигү иэс куп ыгъэдаю ар щыс замхъукїэ, слъакътохэр зэрэдыхъэрэм гу лысымытэжъеу, орэдэу е тхыдэу къыиуатэрэм идунаи сыхильзасагъеу седэюу плїэнүпэ горэм сыйкъотыгъе...

Адыгэ орэдхэу цыфмэ ахэльмэ ашышэу 300-м ехъу Къэрдэнгүүші Зырамыко ешїэ. Ахэмэ ашыщ орэди 100 1960-рэ илтэсэм Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтын исекторэу фольклорымэ литературамэрэ язэгъешїэн пылъым магнитофонкїэ ферромагнитнэ пленкэм тырищагъ.

Къэрдэнгүүші Зырамыко, гур ыгъэрэзэу, идэхагъэкїэ удихынхэу адыгэ орэдхэр къэзыюрем препертуар хэтхэр народым изэфенныгъэ, аш иллыхъужынагъэ къэзгъэлъэгъорэ орэдхэмрэ пышнапъяхъимрэ ары. Ахэм нартмэ яхылїэгъе орэдхэу «Лашынэ нарт лыжъужъимэ зэрахоусар», «Нартыжъ орэд», «Сосрыкъо», «Хъымыцкъо Бэтэрэз», «Бэдынокъуз», пышлї орэдэу «Сэрмахо», лы-

хъужъ ордэу «Хьатх я КъокIас», «Хьатх Мыхъамэт-гъуазэ иорэд», «Хъымсад», ашт анэпэмыхыбэхэр.

Адыгэ культурэм гъехъэгъэ дэгъухэр илэу чанэу зэрэхэлажье-
рэм пае Къэбэртэе-Бэлкъар АССР-м и Верховнэ Совет и Прези-
диум иунашъокIэ июлым и 22-м 1961-рэ илтэсийн «Заслуженный
деятель искусств» зыфиIорэ цээр къыфагъэшъошагъ¹.

¹ КъэрдэнгъумIэ Зырамыку схывялагъэу ерль: 1. Къармокъуз-
Мухъэмэд, Гунэе, г. «Ленин гъогу», Надчик, 8.IX.1961; 2. А. Хъадэ-
гэалI. Гугъэрэз, г. «Социалистическое Адыгей», Мыскъуанэ, 3.X. 1961.

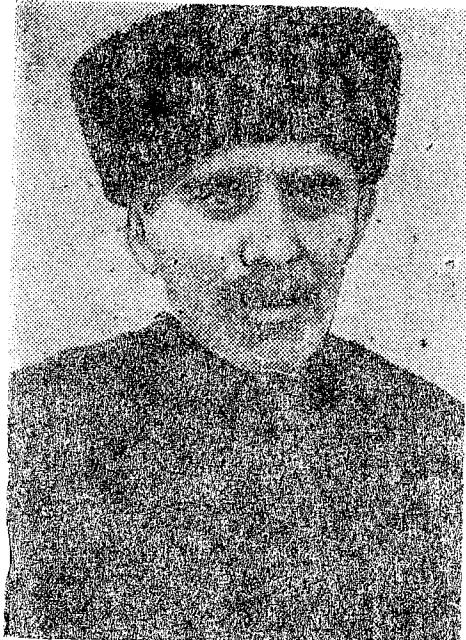
Хъесанэ Гъузер

(1840—1960)

Хъесанэ Гъузер Сэлихкъөр — сөрдйо цэрынор — Къэбэртэгэшниң адыгэ къуаджэу. Псылонсу 1840-рэ илъесым къышыхъугъ. Аш илъеси 120-рэ ыгъешлагъэу 1960-рэ илъесим имай мазэ лагъэ.

Гъузер лы губзыгъэм къыложызэ шарт къэбарэу, пишнаалъэу научнэ тофыштэхэмнэ писательжээ аригъэтхыхыгъээр бэ дэдэ мэхъу.

МЭРЕМЫКЪО ХЬЭРУН

— гушу шыта. Пшантэм дэсу, лыйж гъусэхэр ийу, адигэтүм идакъэ лъэрыгукъэ ягъежыху, Соусырыкъо итаурыххэр, нарт ордхэр жыалыу сышшэлэцшыккуу зэхэсха. А пшыгъом ильэс пшынхутхум сибауэ кышшэклийнз.

Ильэс 1949-рэм къышык'едзагъэу Мэремыкъо Хьэрунэ иадыгэ Йорыуатэхэр научнэ Юфышшэхэм аргэгъэтхы.

Аш ирепертуар щыххэу «Соусырыкъо икъэхъукъэ», «Соусырыкъо имывэ», «Сэтэней ихъеку» зыфиюхэрэр Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым иофышшэмэ 1962 ильэсүм атхыгъэх.

Черкесием щыщ къуджэу Инджыджышхо 1883-рэ ильэсүм Мэремыкъо Хьэрун къышыхъугъ. Яте мэкъумэшшишэу, янэ унэ гуашшэу, унэгъо хъязметхэр зэрихъэу щытыгъ.

Хьэрунэ еджакин тхакин юшшэрэп. Ау аш бэу юшшэрэп адигэмэ яхабзэхэр, яшэнхэр, яхнишшэхэр, яордхэр ары.

— Сыдеущтэу адигэ ордхэрэри хъишшэхэри бэу пшынхэу хъугъа, Хьэрун? — түн ыдэжь тыщишээ, 1962-рэ ильэсүм ифевраль мазу тызеупчыим, лжэуапыр фэчэфэу, тынчэу къытитыжыгъ.

— Дядэшхо Адэмыр. — къеiotэжы ильэс 75-рэ зыныбжь ордыло-къебэротэцэрийоу Мэремыкъо Хьэрунэ,

ГЬОЙКЬО ХЬАЗРЭИЛ

Гъойкъо Хъазреилэм — адыгэ орэдыю Газэр—1884-рэ илъесым Бахъсан районым щыщ къебэртэе къуджэу Къэрэгъещ зыфиорэм хъышыхъугъ. Яунагъокэ мэкъумэшыших.

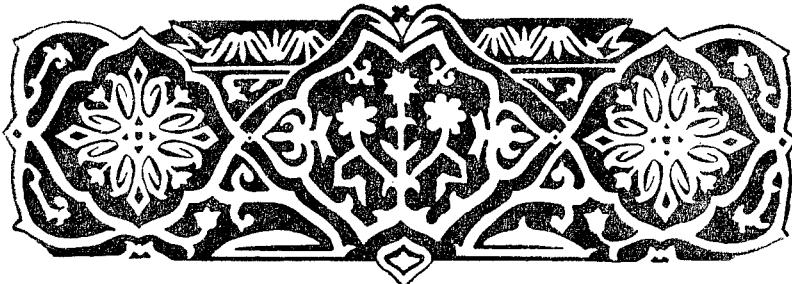
Ильес 16 хъугъеу Адыгем щыщ къуджэу Еджэркъуаем къэклюжыгъеу Хъазрэнл щэпсэу. Аш фрэдизым колхозым ичэмхэр Лэбзушьо щегъехъух. Ар чэмехъо цэрыгу, бэрэ шуухъафтынхэр къифагъешуашэх. Къуджэм шъхэнифэшко къифешы.

Еджаки тхаки ышшээл, «Синшэлэгъум адыгэ къуажъэмэ еджапи ялагъэп — къебэртэе-еджэркъое бзэ зэхапхъеки ёю Хъазрэнлы. — «Еджапи» дийар хъашшыр арыгъэ. Шэнэуун, лэблэнагъеуи яхэлъын фаер аш шыпшэцтагъэ, лыхъужхъэм яхынлэгъэ орэдхэри тхыдэхэри щызэхэпхыштыгъэ».

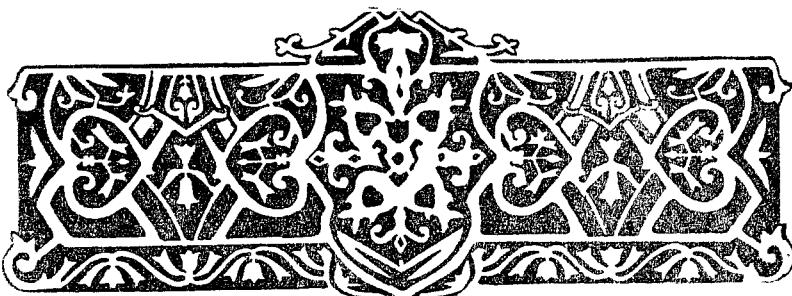
Гъойкъо Хъазрэнлдыхэмэ хъакиэшшо ялагъ. Аш пчыхъэрэ лыхъеуи кялэуи щызэрэугъоиштыгъэр бэ. Ахэмэ ашыншэу Тэнэ Хъабатырим анахъеу игугъу къешшыжы. Аш ишшуагъэки ёю Хъазрэил кялэпкъым итыээ жарт Саусырыкто ехылэгъэ адыгэ орэдхэри, тхыдэхэри бэу ышшагъэх. Аш ильес 80 йэпэ-цишэ юныбжь нахь мышшэми мэкъэ чан дахэкэ икшэлэгъум зэргъэшигъэгъе ижъэрэ орэдхэри пишниалхэхэри фэлазэу лжы къеюх.

1961-рэ илъесым и июль мазэ Адыгэ научно-исследовательскэ институтым иофышэхэр Гъойкъо Хъазрэнле дэжь шышагъэхтийнарт къэбархэр къатхыгъэх, пишниальэу къытуагъэмэ яорэдышьохэр магнитофонкэ ферромагнитэ пленкэм къитырашагъэх.

КОММЕНТАРИИХЭР

СЭТЭНАЙКЬО САУСЫРЫКЬО ЕХЫЛІЭГЪЭ ТЕКСТХЭР

Саусырыкъо ицикл хэхьэрэ текстмэ ягографие адыгэ лъэнкъ пстэухэри зыщыпсэурэ ЧыпПэхэр къызэлъеубыты. Мы нарт цІэрыюм ехылІэгъэ пщиналъэхэмрэ хъишъэхэмрэ Адыгейми, ХыIу-шъю Шапсыгъэми, Къэбэртаеми, Черкесиеми дэгъоу ачызэлъашІэх, Ближнэ Востокым (Сирием, Иорданием, Ливан) ис адыгэхэми игъэкІотагъэу къаIох.

Саусырыкъо ехылІэгъэ орэд, хъишъэ текстхэр адыгэмэ бэ дэдэу зэрахэлъым аш лъэнсэ ин этосым зэрэшыриIэр къегъэлъагъо. Ахэр тхыгъэхэу, «пкъы» гъэнэфагъэ игъэуцуагъэхэу зэрэшымытхэм пае, зэраломэ-зэралотажъэу лІэшІэгъубэхэм цыфхэмэ зэрахэлтыгъэм фэшIы, лъэшэу зэтраIукIыгъэх, зэхъокIыныгъэхэри хэхъоныгъэхэри афэхъугъэх, лъэхъянэу къызыпхырыкIыгъэхэм яфэмэ-бжымэхэр ахэлъы хъугъэ.

«Саусырыкъо» — адыгэмэ аусыгъэ цыфыц¹. Аш ышIэ бэу адыгэ лъэнкъхэмэ зэтраIукIы (Сэосэрыкъ, Саосэрыкъу, Саусырыкъу, Саусэрыкъу, Соусырыкъо, Сосрыкъо).

Саусырыкъо ехылІэгъэ текстхэр я XIX-рэ лІэшІэгъум Къази Хятэхъушэкъом², А. Н. Дьячков-Тарасовым³, аш анэпэмымкIхэми къытырадзагъэх. Апэрэу зэфэхысыжыгъэхэу адыгэмэ яорэд, пщиналъэ текстхэрэ нарт Саусырыкъо ехылІагъэхэр къыхэтэутых.

ТЕКСТХЭР

83. Саусырыкъо икъэхъукI — къэзыIотагъэр ЩашIэ Бый, 1874-рэ иль. Адыгейни щыщ къ. Пчыхъалыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Февралым и 3-м 1937-рэ иль. Пчыхъалыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф, СССР-м иписательхэмэ я Союзы ичлен, прозаик. Оригиналы АНИИ-м нархив хэль.

¹ Аш имхъанэ ехылІагъэу еплъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 193—197.

² Отрывки из народной поэмы «Сосрукю» и рассказы, переведенные на ка-бардинский язык Кази Атажукуным, отпечатанные в Военно-походной типографии Главного штаба кавказской армии, Тифлис, 1864, стр. 1—52.

³ Абадзехские былины. Записки Кавказского отдела Императорского Русско-го Географического общества, кн. XXII, вып. 4, Тифлис, 1902.

Къытырадзагъ: Адыгэ ордыйжъхэр, Мыекъуапэ, 1940, н. 14—15.

84. **Саосрыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр Лыф Къэкъ, 1874-рэ илъ. Хыашъо Шапсыгъэм щыщ къ. Къэлэжъ къышыхъугъ, хъакIуцу.

Декабрэм и 18-м 1956-рэ илъ. Къэлэжъ щызытыхъигъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр, Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым инаучнэ ИофышI, филологическэ наукэхэмкIэ кандидат, СССР-м иписательхэмэ я Союзы ичлен, поэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

85. **Саусрыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр КIуай Зэфэс, 1878-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, абдазах.

Февралым и 19-м 1959-рэ илъ. Хъакурынэхъаблэ щызытыхъигъэр Гъыш Нухь, Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтым щеджэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

86. **Саусрыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр ДзэлI Шъалихъ, 1880-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Псэйтыку къышыхъугъ, шапсыгъ.

Августым и 18-м 1959-рэ илъ. Псэйтыку щызытыхъигъэр Набэкъо Нин, филологическэ наукэхэмкIэ кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

87. **Саусрыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр Лыбзыу Ахъмэд, 1892-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдыхъу.

Январым и 10-м 1958-рэ илъ. Джэджэхъаблэ къышызытыхъигъэр Хъут Щамсудин, Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтым щеджэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

88. **Саусрыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр Шъхъэлэхъо Али, 1882-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Афыпсыпэ къышыхъугъ, шапсыгъ.

Февралым и 28-м 1959-рэ илъ. Афыпсыпэ щызытыхъигъэр Шъхъэлэхъо Кърымхъан, кЭлэгъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

89. **Сасырыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр Запсэкъо Хъусен, 1885-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Еджэркъуае къышыхъугъ, еджэркъуай.

Маим и 25-рэм 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытыхъигъэр Шъхъэлэхъо Абубечыр, Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтым икIэлэгъадж, филологическэ наукэхэмкIэ кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

90. **Сасырыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр Хъэпэе Мыхъамод, 1887-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Хъатикъуае къышыхъугъ, хъатикъуай.

Августым и 10-м 1952-рэ илъ. Хъатикъуае щызытыхъигъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

91. **Сасырыкъо икъехъукъ** — къэзыЮтагъэр Сэмэн Едыдж, 1878-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. ПчыхъалЫкъуае къышыхъугъ, бжъэдыхъу.

Февралым и 3-м 1937-рэ илъ. ПчыхъалЫкъуае щызытыхъигъэр Меркицкэ Рэшыд, АНИИ-м инаучнэ ИофышI, адыгэ поэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

92. **Сосрыкъуэ къызэралъхуа щыкIэр** — къэзыЮтагъэр Къаздэхъу Мэжыд, 1887-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. II Къизбрүн къышыхъугъ, къэбэрдей.

Февралым и 22-м 1945-рэ илъ. II Къызбрун щызытыхъгъэр Дадэ Адэльби, КБ НИИ инаучнэ лэжъакIу. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытрадзагъ: Нарт хъыбархэр, Нальчик, 1945, н. 9.

93. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыIотагъэр Хъот Осмэн, 1881-рэ илъ. Адыгейм щыщ, къ. Кошхаблэ къышыхъугъ, беслъэней.

Июлым и 8-м 1949-рэ илъ. Кошхаблэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

94. **Соусырыкъуэ икъэхъукI** — къэзыIотагъэр Мэремыкъо Хбарун, 1883-рэ илъ. Черкесием щыщ къ. Инджыджышхо къышыхъугъ, беслъэней.

Февралым и 25-м 1962-рэ илъ. Черкесием щыщ къ. Беслъэней магнитофонкIэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 285.

95. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыIотагъэр КIуай Исмахьил, 1876-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, тхыдэIотэ-орэдыIо Iаз, абдзах.

Октябрэм и 20-м 1957-рэ илъ. Хъакурынэхъаблэ щызытыхъгъэр Хъуажъ Мыхьамод, АНИИ-м инаучнэ ИофышI. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

96. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къыздэтхыгъэр: Адыгэ усэхэр, Дамаск, 1940, н. 12.

97. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыIотагъэр ЛIыпый Билъестэн, 1878-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъатикъуае къышыхъугъ, къэбарьотэ Iаз, лIы губзыгъ, хъатикъуай.

Апрелым и 25-м 1964-рэ илъ. Хъатикъуае щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытрадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, н. 284.

98. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыIотагъэр ПIыцдатэкъо Хъамид, 1897-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Очэпщые къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Сентябрэм и 13-м 1960-рэ илъ. Очэпщые щызытыхъгъэр Хъут Щамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

99. **Сосрыкъуэ къызэралъхуар** — къэзыIотагъэр ХъэхъупашIэ Амырхъан, 1882-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Къэхъун къышыхъугъ, орэдыIо Iаз, усэкIо цIэрыIу, къэбэрдей.

Маим и 28-м 1946-рэ илъ. Къэхъун щызытыхъгъэр КъэрдэнгъущIэ Зырамыку, 1918-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Псыгуэнсу къышыхъугъ, КБ НИИ-м инаучнэ ИофышI, орэдыIо цIэрыIу, драматург, КБ АССР-м искусствэмкIэ изаслуженнэ лэжъэкIошху. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

100. **Соусырыкъо икъэхъукI** — къэзыIотагъэр Гъойкъо Хъазрэйл, 1884-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Къэрэгъещ къышыхъугъ, Адыгейм икъуаджэу Еджэркъуае щэпсэу, ылъэпкъкIэ беслъэней.

Июлым и 22-м 1961-рэ илъ. Еджэркъуае щызытыхъгъэр Шышъхъэ Аслъан, КIэлэгъядж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

101. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къыздэтхыгъэр: проф. Ж. Дюмезиль. Анатолийскэ документхэр, Париж, 1960, н. 92.

102. **Сосрыкъо къызэралъхуар** — къэзыЮтагъэр КхъуэЮфэ Пщымырзэ, 1903-рэ илъ. Къэбэрдэйм щыщ къ. III Къызбрун къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 25-м 1949-рэ илъ. III Къызбрун щызытыхъгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ.

103. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Хъушт Ибрахым, 1880-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Афыпсыпэ къышыхъугъ, хъэррабкIэ еджакIи тхакIи ешIэ, адыгэ ЙорыЮтэ угъояжIу, шапсыгъ.

Сентябрэм и 14-м 1958-рэ илъ. Афыпсыпэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

104. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Тифик Эсенч, Турцием щыщ. къэбарЮтэ Газ, убых, бзищ ешIэ: убыхыбзэр, адыгабзэр, тыркубзэр. Мы адыгэ хъишъэр абдзахэу Кикит Омэр къыфНЮтагъэу къыкIиЮтыкIыжыгъ.

1960-рэ илъ. имай мазэ Турцием щызытыхъгъэр проф. Жорж Дюмезиль, француз. кавказовед цЭрыIу, Кавказым икультурэ изэгъэшIэн бэншIагъэу дэлажьэ.

Къыхаутыгъ: 1) ж. Азиатикэ, ССХЛIII, Париж, 1960; 2) А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, и. 369 — 970.

105. **Нарт Саусырыкъо икъэхъукI** — къыздэтхыгъэр: проф. Ж. Дюмезиль. Убых къэбархэр, Париж, 1931, и. 139.

106. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Тифик Эсенч, убых.

Майм и 1-м 1960-рэ илъ. Измид щызытыхъгъэр проф. Жорж Дюмезиль. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

107. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Гъуашъо Къэнэмэт, 1898-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ къ. ЩэхэкIэй къышыхъугъ, шапсыгъ.

Августым и 30-м 1966-рэ илъ. ЩэхэкIэй щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

108. **Саусырыкъо икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Хъунагу Акиф, Сирнием ис адыгэмэ аащыщ.

Мартым и 3-м 1966-рэ илъ. Дамаск щызытыхъгъэр Тыгъужъ Фуад, университетым щеджэ, адыгэ ЙорыЮтэ угъояжIэу, поэт. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

109. **Сосрыкъо зэралIар** — къэзыЮтагъэр КхъуэЮфэ Пщымырзэ, 1903-рэ илъ. Къэбэрдэйм щыщ Къызбрун III-нэ къуаджэм къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 25-м 1949-рэ илъ. Къызбрун III-нэ къышызытыхъгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ.

110. **Сосрыкъуз и Тхъожьеир къызэригъотар** — къэзыЮтагъэр ДышъэКI Якъуб, 1879-рэ илъ. Черкесием къышыхъугъ, къэбэрдей.

Сентябрэм и 10-м 1949-рэ илъ. Черкесием щызытыхъгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку.

111. **Сосрыкъо и джатэр Лъэпшъ зэрэригъешIар** — къэзыЮтагъэр Хъэвеяшхэ Жамырзэ, 1872-рэ илъ. Къэбэрдэйм щыщ къ. Псыгуэнсу къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 11-м 1949-рэ илъ. Псыгуэнсу щызытыхъгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ.

112. **Саусрыкъо ичатэрэ ишыре** — къызылуагъэр: Хъэлэе, Мыхамод.

Июлым и 25-м 1958-рэ иль. Хъатикъуа щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

113. **Саусрыкъо гъэжъо чылапхъэр натымэ къызэрафихыжыгъэр** — къэзыЮтагъэр ЦутЫжъ Салмэт, Хылушъо шапсыгъэм щыщ къ. Шоикъо къышыхъугъ, шапсыгъ.

Октябрэм и 17-м 1958-рэ иль. Мыеекъуап э щызытхыгъэр Хъут Шамсдин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

114. **Саусрыкъо къызшынэфэгъэ чылпэр** — къэзыЮтагъэр Шарыкъ Зулхаджэ, 1888-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Хъатыгъу-жыкъуае къышыхъугъ, кіэмгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Хъатыгъужькъуае щызытхыгъэр Дэхъужь Лид, Адыгэ къэралыгъо пединститутын щеджэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

115. **Саусрыкъо Орзэмэджь къызэригъэнэжыгъэр** — къэзыЮтагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Февралым и 28-м 1959-рэ иль. Афыпсып э щызытхыгъэр Шъхъэлэхъо Кърымхъан, кіэлэгъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

116. **Саусрыкъо укI хасэм зэрэкIуагъэр** — къыздэтхыгъэр: проф. Ж. Дюмезиль, Анатолийскэ документхэр, Париж, 1960, н. 62—63.

117. **Жъы укIыныр Соусрыкъо зэрэхаригъэнар** — къэзыЮтагъэр Гъой Хъазэрэиль.

Июлым и 20-м 1961-рэ иль. Еджэркъуа щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр, Шыу Щэбан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

118. **Саусрыкъо укI хасэм зэрэкIуагъэр** — къэзыЮтагъэр Хъэлэе Мыхамод.

Ноябрэм и 20-м 1948-рэ иль. Хъатикъуа щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

119. **Сэосырыкъо нартмэ мэшIуахъэ зэрафэкIуагъэр** — пшыналъэр къэзыЮтагъэр Хъахъо Мостафэ, 1894-рэ иль. Израил ис хъакIуцу Къуаджэу Къар-Камэ къышыхъугъ, хъакIуцу.

Январым и 15-м 1962-рэ иль. Къар-Камэ щызытхыгъэр Щэуджэн Яхъя, кіэлэгъадж, адыгабзэКІ къуаджэм къышыдагъэкырэ журнал-газетын иредактор, адыгэ ЙорыЮтэ угъоякIу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, н. 287—291.

120. **Нарт Саусрыкъо ишыналь** — къэзыЮтагъэр УдыкIаку Алий, 1901-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Нэшъукъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Ноябрэм и 14-м 1959-рэ иль. Нэшъукъуае щызытхыгъэр Дэхъужь Лид.

121. **Сосрыкъуэ и пшыналь** — къэзыЮтагъэр Къандэхъу Нуухь, 1878-рэ иль. Черкесием къышыхъугъ, къэбэрдей.

Июным и 24-рэ 1949-рэ иль. Черкесием щызытхыгъэр КъэрдэнгъущI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

122. **Нарт Саусрыкъо иорэд** — къэзыЮтагъэр КыкI Чэрим, 1900-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Нэшъукъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Июлым и 12-м 1963-рэ илъ. Нэшъукуае щызытыхъгъэр Кыкі Мэджыд. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

123. **Сосрыкъо ипшыналъ щыщ** — къэзыIуагъэр ЛЭунай Тейнэкъо ХаджэхъакIмаф, 1865-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Уланэ къышхъугъ, беслъеней.

Августым и 12-м 1931-рэ илъ. Уланэ щызытыхъгъэр Цэй Ибрахым, 1890-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Щындже къышыхъугъ, ЙорыIотэ угъоякIу, драматург, адыгэ поэт. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

124. **Нарт Саусырыкъу** — орэдыр къэзыIуагъэр. Кушъу Мусльимэт, 1918-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Очэпшые къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 13-м 1963-рэ илъ. Очэпшые щызытыхъгъэр Шъхъалэхъо Щамсэт. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

125. **Нарт Саусырыкъо ипшыналъ** — къыздэтхъгъэр: Адыгэ усэхэр, Дамаск, 1940, н. 37—40. Мы адыгэ текстыр докторэу Пчыхъалыкъом Хамосэм цитхъижыгъ.

126. **Саусырыкъо иорэд** — къэзыIуагъэр Пызыбэкъо Ерэджыб, 1880-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Щындже къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 6-м 1963-рэ илъ. Щындже щызытыхъгъэр Хъон Шамхъан. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

127. **Саусырыкъо ипшыналъ** — къэзыIуагъэр Къат Ахъмэд, 1900-рэ илъ. Сирием ис адыгэ къ. Тэпадэ къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Январым и 30-м 1966-рэ илъ. Дамаск щызытыхъгъэр Тыгъужъ Фуад. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

128. **Саусырыкъу** — къэзыIуагъэр Хъэпэе Мыхъамод, хъатикъуай.

Апрелым и 15-м 1965-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъатикъуае щызытыхъгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

129. **Саусырыкъу** — къэзыIуагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Ноябрэм и 17-м 1939-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъакурынэхъаб-ле щызытыхъгъэр Іашхъэмэфэ Дауд, доцент, АНИИ-м инаучинэ Йофиши, лингвист. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

130. **Нарт Саусырыкъу** — орэдыр къэзыIуагъэр ЛыхъукI Мыхъамод, 1896-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Аскъэлае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 16-м 1963-рэ илъ. Аскъэлае щызытыхъгъэр Алиша Тамар. Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтын щеджэ. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

131. **Саусэрыкъо ипшыналъ** — къэзыIуагъэр Ушый Кыщыкъу, 1883-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Псэйтыку къышыхъугъ, шансыгъ, орэдьи Газ.

Августым и 3-м 1958-рэ илъ. Псэйтыку къышызытыхъгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

132. **Саусырыкъу** — орэдэу къэзыIуагъэр Хъэпэе Мыхъамод, хъатикъуай.

Октябрэм и 20-м 1959-рэ илъ. Хьатикъуае щызытхыгъэр Хьэдэгъэллэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

133. **Саусрыкъо иорэд** — къэзыIуагъэр Чэтыухъу Усас, 1878-рэ илъ. Краснодарскэ краим щыщ, Гуринэхъаблэ (джы ст. Гриненская зыфаIорэм къышыхъугъ, гуринэ-шапсыгъ.

Июлым и 5-м 1963-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Аскъэлае щызытхыгъэр КIушээ Аслъанбый. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

134. **Саусэрыкъо иорэд** — къэзыIуагъэр Пэнэшъу Щаш, 1868-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Аскъэлае къышыхъугъ, Къунчыкъохъаблэ щыныс, бжъэдьгъу.

Июлым и 4-м 1963-рэ илъ. Къунчыкъохъаблэ щызытхыгъэр Хъот Хъалид, Адыгэ къэралыгъо педагогическе институтым щеджэ, Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

135. **Саосырыкъо ипшыналъ** — къэзыIуагъэр Тхъабысым Мынхамэт, Сирием ис адыгэмэ ашыщ.

Июлым и 25-м 1959-рэ илъэсым Шам (Дамаск) щызытхыгъэр Адэль Абдэлсэлам, Сирием ис адыгэмэ ашыщ, ятэ — адыгэ, янэ — араб наукэхэмкэ доктор, Дамасскэ университетым щыргъаджэх. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 317—320.

136. **Сосрыкъо и пшыналъэм и къедзыгъуитI** — къыздэтхыгъэр: Къази Хъатэкъущокъо. Сосрыкъо и пшыналъэм и къедзыгъуитIурэ таурыхъитIурэ, Тифлис, 1864. Епль ашт ехъылIагъэу: 1. Хъэдэгъэллэ А. Япэ адытэ тхылтыр газ. «Ленин гъогу». Нальчик, 13.3.1966; 2. А. М. Гадагатль. Дореволюционный период записи и публикации адыгских текстов о нартах — «Героический эпос «Нарты» и его генезис», Краснодар, 1967, н. 35—38; текстыр, н. 298—308.

Мы текстыр къызхаутыгъагъэр илъэси 100 зэрэхъугъэм пае. АНИИ-м и ученэ запискэмэ ия III-рэ томэу 1964-рэ илъ. къыдэкIыгъэм ятIонэрэу къыдэхъажьыгъ.

137. **Сосрыкъуэ и пшыналъэ** — къэзыIуагъэр КхъоIуфэхэ Пшымырзэ, къэбэрдей.

Декабрэм и 2-м 1944-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. III-нэ Къызбрун щызытхыгъэр Дадэ Адэльбий, КБ НИИ инаучнэ лэжъакIу. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэль.

Къытырадзагъ: Нарт хъыбархэр, Нальчик, 1945, н. 13—15.

138. **Саусырыкъу** — орэдьир къэзыIуагъэр Блэгъожъ Кокой, 1884-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Нэшъукъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Сентябрэм и 20-м 1959-рэ илъ. Нэшъукъуае щызытхыгъэр Зэфес Лиц. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

139. Саосырыкъо ипшыналъэ щыщ — къэзыIуагъэр Лыф КIэкIь.

Июнум и 10-м 1949-рэ илъ. Къэлэжъ щызытхыгъэр Хъэдэгъэллэ Аскэр.

140. **Нарт Саусырыкъу** — орэдьир къэзыIуагъэр Бракъай Тыу, 1878-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Тэхъутэмыхъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу, къэбарIотэ Iаз.

Ноябрэм и 12-м 1959-рэ илъ. Тэхъутэмыкьюае щызытхыгъэр Шъаукъо Ерджыб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

141. Нарт Саусырыкъо ипшыналь — къэзыIуагъэр Хъажъэу-къо Адэм, 1903-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Коцхъаблэ къышыхъугъ, къэбэрдей, къэбэрдей-абдэхэ бзэ зэхапхъекIэ мэнсалъэ, орэдье-Газ, колхозым хэт, кум исэу мэлажье.

Майм и 20-м 1958-рэ илъэсэм Коцхъаблэ щызытхыгъэр Хъэдэ-гъэлЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

142. Саусырыкъо ипшыналь — къэзыIуагъэр Хъамтэхъу Аюб, 1881-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. ПчыхъалЫкьюае къышыхъугъ, бжъэдьгъу, орэдье Газ, нарт ипшынальэу, лыхъужъ орэдэу үшIэ-рээр бэ, губзыгъ.

Сентябрэм и 10-м 1936-рэ илъ. ПчыхъалЫкьюае щызытхыгъэр Меркицэ Рэццид, АНИИ-м инаучиэ ЙофышI, адыгэ поэт. Оригина-лыр АНИИ-м иархив хэлъ.

143. Нарт Саусырыкъо ипшыналь — къэзыIуагъэр Шъаукъо Имысыкъу, 1874-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Хъатыгъужъыкьюае къышыхъугъ, къэмгүй.

Июлым и 11-м 1949-рэ илъ. Хъатыгъужъыкьюае къышызытхы-гъэр Лъэустэн Юсыф оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

144. Нарт Саусырыкъу — усэу къэзыIуагъэр Ныхъу Къэлэ-шъаукъо, 1884-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Джамбэчые къышы-хъугъ, къэмгүй.

Ноябрэм и 10-м 1946-рэ илъ. Джамбэчые щызытхыгъэр Бахъу-къо Ерджыб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

145. Лыхъумрэ Саусырыкъорэ — усэу къэзыIуагъэр Укъол Хъао, 1900-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Очэпщие къышыхъугъ, бжъэ-дьгъу.

Сентябрэм и 21-м 1960-рэ илъ. I Едэпсэкьюаэм щызытхыгъэр БрантIэ Люб, Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтын щеджэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

146. Саусырыкъо Шъэофижкъ Іашъабгъом зэрэtekIуагъэр — къэзыIотагъэр Пицьдатэкъо Хъамид, 1874-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Очэпщие къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Сентябрэм и 13-м 1960-рэ илъ. Очэпщие щызытхыгъэр Хъут Щамсудин. Оригиналыр АНИИ-м ифонд хэлъ.

147. Сосрыкъуэ шу закъом ишхъэ къызэрихъар — пшынальэр къэзыIуагъэр Къущхъэ Дагъэ, 1884-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Къулъкуужын къышыхъугъ, къэбэрдей.

Майм и 9-м 1949-рэ илъ. Къулъкуужын щызытхыгъэр Къэр-дэнгүүщЭ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

148. Нарт Саусырыкъорэ Іалбэшкъо Тутарышрэ — къэзыIотагъэр Хъамтэхъу Аюб, бжъэдьгъу.

Майм и 22-м Адыгеим икъэлэ шъхъаIэу Мыекъуапэ щызытхы-гъэр Цуекъо Юныс, Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

149. Саусырыкъорэ Шъауфыжкърэ — къыздэтхыгъэр: проф. Ж. Дюмезиль. Убых къэбарьэр, Париж, 1931, н. 169—170.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, н. 371—372.

150. Нарт Саусырыкъорэ Ыалбэчкъо Тутарышре зэрэзэсүүтгээхэр — къэзыНотагъэр Щашнэ Бий, бжъэдигъу.

Октябрэм и 28-м 1940-рэ илъ. Пчыхъалыкъуае щызытыхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ пшысэхэмрэ тхидэжхэмрэ, Мыекъуапэ, 1955, н. 14—20.

151. Саусырыкъорэ Шъэофыжь Іэпшъабгъорэ — къэзыНотагъэр Кluай Зэфэс, абдаза.

Декабрэм и 17-м 1939-рэ илъ. Хъакурынэхъаблэ щызытыхыгъэр доц. Ишхъэмэфэ Дауд. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

152. Саусырыкъорэ Шъэофыжь Іэпшъабгъорэ — къэзыНотагъэр Тымэ Едыджыкъо Сэин, 1878-рэ илъ. Македонием къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Август мазэм, 1919-рэ илъ. Стамболы щызытыхыгъэр Жорж Дюмезиль.

Къыхаутыгъ: проф. Ж. Дюмезиль. Анатолийскэ документхэр, Париж, 1960, н. 93—94.

153. Нарт Саусырыкъо Шъэофыжь Іэпшъабгъом зэрэтекIуагъэр — къэзыНотагъэр Щарыкъ Зулхадж, 1888-рэ илъ. Хъатыгъужъикъуае къыщыхъугъ, кIэмыйгүй.

Декабрэм и 20-м 1958-рэ илъ. Хъатыгъужъикъуае щызытыхыгъэр Дэхъужь Лид. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

154. Саусэрыкъорэ Сэофыжь-Іэпшъабгъорэ япшыс — къыздэтхыгъэр: Адыгэ усэнэр, Дамаск, 1940, н. 19—20.

155. Нарт Соусырыкъо Іэпшъабгъом зэрэтекIуар — къэзыНотагъэр Гъойкъо Хъазрэил, къэбердей.

Июнам и 22-м 1961-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Еджэркъуае щызытыхыгъэр Шышхъэ Аслъянрэ Аулъэ Саретрэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

156. Нарт Саусырыкъу — усэу къэзыIуагъэр Хъагъур Наныу Джамболеты ыкъу, 1864-рэ илъ. Адыгейим щыщыгъе къ. Хъаджэмийкохъаблэу 1867—68-рэ илъэсхэм Стамболы икIыжыгъэм къыщыхъугъ, шапсыгъ, колхозым щэлажъэ, кум ис (унэгъошо иI: шъэо 12-рэ пштэштэ 12-рэ, ахэмэ атекIыгъэр 90-м ехъу).

Сентябрэм и 20-м 1950-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Штоикъо (Псыушхъом) щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

157. Нарт Саусырыкъу — къэзыIуагъэр Шъаукъо Имысыкъу, 1875-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Хъатыгъужъикъуае къыщыхъугъ, кIэмыйгүй.

Ноябрэм и 19-м 1958-рэ илъ. Хъатыгъужъикъуае щызытыхыгъэр ШъхъапцIэжъикъо Щухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

158. Саусырыкъо машю къызэрихыгъэр — къэзыНотагъэр Тымэ Едыджыкъо Сэин, 1878-рэ илъ. Македонием къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Август мазэм, 1959-рэ илъ. Стамболы щызытыхыгъэр проф. Жорж Дюмезиль.

Къытырадзагъ: 1. проф. Ж. Дюмезиль. Анатолийскэ документхэр, Париж, 1960, н. 94—95; 2. Адыгэ Йуэрыуатэхэр, Налшык, 1963, н. 142—243.

159. Нарт Саусырыкъорэ иныжъымрэ — къэзы Йуагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Ноябрэм и 14-м 1936-рэ илъ. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр доц. Ишхъэмэфэ Дауд. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

Ивариант къытырадзагъ: Адыгэ орэдыхъэр, Мыекъуапэ, 1940, н. 15—17.

160. Соусырыкъо иныжъым мафIэр къызэрэфIидыгъуар — къэзы Йотагъэр Гъойкъо Хазэрэл, къэбэрдей.

Июным и 26-м 1961-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Еджэркъуае щызытхыгъэр Шышхъэ Аслъянрэ Аулъэ Саретрэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

161. Саусырыкъорэ иныжъымрэ — къэзы Йотагъэр Пычыдатэ-къо Хьамид, 1874-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Очэпщые къызы-хъугъ, бжъэдигъу.

Сентябрэм и 13-м 1960-рэ илъ. Очэпщые щызытхыгъэр Хьут Шамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

162. Саусырыкъо иныжъыр зэриукIыгъэр — къэзы Йотагъэр Бжыхъэкъо, Нэтыхъуаджэ щыщ ныу.

1935-рэ илъ. Париж щызытхыгъэр проф. Ж. Дюмезиль. Къытирадзагъ: ж. «Азиатикэ», CCXLII, 1954.

163. Нарт Саусырыкъо машIор къызэрихъыгъэр — пычыналъэр къэзы Йуагъехэр Лыпый Билъэустэн, Хьэпэе Мыхъамод.

Майм и 18-м 1946-рэ илъ. Хъатикъуае щызытхыгъэр Хьэдэгъэ-лэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

164. Сосрыкъо мафIэр къызэрихъар — пычыналъэр гъучыч зэ-рыль «Іэпэпщынэм» — ежь ышIыгъэ балалайкэм¹ деозэ къэзы Йуагъэр Макеев Александр, 1857-рэ илъ. къехъугъ, Мэздэгу адыгэ-чыристан, орэдыло Іазэмэ ашыщ.

Октябрэм и 20—21-хэм 1959-рэ илъ. Ставропольскэ краим щыщ къутыреу Ново-Хохлачевым щызытхыгъэр Хьэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

165. Саусырыкъорэ иныжъымрэ — къэзы Йотагъэр Семен Едыдж, 1866-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Пчыхъалыкъуае къызы-хъугъ, бжъэдигъу.

Октябрэм и 22-м 1940-рэ илъ. Пчыхъалыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

166. Нарт Саусэрыкъо иныжъэр зэриукIыгъэр — къэзы Йотагъэр Шхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Апрелым и 2-м 1959-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Афысынэ щызытхыгъэр Шхъэлэхъо Кърымхъан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

167. Нарт Саусырыкъо иши зэрэtesэу шхужъынэ къупишхъэм зэриукIыгъэр — къэзы Йотагъэр Запсэкъо Хъусен, 1876-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Еджэркъуае къышхъугъ, еджэркъуй, еджакли тхакли ышIэрэп, къэбарIоэтэ Іаз.

¹ Мы балалайкэр къыздатын АНИИ-м ишикIепщынэмэ ахэтлхъагъ.—Х. А.

Июным и 19-м 1961-рэ илъ. Еджэркъуае щызытхыгъэр Дамкъо Юр, кіэлэгъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

168. **Сосрыкъуэ и къантешэ гъуэгур** — къэзыЮтагъэр Албэт Хъэжумар, 1885-рэ илъ Къэбэрдейм щыщ къ. Бахъсанжъей къышыхъугъ, къэбэрдей.

Июном и 5-м 1957-рэ илъ. Бахъсанжъей щызытхыгъэр ЩакIуэ Талъустэн. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ ЙуэрыIуатэхэр, Налшык, 1963, н. 239.

169. **Саусэрыкъо Хъудымыжъы зэргүэуджыгъэр** — къэзыЮтагъэр ХъуакIо Ибрахим, бжъэдигъу.

Майм и 5-м 1959-рэ илъ. Мыекуапэ щызытхыгъэр Гъыш Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

170. Нарт **Саусырыкъо** нарт джэгум зэрыкIогъагъэр — къэзыЮтагъэр Хъяткъо Щэбан, 1882-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Пшыжъхаблэ къышыхъугъ, къэмыйгүй.

Ноябрэм и 26-м 1958-рэ илъ. Пшыжъхаблэ щызытхыгъэр Едыдж Люб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

171. **Саусэрыкъо къызэрищагъэр** — къэзыЮтагъэр Къезаныкъо Мос Шыгъотыжы ыкъу, 1875-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Къунчыкъохъаблэ къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 3-м 1963-рэ илъ. Къунчыкъохъаблэ щызытхыгъэр Хъот Хъалид. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

172. **Лъепш и пхъур Сосрыкъуэ къызэрища** — къэзыЮтагъэр Жыгунхэ Кургъуокъуэ, 1863-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Аргудан къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 12-м 1949-рэ илъ. Аргудан щызытхыгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэль.

Къытырадзагъ: Адыгэ ЙуэрыIуатэхэр, Налшык, 1963, н. 247 — 248.

173. **Сэосырыкъо нартмэ мэшIуахъэ зэрафэкIуагъэр** — пшыналъэр къэзыЮагъэр Хъахъо Мостафэ, 1894-рэ илъ. Израиль ис шапсыгъэхъакIуцу къуаджэу Кфар-Кама къышыхъугъ, хъакIуцу.

Январым и 15-м 1962-рэ илъ. Кфар-Камэ щызытхыгъэр Шэуджэн Яхъя, кіэлэгъадж, газетэу «Черкес» зыфиIоу къуаджэм адыгабзэкIэ къыцыдэкIырэм иредактор, адыгэ ЙорыIуатэхэр еугъоих. Мы текстыр мартым и 15-м 1962-рэ илъ. магнитофонкъэ тхыгъэу АНИИ-м къыгъахыжыгъ, аш Iэпэрытхыр ртыууплъэкIуҗыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэльых.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 287—291.

174. **Саусэрыкъо машIор къызэрихыгъэр** — пшыналъэр къэзыЮагъэхэр: Ахэджэго Зэчэрий, Ушъый Кынчижъу, шапсыгъэх, орэдьIо Йазэх.

Сентябрэм и 10-м 1946-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Псэйттыку щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

175. **Саусырыкъо машIор къызэрихыгъэр** — февралым и 8-м 1959-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Очэпшии зышIэу щызытхыжыгъэр Пшидатэкъо Мэдин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

176. **Сосрыкъуэ маfIэ къызэрихъар** — къэзыЮтагъэр ХъэхъупашIэ Амырхъян, къэбэрдей.

Майм и 28-м 1946-рэ илъ. Къэбэрдэйм щыщ къ. Къэхъун щызытыхъэр Къэрдэнгъущэ Зырамыку.

177. **Саусырыкъо нартмэ пхъэцлэкэ машю къызэрафихъгъэр** — къэзыуагъэр Хъэпэе Мыхамод, хъатикъуай.

Ноябрэм и 12-м 1959-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъатикъуае щызытыхъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

178. **Саусырыкъо машюор нартмэ къызэрафихъыгъэр** — къэзыуагъэр Пычыдатэкъо Сахьид, 1886-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Очэнцые къыщыхъугъ, бжъэдигъу.

Майм и 18-м 1959-рэ илъ. Мыеекъуапэ щызытыхъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

179. **Саусырыкъо иныжъым машю къызэрэшүихъыгъэр** — къэзыотагъэр Жанэ Шъалихъ, бжъэдигъу.

Ноябрэм и 23-м 1960-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. I Едэпсынкуаэм щызытыхъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

180. **Сосрыкъо мафIэ къызэрихъар** — оригиналлыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

181. **Саусырыкъо машю къызэрихъыгъэр** — къэзыотагъэр Тымэ Едыйджыкъо Сэин 1878-рэ илъ. Македонием къыщыхъугъ, Стамбол дэс.

Август мазэм, 1959-рэ илъ. Стамбол щызытыхъэр проф. Ж. Дюмезиль.

Къытырадзагъ: 1) проф. Ж. Дюмезиль. Анатолийскэ документхэр, Париж, 1960, н. 94—95; 2) Адыгэ Йуэрыуатэхэр, 1963, н. 242—244.

182. **Саусырыкъо пае янэ нартхэм зэрялэуагъэр** — къэзыуагъэр Шыблэкъо Исхъакъ, 1873-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъатикъуае къыщыхъугъ, Хъатикъуай, орэдыю-тхыдэютэ Iаз.

Сентябрэм и 8-м 1946-рэ илъ. Хъатикъуае щызытыхъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

183. **Нарт Саусырыкъо пхъэцлэнэр къыхээзыхъыгъэр** — Сэмэн Едыдж, бжъэдигъу.

Октябрэм и 26-рэм 1940-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Пчыхъалыкъуае щызытыхъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

185. **Саусырыкъорэ нат бзаджъэхэмрэ** — къэзыуагъэр Бжыхъакъомэ янисэштыгъэу иэтыхъоджэ ныу.

1935-рэ илъ. Париж щызытыхъыгъэр проф. Ж. Дюмезиль.

Къытырадзагъ: ж. «Азиатик», т. 242, Париж, 1954.

186. **Нарт Сосрыкъо джатэкээ зээуа сыныр** — къэзыуагъэр Шэру Хъэцу, 1872-рэ илъ. Къэбэрдэйм щыщ къ. Каменномостск къыщыхъугъ.

Майм и 13-м 1949-рэ илъ. Каменномостскэ щызытыхъэр Къэрдэнгъущэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ Йуэрыуатэхэр, Налшык, 1963, н. 252.

187. **Саусырыкъо игошакъ** — къэзыуагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Июлым и 10-м 1962-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Афылсынэ щызытыхъыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис и. 320—321.

188. **Саусырыкъо игощакI** — къэзыIотагъэр Хъуажъ Мухъаджыр, 1890-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Пшыкъуйхъаблэ къыщыхъугъ.

Январым и 26-рэм 1960 илъ. Пшыкъуйхъаблэ щызытхыгъэр Хъут Щамсудин. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

189. **Натэмэ Саусырыкъо зэрэдэгощагъэр** — къэзыIотагъэр ЦээлI Шъалихъ, 1887-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Псэйтыку къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Апрелым и 19-м 1959-рэ илъ. Псэйтыку щызытхыгъэр Натхъо Къырмыз. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

190. **Саусырыкъо пшъашъэм ятэ зэрэдэзекIуагъэр** — къэзыIотагъэр Тымэ Едыджыкъо Сэих, 1878-рэ илъ. Македонием къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Август мазэм, 1959-рэ илъ. Стамболы щызытхыгъэр проф. Ж. Дюмезиль.

Къыздэтхыгъэр: проф. Ж. Дюмезиль. Анатолийскэ документ-хэр, Париж, 1960, н. 95—96.

191. **Саусырыкъо нартымэ аштрамэр зэраригъэулъэгугъэр** — къэзыIуагъэр Хъуажъ Мухъаджыр, 1890-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Пшыкъуйхъаблэ къыщыхъугъ, бжъэдэгъу.

Январым и 27-м 1960-рэ илъ. Пшыкъуйхъаблэ щызытхыгъэр Хъут Щамсудин. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

192. **Саусырыкъо игушиI** — къэзыIуагъэр ХъэтIэнэ Хъабдул. бзэмкIэ АНИИ-м инаучнэ ЙофишI. Текстыр Стамболы къыштыдэ-къыштыгъэ газетэү «Гъуазэ» зыфиIорэм Саусырыкъо ехылIагъеу къыхнутыгъагъэм щыщ.

Мартын и 20-м 1958-рэ илъ. Мыекъуалэ щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр.

193. **Сосырыкъуэ ипсалъэ** — къэзыIуагъэр КъэрдэнгъущI Зырамыку. Къэбэрдейм иорэдьIо цIэрыIу.

Ноябрэм и 15-м 1952-рэ илъ. Нальчик щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

194. **Саусырыкъо нат щуухэм аришIагъэр** — къэзыIуагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Апрелым и 2-м 1959-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Афыпсылэ щызытхыгъэр Шъхъэлэхъо Кърымхъан. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

195. **Иныжъхэм ягъусэу Сосырыкъуэ тхъэлъIум зэрьшыIар** — къэзыIотагъэр Кельдиев Жамболэт, 1869-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Ерокъуэ къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 4-м 1949-рэ илъ. Ерокъуэ щызытхыгъэр КъэрдэнгъущIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ ЙуэрыIуатэхэр, Налшык, 1963, н. 256.

196. **Иныжъ зэшиблымрэ Саусырыкъо икуупрэ** — къэзыIуагъэр Ермэл Тэрас. Зыщатхыгъэр Берлин, 1944-рэ илъ. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

197. **Саусырыкъо иш нартмэ зэрагъэкIодынэу фыхахыгъагъэр** — къэзыIотагъэр Хъэпэе Мыхъамод, хъатикъуай.

Июным и 18-м 1950-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. Хъатикъуае щызытыхъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

Мы текстым ивариант къыхаутыгъагъ: В. Кусиков. О поэзии черкесов, «Ставропольские губернские ведомости», № 2, II. 1. 1861.

198. **Нарт Саусырыкъо ибжъиш зэритыгъэр** — къэзыІотагъэр Хъэпэе Мыхъамод, хъатикъуай.

Октябрэм и 10-м 1947-рэ иль. Адыгейим щыщ къуаджэу Хъатикъуае щызытыхъигъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

199. **Нарт Саусырыкъорэ янэрэ** — къыздэтхыгъэр: проф. Ж. Дюмезиль. Убых къэбархэр, Париж, 1931, н. 139—140. Кирк Пинар (Измит) щатхыгъэ адыгэ хъишъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Геронческий эпос «Нарты» и его генезис, н. 373—375.

200. **Сосрыкъуэ бжъэ къышыратар** — къыздэтхыгъэр: Нартхэр, Нальчик, 1951, н 120—123. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэль.

201. **Саусырыкъо илIакI** — къэзыІотагъэр Шыблэкъо Исхъакъ, хъатикъуай.

Апрелым и 10-м 1950-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. Хъатикъуае щызытыхъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

202. **Саусырыкъо илIакI** — къэзыІуагъэр Хъамтэхъу Аюб, бжъэдьгъу.

Октябрэм и 20-м 1940-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. ПчыхъалЫ-къуае щызытыхъигъэр Лъэустэн Юсыф, писатель. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

Къытырадзагъ: 1) Адыгэ орэдъижъхэр, Мыекъуапэ, 1940, н. 21—23; 2) Адыгэ пишсэхэмрэ тхыдэжъхэмрэ, Мыекъуапэ, 1955, н. 21—25.

203. **Саусырыкъо илIакI** — къэзыІотагъэр ШхончбэшІэ Мэджыйд, кIэмгүй.

Ноябрэм и 10-м 1946-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. Джамбэчые щызытыхъигъэр Бахъукъо Ерэджыб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

204. **Саусырыкъо илIакI** — къэзыІотагъэр Сэмэн Едыдж бжъэдьгъу.

Октябрэм и 22-м 1940-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. ПчыхъалЫ-къуае щызытыхъигъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

205. **Саусырыкъо икIодыкIэ** — къэзыІотагъэр Къуныжъ Хыисэ, 1889-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. Ходз къыщыхъугъ, къэбердей.

Июлым и 16-м 1949-рэ иль. Ходз щызытыхъигъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

206. **Саусырыкъо икIодыкI** — къэзыІотагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Февралым и 18-м 1959-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ щызытыхъигъэр Гъыш Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

207. **Сосрыкъо и кIодыкIэ** — къэзыІотагъэр Уэрдокъуэ Мырзэбеч, къэбердей.

Февралым и 22-м 1962-рэ иль. Черкесием щыщ къ. Хъэбээз щызытыхъгъэр Сакий Нурдин, КЧ НИИ-м бзэмкіэ инаучнэ лэжьакыу, филологическэ наукахэмкіэ кандидат. Оригиналыр КЧ НИИ-м иархив хэлъ.

208. **Саусырыкъо иллакI** — къэзыштагъэр Хъушт Ибрахим, шапсыгъ.

Ноябрэм и 18-м 1959-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Афыпсыпэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

209. **Соусырыкъо икЮдыкIэ** — къэзыштагъэр Гъойкъо Хъазрэйл, къэбэрдей.

Июним и 22-м 1961-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Еджэркъуае Магнитофонкіэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр, Шыу Щэбан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

210. **Сосрыкъуэ псэуэ щIатIаш** — къыздэтхыгъэр: Нарт хъыбархэр, Нальчик, 1945-рэ иль. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

211. **Саусырыкъо иллакI** — къызыдэтхыгъэр: Адыгэ усэнэр, Дамаск, 1940, н. 13—16.

212. **Сосрыкъуэ зэраукIар** — КБ НИИ-м иархив къыхэтхыгъ. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

213. **Саусырыкъо къариIорэр** — къэзыштагъэр Хъамтэхъу Аюб бжъэдыгъу.

Майм и 20-м 1948-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Пчыхъалыкъуае щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

214. **Нартхэм жэуалу къаратымрэ Сосрыкъуэ яхужиIэмрэ** — къыздэтхыгъэр: Нарт хъыбархэр, Нальчик, 1945, н. 74.

215. **Саусырыкъо ыусыгъэ тхъаусыхэ орэд** — къэзыштагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Августым и 1-м 1958-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Афыпсыпэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

216. **Сосрыкъуэ дунейм къытхъэмэ щIым дагъэр щIэкIынущ** — къыздэтхыгъэр: Нарт хъыбархэр, Нальчик, 1945, н. 20—23.

217. **Соусырыкъо и Тхъожъые икЮдыкIэ** — къэзыштагъэр Гъойкъо Хъазрэйл, къэбэрдей.

Июним и 22-м 1961-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Еджэркъуае магнитофонкіэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр, Шыу Щэбан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

•218. **Сосрыкъуэ и шы дэхуяпIэм и хъыбар** — къэзыштагъэр Уэрдокъуэ Мырзэбэч Сэлихк икъуэ, къэбэрдей.

Февралым и 23-м 1962-рэ иль. Черкесием щыщ къ. Хъэбээз магнитофонкіэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр, Сэкий Нурдин, Къэрдэнгъущ Зырамыку. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ Йуэрыштэхэр, Налышк, 1963, н. 256.

219. **Сосрыкъуэ и напэIэлъещIыр** — къыздэтхыгъэр: Адыгэ Йуэрыштэхэр, Налышк, 1963, н. 258—259. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

220. **Саусырыкъо ихъэдэIус** — къэзыштагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Июлым и 29-м 1958-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Афыпсыпэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

НАРТХЭМ ЯХЫЛГЭГЬЭ АДЫГЭ ОРЭДХЭУ,
ПШЫНАЛГЭХЭУ МАГНИТОФОНКИЭ ТХЫЖЫГГЭХЭМЭ
ЯОРЭДЫШЬОХЭР

1. **Саусырыкъо иорэд** — къэзыгъэр УдыкИэко Али, Адыгейм щыщ къ. Нэшъукъуаे къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Майм и 20-м 1959-рэ илъ. магнитофонкИэ Мыекъуапэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

2. **Саусэрыкъо иорэд** — къэзыгъэр Шъхалэхъо Али, Адыгейм щыщ къ. Афыпсыпэ къышыхъугъ, шапсыгъ.

Сентябрэм и 22-м 1959-рэ илъ. Афыпсыпэ магнитофонкИэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр, Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

3. **Саусэрыкъо иорэд** — къэзыгъэр Хъущт Ибрахым, Адыгейм щыщ къ. Афыпсыпэ щыщ, шапсыгъ.

Сентябрэм и 22-м 1962-рэ илъ. Афыпсыпэ магнитофонкИэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

4. **Саусырыкъо иорэд** — къэзыгъэр Пцыбэкъо Ерэджыб, Адыгейм щыщ къ. Шынчжые къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 25-м 1959-рэ илъ. Шынчжые магнитофонкИэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонетикэ хэлъ.

5. **Саусэрыкъо иорэд** — къэзыгъэр Уштый Кыщыкъу, Адыгейм щыщ къ. Псэйтыку къышыхъугъ, шапсыгъ.

Майм и 20-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкИэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр, Оригиналыр АНИИ-м ифонетикэ хэлъ.

6. **Сосрыкъуэ** — къэзыгъэр КъэрдэнгүщИэ Зырамыку, Къэбердейм щыщ къ. Псыгуэнсу къышыхъугъ, къэбердей.

Октябрэм и 10-м 1959-рэ илъ. Нальчик магнитофонкИэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

7. **Саусэрыкъо иорэд** — къэзыгъэр Хъахъо Мостаф, Израиль ис адыгэ къуаджэу Кфар-Камэ дэс, хъакIуцу.

Мартым и 15-м 1962-рэ илъ. Кфар-Камэ магнитофонкИэ щызытхыгъэр Шэуджэн Яхъя. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

8. **Сосыр-къуапцэ ишынаалъэ** — къэзыгъэр Макеев Александр (Сандо), Ставропольскэ краим ис къутырэу Хохлачевым щыщ, мэздэгү адыгэ-чыристан.

Октябрэм и 20—21-рэм 1959-рэ илъ. къ. Хохлачевым магнитофонкИэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

9. **Сосрыкъуэ и пшынаалъэ** — къыздэтхыгъэр: Адыгэ Йуэрыгъатэхэр, Налшык. 1963, н. 239—240. Оригиналыр КБ НИИ-м ифонотекэ хэлъ.

ДЭТХЭР

Гүшүйлэл	5
Псэлъялэл	8
Адыгэ нартхэр (къэбэрдеибзэклэл)	11

Текст хэр

СЭТЭНАЙКЬО САУСЫРЫКЬУ

83. Саусырыкъо икъэхъукI	31
84. Саосырыкъо икъэхъукI	32
85. Саусэрыкъо икъэхъукI	33
86. Саусырыкъо икъэхъукI	—
87. Саусырыкъо икъэхъукI	34
88. Саусэрыкъо икъэхъукI	—
89. Сасырыкъо икъэхъукI	35
90. Саусырыкъо икъэхъукI	—
91. Саусырыкъо икъэхъукI	—
92. Соорыкъуэ къызэралъхуа ѢлыкIэр	36
93. Саусырыкъо икъэхъукIэ	37
94. Соусырыкъуэ икъэхъукI	38
95. Саусырыкъо икъэхъуйI	—
96. Саусырыкъо икъэхъукI	39
97. Саусырыкъо икъэхъукI	—
98. Саусырыкъо икъэхъукI	40
99. Соорыкъуэ къызэралъхуар	—
100. Соусырыкъо икъэхъукIэ	41
101. Саусырыкъо икъэхъукI	—
102. Соорыкъо къызэралъхуар	42
103. Саусырыкъо икъэхъукI	—
104. Саусырыкъо икъэхъукI	—

105. Нарт Саусырыкъо икъэхъукI	44
106. Саусырыкъо икъэхъукI	45
107. Саусырыкъо икъэхъукI	46
108. Саусырыкъо икъэхъукI	—
109. Соорыкъо зэрапIар	48
110. Соорыкъуэ и Тхъожьейр къызэригъотар	50
111. Соорыкъо и джатэр Лъэтиш зэрэригъешIар	51
112. Саусырыкъо ичатэрэ ишыре	53
113. Саусырыкъо гъэжъо чылапхъэр натымэ къызэрафи- хыжыгъагъэр	—
114. Саусырыкъо къызынэфэгъэ чыпIэр	61
115. Саусырыкъо Орзэмэджь къызэригъэнэжыгъэр	62
116. Саусырыкъо укI хасэм зэрэкIуагъэр	63
117. ЖъыукIыныр Соусырыкъо зэрэхаригъэнар	64
118. Саусырыкъо Нарт я ЖъыукI хасэ зэрэкIуагъэр	65
119. Сэосырыкъо нартмэ мэшиахъэ зэрафэкIуагъэр	67
120. Нарт Саусырыкъо ипшыналь	71
121. Соорыкъуэ и пышыналь	75
122. Нарт Саусэрыкъо иорэд	77
123. Соорыкъо ипшыналь щыщ	80
124. Нарт Саусэрыкъу	—
125. Нарт Саусырыкъо ипшыналь	82
126. Саусырыкъо иорэд	87
127. Саусэрыкъо ипшыналь	89
128. Саусырыкъу	94
129. Саусыркъу	—
130. Нарт Саусырыкъу	95
131. Саусэрыкъо ипшыналь	98
132. Саусырыкъу	100
133. Саусырыкъо иорэд	—
134. Саусэрыкъо иорэд	101
135. Саосырыкъо ипшыналь	102
136. Сосырыкъо и пышыналь эм и къедзыгъунI	106
137. Соорыкъуэ и пышыналь	118
138. Саусэрыкъу	120
139. Саосырыкъо ипшыналь щыщ	121
140. Нарт Саусырыкъу	—
141. Нарт Саусырыкъо ипшыналь	122
142. Саусырыкъо ипшыналь	125
143. Нарт Саусырыкъо ипшыналь	130
144. Нарт Саусырыкъу	134
145. Лыххумрэ Саусырыкъорэ	—
146. Саусырыкъо Шъэофыжь Іэпшъабгъом зэрэтекIуагъэр	137
147. Соорыкъуэ шу зákъуэ ишхъэ къызэрихъар	138

148. Нарт Саусырыкъорэ Іалбәшкъо Тутарыщре	142
149. Саусырыкъорэ Шъауфыжъор	146
150. Нарт Саусырыкъорэ Іалбәчыкъо Тутарыщре зэрэзэзэуагъэхэр	147
151. Саусырыкъорэ Шъэофыжъ Іэпшъабгъорэ	152
152. Саусырыкъорэ Шъэофыжъ Іэпшъабгъорэ	154
153. Нарт Саусырыкъо Шъэофыжъ Іэпшъабгъом зэрэтиуагъэр	156
154. Саусырыкъорэ Сэофыжъ Іапшъабгъомрэ	158
155. Нарт Соусырыкъо Іэпшъабгъом зэрэтекIуар	161
156. Нарт Саусырыкъу	162
157. Нарт Саусырыкъу	—
158. Саусырыкъо машIo къызэрихыгъэр	165
159. Нарт Саусырыкъорэ иныжъымрэ	167
160. Соусырыкъо иныжъым мафIэр къызэрафIидыгъуар	171
161. Саусырыкъорэ иныжъымрэ	172
162. Саусырыкъо иныжъыр зэриукIыгъэр	173
163. Нарт Саусырыкъо машIo къызэрихыгъэр	176
164. Сосрыкъо мафIэ къызэрихъар	181
165. Саусырыкъорэ иныжъымрэ	190
166. Нат Саусырыкъо иныжъэр зэриукIыгъэр	192
167. Нат Саусырыкъо иши зэрэtesэу шхужъынэ къүпшъхэм зэрикIыгъэр	193
168. Сосрыкъуэ и къантеше гъуэгур	196
169. Саусырыкъо Хъудымыжъы зэригъеуджыгъэр	—
170. Нарт Саусырыкъо нарт джэгум зэрыкIогъагъэр	198
171. Саусырыкъо къызэрищаgъэр	201
172. Лъэпш и пхъур Сосрыкъуэ къызэришар	204
173. Сэосырыкъо натмэ мэшIуахъэ зэрафэкIуагъэр	205
174. Саусырыкъо машIo къызэрихыгъэр	209
175. Саусырыкъо машIo къызэрихыгъэр	214
176. Сосрыкъуэ мафIэ къызэрихъар	218
177. Саусырыкъо нартмэ пхъэцIэкIэ машIo къызэрафихыгъэр	220
178. Саусырыкъо машIo нартмэ къызэрафихыгъыгъэр	—
179. Саусырыкъо иныжъым машIo къызэрэшIуихыгъэр	222
180. Сосрыкъуэ мафIэ къызэрихъар	224
181. Саусырыкъо машIo къызэрихыгъэр	235
182. Саусырыкъо иныжъыр зэриукIыгъэр	237
183. Нарт Саусырыкъо пхъэкIэнэр къызэрэхихыгъэр	238
184. Саусырыкъо «пишызэ зыкъэр» къызэрэригъэжъагъэр	241
185. Саусырыкъорэ нат бзаджъэхэмрэ	242
186. Нарт Сосрыкъуэ джатэкIэ зэуа сыныр	243

187. Саусырыкъо игощакъ	—
188. Саусырыкъо игощакъ	244
189. Натэмэ Саусэрыкъо зэрэдэгощатъэр	246
190. Саусырыкъо пшъашъэм ятэ зэрэдэзекIуагъэр	248
191. Саусырыкъо нартымэ аштрамэр зэраригъэулъэгугъэр	249
192. Саусырыкъо игущыI	250
193. Соорыкъуэ ипсалъэ	—
194. Саусэрыкъо нат щыухэм аришIагъэр	251
195. Иныжхэм ягъусэу Соорыкъуэ тхъэлъэIум зэрэшыIагъэр	—
196. Иныжъ эшиблымрэ Саусырыкъо икупрэ	252
197. Саусырыкъо иш нартмэ зэрагъэкIодынэу фыхахыгъагъэр	253
198. Нарт Саусырыкъо ибжъиш зэритыгъэр	255
199. Нарт Саусырыкъорэ янэрэ	257
200. Соорыкъуэ бжъэ къышIыратар	258
201. Саусырыкъо илIакI	261
202. Саусырыкъо илIакI	262
203. Саусырыкъо илIакI	265
204. Саусырыкъо илIакI	266
205. Саусырыкъо икIодыкIэ	268
206. Саусырыкъо икIодиI	269
207. Соорыкъуэ и кIодыкIэ	—
208. Саусырыкъо илIакI	271
209. Соусырыкъо икIодыкIэ	272
210. Соорыкъуэ псэуу щIатIаш	273
211. Саусырыкъо илIакI	274
212. Соорыкъуэ зэраукIар	277
213. Саусырыкъо къарнIорэр	288
214. Нартхэм жэуапу къаратымрэ Соорыкъуэ яхужиIэмрэ	289
215. Саусырыкъо ыусыгъэ тхъаусыхэ орэд	—
216. Соорыкъуэ дунейм къитехъэмэ щIым дагъэр щIэкIынущ	290
217. Соусырыкъо и Тхъожъые икIодыкIэ	292
218. Соорыкъуэ и шы дэхуенпIэм и хъыбар	293
219. Соорыкъуэ и напIэлльэшIыр	—
220. Саусырыкъо ихъэдэIус	294

**НАРТХЭМ ЯХЫЛЭГЬЭ АДЫГЭ ОРЭДХЭУ,
ПШЫНАЛЬЭХЭУ МАГНИТОФОНКИЭ ТТХЫЖЫГЪЭХЭМ
ЯОРЭДЫШЬОХЭР**

1. Саусырыкъо иорэд	299
2. Саусэрыкъо иорэд	300
3. Саусэрыкъо иорэд	301
4. Саусырыкъо иорэд	302
5. Саусэрыкъо иорэд	303.

6. Сосрыкъуэ	304
7. Саусырыкъо мэшіуахъэ зэрафэкіуагъэр	305
8. Сосыр-къуапціэ ипшыналъэ	306
9. Сосрыкъуэ и пшыналъэ	307

ТИОРЭДЫЮХЭМРЭ ТХҮДЭІЧАТЭХЭМРЭ

Сурэт. Адыгэ орэдьюхэр	311
Бэрэтэр Хыабидэт	312
Хъамтэхъу Аюб	313
Ушыйй Кіышыкъу	314
Къэрдэнгъущіэ Зырамыку	315
Хъесанэ Гъузер	317
Мэремыкъо Хъэрун	318
Гъойкъо Хъазрэил	319

Комментариевэр

Сэтэнайкъю Саусырыкъо ехыл!эгъэ текстхэр	323
Нартхэм яхыл!эгъэ адигэ орэдхеу, пшынальхэр магнито- фонк'э тхымжыгъехэмэ яорэдышъохэр	338